

Till förortens försvar

Utveckling och organisering
i de tre stadsdelarna
Hjällbo
Hammarkullen
Eriksbo
1970 - 1995

Anders Törnquist
2001

© Anders Törnquist
Göteborgs Universitet
Institutionen för socialt arbete
Anders.Tornquist@socwork.gu.se

Omslag: Anna Törnquist

ISBN 91-86796-32-1
ISSN 1401-5781

Printed in Sweden 2001
Kompendiet, Göteborg

ABSTRACT

Title: In defence of the suburb. Development and organising in three residential districts 1970 – 1995. (Till förortens försvar. Utveckling och organisering i tre stadsdelar 1970-1995.)

Author: Anders Törnquist

Key words: Swedish housing policy, suburbs, local community, civic community, social capital, little neighbourhood, community strategies, social organising, actors perspective, social action, physical environment, socio-economic profiles, mobility, environmental factors

Distribution: Göteborgs University, Department of Social Work

Address: Box 720, SE 405 30 Göteborg

ISBN: 91-86796-32-1

In this thesis the empirical basis is the development in three exposed suburbs, Hjällbo, Hammarkullen and Eriksbo, during the period 1970-1995. Based on an assessment of the development in the districts, the thesis tries to answer three questions: (1) What is the importance of a social organisation in a district? (2) How do the inhabitants in the district shape this organisation? (3) How is the local social organisation influenced by the conditions in the physical environment, the socio-economic profile, the mobility and other environmental factors?

There is substantial evidence found to support the importance of a commitment to the district. When no commitment has been detected, the exposed district has been even more exposed. During negative periods there has been no local community or else it has been weakened by the non-participation of important actors such as the housing enterprises or employees in the local government.

External and to the district unimpressionable environmental factors are in many ways decisive to the exposed districts, they are highly vulnerable to national economy and housing and labour markets. – this is why they are called exposed. And sometimes the problems have been too important and/or of an origin extraneous to the district. Media exposes the suburbs the picture there is seldom balanced.

The local social organisation has been *one* of the conditions behind the positive periods. The positive processes have been the result from the fact that important actors have joined forces around joint problems.

The local communities in Eriksbo and Hammarkullen emphasises different solutions, they also treat different issues and they find themselves in different ends on the variable small-scale vs. large-scale. They have different visions and local community strategies and these are linked to the conditions and active parties in these districts. In Hjällbo there have been difficulties in detecting a local community.

The local community has a number of functions: it gives identity to an area, it defends a district and the liveability there. it takes a responsibility for the norms, it interacts with the surrounding society and it takes care of existing resources.

Civic community is vital to the local communities and the basis for civic community seems to be the little neighbourhood – the closest living environment.

Physical conditions such as size, scale, differentiation and clarity are crucial facts to the to the development the organising. The same goes for socio-economic composition and mobility – here the staying on seems to be the most important.

Förord

Under tio år har jag varit anställd som enhetschef och senare biträdande socialchef på stadsdelsnämnden i Lärjedalen. Det var därigenom jag kom i kontakt med de tre stadsdelarna Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo som den här avhandlingen handlar om.

Det som slog mig när jag började i Lärjedalen 1990 var den stora skillnad som fanns mellan tre stadsdelar med ungefär samma förutsättningar – de fungerade olika och den kommunala förvaltningen likaså. Men varför?

Denna fråga blev upprinnelsen till en jämförande studie bekostad av Byggforskningsrådet och därefter till denna avhandling som har samma jämförande ansats men som tydligare fokuserar på om och hur de tre stadsdelarna organiserat sig och hur de därigenom kunnat hantera sin situation som utsatta stadsdelar mer eller mindre bra.

Tio år är ingen lång tid att arbeta i dessa stadsdelar, här finns de som arbetat i både tjugofem och trettio år, en del av dem har jag intervjuat. Och det finns de som bott här sedan stadsdelarna byggdes, alltså ungefär lika lång tid, även några av dem har jag intervjuat.

Det är dessa boende och arbetande som hjälpt mig att se och förstå, utan dem hade denna avhandling inte varit möjlig. Jag vill alltså tacka alla dem som ställt upp på intervjuer och samtal och som deltagit i diskussioner i stadsdelen eller i arbetet. Leif Englund och Kajsa Wallin skall ha ett särskilt tack för genomläsning och synpunkter.

Och jag vill tacka för det intresse och stöd jag fått från stadsdelsförvaltningen i Lärjedalen, från Individ- och familjeomsorg i stadsdelen och då särskilt ledningsgruppen där. Framför allt har socialchef Birgitta Nyzell alltid underlättat min tillvaro istället för att krångla till den när jag gått från den ena verkligheten till den andra.

För den här avhandlingen har tillkommit i mötet mellan två verkligheter. Å ena sidan en tidvis hårt trängd kommunal förvaltning i en utsatt stadsdel där kraven hela tiden finns på snabbhet och effektivitet och helst en möjlighet att omedelbart kunna omsätta vunna insikter i något praktiskt användbart. Och å andra sidan den akademiska världen på Institutionen för socialt arbete med helt andra krav på ef-

tertanke, noggrannhet och långsiktighet. Många har hjälpt mig att upptäcka och förstå denna akademiska verklighet på institutionen, kollegor, kurs- och seminariedeltagare skall alla ha ett tack. Tack särskilt till Björn Andersson som bidrog med nya vinklar på mellanseminariet och Hans Lindfors för en grundlig opposition på slutseminariet. Och tack Margareta Bäck-Wiklund och Maren Bak i läsgruppen för synpunkter och kritik och förslag om möjliga lösningar.

Men min lots framför andra in i denna värld har varit min handledare Sören Olsson. Med sina stora kunskaper i ämnet och med ett stort tålamod har han försökt sortera i mina hugskott och gett sig tid att läsa ännu en gång. Och ännu en gång. På jakt efter ofullständiga meningar och vackert formulerade meningslösheter. Sörens intresse och stöd är den kanske viktigaste förutsättningen för avhandlingens tillkomst. Tack.

Först men också sist i den här processen finns min familj: Anna, Sara, Arvid, Aron och Tora som alla fått ta del av min glädje och mina tillkortakommanden vare sig de velat det eller ej. Och som stöttat mig och knuffat på mig med uppmuntran, tröstande e-mail och synpunkter på mitt humör. Ett särskilt tack till Anna för kartor, omslag och korrekturläsning och för att du är mitt bollplank i livet.

Innehåll

Kapitel 1

Inledning	11
------------------	-----------

Kapitel 2

Den svenska föreställningen om det goda bostadsområdet	16
<i>Folkhemmet</i>	166
<i>Miljonprogrammet</i>	18
<i>Ett svenskt trauma</i>	21
<i>Tidigare forskning</i>	23

Kapitel 3

Ett bra bostadsområde	28
<i>Tre olika perspektiv</i>	28
Storsamhällets perspektiv	28
Ett individuellt perspektiv	29
Lokalsamhällsperspektivet	31
<i>Sammanfattning</i>	31

Kapitel 4

Teorier om lokal social organisering	32
<i>Community-traditionen</i>	32
<i>Lokalsamhälle</i>	34
<i>Grannskap</i>	38

Kapitel 5

Aktörer	43
<i>Civilsamhället</i>	43
<i>Kommunalt anställda</i>	45
<i>Bostadsföretag</i>	47
<i>Eldsjälar</i>	48

<i>Aktörernas ideal och strategier</i>	48
<i>Identitet</i>	49
<i>Arenor</i>	51
 <i>Kapitel 6</i>	
Förutsättningar för lokal social organisering	53
<i>Den fysiska miljön</i>	53
<i>Befolkningsammansättning och rörlighet</i>	59
<i>Omvärldsfaktorer</i>	63
 <i>Kapitel 7</i>	
Analytiska begrepp och perspektiv	66
 <i>Kapitel 8</i>	
Metod	67
 <i>Kapitel 9</i>	
Stadsdelen Eriksbo	77
<i>Områdesbeskrivning</i>	77
<i>Eriksbos historia</i>	82
1970 - talet – ett förortsområde som andra	82
1979 - 1985 – förfall och ideologi	85
1985-1991 Omvälvningen	93
1991 och framåt	97
Eriksbo 1995	100
<i>Diskussion</i>	108
 <i>Kapitel 10</i>	
Stadsdelen Hammarkullen	113
<i>Områdesbeskrivning</i>	114
<i>Hammarkullens historia</i>	122
Samhällsbygget inleds 1970-1976	122
Kris 1976-1977	126
På darriga men egna ben 1978 - 1983	129
Hammarkullen i världen 1984-91	135
Nya vindar : 1991 - 1995	140
<i>Diskussion</i>	146
”Projekt Hammarkullen” – ett lokalsamhälles framväxt	147
Det ”andra” Hammarkullen	161
Sammanfattning - Hammarkullen	169

<i>Kapitel 11</i>	
Stadsdelen Hjällbo	172
<i>Områdesbeskrivning</i>	173
<i>Hjällbos historia</i>	178
En bra början – 1966 - 1970	178
Snabb nedgång – 1971 - 75	180
Det ”klassiska” problemområdets dagar – 1975 - 1990	183
Hjällbo blir en invandrarstadsdel 1990-1995	188
Invandrarstadsdelen 1995	190
<i>Diskussion</i>	195
 <i>Kapitel 12</i>	
Det goda bostadsområdet och den utsatta förorten	199
<i>Utvecklingen i stadsdelarna</i>	199
<i>De tre perspektiven</i>	203
I storsamhällets perspektiv	203
I det individuella perspektivet	204
I lokalsamhällets perspektiv	205
Förhållandet mellan bedömningarna i ett individuellt perspektiv respektive i ett lokalsamhällsperspektiv	206
<i>Sammanfattning</i>	207
 <i>Kapitel 13</i>	
Social organisering i den utsatta förorten	208
<i>Utvecklingsfaser</i>	208
De entydigt goda perioderna	208
De entydigt negativa perioderna	209
Splittrade perioder	210
<i>Former för organiseringen</i>	211
<i>Organisationsnivåer</i>	213
Lokalsamhället	213
Det stora grannskapet	215
Det lilla grannskapet	216
Grannskapsideal och stadslivsideal	217
<i>Sammanfattning: den lokala sociala organiseringens betydelse</i>	217
 <i>Kapitel 14</i>	
Aktörer	219
<i>Civilsamhället</i>	219
<i>Kommunen</i>	221
<i>Bostadsföretagen</i>	224

<i>Eldsjälar</i>	225
<i>Ideal och strategier</i>	226
<i>Arenor</i>	230
<i>Sammanfattning</i>	230
 <i>Kapitel 15</i>	
Förutsättningar i den utsatta förorten	232
<i>Den fysiska miljöns betydelse</i>	232
<i>Befolkningssammansättning och rörlighet</i>	234
<i>Omvärldsberoendet</i>	241
<i>Sammanfattning</i>	248
 <i>Kapitel 16</i>	
Till förortens försvar	250
 <i>Bilaga 1</i>	
Basområden	256
 <i>Bilaga 2</i>	
Befolkningen i de tre stadsdelarna	259
 <i>Bilaga 3</i>	
Undersökningen av Göteborgsposten	267
 <i>Bilaga 4</i>	
Informanter	277
 Summary	279
 Referenser	286
<i>Litteratur</i>	286
<i>Andra skriftliga källor</i>	294

Inledning

Detta är en berättelse om Eriksbo, Hammarkullen och Hjällbo under åren 1970 - 1995. De är tre förorter¹ byggda under miljonprogrammets tid, tre stadsdelar som ligger geografiskt nära varandra i nordöstra Göteborg och som delar många av sina förutsättningar. Och som också genom åren är utsatta för i stort sett samma tryck från samhället omkring, de delar kommun, bostadsmarknad, ekonomi, politisk styrning osv.

De är tre stadsdelar som *nu* är kända för olika saker: Eriksbo för den kooperativa rörelse som finns där, Hjällbo för sin fattigdom och invandrartäthet och Hammarkullen, den mest kända, som en symbol för mycket av det som gått snett i miljonprogrammets förorter men också för sin stridbarhet.

Diskussionen om förorter och miljonprogramsområden tog ny fart under 1990-talet. Redan i Storstadsutredningen (SOU 1989:67) pekades problemområden ut och Storstadskommittén (SOU 1997:118; 1998:25) förstärkte bilden av att sociala problem var koncentrerade till vissa förorter, framför allt runt de största städerna. I massmedia förekom utsatta områden som följetonger med reportage om bråk, misär och hopplöshet både med en vinkling på förorten som sådan eller som en del av t.ex. invandringen, arbetslösheten eller de stigande socialbidragen; reportage som ömsom tog sikte på husen och betongen och ömsom på de boende, de segregerade, de kriminella etc. Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo var alla med bland de områden som utpekades – de är tre utsatta förorter.

Samhällsutvecklingen under nittiotalet har lett till en polarisering i det svenska samhället och det är i de ”storskaliga förorterna, byggda

¹ Förort, bostadsområde och stadsdel kommer att användas omväxlande i texten, ibland synonymt men oftast med en viss skillnad. Begreppet förort anger en relation till en större stads mer centrala delar medan stadsdel bara säger att det handlar om en del av staden. Begreppet bostadsområde anger en funktion, boendet, som det primära. Ibland används det begreppet mer specifikt för att urskilja ett homogent område inom en stadsdel, men i så fall framgår det av texten.

under perioden 1965 - 74 som samhällets fattiga bor, många med en annan bakgrund än den svenska,” (Öresjö 1997a, s 160). Här är, som det står i en antologi om den svenska förorten, ett ”fattigsverige under uppbyggnad” (Arnstberg & Ramberg 1997, s 9).

Arbetslöshet, invandrare, socialbidrag, ungdomsgång, missbruk och våld är de problem som, åtminstone ytligt sett, spelar huvudrollen i den utsatta förorten, allt mot en välkänd bakgrund av höga hus och betong. Miljonprogramsområdena är återigen utpekade på samma sätt som de varit i omgångar, i stort sett sedan de byggdes.

Förorten, och då särskilt vissa förorter har blivit bärare av föreställningar om det moderna samhället. Det rör sig ”ofta om en ogrundad demonisering av vissa förorter”, menar debattören Göran Greider (1994, s 70):

”...få moderna ord är så bemängda med omedvetna föreställningar och klichéer som just – förorten. Den som biter djupt i det känner smaken av tjugonde seklets alla drömmar och mardrömmar.”

De utsatta förorterna framstår som misslyckanden för svensk välfärd och svensk bostadspolitik. Ändå är frågan om vad som är ett *bra* bostadsområde inte självklar, det finns möjlighet att se på frågan ur olika perspektiv. Det som är ett misslyckande för samhället kanske inte är det för de boende; segregation innebär kanske inte med nödvändigt att ett område fungerar dåligt. Även om det är så att de utsatta stadsdelarna rymmer den fattigaste delen av befolkningen och de senast inkomna invandrargrupperna, och även om de sociala problemen på sina håll är stora, så finns det förorter som fungerar bra.

Utvecklingen i förorterna har också av olika skäl skilt sig åt trots ofta mycket likartade utgångspunkter. ”Det må vara att husen är höga och uppförda ungefär samtidigt. Detta är ändå samhällen som gått skilda vägar,” skriver Arnstberg och Ramberg i inledningen till en ovan nämnda antologi (1997, sid. 7).

Bakom utvecklingen i de tre stadsdelarna ligger en komplex verklighet med ett samspel mellan faktorer som förutsättningar i miljö och befolkning, omvärldspåverkan och social organisering. De boendes och de verksammans engagemang och påverkan är en del av hur stadsdelarna fungerar – det är denna organisering, dess orsaker, inriktning och betydelse som är föremålet för denna avhandling.

Syfte

Syftet är att beskriva och försöka förstå den historiska utvecklingen i de tre förorterna och hitta förklaringar till utvecklingen.

Syftet är att försöka finna ut om det har haft någon betydelse om det funnits några aktiva i de tre stadsdelarna som gjort något för sitt

bostadsområde och i så fall *vilken* betydelse de haft? *Vad* de aktiva gjort och *hur* de agerat hänger samman med denna betydelse.

Att finna ut *varför* de aktiva gjort på olika sätt i olika områden, varför aktiviteten och organiseringen skiljt sig åt i stadsdelarna ingår också i syftet.

Svaren bör kunna ha betydelse för diskussionen om olika strategier eller insatser som ständigt är aktuella när det gäller utsatta förorter.

Frågeställningar

Frågeställningarna i undersökningen har varit:

1. Hur har utvecklingen varit i de tre stadsdelarna under perioden 1970 - 1995, vilka förändringar har inträffat? När har de fungerat bra och när har de fungerat dåligt?
2. Hur har den lokala sociala organiseringen sett ut och vilken roll har den spelat för stadsdelarnas utveckling?
3. Vilka aktörer har varit viktiga i den lokala sociala organiseringen? Skiljer sig utvecklingen i stadsdelarna åt beroende på vilka aktörer där finns och vilka idéer och strategier de har?
4. Vilken betydelse har faktorer som fysisk miljö, befolkningssammansättning och rörlighet och omvärldspåverkan för utvecklingen i stadsdelarna och för den lokala organiseringen.

I förhållande till tidigare forskning

Det saknas inte fallstudier över olika bostadsområden men de allra flesta har anknytning till projekt av olika slag. Projekt som handlar om insatser för att förändra en problematisk situation. Grannskapsarbete, miljöförbättringar, ombyggnationer och ungdomssatsningar är exempel på vanligen förekommande projekt.

Det finns mycket få studier som följer ett (miljonprograms-) område under lång tid, så länge som 25 år inte mer än något undantag.

Jämförelser stadsdelar emellan är ett ovanligt sätt att vinna kunskap om det inte handlar om att se hur en insats/ett projekt har utfallit.

I tre avseenden är därför denna studie ett försök att rätta till brister i forskningen:

- Det finns inget projekt som utgångspunkten för denna studie. Även det som händer i en stadsdel "i vanliga fall" är med. Även områden utan projekt har en historia. Områdena beskrivs därför mer oberoende – utan att "projektglasögonen" är på.

- Tidsrymden är lång. I princip sedan stadsdelarna byggdes och fram till 1995. I stort sett är det tiden mellan 1970 och 1995². Detta innebär att materialet blir omfattande och att tillfälliga perioder eller enstaka händelser inte kommer att spela så stor roll.
- Studien är komparativ. En viktig del ligger i jämförelsen mellan stadsdelarna och den kunskap som kan vinnas ur denna jämförelse. Komparativa studier av denna typ finns inte i Sverige. Också detta skapar större bredd i materialet och bättre underlag för slutsatser än studier av ett enskilt fall.

Uppläggning

Kapitel 2 - 7 innehåller **en tankemässig ram** för avhandlingen:

- Kapitel 2 tar upp den svenska efterkrigstidens dominerande föreställning om det goda bostadsområdet samt en översiktlig presentation om forskning som rör förortsområdet.
- Kapitel 3 diskuterar vad ett bra bostadsområde innebär sett ur storsamhällets, ur de boendes och ur lokalsamhällets perspektiv.
- Kapitel 4 tar upp teorier om lokal social organisering.
- Kapitel 5 handlar om olika aktörer i lokalsamhället.
- Kapitel 6 handlar om förutsättningar som fysisk miljö, befolkning och omvärldsfaktorer.

Alla fyra kapitlen anknyter till tidigare forskning.

- Kapitel 7 är en kort sammanfattning av analytiska begrepp och perspektiv.
- Kapitel 8 är ett metodkapitel.

Empirin återfinns i kapitel 9, 10, 11, i de historiska beskrivningarna av stadsdelarna Eriksbo, Hammarkullen och Hjällbo i nu nämnd ordning.

Kapitel 12-16 är **en jämförande analys och en diskussion** av de resultat som framkommit:

- Kapitel 12 tar upp frågan om **det goda bostadsområdet** och den utsatta förorten och försöker svara på när det har gått bra och när det har gått dåligt.
- Kapitel 13 handlar om den **lokala sociala organiseringen** i den utsatta förorten och om betydelsen av denna organisering.

²1970 har Hjällbo varit färdigt 1-2 år medan Eriksbo och Hammarkullen fortfarande byggs. Statistiken för områdena har gått att spåra till 1970 även om indelningarna inte stämmer. Av praktiska skäl och för jämförbarhetens skull har jag avgränsat den undersökta perioden på detta sätt.

- Kapitel 14 handlar om **aktörer** och social organisering i den utsatta förorten.
- Kapitel 15 handlar om vilken betydelse fysisk miljö, befolkningssammansättning och omvärldsförhållanden haft för den lokala sociala organiseringen.
- Kapitel 16 är ett sammanfattande slutkapitel.

Den svenska föreställningen om det goda bostadsområdet

I grunden för den här avhandlingen och för det mesta som sägs och skrivs om boende i Sverige finns det en svensk föreställning³ om hur det borde vara. Det är denna föreställning som jag diskuterar nedan. Kapitlet tjänar också syftet att placera in de utsatta bostadsområdena i sitt historiska och samhällsliga sammanhang. Det avslutas med en genomgång av aktuell forskning om boende och då särskilt om förortsområden.

Folkhemmet

Det egalitära och demokratiska draget i svensk bostadspolitik har kommit att prägla det svenska boendet och är t.ex. en av orsakerna till att det är vanskligt med internationella jämförelser. Det finns ett nära samband mellan svensk socialdemokrati, den svenska välfärdsstatens utveckling och bostadsbyggandet, allt det som så småningom ledde fram till det s.k. miljonprogrammet.

Det räckte inte med att alla skulle bo bra, det skulle också vara lika för alla. Byggandet skulle skapa områden där alla kunde tänkas bo. Integration och inte segregation var en ledstjärna. Kanske en del hamnade på "gräddhyllan" och andra i centrum men de skulle bo i samma förort och kanske flytta vidare, göra boendekarriär i förorten. Bostadsbyggandet var ett synligt och konkret uttryck för "folkhem"

³ Nedanstående handlar om bostadsområdet, om själva "bostaden" finns det i Sverige om möjligt ännu mer föreställningar och under decennier utprovade standardlösningar, som ömsom är föremål för beundran och ömsom för gyckel. Bostaden skall förmodligen ses som det överordnade begreppet, tolkat som "lägenheten" har jag anslutit mig till dem som anser att dessa är bra (Caldenby 1998, Arnstberg 1997, Olsson t.ex.) och knappast ett problem i den övriga förortsproblematiken.

och välfärd: "ett hem för svenska folket" (Rudberg 1991; Caldenby 1998; Rothstein 1995; Olsson Hort 1992).

Kopplingen till socialdemokratin är stark:

"På förbluffande kort tid omvandlas svensk socialdemokrati från att ha varit en fabrik till att bli ett hus. Den blev inte ens 'som' ett hus. Den blev ett konkret hus, bostäder med byggnormer och bonormer" (Hirdman 1990, s 92).

I boken *acceptera* utgiven till Stockholmsutställningen 1931 talar man för lösningar av "de mindre bemedlades bostadsfråga" och detta är ett av de få tillfällen då den "fattige" omnämns som avnämare av nya bostäder (Asplund m fl. 1931, s 48).

Bostadssociala utredningen 1945 konstaterade att bostaden var en social rättighet för alla: "Hela svenska folket skulle förses med goda och hygieniska bostäder till rimliga hyror" (efter Rudberg 1991, s 25).

Nu importerades också grannskapsenheten från fr.a. England, idén kom efter kriget att få stå för mycket stora ambitioner på den sociala sidan. Uno Åhrén skriver t.ex. i en bilaga till *Bostadssociala utredningen 1945* :

"Det gäller att för varje särskilt område i staden, som är lämpligt att bilda ett 'grannskap' få till stånd ett centrum för befolkningens gemensamma intressen, ett fokus där det kollektiva livet inom området naturligt sammanstrålar, en stimulerande brännpunkt för olika slags aktiv sysselsättning." ... "vi måste söka skapa en sådan miljö i våra samhällen, som gynnar människornas vilja till samarbete och som gör dem till vakna och aktiva medborgare" (SOU 1945:63, efter Rudberg 1976, s 31).

Det var en vikänsla man eftersträvade men också en motvikt till de totalitära politiska ideal som slagit sönder världen och som fortfarande hotade.

I den svenska bostadspolitik skulle man inte skilja ut särskilda grupper, t.ex. de med låga inkomster och placera dem i områden för sig med billigare, subventionerade hyror. "Social housing" och annat kategoribyggnande som förekommer i många länder i Europa, och som ofta kopplats till sämre områden, till slum och segregation, blev aldrig aktuellt i Sverige (Rudberg 1991; Åhs 1997)⁴.

Att alla skulle kunna bo varsomhelst var naturligtvis inte detsamma som att alla gjorde det. Men detta var intentionen. Och, underförstått: när de gamla dåliga miljöerna med fattigdom och sociala problem byggdes bort så försvann också fattigdom och sociala problem. I förort efter förort manifesterades på så sätt en lyckad välfärdspolitik

⁴ Ett undantag var de barnrikehus som byggdes som nödgård under fr.a. 30-talet men som man slutade bygga efter kriget (Rudberg 1992, s 18 - 19).

allteftersom undermåliga arbetarklassmiljöer försvann och inflyttningen från en nedgången landsbygd accelererade.

”I förorten skulle den nya människan bo, hon som varken var borgare eller proletär, landsbygdsbo eller stadsbo.” ”Förorten blev en symbol för svensk framtidstro – ett vapen mot det gamla klassamhället” (Arnstberg 1998, s 35 - 36).

I takt med ekonomiska förbättringar och lagändringar firade den ”sociala ingenjörskonsten” triumfer. Detta var den svenska modellen. Av vissa beskrivet som ”en framgångsrik symbios mellan socialism och kapitalism” (Rudberg 1991, s 26).

”Tanken att alla skall ha en plats i samhället och att alla skall ha rätt till jämlika levnadsvillkor är fortfarande starkt rotad i det svenska samhället...” skriver *Storstadskommittén* (SOU 1998:118, s 78). Och det är mot denna bakgrund debatten om ”förorten” och boendemiljöerna där utspelar sig. Kategoriboende är säkert en styggelse för de flesta svenskar vare sig de bor i förort eller ej.

Ett ”bra bostadsområde” är mot denna bakgrund ett vare sig ”positivt” eller ”negativt” segregerat bostadsområde. Villkoren och möjligheterna skall vara lika och det integrerade boendet leder till förståelse, solidaritet och, i sista änden, till demokrati. Motsatsen, det segregerade boendet, är ett misslyckande, och kan i detta scenario leda till samhällsupplösning och anarki.

Miljonprogrammet

Bostadspolitiska mål som minskad trångboddhet och god standard var i kombination med samhällsutvecklingen drivande för byggandet av en miljon bostäder 1965 - 74 och därmed också för byggandet av förorter som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo. Miljonprogrammet står dels för en fysisk ram, den för tiden typiska planeringen med bilfrihet och storskalighet. Dels finns här också annat som kan förbindas med tiden och ambitionen och som kastar ljus och skuggor över dessa områden än idag. Om miljonprogrammet på många sätt var tänkt som ett förverkligande av folkhemmet så blev resultatet åtminstone delvis ett annat. Nedan följer en del av den kritik och det försvar som följt i massmedia och litteratur.

Miljonprogrammet etablerades som en form av slutlig lösning – nu skulle bostadsproblemen bort, nu när resurserna, tekniken och viljan fanns. Och allt skedde i ett högt tempo, ofta för högt. Lennart Holm, som chef för Planverket en av de mest inblandade, skriver:

”Tiden för planeringen av byggnadsproduktionen blev knapp. Ofta fick man tillgripa schematiska lösningar och skalan i byg-

gandet ökade. Husen blev tjockare och högre för att rymma fler lägenheter” (Holm 1987, s 40).

Bilden av det svenska miljonprogrammet har i folks medvetande blivit förknippad med ett misslyckande: för stort, för ensidigt, dåliga lösningar, torftighet och sociala problem.

Arkitekten Claes Caldenby har i sin bok om svenskt byggande under 1900-talet kallat dessa områden för ”idealtypiska monument över sin tid och ett program som ideologiskt havererade redan 1968 men fortsatte av bara farten” (1998, s148).

Arkitekten Johan Rådberg är inte mindre negativ. I *Drömmen om atlantångaren* (1997) och *Den svenska trädgårdsstaden* (1994) pekar han också på den uppdelning som faktiskt blev resultatet trots att det inte var menat så:

”Våra städer blev felbyggda... vi har byggt storskaliga täta områden för sig, småhusområden för sig. Resultatet har blivit ett trågt och fult stadslandskap” (1997, s 160).

Det finns även mer positiva röster. Lennart Holm skriver om en delvis berättigad kritik och en mindre omsorgsfull miljöbehandling men menar också att miljonprogrammet rymde ”mängder av utomordentligt väl planerade bostadsområden” (Holm 1987, s 40).

Torsten Hansson, arkitekt i den tidens Göteborg, menar att dagens bostadsarkitektur är riktad till ”de starka människorna” till skillnad från miljonprogrammets goda moderna bostad för alla (Hansson 1991, s 30).

Från början var miljonprogramsområdena positiva alternativ till trånga och slitna innerstadsmiljöer. De som nu uppfattas som ”oattraktiva problemområden betraktades på ett annorlunda sätt när beståndet av trånga omoderna lägenheter fortfarande var omfattande eller innan tillgången på överkomliga småhus var av större omfattning”(Herlitz, Johansson & Olsson 1998, s 10).

Miljonprogrammet saknade inte sociala ambitioner, t.ex. den grannskapstanke som hängde kvar i planeringen. Åtminstone i början hävdades det att bostadsområden och stadsdelar skulle fungera som en form av små samhällen med lokala beslutsformer och arrangemang för fritidsliv och arbete.

”Miljonprogram” har ändå sammanfattningsvis blivit ett skällsord och domen över den här tidens byggande är hård, vilket återkastas på de områden som byggdes under perioden och på dem som bor där – det är en sekunda planering som lett till ett sekunda boende. Bor du där bör du flytta för att skaka av dig det stigmata som förknippas med dessa områden.

Storstadskommitténs syn på händelseutvecklingen runt 1970 förtjänar uppmärksamhet med tanke på kommitténs roll i nittiotalets

försök att komma till rätta med problemen. I underlagsrapporten *Delade städer* (SOU 1997:118, s 53) tar kommittén upp en orsakskedja där den "fattiga miljön", bristen på grundläggande service, den stagnerade inflyttningen till storstäderna och de tomma lägenheterna ingår. Detta leder kommittén fram till den "tredje händelsen som kom att bestämma ödet för dessa områden", dvs. invandrarna som i stor utsträckning hamnade i dessa förorter tillsammans med människor med olika sociala problem, "vilket resulterade i att det under loppet av några år växte upp socialt och ekonomiskt utsatta områden i dessa betongförorter."

Arnstberg (1998, s 38) har en liknande bild och menar att de typiska arbetarklasshushållen i miljöprogrammet gör en boendekarriär till småhus och att dessa förorter istället "fylls på 'underifrån', med invandrare och medborgare med sociala problem."

Det finns alltså också andra anledningar till att domen blivit hård. Så tycks de flesta vara överens om de möjliga alternativa boendekarriärernas negativa inflytande på bostadsområden som dessa.

Mörck (1994, s 38) uttrycker apropå Lövgärdet i nordöstra Göteborg vad denna på många sätt unika boendesituation gav upphov till för den enskilde:

"Det är svårt att tänka sig att några människor i framtiden skulle kunna göra om den långa resa av standardförbättringar som de äldre i Lövgärdet gjort. Det är svårt att tänka sig att så mycket nya bostäder kommer att byggas i ett svep så att så många – i likhet med de unga i Lövgärdet – växer upp i områden som helt saknar historia. Det är också svårt att tänka sig en så hastig nedvärdering av en bebyggelse som fallet varit i Lövgärdet. Den tycks på ett unikt sätt kopplad till många människors möjligheter att finna ett alternativ. De negativa attityderna bland de medelålders i Lövgärdet är oupplösligt förknippade med att småhuset dyker upp som ett dramatiskt bättre alternativ och får lägenhetsboendet att framstå i så dåliga dager."

Från 1970 då Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo var till stor del färdigbyggda och fram till 1990 byggdes ytterligare 900.000 lägenheter i Sverige – 550.000 i småhus (Rudberg 1991). Det är här vi har en av förklaringarna till tomma lägenheter och onda cirklar i de utsatta områdena.

I *Göteborgsposten* (GP) är ett ökat småhusbyggande en ständig, positiv, följetong under 70-talet: "Småhus skall det vara!" (GP 17.3) , "Flerfamiljshus 'ute' i Ale. Satsning på småhusbygge" (GP 20.5) "Småhus är bäst!", "Hellre eget hus än service!" (GP 6.5), "60% vill bo i småhus och andelen stiger" (GP 6.5) är rubriker från 1976. Miljöprogramsförorten utgör inte sällan den mörka sidan i dessa skildringar.

Detta är en utveckling vars konsekvenser stod klara redan i början på 70-talet:

”Däremot skulle ett ökat småhusbyggande leda till ökad segregation med anledning av de faktiska restriktioner som idag gäller för hushåll med låga inkomster,” skriver t.ex. Linnea Gillwik 1974 i bilagan till *Solidarisk bostadspolitik* (SOU 1974:18, s 149).

Samma nedvärdering som Mörk beskriver talar etnologen Ristilammi om: ”de processer genom vilka området omdefinieras från en framtidsutopi till ett stigmatiserat misslyckande.” Han menar att den utsatta förorten Rosengård i Malmö kan ses som en ”känslig seismograf för samhällliga strömningar i det moderna Sverige” (1994, s 13).

Synen på miljonprogrammet förmedlas i stor utsträckning av massmedia, just dessa områden kom på ett alldeles unikt sätt att stå i centrum för intresset runt 1970 och några år framåt. Ur Stockholmsk synvinkel har t.ex. K-O Arnstberg granskat Skärholmsdebatten (1979). Från denna tid finns det också en ström av negativa och ned-sättande rubriker och artiklar i Göteborgsregionens dominerande tidning, *Göteborgsposten*, vilket jag skall visa senare i texten.

Ett axplock visar på tendenserna: ”Vad har folket i Hjällbo gjort för ont?” frågar man sig i *GP* 4.7.1969, ”Stackars satar i höghus” utbrister konstnären Arne Gadd (*GP* 23.2.1970). Vid en stort uppslagen konferens anordnad av GAKO säger arkitekten Johannes Olivegren att ”höghusbarn är aggressivare” (*GP* 12.11.1970).

1979 menar man i *Göteborgspostens* ledare den 10.2 att det är ”pressande att bo i sovstad”. ”Ghettona måste bort”, skriver man den 10.5, den 11.5 uttalar sig stadsträdgårdsmästaren Arvid Bengtsson om vådan av att bo i höghus: ”Barnen drabbas värst av dålig boendemiljö”. En av miljonprogrammets ledande arkitekter i Göteborg, Lars Ågren, uttalar sig före jul samma år: ”Angered blev aldrig vad man tänkt – det skall vi nog vara glada för.”

1982 konstaterar man i en artikelserie i *GP* att ”Förlorarnas skolor ligger i ytterområdena” (17.11).

Ett svenskt trauma

Områden som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo byggdes alltså med helt andra förväntningar än vad som blivit resultatet 25-30 år senare. Skillnaden blir i sig något negativt, även ett internationellt sett hyfsat boende kan vara något negativt eftersom det är segregerat och därmed ”osvenskt”. Eva Öresjö beskriver detta som ett trauma:

”I den svenska modellen lever alla tillsammans, boendet är inte uppdelat klassmässigt. Polariseringen har skapat ett politiskt

och socialt trauma när de rika och de fattiga bor på olika ställen” (Öresjö 1997b, min översättning).

Symbiosen mellan socialism och kapitalism visade sig egentligen vara mycket obalanserad, det var de kapitalistiska marknadskrafterna som fällde avgörandet i utvecklingen. Här finns grunden till ett trauma – det borde inte vara så här.

Det starka svenska samhället har kommit i vanrykte, alliansen med kapitalet visade sig bli ett underordnande och samtidigt har den sociala ingenjörskonsten fått stå för misslyckandet (se t.ex. Hirdman 1990) istället för marknadsekonomin som varit den starkare och mer drivande.

Traumat finns här och vissa förortsområden har blivit skådeplatsen för hur det svenska samhället skall helas och se ut – nu och i framtiden: ”...för stat och kommun blir det en fråga om hur stora klyftor som bör accepteras i samhället mellan attraktiva och mindre attraktiva bostadsområden. Det blir en del av den allmänna fördelningspolitiken” (Herlitz, Johansson & Olsson 1998, s 10).

Arnstberg (1998) menar att det inte är ”det mångkulturella utan uppkomsten av slum- och fattigkulturer som sticker i ögonen” (s 40) och exemplifierar dessa med svaga mansroller och utslagna män, matrifokala familjer, utökade familjer och tendenser till kollektiv ekonomi, droger, spel, kriminalitet, gäng.

Den inlåsning som uppkommer i de utsatta områdena på 90-talet när det saknas möjlighet för de boende att ta sig in i svenskt samhällsliv vare sig det handlar om arbete, utbildning eller möjlighet till annan bostad, leder till ytterligare stigmatisering. Här finns möjligheten till en uppkomst av andra kulturer, om inte till en ”underklass” av amerikanskt snitt, så i alla fall till en ökning av kriminalitet och droger och ett avståndstagande från samhällets värderingar (Månsson 1996; Bak 1997; Allen & Cars 2000; Olsson, Herlitz & Johansson 2000).

Den svenska föreställningen med dess tydliga udd mot allt vad segregation heter blockerar i viss mån andra sätt att se på förorterna. För det finns också andra perspektiv på de utsatta stadsdelarna och de som bor där. Till exempel en diskussion om s.k. positiv segregation med en koncentration av vissa etniska grupper till samma område, s.k. enklaver, med ett stöd till den egna gruppen (se t.ex. Marcuse 1996). Storstadskommittén konstaterar att den ”amerikanska segregationsmodellen typ ’China town’ dessbättre saknar motsvarighet i Sverige” (SOU 1998:118, s 65). Detta ”dessbättre” är en värdering från en traditionell svensk bostadspolitisk ståndpunkt.

Tidigare forskning

Forskning som värderar den långsiktiga utvecklingen i förorter som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo finns knappast i Sverige, än mindre med en komparativ ansats där olika områden jämförs med varandra.

Internationellt, och i stor skala, har Anne Power i *Estates on the Edge* (1997) jämfört tjugo "mass housing estates" i England, Frankrike, Danmark, Tyskland och Irland. Det är områden som alla byggts vid ungefär samma tid som det svenska miljonprogrammet och med ungefär samma stil, ideal och byggnadssätt. Power följer upp sina områden sedan de byggdes och framåt, i tidsperioder på upp till 30 år.

Fem av dessa områden studerar hon sedan närmare, det är medvetet fem av dem som har störst problem, ett i vardera landet. I denna fördjupade studie står också samhälleliga insatser eller insatser från hyresvärd eller andra i centrum.

Kaos är sällan långt borta i de områden hon beskriver. Å andra sidan ger hon exempel på lyckade motdrag från myndigheterna och på privata initiativ. Hennes slutsatser kan sammanfattas som att:

- Det går att förändra boendet i dessa områden men tillräckligt mycket pengar måste sättas in för att förbättra de sämsta byggnadskonstruktionerna och det måste till ett kontinuerligt stöd utifrån annars hotar återigen kaos.
- Boendemedverkan och en social stabilisering av stadsdelarna är en nödvändighet.
- Det finns inte *en* lösning – istället handlar det om ett lappverk (patch-work) med en mängd olika insatser, varierande från område till område.
- Det är ingen lösning att riva dessa områden (som man gjort i vissa länder – även i Sverige, fast i liten skala). Kostnaderna skulle bli alltför höga, det behövs trots allt ett boende för de fattiga.

I ett annat arbete tillsammans med Rebecca Tunstall med den talande titeln *Swimming against the Tide* (Power & Tunstall 1995) följer de 20 oattraktiva bostadsområden i England under 15 år i samband med försök att förbättra skötseln av dessa områden. Lärdomarna härifrån är att:

- Polariseringen fortsätter – de fattiga områdena blir fattigare under perioden 1980 - 1995. Trots de insatser som görs.

- Insatser lönar sig ändå. De allra flesta områden har under samma tid blivit bättre områden att bo i, trots ökande segregation och polarisering.
- Insatserna kan inte avslutas, då faller områden som dessa snabbt igenom.

Med "insatser" menar Power & Tunstall här oftast ett ökat engagemang från hyresvärdens sida och ett aktivt samarbete med hyresgästerna i området.

Powers och Powers & Tunstalls resultat visar att variabler som fattigt eller segregerat skall skiljas ut vid bedömningen av vad som är ett "bra bostadsområde", frågan skall istället handla om hur det är att *bo* i dessa områden, hur de fungerar, hur civilsamhället och lokalsamhället fungerar etc.

I Sverige finns det några längre studier av enskilda bostadsområden och deras utveckling som inte bara utgår från och följer upp ett projekt, främst Eva Öresjös arbeten om Råslätt utanför Jönköping (Öresjö 1993, 1994, 1997a).

Bostadsområdet Råslätt, en miljonprogramsförort utanför Jönköping, befann sig på sjuttioalet i kris med sociala problem och outhyrda lägenheter i en välbekant kombination.

Ett långsiktigt, mödosamt arbete där olika projekt avlöste varandra och där de boende skaffade sig inflytande lyfte med tiden området. Det ljusnade för stadsdelen och i början på nittioalet föreföll de värsta svårigheterna vara över.

Okänsligt agerande från myndigheternas sida raserade då mycket snabbt det som byggts upp när en flyktingluss etablerades i detta område som framför allt behövde stabilitet. Både ut- och inflyttningen ökade dramatiskt och mycket av det nedlagda arbetet i området måste göras om.

Det handlar, som Eva Öresjö skriver, om ömtåliga, utsatta områden som inte kan lämnas, områden där man inte vet vad som kan vänta runt hörnet. Men där det inte heller finns *en* lösning – någon "dunderhonung" – utan en mängd olika dellösningar, olika för varje område och för varje tid, lösningar som måste arbetas fram tillsammans med dem det berör, framför allt de boende i området.

Öresjö och Power uttrycker, på olika språk och med ett varierande men kompletterande ordval, ungefär samma lärdomar från långsiktiga studier av bostadsområden.

Det finns en stor mängd studier av hur en mer eller mindre likartad projektinsats för att förbättra bostadsområden slagit olika väl ut på olika platser. Studierna har olika forskningsmässig inriktning – eko-

nomisk, social, sociologisk, etnologisk etc. – och självklart också olika resultat. Det har här varit intressant att få reda på hur de värderar stadsdelarna och deras utveckling och vad de säger om de boendes och de verksammas intresse och möjlighet till påverkan.

Förnyelse av bostadsområden har gett upphov till många studier, både komparativa sådana och rena fallstudier (se t.ex. *Bättre Bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt* 1990).

Carlén & Cars (1990) drar i *Förnyelse av storskaliga bostadsområden* fram de sociala faktorernas avgörande betydelse i boendet, grannar t.ex. Förnyelseprocesser har alltför ofta handlat om fysiska åtgärder. De pekar också på risken att bara flytta runt problem. Vid genomgripande förändringar i ett område får ofta omkringliggande lågstatusområden ta emot problemfamiljer.

Tomas Wikström och Eva Öresjö studerar förnyelse av 50-talsområdena Norra Göta i Borås, Gamla Elineberg i Helsingborg och Ljura i Norrköping. Mycket av processen, vikten av boendemedverkan och de sociala konsekvenserna av ingrepp i boendemiljön känns igen i andra studier (Öresjö 1993; Wikström 1994). Konsekvenserna av en stor omflyttning vid t.ex. en renovering och en liknande omflyttning i samband med tomma lägenheter eller inflyttningssvågor i utsatta stadsdelar bör likna varandra, dvs. de sociala näten trasas sönder och otryggheten ökar vid hög mobilitet.

Cecilia Jensfelt (1991) visar i sin studie över Formators förvaltning av några miljonprogramsområden hur en förbättring visserligen kan komma till stånd genom en striktare uthyrningspolitik och ett aktivare arbete från hyresvärdens sida men också hur kostnaderna stiger i Formators recept och hur de sociala konsekvenserna läggs över på närliggande områden. Bredfjällsgatan i Hammarkullen var ett område ägt av Formator under några år på 80-talet. Det har dock inte kommit med i Jensfelts undersökning.

Fallstudier över olika bostadsområden och förändrings- eller förnyelseprojekt i dessa har det skrivits ett stort antal alltsedan Flemström & Ronnby kom ut med *Fallet Rosengård* (1972). Andersson & Olsson ger i *Att förändra förorten* (1986) tre exempel på grannskapsarbeten och deras betydelse för de områden där de verkat. Positivt så till vida att de har haft betydelse, det har blivit resultat, men ofta ändå nedslående: grundproblemen är svåra att komma åt, ofta ligger de utanför grannskapsarbetets kompetensområde och förbättringar är sköra.

Med den nya Socialtjänstlagen kommer socialtjänsten ibland i fokus i förnyelsearbetet. Ett exempel på detta är den s.k. Linköpingsmodellen med en mycket långt driven samhällsplanering där i sista änden

även grannarna fanns med som en byggsten för att skapa ett bra område även för dem som hade problem. Det är en modell som sedan lades ned (Henning, Lieberg & Lindén 1987; Henning & Lieberg 1997).

Den relativa maktlöshet som utmärker mycket av det som görs i Socialtjänstlagens namn finns också dokumenterat i Sören Olssons bok *Handlingsutrymme och process* (1989) och i den sammanfattande *Välfärdens Operatörer* (Denvall m.fl. 1997).

Mer fysiskt genomgripande men med samma mål, dvs. att skapa ett bra bostadsområde, var den väg av s.k. turn-around-projekt som gick över landet på 90-talet. Saltskog i Södertälje och Solstaden i Göteborg har t.ex. gett upphov till rapporter som pekar på att dessa områden förändrades i grunden men också på de orimliga kostnaderna, på övergreppen på de ursprungliga boende i området som var tvungna att flytta och på de negativa konsekvenserna för områden runt om (Johansson, Mattsson & Olsson 1988; Salonen 1997).

Bland senare års olika försök att få förorter att komma på fötter hör Holma i Malmö till de mest uppmärksammade. Efter en segsliten skatteaffär genomfördes en lagändring. Några hyresgäster fick sköta delar av sin närmiljö mot en hyressänkning utan att behöva betala skatt på denna egeninsats. Holma genomförde alltså en form av "självförvaltning". Det nedgångna och av sociala problem plågade Holma har genom insatserna förändrats drastiskt till det positiva. Detta är en av de få nutida solskenshistorierna bland de utsatta förorterna (Alfredsson & Cars 1996).

Förortsliv i olika aspekter har sedan mitten på 70-talet gett upphov till en mängd etnologiska rapporter, som kan ses som vittnesmål om hur det är att leva i förorten.

Lennart Zintchenko skriver 1992 *Nybyggarstadsdelen Hammarkullen i ett föränderligt Sverige*. I rapporten tar han fasta på den "nybyggaranda" han tycker sig finna i stadsdelen, en anda där ingenting "sitter i väggarna" och där arbetet och inte minst samarbetet mellan kommunala förvaltningar och mellan de boende och dessa kunde byggas upp som om allt var nytt.

En annan del handlar om den misshandel massmedia utsätter Hammarkullen för framför allt i samband med förekomsten av ungdomsgång och missbruk. Även Ristilampi i *Rosengård och den svarta poesin* (1994) och Arnstberg i *Skärholmen – tio år senare* (1980) pekar ut de överdrivna och tendensiösa skildringarna i massmedia. Här finns en vrede över förtalet som urskiljningslöst drabbar de boende och som får mycket långtgående konsekvenser för de sköra samhällsformer som kämpar för överlevnad trots kulturkrockar och hög omflyttning. Förorten är också hembygd. Alla tre vidhåller och fördjupar

denna kritik i antologin *I stadens utkant* (1997). Ett liknande perspektiv på förorten som hembygd har Kerstin Gunnemark i *Hembygd i storstad* (1998) som handlar om femtiotalsförorten Kortedala och framför allt hemmafruarnas liv där.

Åke Daun pekade i *Förortsliv* (1974) på de boendes relativa oberoende av sitt område och deras anknytning till ett större samhälle med släkt och vänner i regionen snarare än som grannar. I *Boende och livsform* (1980) framhåller han på ett annat sätt grannarnas och den nära miljöns betydelse, kanske som en följd av den samhällsutveckling som skett.

Börje Hansen ger i *Familj, hushåll, släkt* (1978) en inträngande, närmast skönlitterär skildring av livet runt en gård i det nybyggda Hässelby. Demokratin och bristen på sociala skrankor är påtaglig i det tidiga sextiotalets förort, lika påtaglig är barnens betydelse för de sociala kontakterna. Värdet av undersökningen ökar med den uppföljning Hansen gör på sjuttioalet. En uppsplittring har då skett, den sammansvetsade gruppen runt gården i Hässelby har gått åt olika håll men håller ändå viss kontakt. Framgång i samhället slår igenom, det egalitära draget, gemenskapen runt gården försvinner och sommarstugan och de egna pengarna tar överhanden.

Sammantaget handlar de etnologiska skildringarna av förorten och livet där mycket om solidaritet, om hemkänsla, om ett "vi" och om en oftast informell men ändå påtaglig social sammanhållning och organisation. Förorten är per definition inget dåligt ställe att bo på, inte heller de utsatta förorterna är omöjliga boendemiljöer.

Ett bra bostadsområde

Tre olika perspektiv

Vad som är ett bra område kan bedömas från olika utgångspunkter: som ett politiskt mål, som en kulturell föreställning, som något som är individuellt upplevt eller som en del av det sociala livet. Svaret på frågan om en stadsdel är ett bra bostadsområde kan alltså variera beroende på infallsvinkel.

Genomgången av den svenska föreställningen om det goda boendet i föregående kapitel ger *en* grund för bedömningen om ett område fungerar bra eller dåligt. Detta är vad jag nedan kallar för "Storsamhällets perspektiv".

Hur det sedan faktiskt är att *leva* i dessa områden är en annan sak även om det påverkas av storsamhället som t.ex. citatet av Mörck ovan visar. Detta återkommer jag till i avsnittet "Ett individuellt perspektiv" nedan.

Och här finns ytterligare ett perspektiv, som upprätthålls av de aktiva och organiserade i stadsdelarna och som jag här skriver om under rubriken lokalsamhällets perspektiv. Det är dessa tre perspektiv jag använder mig av när jag försöker besvara frågan när det har bra gått bra respektive dåligt för en stadsdel.

Storsamhällets perspektiv

Bedömningen sätts här in i sitt samhälleliga och tidsbundna sammanhang. Det finns ideologiska och/eller politiska mål mot vilket boendet svarar. Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo är delar i den svenska bostadspolitik under 1900-talets senare del med en klar anknytning till folkhem och välfärdsstat. Stadsdelen är här ett *objekt*.

Dessa samhälleliga sammanhang är också delar i uppbyggnaden av en "social konstruktion", en "samhällelig föreställning" eller en "diskurs" (Foucault 1991, Ristilammi 1994, Denvall 1994) för utsatta

stadsdelar. Det är mot bakgrund av denna diskurs som det går "bra" eller "dåligt" för stadsdelen.

Denna *externa* – negativa – diskurs om utsatta stadsdelar har uppmärksammats av etnologen Ristilammi i boken *Rosengård och den svarta poesin* (1994). Ristilammi menar att diskursen har en styrande verkan, den avgör vad som är möjligt att skriva eller säga om området vid en viss tidpunkt. Bakom diskursen finns makten. Diskursen är resultatet av en historisk process och bygger på värderingar eller värdestrukturer i samhället.

Den externa diskursen tar fasta på närhet till eller avvikelser från ideal i svensk bostadspolitik. Segregation är då något negativt, särskilt en anhopning av människor med dåliga resurser, låga inkomster, sociala problem osv. Ungdomsproblem måste man komma till rätta med. Vanskötsel och spekulation är självklart negativt. Spekulation rent "osvenskt" – var det inte detta man ville undvika med allmännyttan? Fungerande social och kommersiell service i t.ex. centrum, är något positivt. Ett fungerande lokalsamhälle med samarbete, mycket föreningsverksamhet, aktiva grannskap, stadsdelens dag, karneval etc. likaså. Men det bör vara ett lokalsamhälle på storsamhällets villkor och inte med en alltför avvikande lokal kultur.

Ett individuellt perspektiv

En ambition i studien är att försöka säga hur det är att bo i området, dvs. hur folk trivs där. I detta ligger en rad aspekter från praktiska frågor som rör lägenhetens utrymme och utrustning, service av olika slag och sociala frågor som handlar om kontakter med grannar och trygghet och kontroll över närmiljön. Vanliga exempel på att det inte fungerar är t.ex. grannstörningar, bristande underhåll, tvättstugan, otrygghet, skolan, ungdomssituationen osv. Frågan tar sitt ursprung i "det lilla livet" och i "det lilla grannskapet".

Det självklara är att bygga en sådan värdering på människors upplevelse av om deras område fungerar bra eller dåligt. Eftersom jag inte själv har genomfört direkta mätningar via surveyundersökningar i stadsdelarna är detta ingen enkel ambition att infria. Det jag kan utgå ifrån är bedömningar från de jag intervjuat, enstaka intervjuundersökningar som genomförts samt dokument, utvärderingar och annat skrivet material. Via statistik kan jag också få uppgifter om omflyttning, kvarboende samt uppgifter om vilka olika grupper som bott i områdena. I sig ger ingen av dessa uppgifter tillräcklig information men tillsammans ger de ändå underlag för de bedömningar som jag gör.

Det kan vara rimligt att här säga något om vanliga sätt att närma sig frågan om hur enskilda upplever sitt boende:

Indikatorer av olika typer av, framför allt sådana som anger vilka som bor i ett område, har ibland används för att mäta människors trivsel i sina stadsdelar. Den första Storstadsutredningen tog till exempel fasta på andelen socialbidragstagare och menade att det fanns ett rakt samband mellan denna och otrivsel (SOU 1989:69). Men en sådan indikator måste rimligtvis få en annan innebörd när andelen bidragstagare i ett område stiger och när socialbidrag blir en mer accepterad försörjningsform i samhället i stort. Ensamstående föräldrar är en annan använd variabel, mycket utsatt för den kultur i vilken data har insamlats, t.ex. om samboförhållanden accepteras. Den är ofta använd i t.ex. England med starkt genomslag som markör för dåliga sociala förhållanden. En senare undersökning visar dock att andra förklaringar ligger bakom, arbetslöshet, boende etc. (Burrows & Rhodes 1998).

Ett annat sätt att få kunskap är genom en områdesindexering med flera olika indikatorer vilket prövats i England (Burrows & Rhodes 1998), något liknande har dock inte förekommit i Sverige under den studerade perioden och några generella slutsatser byggda på detta engelska exempel är inte möjliga att dra. En annan engelsk undersökning visar att områden mycket väl kan bli bättre att leva i trots att indikatorer som de ovan nämnda försämras (Power & Tunstall 1995). Det pekar på att mätningar med indikatorer ger en begränsad kunskap om förhållandena i ett område och bör kombineras med andra typer av data.

Attraktivitetsmått är ytterligare ett sätt att hantera frågan om människors upplevelse av ett område. Måtten för attraktivitet är någon form av indikatorer, t.ex. en kvot mellan hög- och låginkomsttagare (Rådberg 2000) eller förekomsten av vissa grupper eller rörlighetsmått. Rimligtvis måste ett mycket attraktivt område uppfattas som bättre än ett mindre attraktivt. Men attraktivitet handlar egentligen inte heller om *hur* ett område fungerar.

Det är självklart viktigt för ett område att vara attraktivt, att det finns boende som flyttar dit för att de *vill* bo där. Det är viktigt att inte vara det minst attraktiva, inte minst eftersom detta i sig är stigmatiserande alldeles oavsett hur området fungerar. De som flyttar in och tar ett steg upp på en attraktivitetslista bär troligen något positivt med sig. Attraktivitetsmått är därför intressanta att använda – i synnerhet om de kan kombineras med andra typer av data. Samtidigt är det ändå inte nödvändigtvis så att de mest attraktiva områdena är de bästa områdena att bo i.

Lokalsamhällsperspektivet

Ett tredje perspektiv som jag ska använda för att bedöma de tre stadsdelarna kallar jag för ett lokalsamhällsperspektiv eller ett lokalt perspektiv. Det handlar om hur olika institutioner – skola, barnomsorg, fritid, bostadsförvaltning – och grupper/kollektiv fungerar i stadsdelen. Och det handlar om stadsdelen i sin helhet, den "anda" som råder där, det som "sitter i väggarna". Det rör sig alltså om en nivå över den individuella – även om det finns samspel och beroenden som jag senare skall visa.

Underlaget till det lokala perspektivet finns i intervjuer med de som bott eller verkat i stadsdelen och som har en överblick över stadsdelen under lång tid. Det står också att finna i dokument som protokoll, utvärderingar, skrivelser och i artiklar i massmedia. Framför allt är det problem, t.ex. ungdomsproblem, oroligheter i centrum, störande missbrukare, vanskötsel, som avsätter mängder med material av det här slaget.

Ofta finns en *intern* diskurs, inte sällan med ursprung i ett motstånd mot den externa. En bild förmedlad av lokalt engagerade. Något man också kan kalla en motbild av sanningar, känslor och värderingar men också påbyggd med myter och konstruktioner – ofta sammanfatta i motsatsställning till omvärldens syn och det egna boendets villkor. Här handlar det inte om grannar och tvättstugor men föreställningar om stadsdelen, om andan i den eller vad det innebär att bo där och vad det leder till för den som gör det. I detta perspektiv är stadsdelen ett *subjekt*.

Sammanfattning

Bedömningarna av bostadsområdena och deras utveckling grundar sig alltså på flera olika material och källor men de är i slutänden bedömningar som jag gör och i den meningen är de också konstruktioner.

I princip är det så att frågan om vad som är ett bra bostadsområde inte kan besvaras entydigt en gång för alla. Den är beroende av en rad kulturella och samhälleliga förhållanden. I praktiken – givet de förutsättningar jag har gått igenom här ovan – har det dock i de allra flesta fall inte varit svårt att urskilja vare sig uppgångar eller nedgångar. I allmänhet har materialet gett underlag för rätt entydiga tolkningar.

Teorier om lokal social organisering

En av studiens frågeställningar handlar om förortens sociala organisering. I det här kapitlet skall jag därför gå igenom teoribildning och forskning som kan vara användbar när det gäller att förstå och förklara organiseringen och dess betydelse i de tre stadsdelarna. Först beskriver jag kort den mer överordnade community-traditionen för att därefter ägna mig åt lokalsamhälls- och grannskapsbegreppen.

"Social organisering" är ett av flera möjliga begrepp för att beskriva samspelet mellan människor. Här är det valt främst på grund av processperspektivet: framväxten, tillbakagången eller förändringen av den sociala organisationen. "Social organisation" uttrycker snarare ett resultat av social organisering, ofta som familjeband, nätverk, föreningar etc. – dessa resultat är en del av den sociala organiseringen. "Socialt liv" är mer allmänt hållet, mindre målinriktat och därför mindre lämpligt när fokus ligger på människornas möjlighet till påverkan i utsatta stadsdelar.

Community-traditionen

Med *community*⁵ avses här en social enhet med ett visst mått av inbördes relationer, gemensamma normer, ömsesidiga förpliktelser och social kontroll. Berörda människor uppfattar att den enheten existerar, det finns ofta känslomässiga bindningar och symboliska uttryck i relation till enheten. Många sociala enheter från familjen till ideella föreningar, från lokala samhällen till hela storsamhället kan och brukar beskrivas som communities. På detta sätt är också community ett överordnat begrepp till t.ex. lokalsamhälle eller grannskap.

⁵ "Community" är liksom "Gemeinschaft - Gesellschaft" svåröversatta ord med stor risk för tveksamheter och direkta fel. Det finns därför ingen anledning att översätta dem. (Bäck-Wiklund & Lindfors 1974; Asplund 1991). På engelska översätts Tönnies' "Gemeinschaft" med just "Community".

En *strategi* som bygger på att det gemensamma betonas, på att normer utvecklas och kontrolleras av berörda människor själva, att man försöker hitta lösningar på gemensamma problem, att man försöker kontrollera villkor och resurser och deras användning, att man etablerar arenor och avskiljer sig från omgivningen kan kallas en *community-strategi*. Det är ett centralt begrepp i studien.

Ferdinand Tönnies är en av de mest betydande i en forskningstradition som kan kallas community-traditionen. Hans begreppspar *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* från slutet av 1800-talet tas ofta upp i forskning om lokala samhällen, på 1990-talet inte sällan i anslutning till Johan Asplunds bok *"En essä om Gemeinschaft och Gesellschaft"* (1991) (se t.ex. Popoola 1998, Mattsson 1996, Andersson & Olsson 1986, Olsson m.fl. 1997, Berg 1994 och Franzén & Sandstedt 1981).

Steget från Tönnies till den svenska förorten är långt. Tönnies skriver om byn på landet, den medeltida staden sammanfogad med den borgerliga familjen. Det är inte ett lokalt samhälle eller ett grannskap av nutida mått Tönnies avser. Det är som tankefigur hans *Gemeinschaft und Gesellschaft* lever vidare.

Gemeinschaft har kommit att stå för gemenskap, närhet och solidaritet. Ett samhälle grundat på "mjukhet och vördnad, välvilja och respekt" (Tönnies 1887; efter Franzén & Sandstedt 1981, s 45), t.ex. den gamla byn. "*Gemeinschaft* - relationer bygger på tillhörighet till någon enhet som man tillhör på ett självklart sätt utan att göra något speciellt för det: människor föds in i en släkt eller ett gammalt bysamhälle" (Andersson & Olsson 1986, s 23). Mycket av den idé om grannskapsplanering som ligger bakom planeringen av våra förorter har ett *gemeinschaft*-ideal som grund (Franzén & Sandstedt 1981).

Gesellschaft, å andra sidan, är den kommersiella, producerande gemenskapen där var och en är "för sig själv och isolerad, och det råder spänningsförhållande gentemot alla andra" (Tönnies 1887; efter Franzén & Sandstedt 1981, s 45). "*Gesellschaft*-relationer bygger på intresse, prestation och kontrakt - på att människor aktivt söker sig till andra" (Andersson & Olsson 1986, s 23).

Tidiga företrädare för community-traditionen är den så kallade Chicagoskolan som växte fram i nära samspel med Chicago under stadens explosiva utveckling 1915 - 35. Verk som Wirths *The Ghetto* (1928) och Zorbaughs *The Gold Coast and the Slum* (1929) skildrar olika delar av Chicago och det samhälle som växer där. Processen i stadens snabba omvandlingarna fascinerar, inflyttning och omflyttning gör att stadens ansikte hela tiden växlar och de söker skildra varför och hur dessa "local communities" formas, lever och försvinner - staden är ett "socialt laboratorium" (Bulmer 1984). På ett liknande sätt är det intressant att betrakta den svenska förorten.

Även i Sverige kom det efterföljare i denna community-tradition från fyrtio-talet och framåt. *Medelby* av Allwood&Ranemark (1943) och *Forestville* av Rundblad (1951) är sådana exempel. Margareta Bäck-Wiklund och Hans Lindfors gör i *Lokalsamhället som livsform* (1974) en grundlig genomgång av community-traditionen – till deras arbete återkommer jag i samband med diskussionen om lokalsamhället nedan.

”Lokalsamhället” är en form av community, ”grannskapet” ett annat. Ett lokalsamhälle består ofta av flera grannskap men det behöver inte göra det. Snarare är det så att de står för olika vinklar på socialt liv. Samhällsbegreppet är vidare än grannskapet som har sin bas i själva boendet. ”Civilsamhället” är en aspekt av det sociala livet som kan återfinnas i de två andra community-formerna men också överskrida dessa. Civilsamhället väljer jag här att betrakta som en av aktörerna i stadsdelarna och det återkommer därför i nästföljande kapitel om aktörer.

Lokalsamhälle

Om förorterna är att betrakta som lokalsamhällen kan vara en definitionsfråga där vi utgår från ett antal kriterier. Men det kan också vara en fråga om vi med begreppets hjälp lättare förstår förorternas situation. Det förefaller i varje fall finnas behov av ett begrepp som täcker in även förorten eller stadsdelar i en stad som sociala enheter. Ett antal alternativa förslag har förts fram: ”närsamhälle” (Bäck-Wiklund & Lindfors 1990); ”lokalt sammanhang”, ”den lokala arenan” (Wikström 1994); ”lokalområdet” (Falkheden 2000); ”vitalt” eller ”fungerande närsamhälle” (Popoola 1998). Ronnby (1995) har tagit upp begreppet det ”lilla lokalsamhället” (efter Robert Redfield) för att beskriva en enhet med närmare och intimare band än det egentliga lokalsamhället.

I allmänhet har lokalsamhällestudier i Sverige handlat om mindre orter, relativt självständiga samhällen som bruksorter, byar etc. (se Bäck-Wiklund & Lindfors 1974, 1990; Mattsson 1996; Ronnby 1995). Anspråken på begreppet blir annorlunda och skillnaderna också stora när man försöker tillämpa det på förorten. Trots detta finns det anledning att diskutera om inte ett begrepp som ”lokalsamhälle” är fruktbart i analysen av stadsdelarna och skillnaderna dem emellan. Det är svårt att hantera ”förorten” som social organisation, den passar inte in i forskningens traditionella mönster, där bor för mycket folk och där finns trots allt för lite organisation:

”Trots den stora mängden av människor som dessa förortsområden hyser, saknar de grundläggande förutsättningar att bli stä-

der och de är alldeles för stora för att kunna fungera som byar” (Nyström 1994, s 20).

I Sverige används ofta uppdelningen i ”storsamhälle” och ”lokalsamhälle”. ”Storsamhället” kan vanligen definieras som hela det svenska samhället eller en del som i alla fall är överordnad det lokala, det kan handla om strukturer eller sådant som genomsyrar samhället i sin helhet (se t.ex. Ronnby 1995, s 196).

Dessvärre är den traditionella definitionen på lokalsamhälle även i detta fall oftast sådan att stora delar av de områden där svenska folket faktiskt bor – som förorten – inte omfattas. De bor så att säga direkt i storsamhället – lokalsamhällsdefinitionen blir för exkluderande och viktiga fenomen får ingen fungerande begreppslik motsvarighet.

För många (tex. Mattson, 1996 och Bäck - Wiklund & Lindfors, 1974) spelar produktionen en central roll eftersom de undersöker orter som står och faller med en eller två dominerande industrier. Produktionen, den gemensamma ekonomiska basen, är alltså ofta en del i definitionen av ett lokalsamhälle. Också Birgersson (1997) och Prahl (1997) nedan, har med produktion om än som ett ”minimum” medan däremot Ronnby (1995) inte har med den i sin bok om utvecklingsarbete i glesbygden i Jämtland.

En gemensam ekonomisk bas för de boende har förmodligen varit mycket sällsynt i miljonprogrammets förorter, grannarna har skingrats i arbetet inom en regional arbetsmarknad.

Tommy Birgersson drar – som en slutsats av 100 lokala utvecklingsarbeten han studerat – fram vissa förutsättningar för att en lokal karaktär (local character) skall utvecklas (1997 s 55; min översättning):

- när de boende kan få en översiktlig bild av, förstå och känna igen de sociala mönstren;
- när samhället har en gemensam historia och kultur som åtminstone kan bilda grund för konsensus och gemensamma intressen;
- när det är möjligt att identifiera samhällets gränser. (Naturliga identitetsskapande gränser understryks.)
- när det finns åtminstone några lokala föreningar (associations) som binder samman det sociala nätverket;
- när de boende känner till dem som driver på utvecklingen eller de forum eller kanaler som finns för inflytande i lokalsamhället;
- när de boende känner till, åtminstone inofficiellt, någon särskild företeelse som den neutrala mötesplatsen för att diskutera förhållanden som är viktiga för lokalsamhället;
- när placeringen av social och kommersiell service gör det möjligt för de boende att identifiera ett centrum och därmed också orientera sig i samhället;

- när det finns tillgång till basal service i lokalsamhället;
- när det finns åtminstone ett minimum av arbete inom lokalsamhället.

Prahl (1997) skriver om det gemensamma nordiska forskningsprojektet om "lokalsamfundsudvikling" och "den tredje decentraliseringen". Den första decentraliseringen var kommunreformerna på 70-talet, den andra kommunernas egen decentralisering med t.ex. stadsdelsreformer, lokala styrelser och nämnder och den tredje är när medborgarna dras in i styrningen av t.ex. stadsdelar och service i lokalsamhället.

Även Prahl har ett flertal definitioner på begreppet "lokalsamfund":

- ett ideologiskt begrepp med starkt positivt innehåll där gemenskap, äkthet, närhet finns med.
- som en subkultur där lokalsamfundet är "et mindre geografisk område , hvor indbyggerne føler et socialt, kulturelt eller funktionelt fællesskab" (s 60).
- som en funktionellt integrerad enhet som "opfylder en række vigtige funktioner med relevans til den lokale befolknings daglige tilværelse" med fem huvudfunktioner:
 - "produktion-distribution-forbrug"
 - "socialiseringsprocessen"
 - "social kontrol"
 - "gensidig støtte"
 - "borgermedleven" (s 61)
- som livsformsbegrepp men då med stor tvekan eftersom det handlar om en mängd olika livsformer i ett och samma samhälle och inte sällan om en disintegration av livsformer.

Sammanfattningsvis vill han avgränsa lokalsamfund med följande kriterier:

1. Lokalsamfundet är ett mindre geografiskt område med mer eller mindre distinkta kännetecken, t.ex. "fysisk afgrænsethed, fælles boligtype, erhverv, samme sociale, befolkningsmæssige eller social problematik, som bevirker
2. at lokalsamfundet av beboerne og/eller andre opleves som et sted adskilt fra andre – positivt eller negativt."

Begreppet lokalsamhälle har, som Matts Mattsson (1996) skriver, använts

- för att fastställa vad ett lokalsamhälle är och för att pröva om ett givet samhälle uppfyller kriterierna

- som ett analytiskt instrument för att komma åt en orts inre liv samt sammanhangen mellan dess olika delar
- som ett medel eller en strategi för att åstadkomma förändring.

Mattsson (1996, s 43) sätter upp följande indikatorer för ett lokalsamhälle:

det är ett avgränsat geografiskt område
 det präglas i hög grad av territoriell integration
 det utgör ett handlingsystem
 det står för gemenskap
 det har en urskiljbar historia
 det har en viss grad av självständighet

Det finns alltså mer eller mindre stränga definitioner på vad ett lokalsamhälle är. Av ovanstående vill jag understryka de boendes upplevelse av "ett ställe skilt från andra", alldeles som Prahl. Den subjektiva faktorn är utslagsgivande om och när "lokalsamhället" skall bli en kraft att räkna med. Till skillnad från mer geografiska begrepp som "lokalområde" eller det vagare "lokalt sammanhang" finns det i lokalsamhälle en möjlig kraft – det är bland annat den jag letar efter.

Mattssons tre kategorier för hur begreppet "lokalsamhälle" använts blir för mig ett sätt att hantera det i en fallande skala, där det tredje, det strategiska, är det viktigaste. Alla tre ansatserna förekommer dock i studien, "lokalsamhället" är ett viktigt begrepp i försöken att förstå vad som händer i förorten.

Vad gäller **definitionen** på ett lokalsamhälle ansluter jag mig till Mattsson ovan. Det förefaller mig av tre skäl rimligt att vara mer villkorlig i kravet på produktion. För det första har vi fått en förändrad organisering av produktionen, en monopolisering eller globalisering om man så vill, som har gjort att de gamla bruken eller lokala fabrikerna numera oftast är att se som decentraliserade enheter där makten ligger någon helt annanstans. För det andra sker pendlingen numer över långa avstånd. Dessutom har en ny form av arbete, distansarbetet, tillkommit. Gemenskapen kring en produktion kan vara viktig som en lokal företeelse, men har i många fall tunnats ut eller helt försvunnit.

Det är här också viktigt att understryka gemenskapen kring den reproduktion som sker i förorten och dess betydelse för grupper som är beroende av samhällets insatser för sin försörjning och välfärd. Det kommunala arbetet med vård, omsorg och utbildning är till stor del förlagt till förorten och kommunen är också ofta den dominerande arbetsgivaren i dessa områden. De kommunalt anställdas betydelse som sammanhållande och organiserande kraft torde vara betydande i ut-

satta områden (Jfr Prahl i avsnittet om de anställda nedan). Reproduktionens organiserande kraft borde också kunna läggas till i definitionen av begreppet "lokalsamhälle".

En paradoxal effekt av den höga arbetslösheten i utsatta förorter är de delade levnadsvillkoren. För den enskilde måste arbetets betydelse vara mycket annorlunda i områden där kanske 50 - 70 % av befolkningen *inte* förvärvsarbetar. Bostadsområdet får naturligtvis här en helt annan betydelse – det är kanske inte längre den förkättrade "sovstaden".

Det är med tanke på hur alla de ovanstående på olika sätt brottats med definitionsfrågan inte orimligt att tänka sig att "lokalsamhället" i klassisk mening försvunnit men att begreppet har en stor bärkraft med ett något annorlunda innehåll. Jag vill fråga om inte de sociala sammanhang vi finner i åtminstone en del av våra förorter kan beskrivas som lokalsamhällen. Jag vill alltså i analysen av de tre stadsdelarna pröva om inte "lokalsamhälle" är ett användbart begrepp.

En viktig del i användningen av lokalsamhällsperspektivet handlar om det jag kallar **lokalsamhällestrategi**. En sådan strategi finns när idén om ett "lokalsamhälle" styr de boendes och andra inblandades åsikter och handlingar i försöken att åstadkomma förändring. Det är när de boende agerar som om här finnes ett "lokalsamhälle", avgränsat och med ett eget liv, ett eget berättigande och med egna möjligheter; det är när de uttalar sig i områdets namn; det är när de "beslutar" och kräver även om de formellt varken har beslutsrätt eller resurser, som lokalsamhället som arena för lösningar och utveckling ändå är det bästa begreppet för den sociala organisering som finns. Även om den definitionsmässigt är svår att pressa in under samma hatt som bruksorter i Värmland eller byar i Jämtland.

Lokalsamhällsstrategin bygger på att viktiga aktörer i stadsdelen samarbetar, att man skapar gemensamma arenor och organisationer för möten, att man försöker hitta lösningar på problem, att man lokalt försöker få kontroll över resurser och andra viktiga förhållanden. Ofta försöker man utveckla en speciell "anda" som säger att det är något positivt och särskiljande att bo i den stadsdelen. Frågan om det finns en lokalsamhällsstrategi och vilken roll den spelar i förorten är central i studien.

Grannskap

Utgångspunkten för att tala om grannskap är boendet. I förortsområdena byggda från 1940-talet och framåt får begreppet en speciell innebörd. Det sammanhänger med den s.k. grannskapsplaneringen som innebar att förorter byggdes upp av ett antal bostadsområden –

grannskap – med likartade hus och en ägare. Grannskapet är alltså i förorterna en viktig administrativ enhet. Som organisationsnivå motsvaras den ofta av hyresgästföreningens kontaktkommittéer⁶. Det är därför inte ovanligt att boinflytandeavtal och miljöprojekt utgått från den här enheten där alltså hyresgäster och förvaltare möts. Det är inte sällan på den här nivån som det har byggts kvartersstugor eller föreningslokaler.

Det är vanligen också så att kommunal statistik är basområdesuppdelad på bostadsområdets – grannskapets – grund och det är inte ovanligt att kommunal förvaltning är organiserad utifrån denna. Så har t.ex. flertalet grannskapsarbeten utgått från ett bostadsområde (se t.ex. Andersson & Olsson 1986).

Dessa grannskap eller bostadsområden återkommer också ofta som enheter i projekt, forskning eller undersökningar, en enhet till vilken också förhoppningar om ett socialt liv och en social organisering är knuten. I fortsättningen kallar jag detta för **det stora grannskapet**. Och frågan är naturligtvis vad detta betytt i stadsdelarnas sociala organisering.

Olsson m.fl. myntar i boken *Det lilla grannskapet* (1997) begreppet med samma namn. Med detta avser de den närmaste fysiska och sociala miljön i ett bostadsområde, trappuppgången, gården, grannarna, tvättstugan osv. Boken handlar om närmiljöns betydelse för det sociala livet. Jag skall här ta upp forskning som anknyter till den nivån.

Med utgångspunkt från studier av nio olika grannskap försöker Olsson m.fl. "förstå varje grannskap för sig." Vad beror kontakterna eller bristen på kontakter på? Hur samspelar fysiska och sociala förhållanden? Vad betyder gården och dess utformning? Vad betyder det att vissa är aktiva i närmiljön?

De menar att det finns ett "dominerande" förhållningssätt, där de "svaga kontakterna" eller den "svaga gemenskapen" med anknytning till Granovetters (1973) begrepp (weak ties), är det som i allmänhet eftersträvas medan en djupare intensivare gemenskap inte är något som man egentligen förbinder med sina grannar. Gränssättningen är viktig, man skyddar sitt privatliv och stänger sin dörr. Man vill ha ett oberoende.

Det de boende vill ha sammanfattar de i fyra punkter (s 46 - 47):

- Det är viktigt att veta vilka som bor i lägenheterna, vilka som rör sig på gemensamma ytor. Man vill ha förutsägbarhet och trygghet.

⁶ Hyresgäströrelsen har organiserats på olika sätt och med olika namn under de 25 åren – det nuvarande namnet skulle här vara Den lokala hyresgästföreningen.

- Miljön skall vara trivsamt, man vill bli sedd, man hälsar och byter några ord. Man har som boende i ett område sin identitet och sin självuppfattning – det är viktigt att den bekräftas.
- Tillfällig hjälp med småsaker är viktigt. Däremot inte ett kontinuerligt beroende.
- En viss problemlösningsförmåga bör finnas. Att ha kontroll och kunna agera gemensamt om något händer i boendet, med fastigheten osv.

Detta är exempel på begreppet "svaga band". I ett grannskap blir "de svaga banden" ett sätt att hantera balansen mellan närhet och distans, mellan beroende och oberoende.

Linnea Gillwicks undersökning (SOU 1974:18) tar upp olika former av kontakt som förekommer i bostadsområdet uppdelat i yttlig, mindre yttlig och intim kontakt. Den ytliga och den mindre ytliga kontakten är de som ligger närmast den "svaga gemenskapen": ett utbyte av några ord när man möts och mindre granntjänster. Hon delar även upp sina resultat på olika hustyper.

Resultaten av Gillwicks undersökning är, även om hon tar hänsyn till olika hushållsstrukturer, mycket klara. Såväl de "yttliga" som de "mindre ytliga" kontakterna är minst i höghusområdena, fler i läghusen och klart flest i småhusen. Samma tendens finns för övrigt vad gäller "umgänge".

Det verkar också tydligt att ytliga kontakter oftare övergår i umgänge i småhusområden. Gillwik för också in "skådeplatsen" som ett begrepp för det utrymme som finns för att mötas, hon menar att denna är liten: trappuppgång, loftgång, huset, husgruppen. "Det är inom denna *lilla* enhet som förutsättningarna att mötas måste finnas" (s 68).

Bristen på svaga relationer i grannskapet innebär inte i sig någon total brist på kontakter för hushållen, även om det i Gillwicks undersökning tycks vara så att de som har många kontakter i sin närmiljö också har det på annat håll.

Sedan är också antalet människor, tätheten, av betydelse: "Är det alltför många förmår man inte uppfatta de enskilda människorna; blir de för få minskar sannolikheten att finna individer med egenskaper som vänskap kan grundas på" (s 68).

Gillwik sammanfattar:

- att kontakterna inom området är beroende av hur många människor och hur ofta de träffas inom den geografiskt sett mycket avgränsade "skådeplatsen" där kontakter kommer till. Och där det tycks vara så att det är husens höjd snarare än täthet som är

avgörande om interaktionsprocessen skall främjas eller hindras i områden med flerfamiljshus.

- att hemkänslan, möjligheten till identifikation i alla boendetyper är bundna till ett förhållandevis litet område.
- att känslan av isolering och negativ attityd till grannarna är vanligare i flerfamiljshus än i småhus.

Liknande resultat finns i boken *Livsformer i en region* (Björnberg m.fl. 1982). Vid en jämförelse mellan småhusboende och boende i flerfamiljshus skriver man t.ex.:

”Det innebär att grannskapsrelationer kan utgöra bas för kollektivt organiserade aktioner. I områden med flerfamiljshus där man inte fått något gemensamt ansvar för förvaltning och drift av de gemensamma angelägenheterna i miljön saknas därför en väsentlig bit i förutsättningarna för att bygga upp sociala relationer” (s 169).

I dessa livsformsanalyser skriver de mycket om grannrelationernas betydelse för det lokala samhället.

”Vi har också kunnat konstatera att grannskapsrelationer har en betydligt vidare innebörd än att bara förmedla råd och hjälp. Det är främst den lokala värdegemenskapen, den sociala kontrollen, samhörigheten, intresset för varandra som är viktigt. Det är dessa faktorer som familjerna fäster särskild vikt vid då de värderar sina samhällen” (s 179).

Alldeles som Daun gjorde i *Förortsliv* (1976) understryker de familjens och släktens betydelse för att bilda nätverk och för att känna samhörighet med och intresse för platsen där man bor.

Grannarnas betydelse för trivsel och hemkänsla i boendet har diskuterats av många. Daun har tagit upp grannarnas betydelse för flyttning, alternativt kvarboende i sin studie i Botkyrka (1980) och Carlén & Cars (1990) skriver om missnöje med grannar och störningar i boendet som det avgörande för viljan att bo kvar eller flytta.

Barnen och barnfamiljerna intar på många sätt en särställning i det lilla grannskapet. De använder bostadsområdet mer och de har fler kontakter, barnen är en mycket viktig länk mellan de vuxna och mellan hushållen och samhället.

Samtidigt är barnen ibland ett störande element, inte minst när det blir stora familjer.

Pripp (1990) fann t.ex. att det framför allt var de många barnen, kanske i kombination med trångboddheten, som var störande i Fittja – grannstörningar fanns det för övrigt få exempel på.

Power (1997) skriver om barnen i de storskaliga områdena:

"Children in towers and large blocks almost inevitably created disturbance. They were out of sight almost as soon as they were outside the door." "...respectable and ambitious families tried to avoid exposing their children to conditions they could not control" (s 285).

Aktörer

Det finns ett antal aktörer som kan spela stor roll för hur det fungerar i ett område: eldsjälarna, föreningar, kommunanställda, lokalt politiskt aktiva, kyrkan, olika invandrargrupper osv. Hur dessa utifrån egna förutsättningar och de förutsättningar som finns i deras områden formar det sociala livet och den sociala organiseringen i stadsdelarna är som framgått tidigare en central fråga.

Nedan går jag igenom några olika aktörer och olika aspekter på deras agerande.

Civilsamhället

Med "civilsamhället" avses här icke-statlig, icke-kommunal föreningsverksamhet eller samverkan mellan boende/medborgare som inte heller är en del av marknaden. Kapacitet att organisera sig och att ta itu med gemensamma problem eller intressen är grunden i ett fungerande civilsamhälle. Ser man lokalsamhället som ram är civilsamhället en del av detta med föreningar och informella sammanslutningar. Men civilsamhället kan också ha förgreningar och förbindelser utanför lokalsamhället och på så sätt bryta sig ur lokalsamhället som ram.

Den debatt som fördes om civilsamhället i början av 90-talet berörde viktiga förhållanden i förorten. För även om debatten inte speciellt handlade om förorter kan man anta att det är där man ser de tydligaste konsekvenserna av den utveckling bort från det starka samhället med en allt dominerande stat, som de flesta debattörer utgick ifrån. Mycket av bränslet till debatten kom också från synen på välfärdssamhällets utveckling och försöken att finna en fortsättning på detta. I denna utveckling sågs civilsamhället som det som borde utvecklas och ta mer ansvar (Antman 1993, Trädgårdh 1995, Rothstein 1995; Hirdman 1990 m.fl.).

I en av de mest kända böckerna om civilsamhället, *Making Democracy Work* (1993), skriver Robert Putnam om den regionaliseringspro-

cess han följt i Italien under 20 år. Där förekommer också följande tre begrepp:

Medborgaranda, civilitet, eller "civicness" på engelska, innebär att folk är beredda att gripa sig an problem, sluta sig samman och gemensamt finna lösningar och att enas för att påverka politiker och förvaltare av det offentliga. Medborgaranda är enligt Putnam grundläggande för en fungerande demokrati.

Weak ties, "svaga band" eller "inte så förpliktigande relationer" är en av medborgarandans förutsättningar. Ursprungligen ett begrepp från sociologen Granovetter (1973) och en komplettering till traditionell nätverksanalys med dess tyngdpunkt på de nära, intima och mycket betydelsefulla relationerna. Putnam menar att om människor har många kontakter med grannar, arbetskamrater, i föreningar osv. så ger detta dels informationer om förhållandena i både i närmiljön och samhället och dels ger det möjlighet att gå samman när det behövs för att bevaka gemensamma intressen.

Socialt kapital i ett samhälle är förekomsten av bl.a. "weak ties", en vana att gå samman i aktioner, föreningar och verksamheter i ett samhälle.

Putnam menar att de flesta former av socialt kapital, till exempel förtroende, är ett slags "moraliska resurser", "alltså resurser som ökar och inte minskar med användningen och som töms om de inte används" (s 204).

Föreningsaktiviteten, både mätt som antal föreningar och antalet aktiva i varje förening, brukar ses som ett mått på civilsamhällets styrka, så resonerar åtminstone Putnam. Även om detta stämmer i stort sett finns det en mängd invändningar att göra: föreningarnas inriktning skiftar, föreningarna behöver inte vara skrivna på rätt ställe, bidragsregler styr medlemsantalet, vissa invandrargrupper har en vana att organisera sig i föreningar, andra inte osv. Sammantaget faktorer som manar till viss återhållsamhet med slutsatser. Men frågan är naturligtvis i förhållande till de tre stadsdelarna hur civilsamhället fungerar och vilken roll föreningslivet spelar.

Etniska grupper

Etnisk organisering kom med arbetskraftsinvandringen, så bildades t.ex. finska och jugoslaviska föreningar. Allteftersom andelen invandrare ökat har den kommit att få större betydelse.

Etniska grupper skiljer sig ifråga om boendekarriären. Viktigast är karriären i arbetslivet, med den följer sedan boendekarriären. Men beroende på om det är politiska flyktingar eller arbetskraftsinvandring skiljer sig mönstret, likaså beroende på anknytningen till väs-

terländsk kultur, till storstadsliv eller högre utbildning (Biterman 1993).

En del bildar "samhällen i samhället", t.ex. grupper som tidigare levt som minoriteter i andra länder: zigenare, kurder, syrianer men också arbetskraftinvandringen av t.ex. turkar har haft denna prägel (Andersson, S 1983; Pripp 1990; Herlitz, Johansson & Olsson 1998). De har ofta en hög grad av närvaro, de kan vara ett mycket dominerande inslag i gatubilden medan deras lokala orientering i det svenska samhället är låg eller obefintlig – de är, eller upplever sig vara, tillfälligt boende, de är orienterade mot sitt hemland som de snart skall tillbaka till.

Försöken att hålla samman den egna gruppen, och med ömsesidig hjälp och sammanhållning främja dess intressen, utmärker t.ex. en del av de asiatiska invandrarna till USA och deras boende i enklaver (Marcuse 1996).

Hur de olika invandrargrupperna organiserar sig lokalt och hur de förhåller sig till varandra är förhållandevis okänt. Här finns ett stort och oprövat fält för forskningen och förmodligen ett viktigt fält när det gäller att förstå vad som händer i många förorter.

Mycket av det som skrivits om de olika etniska grupperna handlar om interna förhållanden inom gruppen. Situationen inom gruppen och förhållandet i och till det forna hemlandet står i fokus. Relationen till det svenska storsamhället, t.ex. arbetslösheten kommer närmast och först i tredje hand kommer i allmänhet samspelet med svenskt lokalsamhälle (se t.ex. Lindqvist 1991).

Så här bor vi (red Siv Ehn 1993) är en katalog över olika invandrarboenden. Det är relationerna till majoritetskulturen som står i fokus trots att denna majoritet för många är en minoritet bland grannar och andra boende i den utsatta förorten. På ett liknande sätt kommer Margareta Popoolas (1998) skildring av förhållandet mellan två invandrargrupper i Rosengård i Malmö att fokusera på den ena gruppens relation till svenskt samhälle.

Vilken roll olika etniska grupper spelar i stadsdelarna är alltså en viktig fråga i studien även om den är svårbesvarad både på grund av den stora mängden etniska grupper och därför att annan forskning inte erbjuder mycket hjälp.

Kommunalt anställda

Kommunalt anställda inom skola, barnomsorg, äldreomsorg och socialtjänst är ofta den dominerande gruppen verksamma i förorten. Många av dessa har trots lagar, regler, kommunala direktiv och styrning uppifrån stora möjligheter att själv utforma sitt konkreta arbete,

att samspela med sina elever, vårdtagare eller klienter. Och med de områden de verkar i. De är "street-level bureaucrats" (Hasenfeldt 1983; Lipsky 1980).

I den forskning som gjorts kring samhälls- och områdesarbete t.ex. Andersson & Olsson (1986) och Mattsson (1986) och skrifter om möjligheten att förändra inom det byråkratiska systemet som *Samförstånd och konflikt* (Wahlberg m.fl. 1978) och *Revolution på tjänstetid* (Ahlberg m.fl. 1975) tas bl.a. möjligheterna till områdespåverkan och friheten att utforma sin tjänstemannaroll upp. Det är skillnad på kommunen och de kommunalt anställda. Inte sällan har engagemang i en enskild fråga eller en enskild stadsdel lett till en motsatsställning för den anställde gentemot kommunen.

Prahl (1997, s 62) understryker de offentliganställdas starka ställning när han konstaterar att det ofta är svaga grupper som är beroende av hur lokalsamhället fungerar:

"Socialpolitisk kan lokalsamfundet ses som en relevant kontekst for løsning af sociale problemer, fordi lokalsamfundet typisk er det sted, hvor de marginaliserede grupper opholder sig. Det vil sige grupper, hvis forsørgelse og velfærd i større eller mindre grad i et længere tidsrum er afhængigt af offentlige ydelser og service. Det drejer sig om grupper som arbejdsløse, ældre, børn, handicappede, sindssyge og åndssvage, etc."

Prahl urskiljer en ny professionell roll, där den traditionella maktpositionen som offentliganställd måste lämnas. Och där man befinner sig i i en korseld mellan olika krav i ett område (s 227). Han menar att den tredje decentraliseringen innebär "et radikalt brud med den traditionelle professionelle rolle i bureaukratiske systemer. Samarbejde med de mange forskellige aktører i et konfliktfelt betyder nemlig, at den tekniske rationalitet, som traditionelt har kendetegnet det professionelle virke, i stigende grad vil vise sig at være ineffektiv"(s 228).

Allen & Cars (2000) pekar på den ökande klyftan mellan de anställda och de boende under 90-talet, där de anställda i allt väsentligt tycks dela storsamhällets utanförstående syn på dessa förorter.

De offentliga institutionerna som skola, sjukvård, socialtjänst etc. har stor betydelse i områden med en befolkning med lite resurser. En risk är att dessa områden utarmas, att det blir som i USA där storsamhället lämnar dessa områden i sticket och vi får ett "institutionellt underskott" (Marcuse 1996; Waquant 1996; Månsson 1996).

Den franske forskaren Loic Waquant har med erfarenhet från såväl getton i USA som Paris förorter, varnat för ett annat fenomen som han funnit i Frankrike, något man skulle kunna kalla för ett

”institutionellt överskott”. Översatt till svenska förhållanden är detta en överetablering av stat och kommun med ett oändligt antal projekt och understödda verksamheter som stjälar initiativ och makt från invånarna själva och som i sig är stigmatiserande. Typiskt är att dessa insatser ändå inte når roten till det onda eftersom den ligger i förhållanden som finns utanför områdena. Det kan till och med vara så att situationen försämras:

”The French state thus finds itself in a Catch-22 situation where the more it intervenes in the banlieu to stem public disorder, the more glaring its disability to remedy the underlying economic marginalization of its residents and the more it is called upon to provide social compensation, only to fuel recrimination and protest” (Waquant 1996, s 254).

De som arbetar i utsatta stadsdelar kan vara mycket viktiga personer, viktigare än i de flesta andra områden: de har status och kunskap om hur det fungerar jämfört med de många nyinflyttade vare sig det är från Norrland eller Afrika; de har oftast arbetat längre i området än de boende har bott där, de är bärare av kultur och historia och erfarenhet; de är bärare av det svenska samhället och dess värderingar. Men allmänt sett är frågan både vilken roll kommunala institutioner och enskilda anställda spelat i de tre stadsdelarna.

Bostadsföretag

En av de dominerande kommunala aktörerna i många förorter är de allmännyttiga bostadsföretagen. I Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo är det dessa som äger de flesta bostäderna, centra och det mesta av marken – vad de gör eller inte gör har rimligen stor betydelse för hur stadsdelarna mår. Samtidigt är de inte kommunala aktörer i samma mening som socialarbetare och lärare, deras självständighet i förhållande till kommunpolitiken är annorlunda, de är inte myndighetsutövande och likaledes varierar deras koppling till det lokala sammanhanget. De är delar av företag som äger bostäder också i andra stadsdelar och som har en centralt placerad ledning.

Tidvis har uthyrningspolitiken setts som en av de stora orsakerna till oro och bristande stabilitet i bostadsområdena. Lennart Holm skriver apropå en rundfråga han gjort till Länsarkitekterna 1978 att ”Kritiken pekade nästan alltid mera på otillräcklig förmåga att fördela de bostadssökande på ett välbalanserat sätt än på låg kvalitet i bebyggelsen” samt konstaterar att man inte ”insett de sociala riskerna av en ouppmärksam hantering av förmedling av bostäder” (Holm 1987, s 40).

Bostadsföretagen har under senare år i stort sett tenderat till att flytta ut mer av sin förvaltning och av service och kontakt med de boende, även om denna tendens inte alltid varit entydig. Åtminstone i Göteborg har de allmännyttiga bostadsföretagen under nittioalet delvis fått en vidare, mer social roll och har tillsammans med stadsdelsnämnderna kommit att ta en aktivare del i förnyelsen av stadsdelarna. Hur detta avspeglas i stadsdelarnas situation är naturligtvis en viktig fråga.

Eldsjälar

Förekomsten av eldsjälar är en mycket vanlig förklaring till att någonting händer eller att utvecklingen tar en annan riktning i en stadsdel (se t.ex. Prahl 1997, Hulegård 1995, Power 1997, Öresjö 1997). Eldsjälen, den som brinner för sin sak, är i mångas ögon den som är skillnaden mellan framgång och bakslag. Men vilka är de då? Är de boende eller verksamma? Är de ensamma? Finns det något som utmärker dem som betytt mest för Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo?

Aktörernas ideal och strategier

Deltagare i alla former av social organisering är bärare av idéer om vad de vill åstadkomma, av bilder eller visioner av hur det *skall* vara. Ibland är dessa mer uttalade, de har en religiös eller ideologisk bas, de kan ha en politisk inriktning antingen i anslutning till ett parti eller utan.

Dessa strategier inverkar i sin tur på resultatet. Vad blir det för organisering, vad är målet, vilka frågor kommer upp?

Tidigare har jag talat om lokalsamhällestrategi och mer övergripande om community-strategi som två viktiga strategier i lokala samhällen. Det är rimligt att tro att dessa kan utformas på mycket olika sätt beroende på var, när och av vem de drivs.

Likaså kan grannskapsideal och stadslivsideal ses som två kategorier för att förstå hur aktörerna i en stadsdel agerar och reagerar. Även om de inte själva skulle komma på tanken att använda begreppen. Grannskaps- respektive stadslivsideal kan stå för två olika grunduppfattningar om hur livet bör levas. Det avspeglar sig både i hur områden planeras och byggs och i hur de som bor där förhåller sig till sitt sociala liv. Också förorten kan vara en brytpunkt mellan dessa ideal.

Andersson & Olsson beskriver i *Att förändra förorten* (1981) grannskaps- respektive stadslivsidealet som två under slutet av 1800-talet

och under hela 1900-talet förekommande riktningar. Grannskapsidealet betonar tillhörigheten till ett kollektiv, här finns informell social kontroll och lokal kultur med som viktiga begrepp; en sammanflätning av livssammanhang och en småskalighet är annat. "Det finns ett idylliskt drag hos många grannskapsidéer" (Andersson & Olsson 1986, s 22).

Stadslivsidealet skiljer mellan privatsfär och offentlighet; det privata, som familjen, skall vara avskilt från omvärldens insyn och kontroll. Man stänger dörren om sig, för att tala i bilder. Och man stänger dörren efter sig när man går ut i offentligheten. Det är en offentlighet som bygger på anonymitet och frihet, som en scen där man kan uppträda för att sedan dra sig tillbaka. I Habermas offentlighetsteori finns en utveckling med "två motsatta men förbundna processer: förstatligandet av samhället och församhälleligandet av staten" (Franzén&Sandstedt 1981, s 117), en process där de ursprungligen starkt issärhållna delarna privatsfär och offentlighet suddas ut och vi istället får en "socialsfär" som "varken är privat eller offentlig i egentlig bemärkelse" (Ibid., s 118). För Habermas innebär denna kontroll i grannskapet ett konformitetstvång och är ingenting positivt, det blir ett sammanhang där det privata och det offentliga inte låter sig upprätthållas (Ibid 1981, s 132).

Grannskapsideal och stadslivsideal har motsatta drag:

"Där grannskapsidealet betonar kollektivitet, social kontroll, sociala band och sammanflätning av livssammanhang betonar stadslivsidealet individualitet, frihet från kontroll och sociala band och åtskillnad mellan det privata och det offentliga" (Andersson & Olsson 1986, s 27).

I denna studie ställer jag frågan om dessa riktningar har betydelse som ideal som påverkar den organisering som sker i stadsdelarna.

Identitet

Var man bor betyder mycket för den enskildes identitet. Arnstberg (1998, s 51) menar med ett citat av Heidegger att verbet "vara" på engelska och tyska kan härledas till "boning": "Här markeras alltså att identiteten skapas utifrån den plats man bebor".

Ristilammi (1994, s 20) har en liknande infallsvinkel, han talar om självkänslan i boendet med tillägget:

"Värderar en majoritet av omgivningen vår boendemiljö på ett negativt sätt får detta negativa konsekvenser för vår självsyn. Boendemiljön förvandlas då till ett *stigma* – ett enskilt kännetecken som stämplar individen som person."

I *Livsformer i en region* skriver Björnberg m.fl. (1982, s 187) om den utsatta förorten Hässleholmen på ett sätt som antagligen gäller de flesta liknande förorter:

”Hässleholmen är en stadsdel utan identifikation. Man identifierar sig dock med den allra närmaste omgivningen, dvs. lägenheten, trappuppgången och kanske en bit av gården utanför. Möjligheten till identifikation är liten eftersom stadsdelen saknar historia och helhet.”

Identiteten kan vara stark i ett levande och kraftfullt lokalsamhälle, svag eller obefintlig i ett annat. Identiteten kan vara viktig för att stödja ett vacklande lokalsamhälle i kris – den kan vara ointressant när det inte finns några gemensamma frågor som pockar på uppmärksamhet.

Identitet är ett viktigt begrepp i den senmoderna sociologin. Att som här anknyta den till det lokala, till platsen, går på tvärs mot mycket av det som Anthony Giddens skriver. Möjligen handlar detta om en skillnad i *perspektiv*, dvs. hur individen formar sin livshistoria, som hos Giddens, eller hur individen upplever sitt boende, som i denna studie. Eller om *djup*, dvs. självidentitetens uppkomst, som hos Giddens, eller det ytligare, möjligheten till identifikation, som i denna studie. Därmed inte sagt att det inte finns beröringspunkter.

Giddens är inte entydig om det lokalas betydelse (se t.ex. diskussionen i Falkheden 2000). Han skriver å ena sidan i *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. (1999):

”Även om den miljö som människor lever i ofta förblir en källa till lokala anknytningar, utgör platsen inte längre erfarenhetens parameter, och den ger inte den genomgripande trygghet som traditionella lokaliteter erbjuder.”

”Platsen blir därför mycket mindre betydelsefull som yttre referenspunkt för individens livsförlopp än vad den tidigare brukade vara. Rumsligt lokaliserade aktiviteter knyts alltmer till självets reflexiva projekt” (s 176).

I *Tredje vägen* (1998) menar han däremot att globaliseringen skjuter på nedåt, ”den skapar nya typer av efterfrågan och även nya möjligheter att väcka lokala identiteter till nytt liv” (s 41)

Det är ogörligt att hävda att förorten skulle ha *samma* identifierande och för självet formerande roll som byn eller det traditionella lokalsamhället. Samtidigt kan det reflexiva projektet i sig innehålla en lokal förankring, kanske inte utan tvång för de marginaliserade (jfr Prahl ovan); ett val av ”livsstil” där platsen kommer att få stor betydelse. Kanske som stigma men kanske också som alternativ till de av storsamhället positivt värderade grunderna för en identitet.

Frågan om identitet är i sig ingen huvudfråga i den här studien, men den är inte oviktig. Framför allt är den kopplad till frågan om social organisering. Är skapandet av lokala identiteter ett viktigt moment i den lokala sociala organiseringen?

Arenor

Stadsdelar som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo kan betraktas som arenor för enskilda och grupper, både boende och verksamma i stadsdelarna, för politiker och för massmedia. Och ibland även för andra, forskare som jag själv eller Lennart Zintchenko, en fotograf som Jens Jensen, en författare som Peter Birro eller en filmare som Agneta Fagerberg.

Arenan kan ses som såväl en fysisk som en mental struktur. Människor möts på arenor som torg och centrumanläggningar, en park eller ett gångstråk. Men också fritidsgårdar eller föreningar, idrottsklubbar, kaféer, Folkets Hus eller kyrkan kan vara arenor. En stadsdel kan ha en stor mängd arenor för möten och utbyte och stadsdelen kan i sig själv vara en arena vid t.ex. en karneval. Utan mötesplatser uppstår aldrig ett lokalsamhälle. Arenor som en centrumbildning, en affär eller en fritidsgård är antagligen organiserande i sig. Avsaknaden av en affär eller nedläggningen av t.ex. posten innebär att en av förutsättningarna för gemenskap i stadsdelen försvinner.

Också grannskapet kan beskrivas som en arena – egentligen är varje plats där människor möts en sådan. Både Gillwik (1974) och Olsson m.fl. (1997) har använt metaforen just för att beskriva grannskapet och behovet av mötesplatser, lagom stora, trygga ställen att mötas på både för två och flera. Lokalsamhälle och grannskap kan ses som, egentligen fysiska, avgränsningar av en möjlig social organisering, två arenor för socialt liv. Beroende på stadsdel och på ideal och strategier är det olika arenor som dominerar.

Arenan som mental struktur handlar om att föreställningar skapas, om att det finns personer och situationer som spelar en viktig roll lokalt sett. Och att det går att framträda inom denna ram, att det blir synligt i lokalsamhället när man gör det och möjligen också utanför detta.

Det är lätt att dras med i en "teatralisk" bild av dessa bostadsområden⁷. Men på ett mer begränsat sätt är det antagligen fruktbart att

⁷ Jag vill här, för att undvika missförstånd, avgränsa mig mot den liknande metafor för mänskligt handlande som Goffman för fram i t.ex. *"Jaget och maskerna"* (1974). Den väsentligaste skillnaden ligger i nivån där jag rör mig mer på en makronivå och inte på den socialpsykologiska som Goffman. Det är däremot inte sagt att Goffmans begrepp och analys inte skulle ha sin giltighet vid ett närstudium av de processer på individnivå som jag snarare

se stadsdelarna och deras delar som arenor där människor och intressen möts och där organiseringen sker och där samhällen skapas.

antyder än fördjupar mig i. Arnstberg (1997, s 48) använder även han begreppet "scen" på ett icke-goffmanskt sätt i samband med förorten: "Just begreppet scen är givande för den som intresserar sig för de sociala aktiviteter som pågår på olika platser."

Förutsättningar för lokal social organisering

Det finns ett antal förhållanden som är av stor vikt för förorten och som också kan vara förutsättningar för den sociala organiseringen där. I det här kapitlet går jag igenom tre typer av strukturella förutsättningar: fysisk miljö; befolkningssammansättning och rörlighet och omvärldsfaktorer. Jag refererar till forskning om dessa förhållanden och anger i stora drag vilka frågor som de ger upphov till.

Den fysiska miljön

Förhållandet mellan den fysiska miljön⁸ i ett bostadsområde och hur området fungerar socialt för de boende återkommer gång på gång i det som skrivits om förorterna och miljonprogrammet. Detta är oftast en diskussion på ett övergripande, generellt plan. Några bagatelliserar miljöns betydelse medan andra ger den en stor roll.

Etnologen Magnus Berg (1994) menar att det är svårt att avgöra om bristerna i dessa områden överhuvudtaget har något med funktionalistisk arkitektur att göra eller om de bara är en följd av social segregation. Det är ett synsätt som helt reducerar den fysiska miljöns betydelse.

Också etnologen Ristilammi hör till dem som reagerar mot den riktning som lägger skulden på en människofientlig och förtryckande arkitektur i områden som Rosengård:

”Det fanns en determinism inbyggd i tanken om att döda strukturer skulle påverka människors sinnen till den grad att de blev passiverade av dem. Enligt dessa studier bestämde boendet hela människans identitet” (Ristilammi 1994, s 12).

⁸ Mycket av diskussionen om den fysiska miljön finns i en rapport till Byggforskningsrådet: Olsson & Törnquist (1997b) *”Fysisk miljö som en förutsättning för socialt liv. Eriksbo, Hammarkullen och Hjällbo.”*

En arkitekt och forskare som Rådberg (1994, 1997) understryker där-
emot kraftigt den fysiska miljös betydelse och kopplar i ett senare
empiriskt arbete ihop bebyggelse typer och attraktivitet direkt (Råd-
berg 2000). Såväl storskaliga som lägre miljonprogramsområden
framstår då som mindre attraktiva.

Gillwik (SOU 1974:18) menar att de boende själva ofta är benägna
att söka orsakerna till sin otillfredsställelse just i bebyggelsen. Enligt
henne har miljöformen sannolikt bidragit till segregation. De hushåll
som haft största möjligheten att "maximera sin nytta i förhållande till
uppoffring tenderar att undvika de höga husen som i låg grad upplevs
positiva" (s 135).

Internationellt finns det en del klassiska analyser av hur den fysis-
ka miljön inverkar på det sociala livet. Ett exempel är Jane Jacobs
som *Death and Life of great American Cities* (1961) talar om och för
den täta kvarterstaden med den sociala kontroll som där råder. Mer
probleminriktade är Newmans *Defensible Space* (1973) och Colemans
Utopia on Trial (1991) där kriminalitet och sociala problem lyfts fram
som en direkt följd av ett byggnadssätt där många av de drag som är
typiska för miljonprogrammets förorter framstår som negativa. Höga
hus, tomma ytor och trafikseparering är, enligt dem, exempel på så-
dant som leder till miljöer där ingen har ansvar och den sociala kon-
trollen försvinner.

Det finns, med etnologerna ovan, anledning att ställa sig skeptisk
till deterministiska idéer som att bara man bygger på ett visst sätt får
det ofrånkomligt en *bestämd* effekt. Att den fysiska miljön skulle sak-
na betydelse verkar dock likaledes befängt. Det förefaller rimligare
och fruktbarare att utgå från att människan är en tolkande och väl-
jande varelse och att den fysiska miljön är en av de förutsättningar
som påverkar hennes valmöjligheter och faktiska val. Den utgångs-
punkt som prövas i analysen av de tre stadsdelarna är alltså att fy-
sisk miljö spelar en roll för hur de fungerar och att den fysiska miljön
sätter upp vissa ramar för det sociala samspelet och den sociala orga-
niserings i stadsdelarna.

I studien urskiljer jag tre nivåer när jag analyserar den fysiska
miljön och miljöns förhållande till det sociala livet: det lilla och det
stora grannskapet och stadsdelsnivån. Det lilla grannskapet är som
jag förut angett närmiljön som gårdar och trapphus osv. medan det
stora grannskapet utgörs av det sammanhållna bostadsområdet med
likartade hus.

En förutsättning för mänskligt handlande

Fysisk miljö kan ses som en *förutsättning* för mänskligt handlande.
Den är en förutsättning för det liv som levs i ett bostadsområde, vilka

aktiviteter och verksamheter som kan bedrivas där, hur man kan förflytta sig, vilka andra människor man ser osv. Men bara en förutsättning, och bara *en* bland flera förutsättningar. Det realiserade livet har flera förutsättningar och skapas av människor med specifika preferenser och intentioner.

Den fysiska miljöns förutsättningar för socialt liv kan analyseras från två utgångspunkter. Dels kan vi titta på logiska nödvändigheter eller samband. Det är uppenbart att en hög mur eller otillgänglig natur förhindrar eller i varje fall kraftigt försvårar kommunikation mellan dem som finns på dess ömse sidor. Breda vägar styr biltrafiken men hindrar ofta fotgängare att ta sig över till andra sidan. Vilka som bor i ens trappuppgång är svårare att få grepp om i ett höghus än i ett läghus, ett låst trapphus är svårare för utomstående att ta sig in i än ett olåst osv.

Dels kan vi titta på mer villkorliga samband som vi känner till från annan forskning. En lättkontrollerad gård som är utrustad med sittplatser, grönska osv. är en stor tillgång för de boende i den meningen att gården används och uppskattas och att den blir en social arena som har betydelse för kontakter och socialt liv (Olsson m.fl. 1997). När vi säger att en del samband är mer villkorliga är det ett sätt att uttrycka att de bygger på kulturella föreställningar som kan förändras – även om det oftast sker långsamt – och som kan se olika ut i olika grupper och samhällen.

Dimensionen privat – offentlig är en sådan kulturellt präglad föreställningsram som uppenbart är mycket central när det gäller att förstå ett bostadsområdes eller en stadsdels sociala liv. Den handlar om hur öppen och tillgänglig en miljö är och vilka som miljön tillhör, vilket har betydelse för ansvar och kontroll. Dimensionen har stor betydelse för närhet – distans i människors relationer. Folk agerar vanligtvis på olika sätt i en privat miljö och i en mer offentlig.

Det ter sig ofta fruktbart att karakterisera miljöer i termer av privat – offentligt, antingen som en glidande skala eller, som jag gör här, med i huvudsak fyra skalsteg:

Privat – utrymmen som tillhör hushållet och som är tillgängliga och kontrolleras av hushållet. Lägenheten och förråden är privata i den här meningen.

Halvprivat – utrymmen som tillhör, är tillgängliga för och kontrolleras av en tydlig grupp av boende. Ett låst trapphus, en välavgränsad gård kan vara exempel på detta.

Halvoffentligt – utrymmen som tillhör en grupp men samtidigt är öppna för utomstående och där kontrollen är mer begränsad. En öppen gård med passage igenom kan vara exempel på detta.

Offentligt – utrymmen som är öppna för alla, tillhör alla och där kontrollen är liten och ytterst sker genom polis.

Till de fysiska förutsättningarna hör ett områdes **storlek**. Det har antagligen betydelse hur många människor som bor i samma stadsdel, som går av på samma hållplats, som handlar i samma affär eller utnyttjar samma trappuppgång.

Skalan i ett område är en närbesläktad faktor. Stora hus och höga hus förefaller ge andra förutsättningar än små och låga. Skalans betydelse är ständigt återkommande. Det överblickbara grannskapet, spelplatsen, där man träffar ett lagom stort antal människor, där man har sina "weak ties", sin trygghet och sina möjligheter tycks utgöra en viktig grund för social gemenskap och därmed för en vidare social organisering (Olsson m.fl. 1997; Gillwik 1974; Prahl 1997; Björnberg m.fl.1982). Att detta skulle vara förenligt med höghuset förnekar t.ex. Gillwik och Coleman (1985) likaså, medan t.ex. Olsson m.fl. (1997) snarast visar på svårigheterna.

Power (1997) pekar på vilken negativ effekt felaktiga konstruktioner kan få på ett bostadsområde, hennes negativa spiraler startar ofta i "design problems" eller med en fri översättning "**problematiska konstruktioner**". Det är inte bara husen som sådana som blivit både för höga och för långa därför att de skall passa byggnadssätt och natur. De nya möjligheterna kom också att handla om hur man byggde i svår men ofta vacker natur, hur man med sprängningar och betong, med hissar och rulltrappor, tunnlar och broar kunde förbinda och överbrygga det som tidigare varit åtskilt. Konstruktioner som också innebar att man skapade miljöer som på många sätt var främmande och skrämmande, övergivna och undanskymda men ändå nödvändiga och tvingande att röra sig i.

En annan fråga är hur betydelsefull **avgränsningen** utåt i en stadsdel är för identiteten och för möjligheterna till gemensamt handlande. Här finns ett kontinuum där **tydlighet** är ett viktigt och nästan alltid positivt begrepp som talar för att man vet var man bor och vart man skall vända sig med sitt engagemang; där **avskildhet** är mer problematiskt och kan tolkas såväl positivt som negativt, det är bra att kunna skilja ut sig från det negativa men dåligt när det positiva går en förbi; där **isolering** i allmänhet ses som negativt men där såväl positiva som negativa undantag kan frodas.

De avgränsningar man gör får också betydelse på annat sätt. Karl-Olov Arnstberg (1997, s 34) konstaterar "att segregation i mycket är en fråga om storleken på de rumsliga avgränsningar man gör" och tar ett exempel på ett blandat område med såväl villor som höghus som

sammantaget inte är segregerat men där delområdena var för sig är det.

Inåt handlar det istället om betydelsen av likhet och olikhet i stadsdelen, den inre **differentieringen** eller dess motsats **homogeniteten**. I en differentierad stadsdel finns det många olika bebyggelse typer och upplåtelseformer och därmed, åtminstone i teorin, förutsättningar för att det skall bo många olika slags människor. I en homogen stadsdel delar invånarna samma villkor i boendet, de ligger förmodligen relativt nära varandra på socioekonomiska variabler.

Kommunikationer såväl till stadsdelen som inom den och förekomsten av gemensamt **centrum** med post affär osv. hör likaledes till förutsättningarna.

En påverkande miljö

Den fysiska miljön kan inte bara ses som en förutsättning utan också som något som mer direkt påverkar oss. I vissa miljöer känner vi oss trygga, hemma eller blir stimulerade, upplever skönhet osv. Miljöprogrammets bebyggelse eller åtminstone delar av den har kommit att negativt associeras med någonting fult, storskaligt och omänskligt. Så var det inte från början när alternativen var trånga och dåliga bostäder i förfallna områden.

Arnstberg & Ramberg (1998) menar att den sociala och etniska sammansättningen betyder mer än husens utseende men att storlek och utseende visst betyder något:

”För stort medför att utomhus enbart blir transportsträckor. För fult och invånarna skäms över att de bor där. Vad som är fult är sådant som arkitekter kan ha bekymmer med men mera sällan vanligt folk” (s 7).

Traditionellt brukar det läggas stor vikt vid hur fastighetsägarna sköter sina områden. Den förra storstadsutredningen tog också fram betydelsen av att det skulle vara snyggt och rent i bostadsområden som en viktig variabel i trivseln. Dålig förvaltning är ofta ett tecken på att det inte står rätt till i ett bostadsområde även på andra sätt. Dålig skötsel är pådrivande på en utflyttning.

Bortsett från ytterligheter, såväl skandaler som självförvaltning, kan det vara viktigt att påpeka att Sverige i en internationell jämförelse har en stor och aktiv fastighetsförvaltning och att försök, sådana som beskrivs ifrån t.ex. England där man lyckats förbättra förhållandena i oattraktiva områden, mycket har handlat om att höja områden till något som skulle kunna kallas ”svensk standard” med aktiva, närvarande förvaltare (Power & Tunstall 1995).

Ur skötselsynpunkt står de svenska problemområdena i allmänhet i särklass internationellt sett. Det är, sammanfattningsvis, knappast

ur fysisk miljösynpunkt som det skulle vara rimligt att tala om "slum" eller "ghetto" i samband svenska förortsområden.

Det förefaller rimligt att påstå att det i vårt land och vår kultur finns kulturella och estetiska värden som vi utifrån erfarenhet och begränsad forskning på fältet kan använda med återhållsamhet. Vi kan försöka göra bedömningar av symbolisk och estetisk natur.

Symbolvärden

Hur ett område uppfattas beror på vem som uppfattar. Det är en väsentlig skillnad på det som kan kallas för ett besökarperspektiv, dvs. det man upplever vid ett tillfälligt besök i ett område, och det man upplever som boende i samma område. Generella symbolvärden med anknytning till estetik, arkitekturuppfattning osv. slår igenom vid ett mer tillfälligt besök och har betydelse för det rykte en besökare förmedlar. Mycket av detta hände i den tidiga debatten om miljonprogramområdena då kritiker gjorde nedslag i en verklighet som de sedan tog avstånd ifrån (se tex. Arnstberg 1980).

För den som bor eller arbetar i en stadsdel laddas miljön med erfarenheter av olika slag (det var därborta som jag hade så roligt med mina kompisar, eller där som grannarna bråkade) och vanan att röra sig i en miljö skapar oftast en hemkänsla. Ibland sammanfaller de egna erfarenheterna med mer generella symbolvärden men ofta kan personliga minnen och erfarenheter ladda om det generella symbolspråket.

Lite poetiskt beskriver Kristian Berg förhållandet:

"Bebyggelsen blir viktig som klädhängare, där minnenas plagg hängs upp. Där historien, den individuella och kollektiva, fästs för att lättare kunna traderas. Om man så vill är bebyggelsens livets scen och scenografi. När rekvisitan blir för bristfällig hotas hela systemet av kollaps och det blir svårt att orientera sig i det sociala och historiska landskapet" (Berg, K 1994, s 59).

Såväl storlek som skala, de gränser som stakas ut mot omgivningen och det sätt på vilket ens stadsdel är byggd, kan vara delar av identiteten, en platsens **identitet** som inte behöver vara kopplad till något objektivt sett positivt. Det finns identitet och symbolvärden även i det fula och avvikande (jfr t.ex. Arnstberg 1998, s 51; se även ovan, kap 4).

Slutsatsen av det ovanstående är att bedömningar av estetisk-symbolisk natur kan göras i ganska allmänna generaliserande termer (storskaligt, ödsligt, enformigt osv.), men att man inte ska tro att det nödvändigtvis stämmer överens med hur de boende och arbetande i stadsdelen uppfattar det.

Delaktighet

Det har en speciell innebörd om man själv blivit delaktig i sin miljö genom att man skapat den, om man sköter eller har ansvar för den, eller har påverkat den via besluts- och planprocesser. För anhängare av direktdemokrati och självstyrning har detta sedan 1970-talet varit det centrala perspektivet när diskussioner om hur förändringar av problematiska miljöer ska gå till. Det gäller att få berörda människor delaktiga. I detta ligger både att man då skapar en miljö som är anpassad efter egna intressen och att man engagerar sig i miljön, är rädd om den. Många forskningsresultat pekar också på att detta är centralt (Vidén m.fl. 1991, Alfredsson och Cars 1996, Modh 1996; Jarlov 1982, Lilja 1998).

I senare forskning har ett aktivt miljöarbete med ekologiska förtecken också framhållits som ett sätt att mobilisera en stadsdel och att förutom att skapa en sundare och hållbarare miljö också samla de boende och minska sociala problem (Falkheden 1999). Tecken på delaktighet i miljön är alltså intressanta.

Befolkningssammansättning och rörlighet

Befolkningssammansättning och rörlighet är två statistiska variabler för att beskriva de boende i en stadsdel. Befolkningssammansättningen ses av många som den viktigaste faktorn till varför det blir som det blir i ett bostadsområde. Medan fysisk miljö, i alla fall i sin övergripande form, synes opåverkbar och färdig från början, förändras befolkningssammansättning ofta och ibland snabbt i områden med en så hög flyttfrekvens som är den vanliga i utsatta stadsdelar.

Befolkningsstatistiken används ofta som en indikator på hur det är i ett område eller en stadsdel. Detta går igen i svensk kommunal statistik och det ligger till grund för resursfördelningen i Göteborgs kommun. Samma indikatorstänkande finns i många europeiska studier, t.ex. Power (1997), Power & Tunstall (1995) och Burrows & Rhodes (1998). Analysen är ofta problemorienterad och inriktad på avvikande eller svaga grupper. Ovanligare är undersökningen av det "normala", liknande den som Green (1995) gör av orsakerna till varför barnfamiljer lämnar ett område.

Men befolkningssammansättning och rörlighet kan också ses som en förutsättning för det som sker i stadsdelarna. Barnfamiljer ger andra förutsättningar för socialt liv än ensamstående män – för att nu ta ett exempel. I den fortsatta texten ser jag befolkningssammansättning och rörlighet i detta dubbla perspektiv, dvs. å ena sidan som en indikator på hur stadsdelen fungerar och å andra sidan som en förutsättning för social organisering.

Befolkningen och förändringarna i den är ett huvuddrag i berättelserna om de tre stadsdelarnas utveckling: antal boende, rörlighet, demografi, inkomster, socialbidrag, etnisk sammansättning etc. För de flesta variablerna gäller att de inte ensamma ger underlag för bedömningar. En del av dessa variabler kallas ibland för segregationsmarkörer, dvs. de visar på den sociala eller etniska segregation som finns i respektive område. Nedan gör jag en kort genomgång av de variabler jag använt. Därefter följer en kort diskussion om segregation.

Invånarantalets förändringar är ett mått på hur det står till i stadsdelen. I avsaknad av en heltäckande statistik över outhyrda lägenheter är invånarantal ett sätt att se om stadsdelen var fylld eller halvtom, och också därmed om den var attraktiv eller ej.

Invånarantalet är ett diskutabelt mått, mycket utsatt för förändringar på framför allt bostadsmarknaden. Trångboddheten har varierat i samhället, möjligheten att få lägenhet likaså. Likafullt är invånarantalet ett av flera mått på hur det står till i en stadsdel. Låga eller mycket låga siffror talar för att det inte är bra, höga siffror kan möjligen tala för motsatsen.

Outhyrda lägenheter hänger samman med antalet boende i ett område men är som mått tydligare och mindre känsligt. Många outhyrda lägenheter är ett problem i alla områden men *hur* många det skall vara för att vara problem är en öppen fråga. Här spelar säkert andra faktorer in, som t.ex. i vilka fastigheter de är belägna men detta är en statistik som inte finns. Outhyrda lägenheter är också ett attraktivitetsmått – hur stor andel av hela Göteborgs outhyrda lägenheter som ligger i ett område visar på hur området uppfattas på bostadsmarknaden.

Fördelningen på **åldersklasser** och **hushållstyper** skapar skilda villkor i en stadsdel, det finns t.ex. pensionärsstadsdelar och de med ungdomsproblem.

Flyttstatistiken visar på flera olika saker av betydelse för det sociala livet i en stadsdel. Det totala antalet flyttare är ett givet mått på stabiliteten i ett område. Av flyttrörelserna kan man också dra slutsatser om ett områdes attraktivitet: varifrån kommer de nyinflyttade, vart flyttar de sedan? Vilka områden har ett överskott i in- respektive utflyttningar?

Flyttningssiffror är inget självklart mått på trivsel, för många finns inga gångbara alternativ. Men Gillwik (1974) finner i sin undersökning att om man tittar på trivsel och flyttningsvilja i de olika områdena så säger sig runt 20% av de som bor i höghus föredra sitt eget område, i småhusen är det mellan 88 och 99%.

Kvarboende är ett annat och ovanligare sätt att mäta stabiliteten i ett område. Det hävdas ibland att hela befolkningen i ett område byts ut på 3 år, 4 år eller liknande. Så är det naturligtvis inte. Andelen kvarboende är därför förmodligen ett viktigare mått för att förstå villkoren för den sociala organiseringen än flyttningstalen. Tyvärr betydligt svårare att finna i existerande statistik och mer sparsamt förekommande i olika studier.

Utländska medborgare är ett mått på etnisk segregation. Uppdelat på olika nationaliteter ger den också en ledtråd till olika etniska gruppers boendemönster. Graden av etnisk segregation och hur stor den etniska mångfalden är påverkar det sociala livet och den sociala organiseringen. Vilka etniska grupper som finns likaså. **F.d. utländska medborgare** är ett mer tveksamt mått, både stigmatiserande och trubbigt – när blir man egentligen svensk? Å andra sidan berättar det en del om boendemönster bland invandrare som bott länge i Sverige.

Uppgifter av ovanstående slag ger en allmän bild av förorten men det finns också data som brukar användas mer specifikt:

Ensamföräldrar är av hävd en segregationsindikator i svenska bostadsområden. Anhopningar av ensamstående mödrar i vissa områden kan då ses som negativt för området eller som en indikation på att området är "dåligt": de ensamstående har det ekonomiskt och socialt kärvat, och det kan vara ett av uttrycken för en "fattigkultur" (Arnstberg 1998, Lewis 1965). Resursmässigt sett ligger många ensamstående dåligt till, de framställs inte sällan som de stora förlorarna i samband med neddragningar i välfärden. Ekonomisk fattigdom och fattigdom på kontakter vid bostadsanskaffningen gör dem utlämnade till det som andra kanske ratar (SOU 1997:118, s 16-18).

Å andra sidan *kan* det vara ett frivilligt val av en passande boendeform, vissa områden i förorten *kan* fungera väl för de ensamstående och just möjligheten till ett val kan vara av avgörande betydelse (Lilja 1998, 1989). Att ett boende med kollektiva inslag kan vara av intresse för de ensamstående stöds också av den forskning Caldenby & Wallén (1984) gjort på kollektivhus. Liknande resultat har Maren Bak i *Enemorfamiljen* (1997).

Inkomster är ett mått på social segregation såväl inom staden Göteborg som inom de olika stadsdelarna. **Socialbidrag** är också ett mått på social segregation. Under tider med låg arbetslöshet har det funnits ett starkt samband mellan sociala problem som t.ex. missbruk och socialbidrag – vid hög arbetslöshet förändras bilden och mer "vanligt" folk behöver bidrag. Etniska grupper som inte kommer in på svensk arbetsmarknad påverkar statistiken. **Förvärvsintensiteten**

används här som ett mått på anknytningen till svenskt arbetsliv och därmed också till svenskt samhälle.

Kriminalitet och sociala problem återkommer som en förutsättning för det sociala livet i stadsdelarna. I en engelsk undersökning om missnöjesanledningar är den överlägset vanligaste just kriminalitet (Burrows & Rhodes 1998). Risken att drabbas som boende tycks betydligt mindre än deras föreställningar om hotet – det är viktigt att komma ihåg att dessa föreställningar är viktiga i sig och inte sällan orsaker till negativa händelseförlopp som t.ex. en ökad omflyttning.

Segregation

I segregationsfrågan finns en omfattande debatt och forskning. Under det senaste årtiondet växer också en storstadspolitik fram som sysslar med frågan. Framför allt betonas den etniska segregationen och dess samband med arbetslöshet och fattigdom (SOU 1997:118, s 77). Ibland uttrycks detta framför allt som en klassfråga.

De variabler jag beskrivit ovan brukar ligga till grund för bedömningar av segregationen omfattning. Utifrån sådana bedömningar förs också diskussioner om segregationens roll för att stämpla eller stigmatisera områden och dess befolkning. I stort är detta det sätt som jag anknyter till segregationsfrågan. Nedan följer en kort redovisning av delar av den senaste tidens forskning i frågan.

Olika etniska gruppers bosättningsmönster kan sammanfattas med att ju mer olik kultur, desto mer avvikande beteende på bostadsmarknaden jämfört med de infödda svenskarna (Biterman 1993; Andersson-Brolin 1984). Men frågan om orsakerna till invandrarnas bosättning är omstridd och ibland hävdas det att det finns en medveten segregering – en rasifiering – från det svenska samhällets sida (Molina 1997). Det finns även annat stöd för liknande åsikter tidigare i utvecklingen, låt vara att det medvetna draget tonats ner. Det blev till de sist byggda allmännyttiga bostadsföretagens områden som invandrarfamiljer och hushåll med sociala problem, kriminalitet och missbruk hänvisades. De som var, som Lennart Holm skriver, "oförmögna att skapa en positiv social gemenskap..." (Holm 1987, s 40). Frivilligheten i boendet, den "positiva" segregationen, är en av stöttestenarna i diskussionen om segregation (Eyrumlu 1997, 1998). "Inläsningen", dvs. svårigheten för nya etniska grupper att ta sig ur ett segregerat boende har blivit tydligare under 1990-talet såväl i Sverige (Olsson, Herlitz & Johansson 2000) som i Västeuropa för övrigt (Allen & Cars 2000). Kopplingen till en förändrad arbetsmarknad är tydlig.

Internationellt sett är olika former av ghetton eller enklaver vanliga fenomen, oftast som mellanstationer under invandringen av olika nationaliteter men också som mer permanenta företeelser om invand-

rarna hålls utanför samhället t.ex. på grund av arbetslöshet, ras eller religion (Marcuse 1996; Waquant 1996; Wirth 1928; Zorbaugh 1929). Något liknande finns alltså även i Sverige som turkarna i Fittja (Pripp 1990), jugoslaverna i Södertälje (Åhlund 1991) och assyrierna i Södertälje (Andersson 1983). Men det vanliga här är snarast en mycket stor blandning av etniska grupper.

Segregationen kan ses som att svaga grupper har svårt att klara sig på bostadsmarknaden, att marknadskrafterna "placerar" dem i mindre attraktiva områden oavsett om det finns en medveten vilja bakom eller ej. Vi får den välkända bilden av utsatta områden, problemstadsdelar, med en befolkning bestående av svenska familjer med sociala problem och "normala" invandrare. Daun, Stenberg m.fl. (1994) skriver t.ex. "De svenska hushåll som bor i samma områden torde möjligen i högre grad än invandrarna vara mottagare av sådana socialbidrag" (s 140). De svenska bidragsmottagarna är helt enkelt "inte särskilt representativa för svenska befolkningen som helhet - (...) - medan utlänningarna mer allmänt utgör ett genomsnitt av den invandrade befolkningen" (s 149).

Maktlöshet hänger samman med segregationen, det handlar om människor som av olika skäl har mindre resurser än den genomsnittliga svensken, språkligt, kulturellt, socialt och/eller ekonomiskt. Splittringen på olika grupper och olika kulturer gör säkert sitt till i förörterna och segregationen i en del bostadsområden är i sig stigmatiserande. Social organisering underlättas inte av utanförskap och otillräcklighet i samhället.

Omvärldsfaktorer

Jag har tidigare använt ordet "utsatta" om förörterna. Med det menar jag att de är mer skyddslösa för påverkan av samhällsekonomi, bostadsmarknad, massmedia m.m. än andra typer av stadsdelar.

Det saknas studier av omvärldsberoendet i en vid mening för förortens stadsdelar. Ristilammi (1994) diskuterar hur omvärlden beskriver och skriver ner dessa områden, Öresjö (1997a) visar hur olika projekt och placeringen av en flyktingförläggning kan inverka på ett redan utsatt område och här finns studier om hur grannskapsarbete (t.ex. Andersson & Olsson 1986); "turn-around" (Salonen 1997; Johansson, Mattsson & Olsson 1988) eller miljöförbättringar påverkar livet i ett område. Power (1997) har ett flertal internationella exempel på liknande enskilda påverkande faktorer. Men en studie som pekar på samspelet mellan förorten och det omgivande samhället och som tar ett helhetsgrepp saknas.

Inte heller jag gör någon heltäckande studie av förhållandet mellan omvärld och förort. Men det är min ambition att i fyra avseenden uppmärksamma omvärldens inflytande. Det handlar om den roll som förändringar i samhällsekonomi och bostadsmarknad har för de tre stadsdelarna samt internationella förhållanden som kriser och krig i främmande länder. Dessutom gör jag en separat studie av Göteborgs dominerande tidning för att ha som utgångspunkt i en diskussion om den yttre bilden av stadsdelen. Om detta skall därför ytterligare något sägas.

Den yttre bilden – massmedias roll

Ett antagande i den här studien är att den yttre bilden av förorten också har stor betydelse för de människor som bor eller arbetar där och att medias roll för att skapa och förmedla bilden är central. Negativa bilder kan förväntas göra folk ledsna men också skapa motstånd. Motstånd kan i sin tur leda till att motbilder produceras och att det möjligen kan bli ett samspel mellan lokala krafter och media. Det är en fråga som jag kommer att pröva, liksom jag kommer att ta upp Ristilammis syn på massmedias bevakning av förorten. Ristilammi (1994) är den som mest konsekvent tagit upp massmedia och den bild som förmedlas av massmedia i sin forskning. I *Rosengård och den svarta poesin* (s 40) för han fram några ståndpunkter om framför allt pressens behandling av dessa förorter:

- Att göra något åt de problem som finns i områden som Rosengård kräver ekonomiska resurser. Att få resurser kräver motiveringar – en ”positiv särbehandling kräver att det negativa särskiljandet betonas.” Detta påverkar bilden av förorten också i media.
- Det finns en individualisering och dramatisering; det ”särskilda, enskilda, lyfts fram och polariseras så att individen måste framställas som ond eller god. Antingen gentemot andra i samhället eller gentemot en generaliserad struktur.”
- Med Karla Werner talar han också om en ”mörk magi”, om ”platser där ingen av de intervjuade ville stanna. Det är inte tal om att inlåta sig med en dialog med dessa miljöer.”
- Som bakgrund finns dessutom hans mer generella frågeställning: ”Hur ser de processer ut som bidrar till att forma ett meningssammanhang där en hel stadsdels *annorlundahet* ständigt skapas och återskapas?”

Massmediabilden kommer att bygga på en studie av Göteborgsposten samt genomgångar av klipparkiv. Här finns naturligtvis frågor om huruvida artiklar är positiva eller negativa, vilka egenskaper som

tillskrivs stadsdelarna samt vilka skillnader som finns i beskrivningen av dem.

Analytiska begrepp och perspektiv

Nedan följer en kort översiktlig repetition av några viktiga begrepp och perspektiv som jag använder mig av i analysen:

Det goda bostadsområdet studerar jag ur tre perspektiv:

- Storsamhällets perspektiv
- Lokalsamhällets perspektiv
- Det individuella perspektivet

I storsamhället finns det en extern, oftast negativ, diskurs om förorten. I lokalsamhället skapas det ibland en intern, positiv, diskurs.

Inom stadsdelarna urskiljer jag **tre nivåer**, där den första är den viktigaste

- Lokalsamhällsnivån
- Det stora grannskapet – bostadsområdet
- Det lilla grannskapet

Tre **aktörer** framstår som de mest betydelsefulla i stadsdelarna:

- Civilsamhället; föreningar och boende
- Kommunen; kommunanställda, politiker
- Bostadsföretagen; ofta men inte alltid kommunägda

De **förutsättningar** som formar grunden för livet i stadsdelarna och för den lokala organiseringen där är:

- Den fysiska miljön; storlek, skala utformning etc.
- Befolkningssammansättning, rörlighet och segregation
- Omvärldsfaktorer som bostadsmarknad, ekonomi och massmedia

Metod

Underlaget till denna avhandling kommer från statistik, skrivet material, intervjuer och egna observationer. Alla sätt att inhämta kunskap har i princip varit tillåtna och alla sätt har varit behäftade med komplikationer av vilka en del skall redogöras för här.

”...vad gäller typ av data, är det inte en fråga om antingen kvantitativa eller kvalitativa data utan både och, kombinerade på ett sådant sätt att de ger insikt om och översikt av det man vill belysa. Man talar om metodtriangulering” (Öresjö 1993, s 24).

Urval och generaliserbarhet

Min empiri består av tre fallstudier. Mina tre fall är, som framgår av förordet, tre stadsdelar som jag kommit i kontakt med i mitt arbete. I denna min **förförståelse** finns också kunskapen om att detta är tre utsatta stadsdelar med en svag ställning på bostadsmarknaden. Jag vill också hävda att de var och en på sitt vis är *extrema* stadsdelar: i Eriksbo är den kooperativa tanken driven mycket långt, Hjällbo är extremt fattigt och invandrartätt och Hammarkullen har ett unikt rykte bland förörterna i Sverige, som en av de symboler som finns för det svenska miljonprogrammet.

Dansken Bent Flyvbjerg försvarar fallstudien i sin avhandling *Rationalitet og magt* (1991) där han bl.a. vänder sig mot att man inte skulle kunna generalisera på grundval av ett enskilt fall, han talar om det goda exemplets makt och om urvalets betydelse. Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo är ett ”extremt” urval i Flyvbjergs mening och extrema och otypiska fall ger ofta mer information ”fordi de aktiverer flere aktører og mere grundlæggende mekanismer i den studerede situation” (1991, s 149).

Ristilammi (1994, s 13) talar i samma anda om Rosengård som en ”känslig seismograf” och det är min uppfattning att Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo visserligen skiljer sig mycket från de flesta förorter och stadsdelar i Sverige men att det också är här, i de mest extrema områdena, som samhällets mekanismer blir som synligast:

polarisering, segregation, fattigdom, socialbidragsberoende, skolproblem. Och det är här som marknadskrafterna slår igenom med arbetslöshet, med inflyttningsvågor vare sig det är från Norrland eller Turkiet; med tomma lägenheter; med förnyad omflyttning osv.

Det är på så sätt också möjligt att få en generaliserad kunskap om *hur samhället fungerar* med Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo som exempel, även om det svenska samhället i allmänhet ser mycket annorlunda ut.

Denna betoning av det "extrema" skall inte uppfattas som att de tre stadsdelarna Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo inte delar det mesta av sin verklighet med andra utsatta förorter i Sverige. Det gör de, även om de liksom andra utsatta förorter är speciella var och en på sitt sätt.

Historia

Som jag förut nämnt följer jag stadsdelarna från 1970 till 1995. Varje stadsdels utveckling beskrivs för sig. Det är en form av historieskrivning där grundläggande statistik – demografisk, socioekonomisk m.m. – utgör en del av underlaget medan den andra delen utgörs av rapporter, dokument, tidningsartiklar och intervjusamtal. Inte minst viktig i denna andra typ av material är bedömningar av situationen och beskrivningar av samarbete. Det knyter an till mina frågor om lokalsamhälle och organisering.

Tillgången – eller i vissa fall bristen – på material om en stadsdel är i sig en del av ett områdes karaktär. Den "historia" om lokalsamhället som jag vill berätta måste hämtas någonstans ifrån. Jag har funnit den i Eriksbo och Hammarkullen men inte i Hjällbo. Detta är inte detsamma som att den inte finns men det finns ingen som sammanfattat den skriftligen eller muntligen, det finns ingen som är bärare av den som tradition – detta kollektiva minne har inte gått att spåra. I denna studie är frånvaron av material, av historia, också ett tecken på tillståndet i våra stadsdelar.

Periodindelning , centrala händelser och formativa moment

Beskrivningarna av de olika bostadsområdena från 1970 och framåt är indelade i perioder. Perioderna skiljer sig åt i de olika stadsdelarna – det är stadsdelens egen utveckling som varit avgörande. Det finns en koppling till värderingarna i kapitel 3, "Ett bra bostadsområde" – förändringar i stadsdelen, verkliga och/eller upplevda har lett till att det finns anledning att se området på ett nytt sätt. Perioderna kan ses som konstruktioner byggda på statistiska data och/eller uppgifter ur intervjuer eller litteratur.

Periodindelningarna utgår från två rätt olika situationer. Den första från tydliga brott i utvecklingen, centrala händelser för stadsdelarna då utvecklingen tycks ta en annan riktning, då verklig förändring tycks möjlig även av mycket "sega strukturer" för att använda Bo Rothsteins (1994, s 169) ord. De formativa moment han talar om i den politiska historien kan, med vissa justeringar, lånas till en beskrivning av det som – någon gång – sker i de tre stadsdelarna. Mattsson beskriver detta så här:

"Nya ekonomiska och sociala förhållanden gör de existerande institutionerna så dysfunktionella så att de inte kan användas för att hantera den uppkomna krissituationen. I dessa lägen kan centralt placerade aktörer inte bara spela spelet utan också i grunden skriva om spelreglerna" (1996, s 9).

Enbart de formativa momenten ligger dock inte till grund för periodindelningen eftersom det skulle ge en alltför grov indelning och mindre genomgripande, mer glidande skeenden skulle försvinna. Den andra typen av indelning utgår därför från dessa skeenden. Men här är svårigheten större att lägga ett exakt snitt, det kunde ibland ha legat både tidigare och senare.

En komparativ studie

Avhandlingen grundar sig på historien om tre stadsdelar. Tre stadsdelar som var och en är beskrivna som en enskild fallstudie över 25 år. Till detta är fogat en komparativ studie, där jag lägger de tre stadsdelarna och utvecklingen i dem till grund för en analys för att besvara mina frågeställningar. Jag jämför olika, för stadsdelarna viktiga variabler, statistiska såväl som andra som t.ex. utseende, föreningsinriktning, avgränsning etc. Det innebär att jag försöker hitta bra och dåliga perioder i stadsdelarnas historia och att jag letar efter förklaringar till utvecklingen. Förklaringar som inte bara gäller i det enskilda fallet.

Statistiken

I bilagan om metoden redogör jag för statistiken och hur jag tagit fram den osv. Här skall bara tilläggas att det statistiska materialet till mycket stor del är hämtat från Göteborgs kommunala statistik, t.ex. uppgifter om invånare, utländska medborgare, inkomst etc. Från Folk och Bostadsräkningarna (FoB) kommer uppgifter om hushåll, förvärvsintensitet etc. En del statistik har upprättats lokalt inom olika kommunala organ i stadsdelarna i samband med t.ex. projekt. Här finns också en del egen deskriptiv statistik t.ex. om medlemsantal och föreningar som jag sammanställt från olika register.

Det skrivna materialet

Det skrivna materialet är mycket skiftande både till mängd och karaktär. Här finns rapporter, protokoll, uppsatser, projektansökningar, utvärderingar, områdesbeskrivningar, brev, artiklar, tal, böcker, osv. Den genomgång av tidningar och enskilda tidningsartiklar som jag gjort hör också hemma här. Nedan följer några kommentarer om dessa källor. Genomgången av Göteborgsposten får eftersom den metodologiskt skiljer ut sig från de andra källorna ett eget avsnitt.

De tre områdena har behandlats i 7- 8 böcker med mycket olika inriktning och fr.a. med avgränsningar som är typiska men ibland också problematiska.

För Hammarkullens del finns Jens Jensens tre fotoböcker från 1973 och framåt, böcker som handlar både om de enskilda människorna och området förutom att de innehåller en fotodokumentation. Och 1993 kom Lennart Zintchenko med den tidigare nämnda *Nybyggarskadsdelen Hammarkullen i ett föränderligt Sverige* där han från ett etnologiskt perspektiv beskriver hur det är och har varit att bo i stadsdelen. Alla dessa fyra har en positiv grundton till Hammarkullen, mer eller mindre uttalat vill de balansera de negativa skrivelser som förekommit om området.

Hammarkullen förekommer dessutom i utkanten av Jensfeldts rapport om den bostadsförvaltning som Formator tillämpade i bland annat en del av Hammarkullen (1991) och i ovan nämnda Gerholms *Kulturprojekt och projektkultur* (1985). Dessutom förekommer Hammarkullen ofta i tidningarna i sjök av upprördhet och debatt i samband med någon händelse i stadsdelen.

I Eriksbo har Birgit Modh under många år följt vad som hänt, vilket resulterat i två forskningsrapporter 1988 och 1996. Om Eriksbo och framväxten av den självförvaltning som området gjort sig känd för finns alltså en detaljkunskap, fr.a. om förändringarna under 80-talet. Det har varit en fördel att ha denna forskning som grund för mitt något annorlunda perspektiv. Att Birgit Modh är positiv till självförvaltning och i stort till utvecklingen i Eriksbo behöver kanske inte påpekas.

Eriksbo har dessutom debatterats en del, det förekommer också som referensobjekt i rapporter medan dagspressen lämnat det förhållandevis mycket i fred.

Men för Hjällbo finns inget sammanfattande skrivet bortsett från två kommunala områdesbeskrivningar från 1983 och 1989.

Hjällbo framstår som ett plötsligt negativt exempel när Storstadstredningen kommer i slutet på 80-talet. Innan dess har det dragit till sig en del rubriker i tidningarna vid kriminalitet, våldsamma händelser och missbruk men någon debatt har det knappast blivit.

Mindre allmänt tillgängliga är de rapporter, områdesbeskrivningar, protokoll, projektbeskrivningar etc. som tagits fram inom skola, socialförvaltning och fritidsförvaltning i stadsdelarna. Sporadiskt förekommande, ibland mycket uttömmande men lika ofta torftigt tunna, ger de t.ex. i ett område som Hjällbo en ledtråd till hur det har varit. Detta material är mycket stort och oftast mycket ostrukturerat. Det går att följa en ledningsgrupp, en projektgrupp eller liknande under några år men sedan försvinner den. Antingen för att den "löses upp" av naturliga skäl eller för att den "transformeras" till en annan grupp eller för att sammansättningen skiftat och jag inte nått efterföljarna. Grupper som dessa sitter ofta fast i ett oändligt harvande av dagsfrågor: personal, pengar, öppettider osv., sådant som kanske skulle bli föremål för en mer kvantitativ analys: hur mycket personal hade man, hur mycket pengar, vilken frihet och hur uppfyllde man sina serviceåtaganden. Detta har jag inte gjort.⁹

Det är ändå glädjande hur ofta dessa grupper faktiskt orkat höja blicken för att titta på sin stadsdel. Inte minst gäller detta fältassistenter och fritidsfolk och dem närstående projekt – här finns en tradition med anknytning till sitt område som är mycket ovanligare på t.ex. en socialbyrå. Trots att detta är material framtaget inom en byråkratisk organisation är det påfallande ofta fritt framställt – inte sällan i polemik mot den egna organisationen eller politikerna.

I princip har allt som höjer sig från det dagliga harvandet varit intressant för mig: planer, reflexioner, ansökningar, utvärderingar.

Projektansökningar är en speciell och svårhanterlig genre, ofta beskrivande i bjärta färger: det stora eländet och de stora möjligheterna! I stadsdelar med många projekt, som Hammarkullen, kan detta leda till att verkligheten beskrivs i vissa standardformuleringar – de som behövs för att få de nödvändiga pengarna. Myndigheter kan producera "verkligheter" åt varandra (Öresjö 1997¹⁰).

Sammantaget får man från det skrivna materialet en ganska god men kanske lite positivt färgad bild av hur det fungerat i Eriksbo sedan 1980 – men knappast något alls dessförinnan. För Hammarkullens del kan området följas under fler år – de första projektbeskrivningarna kommer redan 1971, tidningsdebatten börjar ännu tidigare

⁹Här finns en annan, intressant men kanske oöverstiglig forskningsuppgift: Hur förhöll det sig faktiskt med dessa organisationer? Hur fungerade de? Under vilka villkor? Var detta väl använda pengar eller ej?

¹⁰Egentligen är det sociologen Göran Ahrne Öresjö citerar. Hon tillägger dock att man som gräsrotsbyråkrat "ständigt konfronteras med dem man är till för" och att detta är ett korrelat i sig. Nu tror jag att detta stämmer om den "inre verkligheten" i ett område som Hammarkullen men att man när man håller ihop utåt är så rädd om den ömtåliga "verkligheten" att en schablonbild är bättre än att låta stat, kommun och massmedia få veta "sanningen".

– men materialet är stort och delvis motsägelsefullt, delvis koncentrerat till vissa händelser och projekt, vilket gör det mer svårbedömt. I Hjällbo slutligen finns det inte mycket som belyser utvecklingen överhuvudtaget. Här blir frånvaron av material en faktor i sig.

Till det skrivna materialet hör också tidningarna och övriga massmedia som fått lämna mycket av de illustrationer och illustrativa exempel som finns med.

Tidningar

I de klippböcker jag haft tillgång till¹¹ och som täcker, överlappande, i stort sett hela 70-och 80-talen, dominerar två typer av artiklar. Å ena sidan beskrivs de stora, brett uppslagna, händelserna inom kommunal förvaltning eller inom civilsamhällets ram: karnevaler, stängningar, nya skolor, bibliotek etc. liksom protester och ockupationer inom denna samma ram. Å andra sidan är de klippböcker jag använt fyllda av vardagslivets händelser: julfest, parklek, utflykt, föreningsliv. Klippböckerna uttrycker vad som varit viktigt för dem som upprättat dem.

Vissa händelser saknas nästan helt: t.ex. kriminalitet. Ändå har det funnits ett par stora dramatiska kriminella händelser som haft mycket stor betydelse, åtminstone för den yttre bilden av dessa områden.

För att få en annan bild än klippböckernas av massmedias roll för mina tre stadsdelar har jag gjort en specialstudie. Jag valde att studera *Göteborgsposten*(GP) som under hela undersökningsperioden varit den allt dominerande tidningen i Göteborg. I början på perioden förde *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* fortfarande en tynande tillvaro men försvann sedan, Arbetet har under hela perioden funnits med men har en mycket mindre täckning. Mycket lokalt har också en reklamtidning som *Angered's Tidning* haft stor spridning. *Göteborgs-Tidningen* (GT) har kommit ut under hela perioden om än under lite olika namn. Dessutom har rikstidningar som *Aftonbladet* och *Svenska Dagbladet* haft artikelsierier om Hammarkullen och enstaka artiklar har förekommit. Alla dessa finns representerade i de klippböcker jag haft tillgång till.

För den systematiska genomgången valde jag GP. Jag tog vart tredje år inom intervallet 1970 - 1995, dvs. 1970, 1973, 1976....osv till 1994. Innan jag beslutade mig för detta provade jag med var tredje månad, ett halvår vartannat år osv. Problemen med den stora mängden material och det lilla utfallet var svåröverstigliga, det kunde bokstavligen talat gå månader utan att någon av de tre stadsdelarna om-

¹¹ Fritid, Hammarkullens arkiv, insamlat av bl.a. Sture Soneryd, Stadsarkivet i Göteborg, Kuratorsgruppen/fältarnas arkiv i det som numera är Lärjedalen.

nämndes, det fanns perioder då de förekom varje dag. Tillfälligheter hade ett mycket stort spelrum. Den stora mängden omöjliggjorde också det mest åtråvärda, att titta igenom samtliga årgångar på samma sätt. Det blev ändå ett mycket stort material: ungefär 50 sidor per tidning, 360 dagar per år under 9 år plus bilagor eller totalt cirka 160.000 sidor plus bilagor.

Var tredje år blev på detta sätt en kompromiss med vissa verkningar:

- det är hela kalenderår det handlar om, vilket innebär att de årliga cyklerna av t.ex. aktivitet och räkenskaper inom kommunal förvaltning och föreningsliv finns med.
- urvalet täcker viktiga år i Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbos historia – här finns en möjlig bias då några av dessa år är massmedialt mycket viktiga år. Det är troligt att antalet artiklar skulle blivit färre och annorlunda vinklade om jag börjat 1971 (det enda alternativet om jag fortfarande skulle ha 9 år i urvalet).
- det är valår det handlar om. Vilken betydelse detta har kan jag inte ens efter studiens slut utröna mer än att fr.a. augusti och september är fyllda med valreportage.

På 80-talet kommer det en gång i veckan en lokaltidningsbilaga av mer eller mindre annonsbladskaraktär kallad *GP-Nordost* eller *GP-Angered*, lite omväxlande under åren. På grund av dess karaktär som lokalblad skiljer den sig från huvudtidningen både i stoff och utförande. I en diskussion om rykte, diskurs och poesi har den en annorlunda roll och är inte jämförbar med huvudtidningen. Ändå är den intressant och inte minst för jämförelsens skull har jag undersökt några halvår.

I tidningarna har jag studerat vilken uppmärksamhet varje stadsdel fått, förekomsten av negativa och positiva artiklar samt artiklarnas ämnesinriktning (kriminalitet, föreningsliv osv.) Jag har också registrerat mer allmänna artiklar om förortsområden.

Resultatet av tidningsstudien finns inbakat i beskrivningen av de tre stadsdelarna, i några längre avsnitt i samband med olika händelser samt i avsnittet om massmediabilden. Metod och siffermaterial redovisas i bilaga.

Intervjuer

Tjugosex intervjuer med strategiskt valda personer utgör ett viktigt material. Urvalet har skett efter tid i kontakt med området och utifrån en bedömning av de intervjuades möjlighet till överblick. Det finns säkert andra som haft lika strategiska positioner och som skulle

haft mycket att säga. Så har till exempel inte i stadsdelen aktiva politiker kommit till tals så när som på ett undantag och då i rollen som föreningsaktiv och inte politiker.

Intervjuerna har skett i huvudsak i två omgångar, en första med 20 intervjuer sen våren och hösten 1996 och en andra främst under hösten 1999. Den första av dessa har dominerats av ett faktainsamlade medan den andra mer handlat om avstämning och validering av de resultat jag kommit till.

I dessa 26 fall har det varit en uttalad "intervjusituation" då jag med penna i hand eller med bandspelare på, utifrån en struktur, har fått ta del av informantens kunskaper och åsikter. I två av dem har ett tidigt manus varit underlaget för ett samtal.

Intervjuerna ger, med några undantag, inte ett 25-årigt perspektiv på hur det har varit i stadsdelarna. Tidsrymden är kortare, perspektivet ofta snävare. Att intervjua nyckelpersoner har dock haft fördelen att de ofta haft anledning – och möjlighet till – att skaffa sig sammanhang, överblick och analys utöver den egna personliga erfarenheten av hur våra stadsdelar fungerat. Gemensamt för de intervjuade nyckelpersonerna är deras starka knytning till förvaltning och/eller föreningsliv.

Informanter

Ett stort antal människor har, förutom de jag i formell mening intervjuat, deltagit som informanter i detta arbete. Det har handlat om upprepade, korta samtal av typen "Var det verkligen så här?" eller "Hur kom det sig att...?", alltså ett oupphörligt kollande av att jag fattat rätt. Dessa samtal skall inte förväxlas med den s.k. "förförståelsen" utan har varit ett medvetet led i forskningsprocessen och där informanten varit införstådd med att jag inte bara är nyfiken utan också forskar om företeelsen ifråga.

Ett stort antal personer har alltså bidragit som "samtalspartner" – de har av naturliga skäl oftast varit anställda inom kommunen, dvs. jag har bätt de jag träffat i mitt arbete och som jag vet har lång kunskap om de tre stadsdelarna bekräfta eller förneka vad jag tyckt mig ha funnit eller på annat sätt ge sin synpunkt. Slutligen har en krets inom framför allt Socialtjänsten svarat på en enkät som riktat in sig på skillnader i samspelet mellan kommunal förvaltning och de olika stadsdelarna.

I bilaga 4 följer en lista på dem som hjälpt mig med den information som mitt arbete bygger på. Listan är inte fullständig, jag har i stort tagit med dem där det finns någon form av formalisering av informationen. I den löpande texten har jag låtit mina sagesmän och kvinnor i stort sett vara anonyma. Som bestämning har jag angett det jag upp-

fattat som adekvat för sammanhanget, kategorier som "boende", "tjänsteman", "rektor", "aktiv" etc.

Utan de i bilagan omnämnda och alla de andra som inte kommit med skulle det inte ha blivit något – tack! Ansvaret för fel och missuppfattningar är ändå mitt.

Egna observationer

Min kunskap om den fysiska miljön och servicen i de tre områdena vilar på egna observationer. Det är dessa som är grunden för analysen av de tre områdenas fysiska förutsättningar. Metoden bakom de systematiska egna observationerna finns i en rapport till Bygghälsorådet: *Fysisk miljö som en förutsättning för socialt liv. Eriksbo, Hammarkullen och Hjällbo* (Olsson & Törnquist 1997). De faktorer som studerats framgår också av kapitel 6 som innehåller en genomgång av viktiga fysiska förhållanden.

Denna typ av observationer sträcker sig också längre då de innefattar ett iakttagande av livet så som jag sett det levas vid besök i stadsdelarna. Här hamnar jag dock mycket nära det som väl snarare är att betrakta som en deltagande observation.

Validitet och reliabilitet

Mängden material är stort och mycket av arbetet med avhandlingen har handlat om att sammanfoga det utan att det blivit självmoderande men konsistent och entydigt. Så har t.ex. inarbetandet av olika utvecklingslinjer i den historiska beskrivningen av stadsdelarna varit viktig.

Men allt finns inte med – det finns en del som jag endast berört, sådant som är oavslutat därför att ämnet är relativt nytt i min studie eller i det närmaste oändligt. Exempel på detta är de nya etniska gruppernas samspel med varandra och med lokalsamhället en bit in på 90-talet och de kommunala tjänstemännens anpassning till olika lokalsamhällen, dvs. en områdesanpassning av t.ex. socialtjänsten. Bådadera uppfattar jag som intressanta områden för vidare forskning.

Tonvikten i min studie ligger på ett processperspektiv, på vad som leder till förändring. De pragmatiska validiteten blir därför också av intresse. Kvale (1997) skriver:

"Genom att lägga tonvikten på förändring kan ett pragmatiskt kunskapsintresse motverka den sociala konstruktivismens tendens att kretsa runt i oändliga tolkningar och de postmoderna analysernas försjunkhet i ständiga dekonstruktioner" (s 224).

Ett viktigt sätt att validera har för mig därför också varit att gå tillbaka till boende och verksamma i de tre stadsdelarna och få deras syn

på vad jag kommit fram till. Fem av intervjuerna är utformade på detta sätt.

Dessutom har jag haft möjlighet att vid femton tillfällen möta boende och verksamma i olika grupper – i samband därmed har jag fått en stor mängd både fakta och synpunkter på mitt material.

De tre stadsdelarna är inte minst under 90-talet inne i en kraftig utveckling, det är min förhoppning att kunna vara en del i en positiv förändring.

Den roll som jag haft inom Socialtjänsten i Lärjedalen var en utgångspunkt för mitt avhandlingsarbete och har säkert påverkat hur jag sett på utvecklingen i stadsdelarna. I och för sig har inte Socialtjänsten i mer traditionell mening kommit att få någon framträdande roll – så har t.ex. Fritidsförvaltning och skola betydligt större utrymme – men perspektivet är antagligen färgat av min position.

För beskrivningen av utvecklingen i de tre stadsdelarna kan naturligtvis göras på många olika sätt och med många olika utgångspunkter. Jag har berört olika exempel på detta som Lennart Zintchenkos etnologiska perspektiv och Birgit Modhs arkitektperspektiv. Andra förekommer, Jens Jensen står i sina fotoböcker för ett, försvararna av dessa lokalsamhällen för ett annat. Massmedia har haft ett skiftande perspektiv både över tid och i stunden. Det har i första hand varit mitt mål att förena och förklara dessa inte sällan motsatta infallsvinklar och åsikter, att så att säga få in dem under ett tak.

Det är alltså inte så att jag t.ex. betvivlar giltigheten av Zintchenkos tidigare nämnda resonemang om nybyggarsamhället men det är endast en del av sanningen; massmedia har ibland haft rätt i sin skildring av de sociala problemen men dessa områden innehåller så mycket mer; de allra mest engagerade "glömmer" ibland att de endast är en minoritet osv.

När det gäller händelseförlopp, vilka perioder som varit bra eller dåliga, hur samarbetet mellan olika aktörer sett ut – dvs. beskrivningar av situationen stöter jag som regel inte på olika uppfattningar. Samstämmigheten i det jag får fram är stor. De förklaringar jag skapar är antagligen mer öppna för att bedömas på skilda sätt.

Stadsdelen Eriksbo

Eriksbo är ett av de mest kända försöken i Sverige med en annorlunda ansvarsfördelning mellan ägare och boende och en annorlunda förvaltning av bostäder. Eriksbo är det längst gångna exemplet på en "nykooperativ" satsning inom bostadssektorn. Här finns ett nytt sätt att hantera offentliga utgifter och samtidigt sprida inflytande och ansvar till brukarna vad gäller skötseln av miljön och bl.a. en kooperativ affär, ett kooperativt daghem och en friskola i området.

Eriksbo är en stadsdel utan uppseendeväckande arkitektur, den ligger i ordinära omgivningar och har en befolkning som i alla fall ytligt sett inte skiljer sig från en normalbefolkning i ett miljonprogramsområde. Men detta är platsen för ett socialt experiment. Med start i viljan att ta över förvaltningen från bostadsföretaget har så väl ambitioner som det faktiska utfallet vuxit och med sina olika grenar är nu "kooperationen" inblandad i en stor del av områdets både offentliga och kommersiella liv: bostäder, fritid, skola, affär etc. Man har på många sätt lyckats – brukarna har genom sina organisationer tagit över. Eriksbo är ett litet lokalsamhälle i den mening som jag beskrivit ovan.

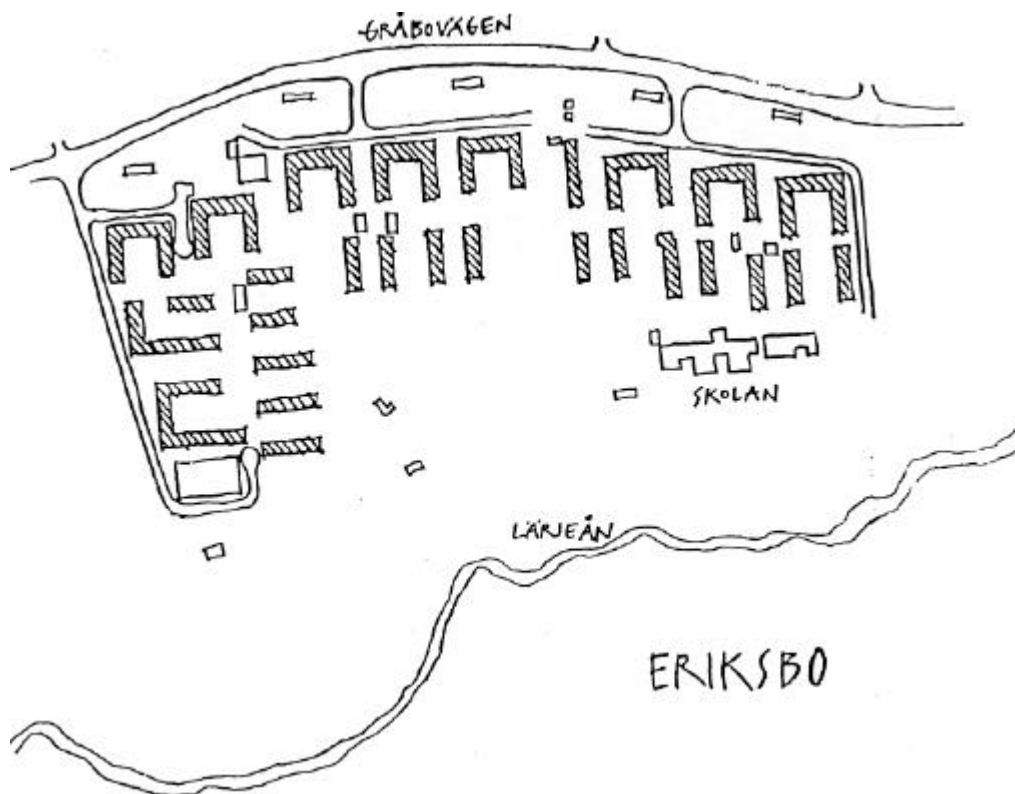
Trots att det är lätt att uppfatta utvecklingen i Eriksbo som eftersträvansvärd är det ändå svårt att finna efterföljare. Detta leder i sin tur fram till två frågor som hänger över framställningen om Eriksbos historia:

- vad är det som gjort utvecklingen möjlig i Eriksbo?
- vad är det som är så unikt att den inte upprepas?

Områdesbeskrivning

Eriksbo byggdes 1968-70, det är med sina 1000 lägenheter en relativt liten del av det som blev Angered. Enligt den uppdelning som man gjorde i samband med planarbetet på 60-talet uppfattades Eriksbo som en "grannskapsenhet" tillhörande Hjällbo "stadsdelsområde", dvs.

som ett slags osjälvständigt bihang till Hjällbo.¹² Men området har ett eget litet centrum, skolor, daghem, parklek, områdeskontor och delar av den kommunala förvaltningsapparaten. Det är nu snarare att betrakta som en väl avgränsad stadsdel i nordöstra Göteborg.

Området Eriksbo ligger tydligt avskilt från omgivningen. I norr begränsas det av Gråbovägen och på andra sidan den höjer sig branterna upp mot Hammarkullen. Österut finns det kolonilotter och ett område med sänkor innan Linnarhults industriområde börjar. Söderut ligger branta sluttningar och hagmark ner mot Lärjeån. Västerut finns en grund ravin innan de s.k. "bollgatorna" tar vid.

De allmänna kommunikationerna består av bussar till Hjällboplat- sen, (vissa med förbindelser till stan) och spårvagn därifrån. Att gå till Hjällbo som har ett betydligt större serviceutbud, tar 15-20 minuter på inte helt självklara gångbanor.

¹²Terminologin är den som förekommer i Generalplan för Angered-Bergum(1968) s 32, där "Eriksbo ...bör betraktas som en grannskapsenhet tillhörande Hjällbo stadsdelsområde."

Eriksbo är förhållandevis isolerat. Det finns ingen anledning att bara passera genom området, alla som kommer hit torde ha ett ärende. Det rör sig få främlingar i stadsdelen.

Området fick en hög grad av homogenitet i utformningen. Alla hus har tre till fyra våningar i brunrå betong med synlig dansk sjösten. Taken var ursprungligen platta, fasaderna släta och siktlinjerna raka genom området. Det var relativt småskaligt, likt många andra områden från den här tiden. I sin helhet skulle det vara bilfritt.

Ett riktigt centrum saknades från början. En platt butikslokal låg med ingången mot passagen mellan husen till och från parkeringen. I källarplanet på samma byggnad fick fritidsgården lokaler. Dessutom placerades en större korvkiosk mot parkeringen, egentligen på utsidan av området.

Det allmännyttiga Göteborgshem som byggde och ägde området de första 15-20 åren sålde det 1985 till det likaledes allmännyttiga Familjebostäder. I slutet på 80-talet byggde den nye ägaren om området. I ombyggnaden fick taken konventionell sadeltaksform, balkonger förstörades, burspråk byggdes ut och i bottenplanet gjordes utbyggnader i en del lägenheter. Allt gjordes i ljusa färger i plåt och trä och det stela och tunga fasaduttrycket lättades upp. Med vindlande gångstråk och grönska försvann en del av de raka siktlinjerna i området. Även i lägenheter gjordes upprustningar och förändringar men lägenhetsstrukturen ändrades endast marginellt. Sammanlagt finns det nu 28 hus med 1037 lägenheter, närmare hälften av dem 3 r.o.k. Homogeniteten är fortfarande stor.

Gångväg i Eriksbo

Ombyggnaden omfattade även utemiljön och det Eriksbo som nu möter en besökare är uppvuxet och grönt med en varierande utemiljö och inte sällan gårdar med ett individuellt utseende. Områdets karaktär förändrades genom ombyggnaden och fick en framtoning som snarare anknöt till 40-50 talets folkhem än till ett miljonprogramsområde. Det är svårt att uppfatta Eriksbo som ett vackert område ens efter ombyggnaden och ingen av de intervjuade har heller fört fram en sådan åsikt. Området är trivsamt snarare än vackert. Associationerna till fyrtio- och femtiotalets byggnade med åtföljande positiva symbolvärden gör också sitt till för en positiv upplevelse av området.

Centrum

Centrum i Eriksbo är torget. Det markerades i ombyggnaden men är fortfarande oklart flytande i formen med ett centrumhus som vänder sig bort från torget. Mycket av Eriksbos kommersiella och kommunala service är nu samlad här: frisör, servicebutik, massageinstitut, BVC, samlingslokaler och Eriksbo Kooperativa Förenings (EKF) kontor. Familjebostäders kontor förlades också här, mitt emot affären vid den tydligaste entrén till området. Vid ombyggnaden fick det ett förhöjt torn för att markera centrum.

EKA Livs (Eriksbo kooperativa affär) och Träffpunkten där EKF och SDN har lokal.

Något livligt offentligt liv erbjuder torget inte, här rör sig inte tillräckligt med folk. Snarare är det en praktisk samling av de servicefunktioner som finns i Eriksbo och det har en klart lokal karaktär –

antalet besökare/främlingar torde vara mycket lågt. Här finns en del av lokalsamhällets arenor, affären och EKF t.ex. men långt ifrån alla. Skolan, Parkleken och Öppna Förskolan ligger t.ex. en bit härifrån.

Ett system av gång- och cykelvägar binder ihop stadsdelen. Det är längs dessa man tar sig till centrum, skolan, fritids osv. Stråken vindlar fram inne i området, trygga och bilfria och även små barn kan nyttja dem. Det är de boende som går här, på väg hem eller på väg till affären – den lokala prägelns är tydlig.

Det lilla grannskapet

De små gårdarna och de låga husen ger sammantaget goda möjligheter till kontroll av trapphus och gårdar. Ändå är gården tillräckligt stor för att inte umgänget skall bli påträngande.

I Eriksbo finns 8 s.k. U-gårdar med 50 lägenheter fördelade på 7 uppgångar på tre sidor runt en gemensam gård öppen mot gångstråket och söder, kanske den mest positiva boendemiljö jag funnit i studien, sett ur det lilla grannskapets synvinkel. Här är lagom stort, det finns goda möjligheter att känna igen sina grannar och att få en otvungen kontakt med dem och att känna trygghet; det finns gemensamma mötesplatser som gården och trappuppgången; gården är ett gemensamt intresse och här finns en gemensam lokal. Ofta kan man också se individuellt utformade gårdar – miljön har tagits i bruk av de boende.

En U-gård

De s.k. I-husen, längor ställda mot varandra med ett öppet gårdsrum har ibland liknande positiva kvalitéer men ofta svårare med miljön,

där är mindre personligt, öppnare etc. Här finns inte heller några gemensamma lokaler och organiseringen går enligt intervjuerna trögare.

Sammanfattning

Det är lätt att som besökare i området uppfatta det som att boendemiljön i Eriksbo fungerar bra. Skalan är lagom, närheten till naturen är positiv, gårdarna är ljusa och välskötta, det finns ett rimligt samspel mellan privat, halvprivat och offentligt; mellan gårdarna, gångstråket och världen därutån. Gårdarnas utformning gör det lätt att uppfatta gården - huset som en social enhet, en halvprivat arena som kontrolleras av dem som bor i huset och framför allt möjlig att användas av dem. Invånarnas egen skötsel och omtanke och den individualitet detta medför på de olika gårdarna bidrar i hög grad till upplevelsen av området. Kommentarer i intervjuer är också i stort sett positiva till miljön som helhet.

Eriksbo är ett homogent område, den inre differentieringen är liten. Den påtalade skillnaden mellan U- och I-hus kan inte jämföras med skillnader mellan läghus och höghus eller höghus och villor och utgör heller ingen grund för en blandning av olika grupper boende. Det råder en stor likhet i boendet för Eriksbos invånare vilket måste ha betydelse för den sociala organisationen i stadsdelen.

Eriksbos historia

Jag ser Eriksbos utveckling som en historia i fyra faser. I ett fall, Familjebostädernas övertagande av området 1985, utgör en distinkt händelse periodens avgränsning. I de andra fallen handlar det om en mer glidande utveckling där faserna går in i varandra, där det gamla kom att visa sig innehålla något nytt fast det kanske inte alltid stod klart i stunden.¹³

1970 - talet – ett förortsområde som andra

Den första tiden i Eriksbo har ingen skriven historia. Området saknar någon eller några som dokumenterar. Det finns skrivelser t.ex. från kommunala förvaltningar, det finns en skola i området, idrottsföreningar har verksamhet, en viss statistik förs och på socialkontoret ser

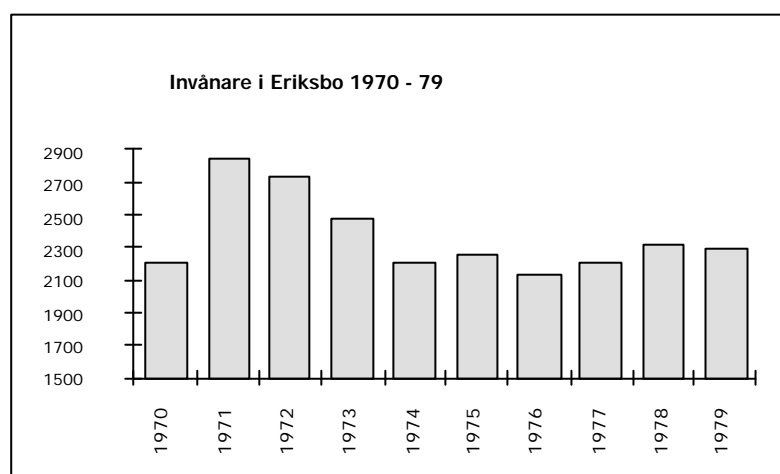
¹³ Modh (1996) har också delat upp händelseförloppet i fyra delar med inriktning på "samspelet människor, mark och hus": 1. "ett enhetligt och färdigt område", 2. "människor förankrade sig i sin trakt och mobiliserade för dess utveckling", 3. "den byggda miljön förnyades i två projekt", 4. "förankringsprocessen tog fart igen". Uppdelningen sammanfaller i stort med min men jag ger den delvis ett annat innehåll.

man de sociala problemen. I tidningarna förekommer det som område inte alls, som plats för händelser som t.ex. misshandel någon enstaka gång. Av Eriksbo som område är detta de enda spåren.

Det hände inte mycket på stadsdelens nivå. Områdeskontor eller förvaltare i området saknades. Allt var mycket likt andra områden med hög omflyttning och sociala problem. Möjligen var det lite värre än till exempel det likartade och näraliggande Hjällbo. Men de intervjuade har svårt att ge exempel på att något hände i området under denna period.

Eriksbo finns med i periferin när Hjällbodagarna går av stapeln eller när hembygdsbygget har verksamhet på Hjällbo Gård (som ligger i Eriksbo) men stadsdelen verkar inte ha upptäckts som ett eget område, med egna möjligheter, vare sig av de boende och verksamma eller av omgivningen. Det är svårt att identifiera området, att skilja ut det från Hjällbo, vilket kanske inte heller var meningen så som det planerades.

Statistiskt sett hade Eriksbo då det var färdigbyggt 1971 fler invånare än det någonsin haft därefter och den första halvan av 70-talet var sedan en tid med mycket brant sjunkande befolkningstal. På fem år, från 71 - 76 minskade befolkningen med 25%.

(Basområdesstatistik 1970 - 79, Göteborgs Stadskansli)

Den här utvecklingen av befolkningskurvan är densamma för samtliga tre studerade stadsdelar, men hur kraftig befolkningsminskningen är varierar och här finns några års förskjutning mellan stadsdelarna. Befolkningsutvecklingen sammanhänger med antalet outhyrda lägenheter i området:

1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
96	168	127	200	198	160	121	131

(Modh 1996, s 137)

Under sjuttioalet var också andelen barn mycket hög, mellan 40 och 45 % var under 20 år i området.

En stor grupp finska medborgare etablerade sig i området och utgjorde under åren runt 1980 16-17 % av invånarna, dvs. ungefär hälften av det totala antalet utländska medborgare. Bland de övriga var jugoslaverna den största gruppen med 100-150 personer, eller 6 % 1977 (Basområdesstatistik 1970 - 79, Göteborgs Stadskansli).

En relativt sporadisk inkomststatistik ger vid handen att området trots allt hade en svagt uppåtgående kurva under 70-talet. Index för medelinkomsten jämfört med Göteborg som helhet steg från 78 - 1971 till 83 - 1974 och 87 - 1977 (Inkomststatistik 1971, 1974, 1977, Göteborgs Stadskansli; index Gbg=100).

Sammanfattning

I Eriksbo fanns på 70-talet ett bostadsområde med mycket raka linjer och betong men också i jämförelsevis behaglig skala, öppet mot söder och nära naturen. Barnvänligt, självklart bilfritt – fast efterlevandet urholkades. Ser vi det ur de boendes perspektiv är detta ett lågstatusområde med störningar och problem. Många flyttar, men en del blir kvar, säkert inte alla frivilligt. Det är inget bra område men heller inte så dåligt att det låter tala om sig.

Ser vi till intentionerna med svensk bostadspolitik och med miljonprogrammet är Eriksbo med sina problem och sin segregation inte särskilt lyckat. Området negligeras, åtminstone i ett historiskt perspektiv.

Den slutsats jag tycker mig kunna dra om hur området fungerar dessa inledande 10 år är att det inte skiljer sig från de flesta andra liknande områden. Det är varken bra eller dåligt i en sådan jämförelse – jämfört med Göteborg som helhet däremot, finns här sociala problem, en förhållandevis fattig befolkning och en inte obetydlig arbetskraftsinvandring.

Några tecken på ett lokalsamhällsperspektiv har jag inte kunnat finna vare sig hos boende, kommun eller bostadsföretag. Finns här ett civilsamhälle har det inte Eriksbo som utgångspunkt. Området är ännu inget subjekt.

1979 - 1985 – förfall och ideologi

Förfall

I början på 80-talet framkom ett utbrett missnöje med Göteborgshems sätt att sköta området. Vid ett möte i maj 1981 framfördes kritik mot de trista fula planteringarna, det bristande intresset för att hyra ut tomma lägenheter (allmännyttan fick då pengar för outhyrda lägenheter), uteblivna tioårsreparationer etc.

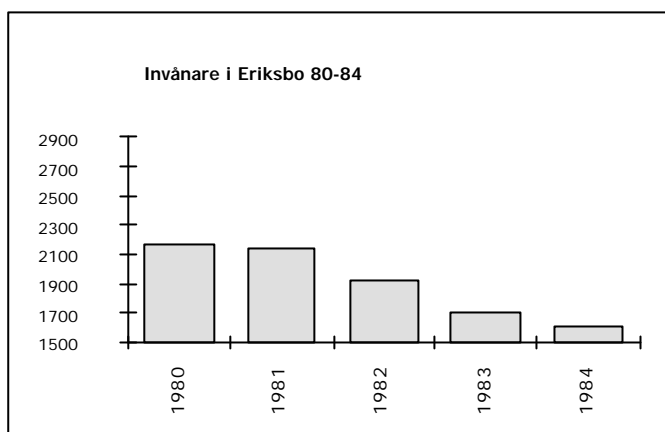
De boende tog fram förslag till upprustning av gårdarna 1982-83 och så småningom hakade Göteborgshem på och startade en egen projekteringsprocess. Symptomatiskt var bolagets oförmåga att svara på de boendes engagemang på ett bra sätt:

”När de tog itu med gårdsmiljön kunde Göteborgshem därför inte bygga vidare på det arbete de boende redan startat utan satte igång en planeringsprocess, som hade ett helt annat perspektiv” (Jadelius-Modh 1988, s 33).

Genom interna överenskommelser inom kommunen sålde Göteborgshem Eriksbo till Familjebostäder 1985. Det innebar att det största, ekonomiskt sämst ställda och mest vanskötta av de kommunala bostadsföretagen överlät ansvaret för området till det minsta, mest välskötta men också, vad gäller problematiska miljonprogramsområden, mest okunniga kommunala bostadsföretaget. Vid denna tidpunkt hade Familjebostäder ett huvudsakligt bestånd av landshövdingshus och fastigheter från fyrtio- och femtiotalen.

I glappet mellan avtal och faktiskt överlåtelse missköttes området än mer. Göteborgshem tillät en ohämmad inflyttning och de sociala problemen hopade sig. Många flyttade därifrån, inte minst barnfamiljer. Mycket tyder på att det skedde en mycket medveten koncentration av problemhushåll, fr.a. ensamstående män till området. Områdets rykte försämrades – en av de intervjuade beskriver det som ”Vilda Västern”; en annan talar om de ständiga bråken och de berusade ensamma männen; många återkommer till händelsen då någon slängde ut tv-apparaten genom fönstret (en vandringshistoria med tillämpning just i problemfyllda områden). Samtliga intervjuade menar att området befann sig i en negativ spiral.

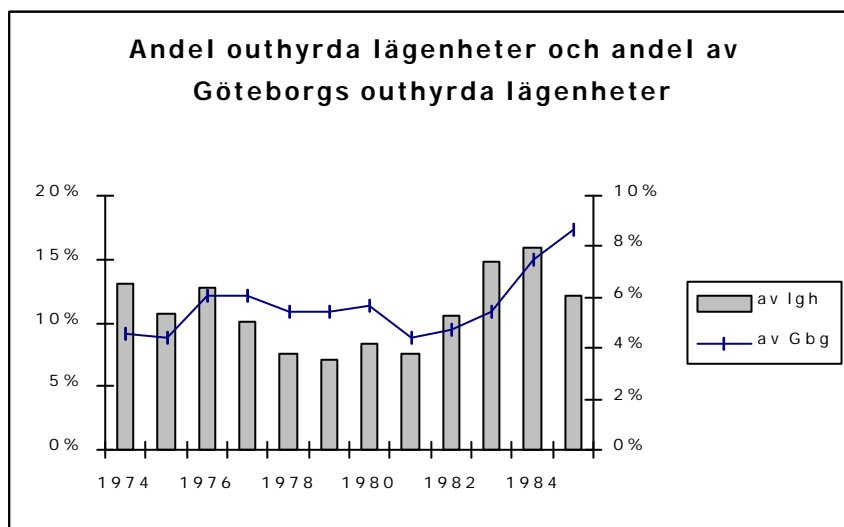
Befolkningen fortsatte att sjunka under de fem åren mellan 1980 och 1984 då områdets botteniffra med 1600 invånare nåddes (1987 fanns det visserligen 1579 invånare men då var ombyggnaden igång).

(Basområdesstatistik 1980 - 84, Göteborgs Stadskansli)

Invånarna i området hade från 1971 fram till 1984 sjunkit med 44 %. Andelen barn sjönk i området från 40 till 30% mellan 1980 och 1985. I faktiska tal innebar detta att det fanns 350 barn och ungdomar mindre i området på 5 år.

Under denna tid steg också andelen ogifta huvudmän med barn från 49 till 58%. Siffrorna handlar i stort sett om "de ensamma mödrarna". De har alltid varit många i området. (Basområdesstatistik 1980 - 84, Göteborgs Stadskansli)

(Outhyrda lägenheter i Göteborg 1972 - 85, Göteborgs Stadskansli)

Det utmärkande för situationen var att när antalet outhyrda lägenheter gick upp i hela Göteborg i början på 80-talet, så accelererade situ-

ationen i Eriksbo ytterligare. 1985 hade detta förhållandevis lilla område 10% av de outhyrda lägenheterna i Göteborg.

I flyttstatistik från 1981 och 1982 hade Eriksbo ett negativt flyttningsnetto (dvs. att det var fler som flyttade från Eriksbo till ett annat område än tvärtom) gentemot i stort sett varenda område i Göteborg, Göteborgs förorter, Sverige och världen i övrigt. 1982 då botten ännu inte gått ur området var utflyttningen 35% och flyttningsnettot låg på -12% (Flyttstatistik 1981 och 1982, Göteborgs Stadskansli).

1982 hade index för medelinkomsten sjunkit till 81 (Inkomststatistik 1982, Göteborgs Stadskansli). Antalet utländska medborgare sjönk under perioden med 5 % och låg 1984 på 24%, fortfarande var den finska gruppen störst men den sjönk kraftigt (Basområdesstatistik 1980 - 84, Göteborgs Stadskansli).

Vanskötsel och en motverkande rörelse

Utvecklingen i Eriksbo var mycket negativ under denna period. Statistik och intervjuer är samstämmiga: området kördes i botten. Som bostadsområde slutade det fungera och utflyttningen av "vanligt" folk var katastrofalt stor. Ur många av de boendes synpunkt urartade området.

Jag har i denna studie funnit två exempel på grov vanskötsel från ägarens sida. Det gäller Eriksbo 1983-85 och Göta Finans riksbekanta spekulation på Bredfjällsgatan i Hammarkullen 1980-81, som jag återkommer till. Frågan är om ens Göta Finansskandalen var mer negativ för Bredfjällsgatan än Göteborgshems vanskötsel av Eriksbo de här åren på 80-talet. Ur samhällelig synpunkt blev Eriksbo dessa år riktigt dåligt.

Samtidigt uppträdde i området en motkraft som inte funnits tidigare och under dessa år formulerades den ideologi som kom att ligga till grund för framtiden i området. Det var en motkraft som hävdade områdets fördelar och visade på lösningar trots utvecklingen. Som hade en långt utvecklad idé om hur ett lokalsamhälle skulle se ut och byggas i stadsdelen. Därför skärskådar jag nu denna målsättning och de aktörer som bar upp den även om det för områdets del snarast är en faktor som slår igenom i nästa fas.

Ideologi

1979 flyttar flera kollektiv och enskilda med ideologisk bakgrund i SSU in i Eriksbo. Några av dessa kom att få avgörande betydelse för området i fortsättningen.

Av en tillfällighet kom Eriksbo att utsättas för ett försök att omsätta oprövade politiska idéer i praktisk verklighet. Det är, tror jag, väsentligt att understryka det tillfälliga, åtminstone i början av händel-

seförloppet. "Vi (SSU-gänget) började diskutera tankar om att vi 'måste ut i bostadsområden'. Det var svårt att ha möten. Vi bodde runt halva stan och ingen hade bil. I Angered fanns det lägenheter och så råkade någon av oss känna en tjej i Eriksbo, det var Siv, och hon tyckte det verkade drägligt därute", säger Sture Lidfeldt i den bok Widar Andersson skrev om Eriksbo 1981 (s 21).

Dessa ungdomar tog med sig den diskussion om självförvaltning som fördes i SSU runt 1980. I uppprop, stenciler och förslag försökte man formulera sin vision av ett annorlunda bostadsområde. Tydligast är Widar Andersson i en stencil från 1979: *Några enkla sammanfattande tankegångar kring självförvaltning i Eriksbo*¹⁴ och i en liten bok, *Självförvaltning och Rörelsetradition* från 1981. Från denna tid finns det alltså en skriven historia i området, dels Widar Anderssons skrifter och sedan de rapporter som senare utgavs av Birgit Modh 1988 och 1996. Till detta kommer tidningsartiklar, inte minst i fackpressen. Stadsdelen fick på detta sätt med tiden en mycket distinkt identitet.

Det är uppenbart att det från början inte fanns några mer precisa planer på hur det skulle fungera eller precis vad som skulle ingå. Men lika tydligt är att här fanns ett mål, även om ideologin, med rötter både i arbetarrörelsen och i vänstervägen på 70-talet, var såväl storvulen som svävande och kom att ändras under resans gång.¹⁵

Utgångspunkten var att boendet är en rättighet: "...boendet i sej själv berättigar till de boendes fulla makt över boendet, i vårt fall, över Eriksbo." Målet "är att vi som bor här ska ta över allt som händer och sker i området, och medlet är allas aktiviteter" (Andersson 1979, efter Jadelius-Modh 1988, s 69).

Det begrepp som från början främst fördes fram var självförvaltning. "Självförvaltningen är en gammal idé som varit död i arbetarrörelsen de sista 50 åren. ... Den bygger på nödvändigheten av att alla människor deltar i skötseln av samhället, just där varje människa bor och arbetar" (ibid., s 71).

På 20-talet övergav SAP de gillesocialistiska idéerna till förmån för de statssocialistiska och ett återupptagande av dessa tankar är en av de "historiska rötterna" till självförvaltningen som idé. Inom SSU fördes självförvaltningstankarna fram som en kritik av den hittills förda välfärdspolitiken i det "starka samhället": "Kan socialdemokratin återigen upprätta demokratin denna gång inte i strid mot kapitalet

¹⁴ Stencilen finns tryckt som bilaga i Jadelius Modh (1988).

¹⁵ Jarlov sätter i *Boende och skaparglädje* (1982) in Eriksbo i "de folkliga rörelser som under senaste åren uppstått och gått till kamp för miljöer som bostadsområden, parker etc." Som andra exempel har hon Almråket, Hagahusockupationen, Kungstorget osv.

utan också i strid mot sin egen efterkrigspolitik?" frågade sig Widar Andersson apropå centraliseringen i samhället (Andersson 1981, s 8).

En annan idéströmning som ligger nära den ovanstående fick genomslag i Eriksbo: den kooperativa. När Eriksbo Kooperativa Förening (EKF) bildades 1 maj 1983 angavs Rochdale, där den första konsumentkooperationen bildades 1844, som förebild: "...slutmålet var ett samhälle av självförsörjande kolonier med uppfostran och förvaltning i kooperativ regi" (Jalakas efter Jadelius-Modh 1988 s 28). I Rochdalemodellens anda försökte man se till helheten:

"Bostäder vill EKF sköta själv i ett förvaltningskooperativ. Rochdales nykterhetsrestauranger översätts i modern tid med ett önskat Hassela-kollektiv. I Bergum ligger ett odlingskooperativ i startgruppen. Det gjorde också en s.k. Starta-Varat-kurs där ett arbetskooperativ ska försöka slå sig in i solenergibranschen."... "Idéer om ytterligare projekt råder det inte heller brist på. Kooperativt dagis, teaterförening och gemensam bilpool är några" (Jalakas efter Jadelius-Modh 1988 s 28).

Det var de kooperativa idéerna som så småningom vann i Eriksbo, den "nykooperativa rörelsen" visade sig ha större bärkraft som förebild för en organisation än det mer luddiga "självförvaltandet". Till detta kom också det stöd som de kooperativa idéerna fick vid den här tiden. Diskussioner om kooperativ hyresrätt fördes under många år på 80-talet utan att riktigt slå igenom. Någon motsättning fanns det dock knappast mellan självförvaltning som idé och den kooperativa organisationsform som EKF innebar. Snarare blev EKF den möjliga utvägen ur ett organisatoriskt dilemma.

Diskussionen kring självförvaltning och Kooperation är en del i det ideologiska perspektivet. Ett annat element är en mer praktiskt orienterad vision om att man tillsammans bygger upp och kontrollerar det lokala samhället.

"Förvaltandet ska inte vara mycket möten och konferenser, utan främst ett dagligt arbete, med skötseln och förbättringen av området. För vi kommer att skapa ett mycket bättre Eriksbo, när vi känner hur mycket vi egentligen kan ändra på! Vi kan ha dans både ute och inne, vi kan ha filmkvällar, vi kan ha musiktillställningar, gårdsfester, ta hand om barnen i kvarteret, stötta kamrater som super för mycket, behöver inte ringa efter ABAB-vakten när grannen spelar för högt grammofon, utan det fixar vi själva i huset. Buskar, träd och färgerna på kåkarna bestämmer vi själva, kanske är vi kapabla att starta arbetsplatser, affärer och busslinjer om det är så att det behövs" (Andersson 1979, efter Jadelius-Modh 1988, s 70).

Detta är en del av Widar Anderssons katalog med ett ideal som påminner mycket om grannskapsidealet. Där finns mer:

”Den kommunala och centrala parlamentarismen som en gång skapades av socialdemokratin utgick från lokala demokratiska församlingar. Den utgick från brukssamhällen där folk levde i nära kontakt med produktionen, arbetade på samma fabrik, visste sin plats i sammanhangen. Den var, såvitt vi förstår av hörsägen och skriven historia, lokalt förankrad. Därmed var demokratis livsnerv oskadd” (Andersson 1981, s 8).

”Demokratin måste bli jordnära och enkel” (Andersson 1979, efter Jadelius-Modh 1988, s 71).

Det fanns också ett starkt drag av folkuppfostran i dessa olika skrifter:

”En unge som växer upp i ett självförvaltad Eriksbo, blir en människa med stark och oövervinnelig tro på sin egen och sina kamraters möjligheter att göra goda saker!” (ibid., s 71).

Kopplingen till Hassela-pedagogiken är här naturlig: ”de starkt utnyttjade och förnedrade ungdomarna ska få mänsklig upprättelse genom kollektiv fostran; genom att ta ansvar för sig själva och varandra; och genom att lära sig innebörden av ordet solidaritet” (Jalakas 1984 efter Jadelius-Modh 1988, s 30). Var fanns en bättre placering av ett kollektiv i denna anda än i ett Eriksbo, som fungerade i enlighet med de linjer eldsjälarna i området drog upp i början på 80-talet. Den didaktiska ambitionen sträckte sig i 70-tals anda längre än så och här finns det formulerade alternativet till den småhusdröm som då manglades ut över Sverige:

”Idag har det blivit fint att tänka på sig själv, många av oss vanliga människor går och drömmer om att bli rika, om att skaffa hus, om att åtminstone skaffa insatslägenhet. Vi strävar alla efter att bli bättre, att leva ett bättre liv. Det menar vi vara viktigt att göra, att sträva, kämpa och aldrig ge upp! Men framtiden, det bättre livet, ligger för de allra flesta av oss, här i Eriksbo, inte i falska borgerliga drömmar om min egen lycka mätt i pryglar...” (Andersson 1979, efter Jadelius-Modh 1988, s 70).

Lena Jarlov (1982, s 179) citerar en boendegrupp ”som arbetar för att få till stånd en långt driven självförvaltning i Eriksbo”:

”...vi lever här i Eriksbo, visserligen med en hög standard som vi inte vill mista. Men vi lever som främlingar. Som hotellgäster.”

Eriksbo kom att hamna i periferin av en stor och delvis oklar ideologistömning som man lyckades omsätta i praktiska insatser. Det innebär att eldsjälarna hade en ideologi, ett perspektiv utanför området i såväl tid som rum, och ett kontaktnät utanför det relativt isolerade Eriksbo:

”Det är ju också mycket lättare, ska man komma ihåg, att räkna upp svårigheter och tänkbara problem med självförvaltning än

att arbeta för att överbrygga dem. I det perspektivet är det helt klart för mig att kommunen ska understödja självförvaltningssträvanden eftersom det är något positivt för kommunen,” säger kommunalrådet och socialdemokraternas gruppleddare Sven Hultström (Andersson, 1981, s 80).

Widar, Sture Lidfeldt, Gunnar och EKF

Widar Andersson är den som mest tydligt driver på. Det handlar om dörrknackningar, om den egna tidningen *Eriksbobladet*, om avtalsfrågor och föreningsstadgar. Widar Andersson flyttar från området redan 1983 men mycket av de idéer som ligger till grund för fortsättningen har då redan formulerats. Hans flyttning innebär en svårtolkad förlust för området. Han provocerade och väckte debatt enligt Sture Lidfeldt: ”Antingen tycker man han är jättebra eller så tycker man inte han är klok.”

Vid Widars flyttning 1983 hade EKF bildats som paraplyorganisation, samtidigt som den var kontaktkommitté inom hyresgästföreningen och motpart till Göteborgshem. Kontakterna med Hyresgästföreningen var komplicerade, ömsom var EKF motarbetat, ömsom fick det stöd. EKF-medlemmar gick in aktivt i Hyresgästföreningens avdelning i Angered och Sture Lidfeldt satt ordförande några år medan 4 av 7 i styrelsen kom från Eriksbo:

”Han (Sture Lidfeldt) är ganska främmande inför mycket i Hyresgästföreningen.” ”Hyresgästföreningen är starkt centraliserad. Den centraliserade apparaten är sällan till någon hjälp i det dagliga organisationsarbetet,” skriver Widar i sin bok 1981 (s 16).

”Vi bildade EKF 1983 rätt mycket med tanke på att vi måste fatta beslut själva. Det är vi här i Eriksbo och i Västra Sveriges styrelse (inom hyresgästföreningen) som skall fatta beslut,” menar Sture själv i en intervju i samma bok.

Man bildade EKF, en paraplyorganisation, som skulle orka driva frågorna vidare. Sture Lidfeldt stannade kvar i området. Blyg, som han säger själv, praktisk och envis. Efter ideologen kom pragmatikern. Vad som återstod var de konkreta frågorna, dvs. egentligen allting:

”Själva grunden i självförvaltningen kom vi på själva, nämligen att vi måste ha verklig verksamhet att syssla med. Visserligen hade vi tipspromenader och barnverksamhet men det kändes som en plikt att vara med.” ”För att få folk intresserade så måste de få lite ansvar. Ju mer konkret ansvar desto lättare är det att få folk engagerade” (Lidfeldt i Andersson 1981, s 24-25). Resultat är viktiga. Men att organisera sig och få delta i besluten är också viktigt.

Sture Lidfeldt förekommer överallt hela tiden, han personifierar EKF och ibland även Eriksbo.

Gunnar Westerling är en annan eldsjäl. Han kom till Eriksbo runt 1980, han satt i SSU:s verkställande utskott i början på 80-talet och han har varit knuten till kommunledningen i Göteborg. 1982 skrev han en uppsats om självförvaltning och 1984 en del i demokratiberedningen: *Folkrörelsearbete och självförvaltning*. I jämförelse med Sture Lidfeldt har han spelat en annan roll – mindre framträdande gentemot bostadsföretag och hyresgästförening men desto mer framträdande vad gäller skolan i början på 90-talet.

Det finns relationer mellan eldsjälarna. Det är Widar som drar igång och ger en ideologisk grund att stå på. Men det är Sture Lidfeldt och Gunnar som följer upp och gör verklighet av visionerna. Det var en förutsättning att den drivande och ideologiskt politiskt aktive Widar Andersson flyttade in i Eriksbo 1979 men det kanske var lika viktigt att han flyttade därifrån några år in på 80-talet. Då dämpades de ideologiska övertonerna och lämnade plats till Sture Lidfeldt, Gunnar Westerling och andra. Som fick hållas med sin, egentligen lokala, lösning.

I praktiken

1980 stänger kommunen Fritidsgården och en del boende är snabbt där och vill ta över driften i en förening. Den kommunala fritidsförvaltningen säger nej. Och sedan ja, men förutsättningen är att de betalar hyra för lokalen. Och som Sture Lidfeldt uttrycker kritiken mot detta:

”Att folk först skulle ställa upp på sin fritid utan ersättning var en sak men att de skulle behöva betala för att göra det...”.

Men här fanns ett direkt stöd från makthavare i stan. Widar kunde mobilisera hjälp från kommunen centralt. De vände sig till kommunalråden Hulterström och Mannheimer och det hela ordnade upp sig: ”Det tog en månad”.

Fritidsgården var deras. De var inte ensamma, de kunde få hjälp utifrån och ”de växte” som Sture Lidfeldt formulerar det.

Sven Hulterström hälsade på: ”En sän grej som fick mej och andra att leva länge...”, säger Sture.

Under 80-talets första år bildades grupper av boende som ägnade sig åt grönytorna. Program läggs fram, Hassela och narkomanvård i området diskuteras. Men intresset från hyresvärdens sida var mycket ljummet och av det mesta blev det inte så mycket. Och segheten, det passiva motståndet, bristen på stöd från Hyresgästföreningen, gjorde det svårt att rekrytera folk och upprätthålla entusiasmen.

Det var en mycket liten grupp vid denna tid – att den skulle ha haft någon större påverkan på hur området fungerade som helhet är svårt att tro. Men de såg området som en egen enhet och inte som en del av Hjällbo, de talade i stadsdelens namn, för de gemensamma intressen som fanns eller borde finnas i området – de hade ett mycket tydligt lokalsamhällsperspektiv.

1985-1991 Omvälvningen

Tre företeelser dominerar bilden av Eriksbo de här åren: samarbetet mellan bostadsföretaget och de boende, ombyggnaden i området och den "rensning" som skedde bland de boende. Alla tre hängde samman och förutsatte varandra. Området blev snabbt ett bättre område att bo i för dem som bodde kvar. Faktorer som en ny förvaltningskultur, ombyggnad och engagemang samverkade och drev på utvecklingen i positiv riktning.

Ny förvaltningskultur

1985 tog Familjebostäder över ett område med "väldigt låga lån och ett befintligt underhållsbehov som var väldigt högt." "Området var bra grundlagt och prefabbritarna var bra men sen var det inte så mycket mer som var bra", allt enligt den nye förvaltaren, Eitel Eriks-son. Här fanns mängder med tomma lägenheter. En tredjedel av samtliga eller 350 stycken. Den årliga hyresförlusten var 8 miljoner (Modh 1996, 41).

Eriksbo var ett område som "tvingades" på Familjebostäder, det var ett på alla sätt nedgånget problemområde isolerat från bolagets alla andra områden. Något måste göras!

Med Familjebostäders övertagande kom en ny förvaltningskultur till området och förvaltningen flyttades närmare de boende. Ett områdeskontor etablerades snabbt, det står klart redan före övertagandet. Förvaltningen flyttades på detta sätt till Eriksbo efter att tidigare ha legat i Hjällbo. Göteborgshems personal i området övertogs men redan efter ett par månader stod det klart att huvuddelen p.g.a. olika företagskulturer återvände till ursprungsföretaget.

Familjebostäder tog med sig sin betydligt hårdare policy gentemot störningar och gentemot presumtiva hyresgäster. Området skulle inte längre vara ett segregerat problemområde, befolkningen skulle motsvara ett kommungenomsnitt.

Bolaget fick snabbt en positiv kontakt med de aktiva hyresgästerna och ett boinflytandeavtal slöts: den s.k. Områdesstyrelsen bildades med en majoritet från de boende och med en representation även från Familjebostäder centralt. De boende fick – äntligen – genom EKF

vara med och bestämma. Aktiva i EKF engagerades för att visa lägenheter.

Även om de boendes inflytande inte kom att bli så stort under förändringarna de närmaste åren så var de inte längre en motarbetad grupp utan en kraft att bygga vidare på:

”Man tyckte det var positivt att vi faktiskt var ett litet gäng som faktiskt brydde oss”, menar Sture Lidfeldt 1996.

”Under den här tiden startade vi (Familjebostäder) upp ett samarbete med de boende och då speciellt en grupp unga socialdemokrater, ...”en från början ganska liten grupp”, enligt Eitel Eriksson.

Eitel Erikssons strategi

I samband med Familjebostäders övertagande kom ytterligare en person till området som kom att få stor betydelse: Eitel Eriksson, ännu en eldsjäl om än i detta fall en anställd. Det sätt på vilket han drev förvaltningen av området de första 3 åren måste ses som en förutsättning för den stabilitet som så småningom uppnåddes.

Allt som kunde göras för att få ordning på området var tillåtet. Eitel Eriksson blir bolagets ”torped”:

”Jag hade ett uppdrag att vända siffrorna, att vända det till ett område som avkastade pengar, inte kostade pengar! Jag fick mycket stor frihet och inga förhållningsorder.”

Eitel satsade på samarbete med de aktiva. Den mycket lilla föreningen EKF stöttades av Familjebostäder: ”Man kunde visa sina medlemmar och grannar att man gjorde något, att man satt med i beslutsfunktion. Man fick ett ansikte utåt.” Eller som Sture Lidfeldt beskriver det: ”vi fick faktiskt fatta beslut”

Via boinflytandeavtal och genom områdesstyrelsen ingick den lilla föreningen och bostadsföretaget en allians som gjorde att föreningen växte och fick mer inflytande och att företagets förluster minskade. Ett bättre område var målet för bägge parter.

En annan del av Eitels strategi var ”rensning” och ”nyrekrytering”. Vid Familjebostäders övertagande var situationen sådan att något drastiskt måste göras åt de sociala problemen. ”Rensningen” började omedelbart efter övertagandet. Hyresgästerna drev på. Eitel Eriksson arbetade mycket handfast med problemet:

”Det är viktigt att reagera omedelbart efter en negativ händelse i sociala sammanhang. Har man stört på natten skall man bli mycket tidigt väckt nästa morgon av fastighetsägaren. Missar man det gör man inte sitt jobb som förvaltare. Jag har varje morgon mellan klockan 7 och 8 besökt dom som dragit på sig klagomål.”

Upprepade förseelser ledde till ytterligare besök:

”Det var mycket rakt och enkelt: jag tog med mig samtliga handlingar och sådant som jag kände till och sade att jag bedömer det här som att om vi säger upp dig nu så blir du vräkt. Om du vill så får du säga upp dig själv för då har du en möjlighet att få en bostad någon annanstans.”

Vid nästa besök en vecka senare sade alla utom 4 upp sig och dessa fyra blev vräkta.

”Av de här människorna som var med i köpet fick ett antal flytta härifrån för att det skulle gå för de andra att bo här”, säger förvaltaren Eitel Eriksson. ”Det handlar om mer än 100 enskilda fall” eller ”ungefär 12 % av de boende.”

EKF (och de boende?) var enligt både Eitel Eriksson och Sture Lidfeldt positiva till att ”man tog mycket kraftfullt tag i den sociala problematiken”. ”Det uppskattades av många, man fick sova på nätterna, man kunde släppa ut barnen på gården utan att någon störde.” Det var t.o.m. så att ”när det gällde den sociala biten var det vi som boende som gick i första ledet”, enligt Sture Lidfeldt. Men man skyddade också den egna organisationen. De boende eller deras organisation skulle aldrig behöva fatta beslut om enskilda hyresgäster vare sig det gäller uthyrning eller avhysning.

Samtidigt gjorde Eitel stora ansträngningar för att få dit skötsamma hyresgäster genom kontakter med industrierna. Han värvade direkt på t.ex. Volvo och avtalade med personalavdelningarna att när det kom nyanställda så skulle han se till att de fick någonstans att bo. Han hämtade dem till Eriksbo så de fick se på lägenheten och välja tapet:

”Jag rustade upp 200 lägenheter första året för 5 milj. Det var ett års hyresintäkter men då hade jag 200 bra hyresgäster.”

Ett annat sätt att rekrytera önskvärda hyresgäster gick mer direkt över de boende:

”Vi kunde erbjuda alla människor som delade den här gruppens politiska tro en bostad och därför kunde vi få en ganska stor ansamling människor som drog åt samma håll.”

Ombyggnaden

Familjebostäder tog över de gamla planerna på en upprustning av gårdarna men mycket snart utökades ambitionerna till att gälla både hus och lägenheter. Förmånliga lån gjorde det intressant med en större ombyggnad. Planeringen och projekteringen av bygget skedde snabbt, så snabbt att EKF inte kunde följa med trots ett ambitiöst

intresse med bl.a. en så kallad "arbetsbok" sommaren 1985 för att få reda på vad de boende ville.

"De boendes kollektiva inflytande kom huvudsakligen att slå igenom i förvaltningsfrågor och inte i själva ombyggnaden" skriver Birgit Modh (1996, s 105), som studerat ombyggnadsperioden ingående. Även när det gällde de betydligt mer förankrade förändringarna i utemiljön kom de boende till korta i processen. Denna gång med starka reaktioner som följde:

"...det är allvarligt när man först säger till folk att de ska få bestämma, och de sedan inte får göra det" (Modh 1996, s 59¹⁶).

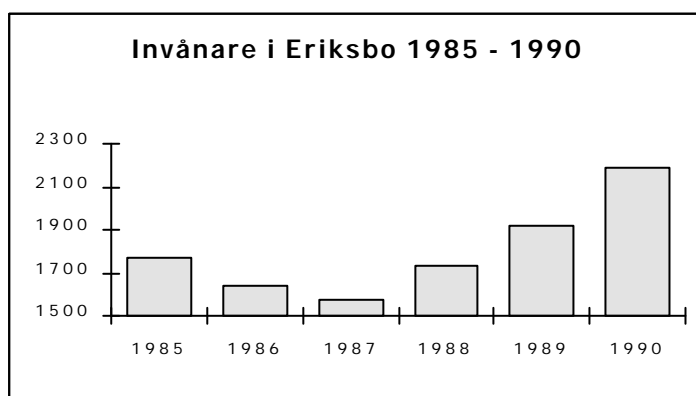
Men som Birgit Modh konstaterar om hur det varit vid åtskilliga tillfällen i Eriksbo:

"Arbetet med inflytande har stött på svårigheter och motgångarna har rivit upp starka känslor. Men många gånger har arbetet sedan fortsatt i enlighet med de nya förutsättningarna" (Modh 1996, s 59).

Ombyggnaden i området startade i april 1986 och avslutades i november 1990. Den genomfördes så att ingen behövde flytta ifrån området, något som var möjligt tack vare de tomma lägenheterna.

Befolkningen

Alla förändringar under omvälvningens tid avspeglar sig i statistiken. Befolkningsminskningen stoppades upp omgående. 1985 var man 170 invånare fler än 1984 trots "rensningen". Sedan stagnerade utvecklingen p.g.a. ombyggnaden och det dröjer några år innan man kommer upp i den siffran igen. 1990 närmar sig området 2200 invånare och där har man legat sedan dess.

(Basområdesstatistik 1985 - 90, Göteborgs Stadskansli)

¹⁶ Intervju med en boende i Modh, 1996. Boken innehåller en fyllig redogörelse för de olika turerna i ombyggnadsprocessen.

Andelen barn höll sig oförändrad under den här tiden, likaså andelen ogifta huvudmän med barn.

Andelen utländska medborgare sjunker ytterligare 2% och den finska andelen sjunker till 6% (Basområdesstatistik 1985 - 90, Göteborgs Stadskansli).

Medelinkomsten stiger till 84 på indexskalan både 1987 och 1989, 1990 ligger den på 85 (Inkomststatistik 1987,1989, 1990, Göteborgs stadskansli).

Äntligen förändring

1985 inträffade ett "formativt moment" i Eriksbos historia. Familjebo-städer tvingades ta över det "hopplösa fallet Eriksbo" och i brist på kunskap och alternativ gav de förvaltare och aktiva boende mycket inflytande och resurser – något helt nytt blev möjligt istället för nedgång, vanskötsel och förfall.

Eriksbo närmade sig den svenska föreställningen om hur det skall vara i ett bostadsområde även om det gnisslade med idéerna om självförvaltning. Såväl fack som hyresgästförening är öppet skeptiska. Till detta skall jag återkomma.

För de boende märktes förändringen omedelbart eftersom så många störande tvingades bort och en inflyttning började. Det blev bättre även om det fanns bakslag i inflytandet och perioden av ombyggnad var lång.

För EKF, som nu var talesman för hela området, var det full fart framåt, stora och unika möjligheter hade öppnat sig.

1991 och framåt

Utveckling och stabilisering?

1990 stod ombyggnaden klar. Eriksbo var förändrat, fräsch och mer varierat. En del av karaktären av miljonprogramsområde hade byggts bort, utemiljön hade förbättrats. Alla lägenheter var uthyrda. Socialt hade området stabiliserats, en stor del av problemen hade försvunnit och det fanns en organisation och en organisationsgrad i området som saknade motstycke i Sverige. Egentligen var det väl inte förrän nu som rimliga förutsättningar för självförvaltning fanns i området.

1990 träffades också det nya avtalet om självförvaltning i vilket EKF tog över ansvaret för en stor del av skötseln i området från 1991. En stor grupp av de boende drogs på något sätt in i detta arbete.

Området hade nu också blivit känt. Det var ett område som omtalades snart sagt varje gång frågan om hur framtidens boende skulle organiseras. Strömmen av studiebesök var strid.

Samtidigt skedde stadsdelsnämndsreformen på det kommunala planet och i Lärjedalen följdes den av en delområdesuppdelning, en

decentralisering så långt driven att Eriksbo får ett eget kommunalt områdeskontor i den gamla korvkiosken. Så långt var allting väl.

Men snart följdes detta av ett överskott på lägenheter i Göteborg och outhyrda lägenheter i området igen. Eriksbo var inte så attraktivt att det kunde hävda sig i dåliga tider. Familjebostäder beslutade sig för ett projekt och var beredd att plocka in en konsult för dyra pengar men EKF agerade – vem kunde vara bättre än de på att sälja sitt område. Och Familjebostäder nappade. EKF fick pengar att anställa en person på 3 år i ett projekt som kallades Prebo. Han skulle arbeta med att göra området attraktivt att flytta till och att bo kvar i. Projektet skulle som en del i målet att ”se till att Familjebostäders och Stadsdelsförvaltningens insatser är så effektiva som möjligt så att området är välskött och trivsamt och de som bor där tycker sig få valuta både för sina hyres- och skattekostnader” (Modh 1996, s 84).

Det var Sture Lidfeldt som anställdes i Prebo 1992 och EKF fick nu resurser på ett sätt som de aldrig haft förut. Med förlängningar pågick detta alltjämt 1995.

Brister och besparingar på den kommunala sidan påskyndade utvecklingen mot ytterligare kooperativa lösningar. EKF ställde sig bakom ett kooperativt daghem 1990 och inför hotet om besparingar läsåret 92/93 startades den kooperativa Lärjeskolan.

Knytningen mellan skolan å ena sidan och EKF och Eriksbo å andra sidan var inte helt tydlig. Många av barnen i skolan och stora delar av skolans styrelse kom från områden utanför Eriksbo. I anslutning till en intervju med Sture Lidfeldt skriver man i Storstadsutredningens slutrapport *Tre Städer* (SOU 1998:25, s 119) att ”skolan blev en framgång men till priset av en fördjupad polarisering mellan ’svenska’ barn och barn med utländsk härkomst”. Vid starten hade skolan fler svenska elever än Eriksboskolan och samtliga elever från villaområdet bredvid gick där. En utjämning har skett men en viss skillnad mellan den kommunala skolan och Lärjeskolan består 1995.

Detta motsäger inte att Lärjeskolan var en friskola med en uttalad bakgrund i arbetarrörelsen, i de försök att förnya socialdemokratien som kom fram inom SSU under slutet av 70-talet. Gunnar Westerling, med sin bakgrund inom arbetarrörelsen, var drivande och är fortfarande ordförande i skolan 1995. En önskan om ett större och annorlunda inflytande från föräldrarnas sida var vid sidan av besparingar orsaken till starten. Redan 1990 bildades en förening just med tanke på dessa frågor och då fanns det inget tal om nedskärningar.

Samma vinter, 92/93, tog EKF över ansvaret för Eriksbo Fritidspark eftersom det var osäkert med den fortsatta finansieringen:

”Vi fick stöd från stadsdelsförvaltningen när de skulle lägga ner parken, vi fick medel för att driva den vidare...” ”Kommunen kan då

driva fritidsparken för 70% av sin tidigare kostnad och fritidsparken ökar sin volym, sin aktivitet” framhåller Sture Lidfeldt. Önskan om att en verksamhet som parkleken skall tillhöra området passar väl in, om det är ekonomiska eller ideologiska skäl som driver på är svårare att avgöra.

1994 var det dags för affären. Bristande lönsamhet ledde till att ICA lade ner men med Familjebostäder bakom ryggen bildades ett kooperativ som tog över. Man betalade medlemskap i kooperativet och boende i området lade ner arbetstid där. Men som Eitel Eriksson uttrycker det:

”Hela tiden finns Familjebostäder bakom med substans, med pengar och knowhow. När butiken skall läggas ner går Familjebostäder in med den miljon man behöver låna.”

Det nya avtal om självförvaltning som trädde i kraft 1991 ökade ytterligare de boendes direkta och praktiska inflytande över sitt område. Med de nya delarna som skolan, parkleken och affären fick EKF och de övriga kooperativa organisationerna en dominerande ställning i området. Cirka 200 eller 10% är aktiva men betydligt fler, 50-60% är medlemmar. Och med aktivitet menas här att man har någon uppgift, ett ansvar, alltifrån städning till styrelsemedlemskap.

Det hjälper säkert att dela en positiv inställning till självförvaltning om man skall bo i Eriksbo:

”Man är inte irriterad över att EKF styr allting. Tvärtom, man flyttar hit p.g.a. det, man vill ha engagemanget”, säger t.ex. en sedan många år anställd i området.

Det kooperativa samhället

Under 90-talets första hälft stabiliserades Eriksbo som område trots en del orosmoln i inledningen. EKF stärkte sitt grepp och stadsdelen undvek de omvälvande befolkningsförändringar som drabbade Hammarkullen och Hjällbo genom en aktiv men restriktiv inflyttningspolitik. Eriksbo blev ett väl fungerande område att bo i. Förvaltning och självförvaltning samverkade och stabiliteten kunde upprätthållas. Eriksbo är också ett område som har kunnat dra fördel av stadsdelsnämndsreformen, den decentralisering den inneburit har utnyttjats till att stärka lokalsamhället Eriksbo.

Under nittioalets första hälft tycks de tre aspekterna på vad som är ett bra bostadsområde sammanfalla i Eriksbo – det är ett bra bostadsområde:

- i ett storsamhällsperspektiv med de boendes stora ansvarstagande, ibland rentav ett övertagande. Helt i linje med trenden i

storsamhället. Och också med sin befolkningsmässiga blandning – det är ett lagom segregerat område.

- i ett boendeperspektiv med lugn och kontroll och utan plötsliga inflyttningsvågor. Men kanske med ett frågetecken för dem som inte vill bo i ett så heltäckande lokalsamhälle; i den "by" som finns i visionen om stadsdelen.
- i lokalsamhällets perspektiv. Ett samhälle som stärkts under tio år och nu har ett inflytande över i stort sett allt

Eriksbo 1995

Man ser mycket positivt förverkligat i Eriksbo: ett reellt boendeinflytande, ett mycket handfast demokratiförsök, ett förankrat sätt att komma till rätta med förvaltningen av miljonprogramsområde som saknar motstycke i Sverige. Och det är ett bostadsområde i sympatisk skala, kanske inte vackert men trivsamt, välskött och värdat av såväl bostadsföretag som de boende.

Men här finns också ett antal frågor kring utvecklingen. I ett avsnitt skall jag jämföra visionen med resultatet och i ett nästa avsnitt tar jag upp frågan om befolkningssammansättning och segregation.

Visionerna

Hur stämmer Eriksbo med visionerna från 1980? Sture Lidfeldt har i alla fall kvar dem. I min intervju 1996 tar han upp den positiva bykänslan. Ansvar och delaktighet i "det lilla samhället":

"Den här småskaligheten...Jag är ju uppvuxen i ett litet samhälle där man inte ifrågasatte beroende av varandra. Behövde man åka in så fanns det nån som körde en till lasarettet."

I en intervju med Birgit Modh 1993 har han uttryckt ungefär samma sak :

"Min idé om det lilla samhället är att det skall bo flera generationer i Eriksbo...man skall känna att man hör hemma i Eriksbo, att man är välkommen till sin gård och veta att man har möjlighet att påverka sitt eget liv och sin framtid" (Modh 1996, s 127).

Är Eriksbo idag detta "lilla samhälle"? Svaret får nog bli både ja och nej. Förvånansvärt mycket är förverkligat: detta är ett område där de boende har eller kan ha ett direkt inflytande, en bestämmanderätt över:

boende
förvaltning
boendemiljö
fritidsgård
fritidspark

daghem
skola
affär

Det här är ett lokalsamhälle i den mening jag tidigare talat om: det är klart avskilt från omgivningen, det har en gemensam service och ett gemensamt offentligt liv och det har en egen identitet.

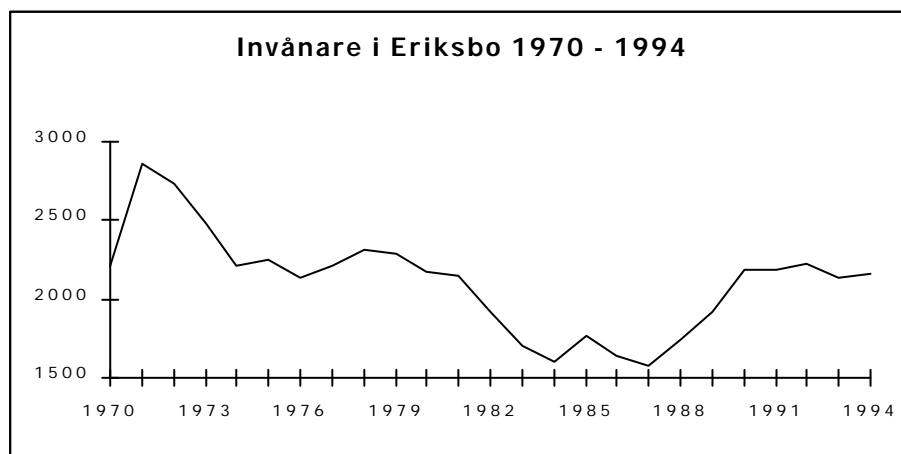
Den folkuppfostrande, visionära, delen har varit svårare att hantera än den konkret/praktiska som handlar om att tillfredsställa de boendes näraliggande behov inom boende, fritid etc. Det misslyckade försöket med ett Hasselakollektiv kan ses som ett exempel på detta.

Det som skiljer sig mest från visionerna är trots allt det man kan kalla "deltagande" eller "frivillighet" beroende på infallsvinkel (obligatoriet var ett av det första man backade på, först för dem som redan bodde där och sedan överhuvudtaget). Här finns ungefär 200 aktiva av 2000 boende medan 50-60% är medlemmar i EKF, dvs. det finns en helt annan möjlighet att bo i området och vara anonym, icke-deltagande, icke-tillhörande, än i visionerna av självförvaltning och bygemenskap där *alla* förutsattes delta. 10% *verkligt* aktiva är ändå en mycket bra siffra. I en jämförelse med andra stadsdelar och med vanligare mått på aktivitet hamnar Eriksbo troligen mycket högt.

"Det unika i Eriksbo är bredden på fysiskt verksamma. Antalet!", säger Eitel Eriksson.

Befolkningsstruktur och segregation

Ser man till invånarantalet så ligger det efter en väldig berg- och dalbana relativt stabilt runt 2200 under nittiotalets första hälft.

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Särskilda befolkningsgrupper

Det kan här finnas anledning att fundera ytterligare på befolkningsammansättningens betydelse och då på dem som inte fångas upp av den vanliga statistiken. Det är två, kanske delvis sammanfallande, grupper jag vill uppmärksamma: politiskt/ideologiskt likasinnade och ensamstående mödrar. I båda fallen är det svårt att värdera såväl storlek som betydelse.

I intervjuerna har det framkommit att en inflyttning av likasinnade har förekommit. Det handlar enligt Eitel Eriksson om människor med en gemensam politisk uppfattning som dessutom är "ideellt verk-samma". De likasinnade inom SSU var själva grunden till EKF och genom ett positivt gensvar från Familjebostäder har en inflyttning av likasinnade gett en möjlighet att bygga vidare.

Frågan är om Eriksbo blivit ett homogent område där många har likartad inställning till en rad frågor och där denna likhet är en förut-sättning för lokalsamhället Eriksbo?

Troligen är det så att antalet inte skall överdrivas, inget talar för att Eriksbo skulle vara ett reservat för kooperativt intresserade män-niskor med SSU-rötter. Siffrorna över antalet aktiva pekar ändå inte på en sådan uppslutning. Å andra sidan skall betydelsen även av ett fåtal inte underskattas – det är inte många som behövs för att sätta sin prägel på ett område. En enda kan vara skillnaden mellan att lyckas eller misslyckas.

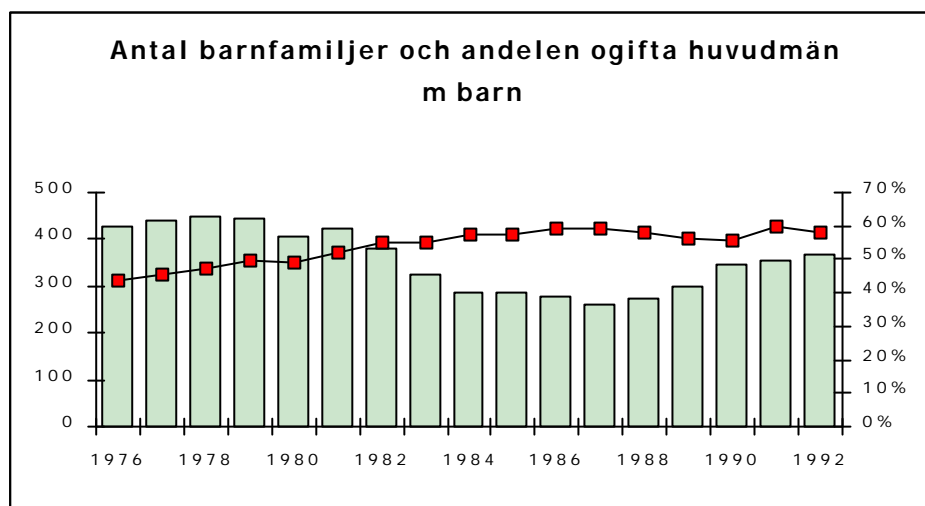
Inga-Lisa Sangregorio hänvisar i *På spaning efter ett bättre boende* (1994, s 101) till ett par danska bostadsområden där det visat sig att

"ett område med stark och särpräglad vardagskultur med tiden tenderar till att bli mer homogent; människor som är intressera-de av att leva på ett vist sätt flyttar dit, andra lämnar området. Det är i huvudsak ett positivt fenomen, även om det naturligtvis kan sägas vara en "segregerande" process."

Till det svärfångade hör också de ensamma mammorna och deras be-tydelse. Andelen ogifta huvudmän med barn av samtliga barnfamiljer ligger strax under 60% i början på 90-talet. Detta är en extremt hög siffra. Ensamma mammor med barn, som är vad som i huvudsak göms bakom begreppet "Ogifta huvudmän med barn" har det i alla tider funnits gott om i Eriksbo. Redan 1976 var den andelen närmare 45%, 1981 gick den över 50% för att sedan fortsätta ända upp mot 60% som nåddes 1991. Som jämförelse kan nämnas att i Hammarkullen och Hjällbo pendlar siffran runt 40% från 1981 och framåt.

”Alla” vet att det finns mycket ensamstående mammor i Eriksbo – siffrorna bekräftar vad som sägs inom socialkontoret och förskolan¹⁷. Det kan finnas olika skäl:

- det handlar om sken – av bidragstekniska skäl uppger sig föräldrar ej vara sammanboende
- det är ett område som av olika skäl passar ensamstående
- det kan vara ett område med sådan status att ensamstående hamnar där. Ensamstående mödrar är av hävd en negativ segregationsmarkör

(Statistik över familjesammansättning 1976 - 1992, Göteborgs stadskansli)

De som arbetar i området anser att det rör sig om ”faktiskt” ensamstående. Inte sällan har de flyttat till området men skilts där. Nya par har också bildats, både mor och far bor kvar i området.

Som jag visat i avsnittet om den fysiska strukturen är Eriksbo ett område som mycket väl lämpar sig för barn och kanske särskilt för mindre barn. Det är tryggt och servicen är god. Men varför skulle det just passa ensamstående med barn? Jag vill pröva en positiv tolkning som handlar mer om livsmönster och områdeskvalitéer än om att ensamstående är negativa statusmarkörer.

Är det så att man i Eriksbo har fått grupper som i någon kombination av kvinnofrigörelse och politisk övertygelse inte underordnar sig kärnfamiljen? Och för vilka Eriksbo är ett utmärkt område med sin gemenskap nära hemmet? Mer kollektiva boendeformer med en ge-

¹⁷ Däremot finns det i stort sett lika många män som kvinnor under alla år, med en viss övervikt för kvinnor under nittioalet – c:a 11 kvinnor på 10 män.

menskap även utanför hemmets dörr har visat sig fungera väl för dessa kvinnor (se t.ex. Caldenby och Walldén 1984).

I det arbete som olika kvinnor och kvinnogrupper lagt ner under rubriken *Bygga och bo på kvinnors villkor*, med bl.a. ett antal konferenser i de nordiska länderna, har avsaknaden av "mellannivån", en "arena för samverkan mellan människor som bor och arbetar i ett område" spelat stor roll. Enligt Prahl (1997, s 54) är samma mellannivå "en vision om et samfund, der er organiseret ud fra hensynet til børns behov, fællesskab og nærhed, autonomi og menneskers daglige sociale fornyelse."

"Vad som saknas är en bred, områdesanknuten organisation som är öppen för alla och som kan representera de boende i förhållande till den offentliga sektorn och det lokala näringslivet" (Sangregorio 1994, s 91).

Kanske är just en sådan "nära" områdesanknuten organisering som den i Eriksbo det som kvinnorna efterlyser:

"En anledning till att just kvinnor identifierat närmiljön och 'mellannivån' som strategiskt viktiga för en förändring är att det är kvinnorna som drabbas av den nuvarande uppsplittrade samhällsorganisationen" (Sangregorio 1994, s 100).

I en diskussion om Eriksbo blir det också intressant att se hur detta påverkar hur området fungerar. Om det är så att traditionellt kvinnliga domäner som hemmet och den omedelbara omgivningen leder till den betoning av "det lilla grannskapet" som Eriksbo faktiskt tycks stå för. Att småbarnsföräldrar uppskattar området förefaller självklart. Att de dessutom saknar en "fullständig" familj borde kanske göra dem mer benägna till kontakter utanför kärnfamiljens ram.

Ser man på de positiva incitamenten kanske det som Maren Bak skriver i *Enemorfamilien* (1997, s 96) kan stämma också här:

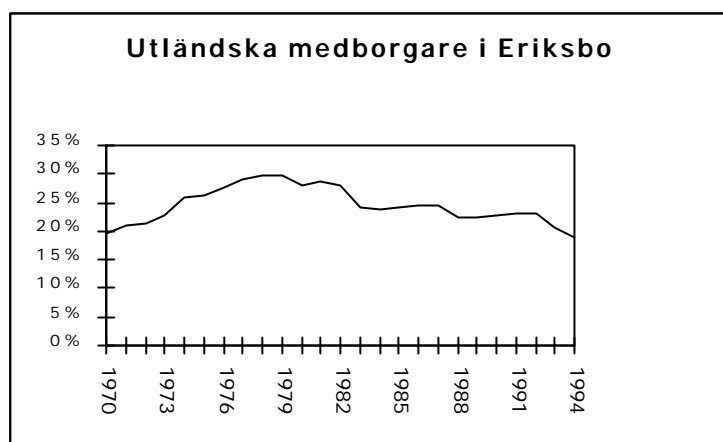
"Der er både privathed og nærhed. Man har sit eget, men kan ikke undgå at møde naboer. Man kan tage skridtet fra det private til det nye liv!"

Vilken roll området spelar för de ensamstående mödrarna kan jag inte klart avgöra. Men min bedömning är att bilden måste uppfattas som betydligt ljusare än vad som skulle vara fallet om man bara såg antalet ensamma mödrar som negativa indikatorer.

Utländska medborgare

Andelen och antalet utländska medborgare sjunker sedan 1980-talets början och 1994 är andelen nere i 19%. Även om de utländska medborgarnas antal har sjunkit i Eriksbo är det inte särskilt dramatiskt. Den stora förändringen finns inte i området eller gentemot Göteborg

utan jämfört med intilliggande områden som Hjällbo och Hammarkullen.

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

En jämförelse av andelen utländska medborgare:

	Eriksbo	Hjällbo	Hammarkullen
1984	26%	34%	29%
1990	24%	41%	29%
1994	19%	49%	36%

(Basområdesstatistik 1984, 1990 och 1994, Göteborgs Stadskansli)

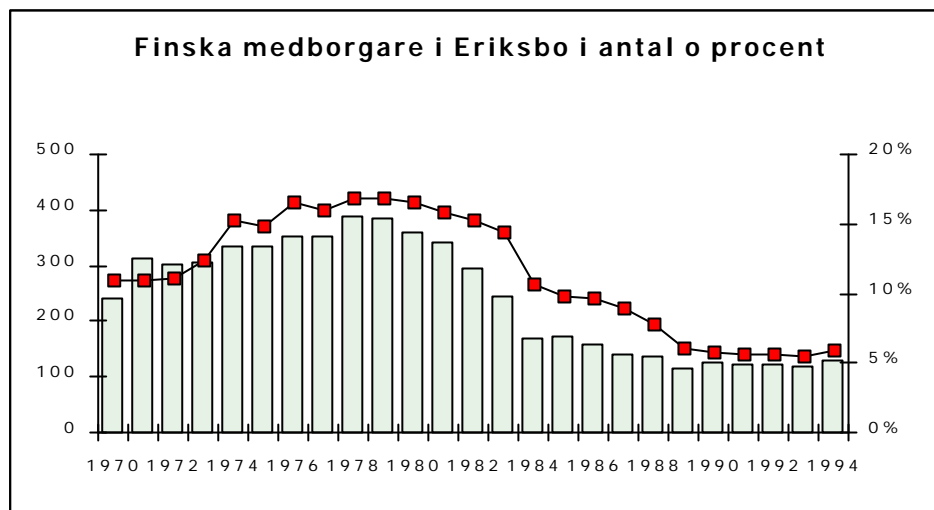
Ett annat mått är de som har utländskt ursprung:

	Eriksbo	Hjällbo	Hammarkullen
1992	43%	72%	53%
1994	40%	80%	63%

(Utländska och f.d. utländska medborgare i Göteborg 1992 och 1994, Göteborgs stadskansli)

Andelen utländska medborgare i Göteborg är 1994 10,7%, andelen med utländsk anknytning 21,7%.

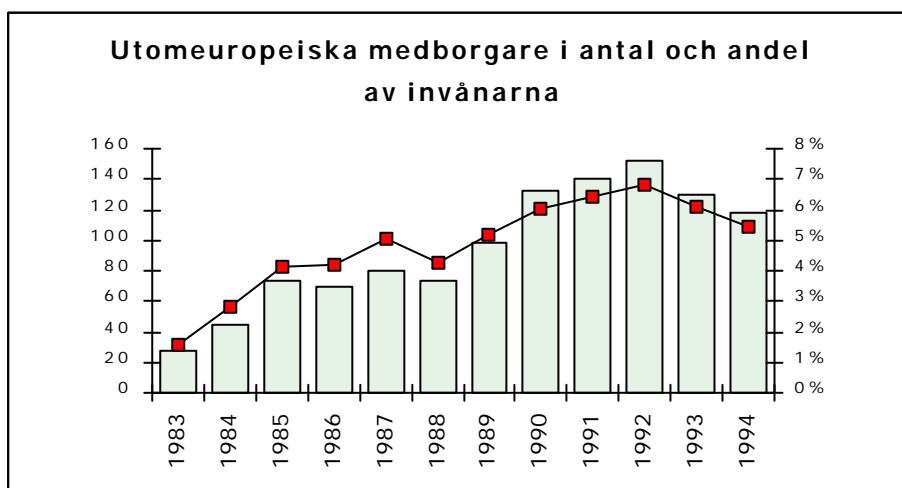
De utländska medborgarna domineras länge av den finska gruppen i Eriksbo.

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Notabelt är att Eriksbo är den enda av mina stadsdelar där de finska medborgarna ökar igen. Om än marginellt: 1994 fanns det 2,3% invånare med finsk anknytning i Göteborg, 2,3% i Hjällbo och 5,0% i Hammarkullen mot 6% i Eriksbo.

En annan grupp värd att jämföra är de medborgare från länder utanför Europa som ofta kommit senare till Sverige, som har en sämre anknytning och ibland ett avvikande kulturellt mönster.

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Jämfört med denna fallande kurva under 90-talet stiger andelen brant i Hjällbo och Hammarkullen. I Göteborg har 1994 6,2 % en bakgrund som denna mot 11% i Eriksbo.

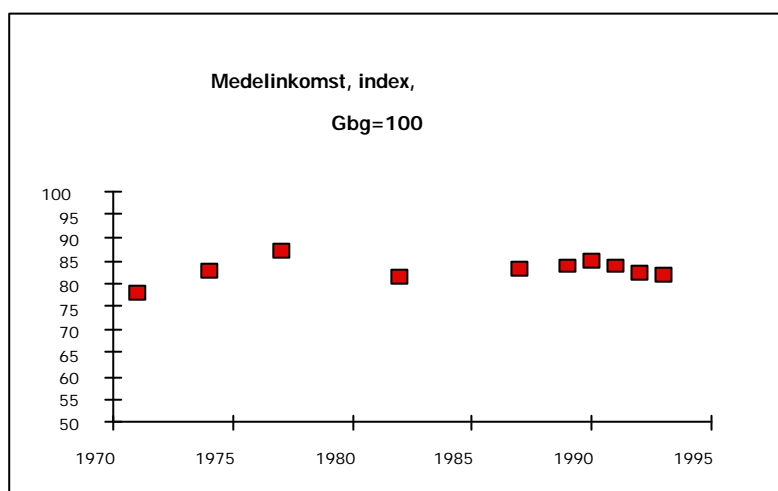
I intervjuerna har det framförts tvivel på möjligheten att skapa en utveckling liknande den i Eriksbo med en sådan mångkulturell blandning på invånarna som finns i Hjällbo och Hammarkullen. Mycket av den organisationsform som EKF står på är förmodligen också typiskt svensk, en folkrörelsetradition, som på många sätt är unik för Sverige.

Inkomster

Medelinkomsten faller något under nittioalet jämfört med Göteborg. Men jämfört med Hjällbo och Hammarkullen går det lysande:

	Eriksbo	Hjällbo	Hammarkullen
1989	84	71	84
1993	82	54	77

(Inkomster i Göteborg 1989 och 1993, Göteborgs Stadskansli, Index, Gbg=100)

(Inkomster i Göteborg 1971, 1974, 1977, 1982, 1987, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993; Göteborgs stadskansli)

Antalet socialbidragstagare stiger från 16 till 20%. (*Göteborgsbladet* 1989 och 1993)

Segregerat – jämfört med vad?

Hur man än räknar ligger Eriksbo långt över genomsnittet för Göteborg när det gäller negativa segregationsindikatorer. Samtidigt är Eriksbo "positivt" segregerat jämfört med omkringliggande områden,

dvs. inkomsterna är högre, socialbidragstagarna färre, de utländska medborgarna är färre osv. Detta har ibland vänts mot Eriksbo. Men det är svårt att vara negativ till den, relativt sett, minskade segregation som blivit resultatet när området, med de boendes goda minne, strävat efter att minska problemen för att få ett bra område att bo i. Kommungensnittet var en målsättning för Familjebostäder, dvs. befolkningen i Eriksbo skulle motsvara detta. Som vi sett bär området ändå gott och väl sin andel av social problematik, fattigdom och invandringsproblem jämfört med Göteborg i sin helhet.

Antalet flyttare¹⁸ är ett sätt att mäta ett områdes attraktivitet. Utflyttningen i Eriksbo ligger under de två studerade perioderna mellan 20 och 25%, i snitt 24,5% för åren 78,79,81,82 mot 21,25% för perioden 91-94. Under den första perioden går siffrorna i höjden 1982. Den onda spiralen är i full gång och detta är ett år då området har ett negativt flyttningsnetto i förhållande till i princip alla andra. Under den senare perioden kan man se att Eriksbo har mest flyttningsrörelser med Hammarkullen, Hjällbo, Bergsjön och Biskopsgården och ett positivt flyttningsnetto i förhållande till dessa. Området kan sägas ha klättrat upp ovanför dessa på en boendekarriärsstege. Även gentemot övriga riket och utlandet är flyttningsnettot positivt.

Men för övrigt inte, dvs. det handlar fortfarande om ett område långt ner i en boendekarriär.

Diskussion

Efter 1980 har i Eriksbo funnits en vilja till förändring och förbättring. I början endast hos några få men med tiden hos en relativt stor skara boende. Och hos tjänstemän i området. En vilja som ofta parats med konkret arbete som kommit området till godo. En sammanfattning av *varför utvecklingen tagit denna väg just i Eriksbo* blir en fläta av omständigheter och enskilda viljor:

- **ideologin** finns här hela tiden sedan 1979. I sin linda är den snarast en fortsättning på en SSU-debatt men senare, efter mitten på 80-talet, med en mycket Eriksbopräglad framtoning. En lokal lösning framhävs som nu bygger på samma visioner om samhörighet, inflytande, demokrati och decentralisering som i åttiotalets början.

¹⁸ Statistik på basområdesnivå är inte tillgänglig och då detta avser primärområdet "Eriksbo" innefattas även bollplansgatorna och Bondegärdet/Hjällbo Lillgata. Siffrorna är troligen positivare för Eriksbo under 90-talet och negativare på 80-talet.

- en **kärna av boende**, en ganska liten grupp, som med ideologin i ryggen envetet har hållit ut
- **stödet** från åtminstone delar av den socialdemokratiska maktparaten som vid strategiska tillfällen betytt mycket
- två olika, allmännyttiga bostadsföretag som var och en på sitt sätt bidrar till processen:
 - **Göteborgshem** genom den vanskötsel som det utsatte området för, såväl rent fysiskt som förvaltningsmässigt. En vanskötsel som ledde fram till ett läge då allt var tillåtet och allt möjligt för
 - **Familjebostäder**, som mycket förutsättningslöst valde att satsa på de halmstrån som fanns, t.ex. den lilla gruppen aktiva boende och deras idéer
- en **förvaltare** från Familjebostäder med hårda nypor och en okonventionell, pragmatisk syn på hur förändringar skulle kunna genomföras i området, inte minst socialt; en förvaltare som fått mycket fria händer
- ett **organisationsmönster** med EKF som paraplyorganisation som trots tveksamheter tillfredsställde såväl hyresvärd som hyresgästförening, och som på ett ansvarsfullt sätt hanterade partsrelationen hyresvärd – hyresgästförening – hyresgäst
- ett lyckat **samspel med Stadsdelsnämnden** som vände de svåra åren med besparingar och indragningar till en förstärkning av lokalsamhället
- ett **reellt inflytande** från de boende på uthyrning och inflyttning som gav området stabilitet trots svängningar på bostadsmarknaden
- en **fysisk struktur** som med sin relativa småskalighet, sin homogenitet och sina naturliga, nära samband stöder ett socialt liv i och mellan husen. Och som med sin relativa isolering utåt låter området vara ifred.
- en befolkningssammansättning där förutsättningarna – samma hus, samma lägenhetstyper – skapat **likhet mellan de boende**.

Isolering och symbios

I anslutning till frågan varför utvecklingen blivit som den blivit i Eriksbo måste man ställa sig frågan varför det inte kommit några direkta efterföljare bland andra bostadsområden och varför jag har svårt att finna de som utanför området för dess talan. Det är då två faktorer jag främst vill dra fram:

- den relativa isoleringen
- graden av symbios mellan EKF och Familjebostäder

Isolering och symbios påverkar varandra: symbiosen kan ha varit både ett tvång och en möjlighet i den relativa isolering som området hamnade i vid övertagande 1985 men "symbiosen" kan också föra med sig en isolering eftersom lösningen är unik.

Att ett område är klart och tydligt urskiljbart är en av förutsättningarna för ett framgångsrikt lokalsamhälle. Eriksbos relativa avskildhet var en negativ faktor under de dåliga åren, under de goda har detta blivit positivt. Isolering kan kanske vara priset om man "går sin egen väg".

Omvärlden har på olika sätt kommit att spela en speciell roll för Eriksbo. Med början i försäljningen 1985 underströks det för området unika. I stället för att inlemma området bland alla andra satsade Familjebostäder på den inre processen och EKF. Man har också gemensamt skyddat området mot omvärlden, t.ex. inflyttningsvågor.

I det unika finns också det formulerade alternativet till storsamhällets lösningar. EKF hade, som vi har sett, från början en spjutspets riktad mot en storskalig socialdemokrati och ville istället föra fram det egna ansvaret, det egna arbetet och de lokala lösningarna. Även om det var inom socialdemokratin. Men facket var skeptiskt (se t.ex. Modh 1996, s 36-37) och likaså Hyresgästföreningen. Detta handlar om symbiosen.

Av speciellt intresse är förhållandet till hyresgästföreningen. Avståndet verkar stort, särskilt till avdelningen i Västra Sverige. Detta trots att EKF är en del av rörelsen genom sin ställning som lokal hyresgästförening och genom Sture Lidfeldts och andras arbete inom organisationen. De delar inte verklighet eller som Sture själv säger:

"...de problem man har i Angered, de har inte vi: kontakt med förvaltarna, med möten och mobilisering. Vi har inte samma intressen."

"De tycker vi skall dela med oss. De har svårt att förstå att vi inte kan flytta pengar vi tagit ut på våra hyror till Hjällbo eller Gårdsten."

Attityden från Hyresgästföreningen leder till en minskad spridning av idéerna bakom Eriksbo:

”Vi har haft väldigt lite besök från Hyresgästföreningen i Västra Sverige. Vi har två studiebesök i månaden och nästan ingenting från Västra Sverige. Man stämplar oss. Kanske säger man också att vi ägs av Familjebostäder.”

Symbiosen mellan EKF och Familjebostäder blir, efter Preboprojektet och Sture Lidfeldts heltidsanställning 1992, under nittiotalet allt tydligare. Det är svårt att veta vem som gör vad. Sture Lidfeldt säger själv att de ibland uppfattas som köpta av Familjebostäder. Han har t.ex. stött på den attityden på hyresgästföreningen.

Det som är tydligt, som när såväl förvaltare som EKF betyder att det är hyresvärden som fattar besluten om enskilda hyresgäster, är ändå komplicerat eftersom EKF ”driver på” och är intresserat av en socialt sett dräglig boendemiljö. Den gränsmarkering Sture Lidfeldt gör är snarast det nödvändiga skyddet för den enskilde hyresgästen att inte behöva vara personligt ansvarig för andra enskilda hyresgästers uppförande. Vare sig det då handlar om inflyttning eller ordningsfrågor.

EKF har genom Preboprojektet, som bottnade i problem med uthyrda lägenheter, tagit ett ansvar för Familjebostäder ekonomiskt. Här är utvecklingen framme vid ett upphävande av den traditionella motsättningen mellan företag – allmännyttan – och hyresgäster. De kanske rentav är köpta – de kanske rentav köper in sig. EKF får på detta sätt mer gemensamt med Familjebostäder i Eriksbo än med hyresgäströrelsen i Angered, som har helt andra problem. På detta sätt hamnar området lite utanför organisationssveriges strukturer och tappar kanske också stöd.

Beslut är ett ord som återkommer ständigt i intervjun med EKF:s ordförande: ”rätten att få fatta beslut”, ”möjligheten att fatta beslut”, ”vikten av att det fanns något att besluta om”.... ”en önskan att vilja vara med och bestämma...” ”Vi fick faktiskt gå emot företaget” säger Sture Lidfeldt om Familjebostäders attityd. Förvåningen bygger på en konstruerad motsättning. Deras förslag låg i Familjebostäders intresse, både förslagen som sådana och att de kom med förslag, att de tog ansvar och hade lösningar. Symbiosen blir alltså en del av isoleringen. Sättet att organisera sig i Eriksbo kommer lätt på tvärs med de vanliga svenska modellerna där tydliga partsförhållanden med beslut i förhandling är det vanliga; där bostadsföretag är en sak, kommun en annan och boende en tredje; där förvaltning och skötsel är bostadsföretagets ansvar att tillhandahålla; där stat och/eller kommun skall sköta välfärden och ett övertagande från medborgarna, från civilsam-

hället, kan ses som ett led i nedrustningen. Här finns mäktiga aktiva eller kanske framför allt passiva motståndare.

Till detta skall läggas några ord om det personliga som handlar om att hantera situationen bland de boende, inom EKF. Personmotsättningar här, som leder till att vissa anses köpta och andra inte, måste vara förödande. Hittills har föreningen – framför allt Sture Lidfeldt – lyckats rida ut dessa stormar men risken och möjligheten finns där alltid.

Det går knappast att överskatta Sture Lidfeldts betydelse, med sin alldeles egna kombination av personlig blygsamhet, envishet och ut hållighet. Eller som en av de intervjuade, en förvaltare i ett annat bolag i Hammarkullen uttryckte det:

”Ska det vara som i Eriksbo så fordras det en Sture Lidfeldt som håller ihop det.”

Uppbindningen till en person är såväl en styrka som en svaghet i konstruktionen i Eriksbo. Vad händer om han flyttar? Någon självklar efterföljare finns inte?

Detta måste dessutom vara en person med förtroende hos såväl de boende som Familjebostäder. Som f.d. områdeschefen uttrycker det:

”Vad händer om Sture Lidfeldt får för sig att flytta, Sture eller ett par till. Det är de strategiska personerna och deras envetenhet som håller detta vid liv. Vi tror inte du hittar någon ny Sture Lidfeldt där. Då handlar det nog om att Familjebostäder fortsätter sin policy vad gäller intagning av hyresgäster och annat.. Och som kanske håller området uppe ett tag till men. Vi tror det är sårbart.”

Sture Lidfeldt själv fruktar förändringar hos bostadsföretaget. Att det upphör, att det byter policy, att Preboprojektet upphör.

Stadsdelen Hammarkullen

Hammarkullen är ett av 4 - 5 områden i Sverige som har fått stå som symbol för miljonprogrammets bostadsområden. Framför allt som negativa exempel har dessa – Rosengård, Tensta, Skärholmen, Hammarkullen m.fl. – knappast haft en chans till en rimlig, objektiv bedömning.

Det var, framför allt i början, lätt att ta bilder på en förfärande storskalighet i en lika förfärande gråskala¹⁹. Och här fanns – och finns – tillräckligt med sociala problem för att fylla betongen med ett massmedialt gångbart elände. Omflyttningen har dessutom alltid varit stor, för många boende är Hammarkullen bara en station på vägen.

Samtidigt har det i Hammarkullen sedan början på sjuttioalet funnits en mycket aktiv motbild. Motstånd har formulerats både som direkta protester och som levande alternativ till det negativa. Här har i decennier pågått ett oförtrutet lokalsamhällsbygge, med stor framgång men också med kraftiga bakslag.

Vi har fått två bilder av Hammarkullen, ingendera särskilt nyanserad. Samtidigt, utanför dessa bilder, har verkligheten malt vidare. På 25 år har mycket hänt – kanske stämmer varken bild eller motbild längre.

Hammarkullen är ett område med mycket stark identitet både utifrån och inifrån. Det är något att vara Hammarkullebo, här finns en modern motsvarighet till hembygdkänslan. Och det är något att bo i Hammarkullen även för andra göteborgare. Det är en identitet väl så stark som de flesta i Göteborg. Till identiteten, till de svart-vita bil-

¹⁹ En med området mycket solidarisk skildring som Jens Jensens första bok om Hammarkullen är ett exempel på detta: det handlar om klassiska bilder på oändligt långa, stora och fula hus, det är mycket betong och små men mycket levande människor som bor där. Miljön är avskräckande men människan är ändå en maskros i asfalt och betong (Jensen 1974).

derna, har ett flertal böcker om området, tv, radio och ett stort antal tidningsartiklar, bidragit.

Det är frestande att se Hammarkullen, om inte som ett slagfält, så i alla fall som en arena för striden mellan de folkhemiska ambitioner som var miljonprogrammets kärna och den krassa utvecklingen efter områdets färdigställande. Detta var arbetarklassens nya boende och som symbol för detta fick området snabbt dignitet i debatten. Striden rasar ännu.

Områdesbeskrivning

Hammarkullen är det näst största delområdet i Angered. Det är planerat som ett område med många olika bostadstyper, delvis i anslutning till det fåtal villor som låg här innan.

Hammarkullen genomgick under åren fram till och med 1995 ingen mer genomgripande ombyggnad. Folkets Hus tillkom genom en tillbyggnad i centrum, innehållet i det stora centrumhuset har förändrats flera gånger och delar av Bredfjällsgatan har genomgått såväl påbyggnad som yttre upprustning/förändring. Området är 1995 inbäddat i höga träd som på en del håll tar ner storskaligheten. Leran de första åren är sedan länge ersatt av gräs, asfalt och sten. Men i grunden är det mesta sig likt. Beskrivningen här utgår alltså från ett Hammarkullen som till det yttre varit sig ganska likt genom åren.

(Efter den period som studien omfattar har ett av de största husen på Hammarkulletorget plockats ner. För första gången togs ett stort grepp om den fysiska miljön i området i ett projekt som också omfattade en ombyggnad av centrum och en tillbyggnad av ett mindre antal parhus med bostadsrätt i området.)

Hammarkullen är som stadsdel väl avgränsad mot omgivningen. Branta höjdskillnader och skog omgärdar området. Den enda spår-vagnshållplatsen i stadsdelen innebär att många människor passerar centrum och det är tydligt *när* man kommer till Hammarkullen. I stort sett all service och alla verksamheter är samlade i centrumområdet. Om man inte utnyttjar service i andra stadsdelar måste man dit.

Samtidigt finns här en stark inre differentiering. Stadsdelen kan beskrivas som ett antal småområden. Om man ser till hustyp, upplåtelseform, ägare, tillfartsvägar m.m. är de homogena inom sig men tämligen olika sinsemellan. De är dessutom skilda från varandra av vägar och ofta starkt kuperade naturområden. Det är lätt att uppfatta dessa delområden som en samling småöar. Mellan delområdena, och inne i dem, löper ett system av gång- och cykelvägar som knyter ihop stadsdelen men höjdskillnaderna och avstånden gör att delar av detta

system blir sparsamt utnyttjat. För de bilåkande innebär trafiksystemet att man inte passerar genom vare sig centrum eller något annat delområde innan man kommer hem till sitt eget. Handlar man på hemväg från jobbet måste det vara lika enkelt att göra det på något annat ställe som i Hammarkullen. I synnerhet de som bor i småhusområdena måste kunna uppleva att de egentligen inte bor i stadsdelen.

I kommentaren till ett kulturprojekt i Hammarkullen med gemenskap mellan olika grupper och åldrar i 80-talets början skriver Lena Gerholm i *Kulturprojekt och projektkultur* (1985, s 83):

”Förutsättningarna för gemenskap mellan de båda kategorierna (höghusbor och radhusbor) var små. Latinamerikanerna möttes

ofta i föreningsarbetet, i bostadsområdet, på svenskkurserna. Mellan radhusborna fanns motsvarande kontaktpunkter i egna hemsföreningen, genom vår- och höststädningen och inom studiecirklarna. Men det fanns få liknande beröringspunkter som sammanförde grupperna. Höghusborna hade aldrig anledning att vistas i radhusområdet. Radhusborna å sin sida gjorde bara korta besök på posten och i Konsum vid Hammarkulletorget.”

Samma uppfattning har en f.d. förvaltare i området vid en intervju 1996, den är positiv:

”De som bor runtom utnyttjar inte centrum bortsett från Posten. Man *måste* till Posten!”

Här går att urskilja 10 områden (se även bilaga 1):

- **Centrumområdet**
- Två småskaliga läghusområden med hyreslägenheter: **Sandeslätt** och **Gropens gård**
- Två storskaliga flerbostadsområden: **Hammarkulletorget** och **Bredfjällsgatan**
- Fem småhusområden med villor och/eller radhus.

Till differentieringen hör, förutom de stora karaktärsskillnaderna, det faktum att dessa skillnader ökar från centrum ut mot periferin. Centrum, Hammarkulletorget och Bredfjällsgatan mitt i stadsdelen har mycket stora skivhus med fasader i betong och sjösten med gråbrun färgskala som ger ett maskinmässigt, tungt och variationsfritt intryck. Till de centrala delarna kommer flest människor, här ligger service och verksamheter och hit kommer spårvagnen. Och här finns flest lägenheter, 1692. Det är just dessa hus som via massmedia och bland många människor blivit själva sinnebilden för en problematisk storskalighet. De centrala delarnas arkitektur har genomslagskraft och symbolvärde – det är inte konstigt att bilden av Hammarkullen domineras av dem.

Utanför dessa ligger Sandeslätt och Gropens gård (719 lägenheter) med lägre flerbostadsbebyggelse kring gårdar. Låga hus, kuperad terräng och mycket grönska är dominerande inslag här liksom i de småhusområden (575 lägenheter) som ligger ytterst. Om man räknar ut småhuskoefficienten är den över 19%, vilket inte är så lite.

Med dessa skillnader följer skillnader bl.a. i befolkningssammansättning. Olika grupper attraheras av och har möjlighet att få tag i olika typer av bostäder. Omflyttningen är lägre i radhus och villor, den är lägre i låga hus än i höga. På detta sätt har differentieringen bidragit till en stabilitet i Hammarkullen där välfungerande delar kompenserat de som fungerat mindre bra.

Centrum

Service och verksamheter i stadsdelen är koncentrerade till ett sammanhängande centrumområde. Allt annat är i stort sett renodlade bostadsområden.

I centrum finns 1995 bad med kafé, Konsum, post, hårfrisör, två serviceaffärer, bibliotek, medborgarkontor, Folkets Hus, pizzeria, parklek och nedgång till spårvagnshållplatsen, Hammarkullens enda. I det stora skivhus som ligger vid stråket finns dessutom servicehus, äldreomsorg, BVC, barnläkare och Angered's Folkhögskola. Alla dessa verksamheter genererar liv och rörelse i Hammarkullens centrum. Men centrum är otydligt, det flyter ut i gångstråken runt spårvagnshållplatsen och något egentligt "torg" finns inte.

Hammarkullens nya centrum

Centrum är också den naturliga vägen mellan olika verksamheter. Med Fritidsgården i ena änden och Folkets Hus i den andra har det blivit ett socialt centrum och eftersom det här också finns verksamheter kvällstid finns här också en del människor i rörelse då.

Lokaler av olika slag har alltid varit en stridsfråga i Hammarkullen – kampen har ofta mycket påtagligt handlat om den rumsliga möjligheten. Fritidsgård, parklek, Folkets Hus, bad, föreningshus osv., alla är under olika perioder föremål för den kampvilja som funnits. Samtidigt förefaller Hammarkullen inte vara särskilt missgynnad i detta avseende. Folkets Hus har mycket verksamheter, danstillställningar ibland. Fritidsgården finns nu i skolan men skall få en egen lokal byggd av element från det nedplockade huset, här finns parklek och i anslutning till badet finns serveringslokaler där dans förekommer.

Under många år höll Komvux till i centrum och bidrog på ett positivt sätt till liv och rörelse i stadsdelen under dagtid. Ett stort antal vuxna hade då sin "arbetsplats" i stadsdelen. Flyttningen till ett industriområde halvvägs till Angereds centrum måste ses som ett mycket dåligt tillvaratagande av det sociala liv verksamheter som denna kan tillföra annars "sovande" stadsdelar.

Några problem och frågetecken kring centrum:

- Spårvagnshållplatsen har varit en källa till problem sedan den byggdes, problem av såväl teknisk som social karaktär. Efter många års bråk kom det äntligen en spärrvakt i början på 80-talet. I c:a 10 år fick den vara kvar, sedan drogs den in som sparåtgärd under 4-5 oroliga år innan den kom tillbaka efter omfattande protester från de boende. Spårvagnshållplatsen är rimligen en starkt negativ faktor. Den ligger under jord som en tunnelbanestation och är en given samlingsplats när det är kallt och man inte har någonstans att ta vägen.
- Det kvällsliv som centrat drar till sig kan vara problematiskt därför att det på kvällen finns få verksamma som i sitt arbete har överblick och kontakt med centrat och eftersom det inte finns några boende i centrum bortsett från servicehuset.
- Centrum har också problem i sin konstruktion. Centrum är slutet utåt och man får bära om man handlat eftersom det inte går att köra med vagn till parkeringsplatsen.

Sammantaget har Hammarkullen ett rätt livaktigt centrum med ett tämligen omfattande offentligt liv. Spårvagnshållplatsens upplevda farlighet, bristen på kontroll i centrat kvällstid, viss svårtillgänglighet och centrats delvis utspridda karaktär är några negativa sidor liksom att det för folk som bor längst ifrån i stadsdelen blir ganska långt och för en del också obekvämt genom de stora höjdskillnaderna. Troligen handlar en del av dessa någon annanstans.

Småhusområden

De fem småhusområdena består av traditionella villaområden med 100 hus och nästan 500 radhus. Radhusen är byggda med en gemensam ram med en egen bilfri yta med grönska och lekplats. Här kontrollerar man sitt område och hit finns inte heller stor anledning att komma för utomstående. Inte heller är det självklart att man utnyttjar resten av Hammarkullen, kanske hör man knappast dit.

Sandeslättskrokens radhus

Detta är bostadsområden som uppfyller de mesta av de krav som brukar ställas på en god boendemiljö.

Låghusområden

Sandeslätt med 509 lägenheter ligger i Hammarkullens södra del. Det ägs och sköts av Bostadsbolaget.

Sandeslätts låghusområde inifrån

Tre tämligen långa hus omfattar var sin halvöppen gård. Gårdarna vänder sig in mot områdets mitt och som en följd av detta är området slutet utåt. På insidan finns uteplatser och ett gångstråk som löper runt gården. Innanför gångstråket ligger ett område med berg, grönska och lekplatser. Trots gårdarnas storlek är de överblickbara och kontrollerbara för de boende och det är ingen tvekan om att gården är de boendes – en tydlig halvprivat zon. Området är trevligt och välskött. Över huvud taget finns många tecken på att miljön har tagits i anspråk av de boende.

Det mesta pekar på att Sandeslätt är en miljö som fungerar väl. Här finns goda förutsättningar för ett lugnt och tryggt boende, för att få kontakter med grannar om man vill och för att grannskapet tillsammans har bra koll på situationen. Gården, balkongerna och uteplatserna erbjuder goda möjligheter att vistas ute. För barnfamiljer men också andra stora grupper är detta säkert ett attraktivt boende.

Gropens gård blev klart i mitten på 70-talet, efter det övriga Hammarkullen, och har bland annat på grund av detta haft en lite speciell profil. Sammanlagt 211 lägenheter med ganska hyggliga förutsättningar fysiskt sett för att fungera bra för de boende. Ägarna har varit flera och runt 1990 missköttes det och hamnade hos en konkursförvaltare.

Storskaliga områden

Hammarkulletorget är namnet på ett stort, kvadratisk bostadsområde med ca 400 meters sida och en speciell karaktär format av de mycket höga och massiva hus som avskärmar det från omgivningen och skapar en stor skillnad mellan innanför och utanför.

På insidan av husen löper gångstråk, här finns några tvättstugor och lekplatser och ett stort, starkt kuperat naturområde. Men ingen del av området kan sägas tillhöra en uppgång eller ens tillhöra ett hus. Att tala om "gård" blir helt orimligt. Här finns i stort sett ingen halvprivat sfär. Storleken på husen och trappuppgångarna, bristen på lås och avgränsningar, och områdets offentliga karaktär gör det troligen svårt att få grepp om vilka som bor där, svårt att få kontroll över området och också svårt att använda det. Den offentliga karaktären understryks också av att gångstråken genom området bl.a. är till för att folk ifrån ett par angränsande områden ska kunna gå härigenom till centrum.

I stort sett är miljön på insidan rätt välskött. Det gäller både utemiljö och trapphus.

Hammarkulletorget från sydost

Detta *kan* vara ett rationellt boende, det är nära till centrum och spårvagn. Här går det att leva oberoende om man vill det – och det vill en del. Men det är knappast en miljö som har förutsättningar att vara trygg och kontrollerbar för de boende. Händer det saker här är det antagligen inte lätt att organisera de boende för att ta itu med problemen. I alla fall inte med boendet som utgångspunkt. För barnfamiljer är knappast miljön attraktiv (Gillwik 1974). Det är inte förvånade – oavsett tekniska brister och protester – att det är ett av dessa hus som har rivits i Hammarkullen på senare tid.

Bredfjällsgatan med sina 812 lägenheter är i princip byggt på ett liknande sätt som Hammarkulletorget men hyresvärdarna är, och har varit, mer eller mindre seriösa privata bolag.

Sammanfattning

Hammarkullen är en tämligen splittrad stadsdel med centrumdelar som dominerar bilden. Splittringen märks på att olika grupper bor ganska olika, med skilda livsvillkor och skilda från varandra rumsligt.

Det finns med ett annat, positivare, ord en inre differentiering i stadsdelen och detta är ett av dess mest utmärkande drag med stor betydelse för det sociala livet. Centrum med 57% av lägenheterna i mycket stora hus, kompletteras med c:a 20% läghus och c:a 20% villor/radhus. Det är denna blandning som påverkat förhållandena.

Bredfjällsgatan från sydväst

Centrumdelarna har alltid varit i fokus för intresset i Hammarkullen, här är området mest spektakulärt och här har stadsdelen det mesta av sin identitet. Men här finns också den mest tveksamma fysiska miljön med svärbemästrade konstruktioner i köpcentrat, i spårvagnshållplatsen, i trappor och ramper och i de höga husen.

Att skillnaderna i sig, med den blandning av olika grupper detta innebär, har betydelse för stadsdelens utveckling verkar vara ett rimligt antagande. Detta stöds också av de intervjuer jag gjort.

Hammarkullens historia

Samhällsbygget inleds 1970-1976

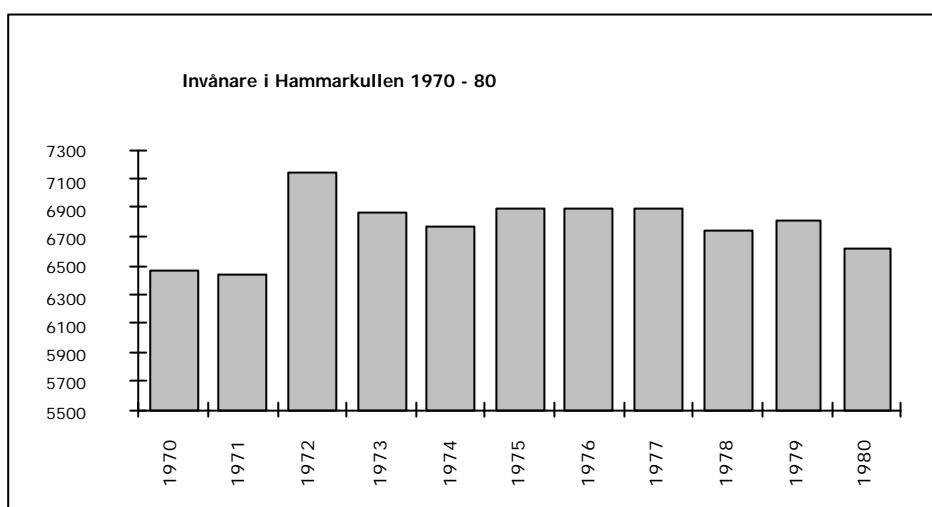
Hammarkullen började byggas i januari 1968. 1969 flyttade de första in och 1973 var området färdigt. Koordinationen i byggandet var dålig: såväl kommersiell som offentlig service var hänvisade till baracker under flera år, spårvägen gick inte ända fram förrän 1973 och hela området var mest som en byggarbetsplats de första åren.

1972 låg invånarantalet över 7.000 för att sedan sjunka något. Drygt 1,5 % av Göteborgs befolkning bodde i området. Det var ett arbetarklassområde med inflyttning från svensk glesbygd, från Finland och från olika saneringsområden i de centralare delarna i Göteborg.

Utflyttningen från rivna gamla stadsdelar i centrala stan hade fört med sig en hel del problem som missbruk och kriminalitet.

Över 1.500 Hammarkullebor var utländska medborgare. Finländare som enligt en undersökning främst kom från landsbygd i östra Finland och som hade flyttat runt i Sverige åtminstone någon gång var en stor grupp. Bortåt 15 % av Hammarkullens befolkning var finska medborgare, den i särklass största gruppen invandrare. Hammarkulleskolans första stencilerade *Information Hammarkullen* var t.ex. helt tvåspråkig.

Hammarkullen hade under sjuttioalet ett relativt stabilt befolkningstal runt 6.800.

(Basområdesstatistik 1970 - 80, Göteborgs Stadskansli)

Omflyttningen var stor och det visade sig att de outhyrda lägenheterna var många, närmare 20%, när problemet väl uppmärksammades av statistiken 1974 (Outhyrda lägenheter i Göteborg 1972 - 85, Göteborgs Stadskansli). Det var ett socialt problemområde med många socialhjälpstagare och låg medelinkomst.

Men medelinkomsten steg jämfört med Göteborg:

1971	1974	1977
86	89	95

(Inkomster i Göteborg 1971, 1974, 1977; Göteborgs stadskansli, Index Gbg=100)

Organisering

Med början 1969 var det just Hammarkullen som användes som slagträ i debatten om de nya förortsområdena. Å andra sidan fanns här redan från start tecken på andra utvecklingslinjer än de rent negativa: Göteborgs stads fritidsutredning, *Fritid 70*, utser 1971

Hammarkullen till försöksområde – man talade redan då om det unika samarbetet i stadsdelen och om de lämpliga lokalerna. Detta i en stadsdel där skolan ännu ej var byggd (Norling & Karlsson 1975 s 7). Våren 1971 hölls några möten men projektet rann ut i sanden. Det skulle komma mera.

Hamsam

Ett första steg, tidigt 1973, var bildandet av Hamsam, Hammarkullens samarbetsråd. Hamsam företrädde de föreningar, organisationer och förvaltningar som är verksamma i Hammarkullen. Hamsams uppgift var:

- att vara ett politiskt och religiöst obundet samarbetsorgan för allt ideellt arbete
- att vara kontaktorgan mellan kommun och de anslutna organisationerna,
- att vara opinionsbildande,
- att verka för närmare samarbete mellan hemmen, skolan och organisationerna,
- att verka för information, debatt och samverkan kring och inom det organiserade föreningslivet (Norling och Karlsson 1975, s 21).

Hamsam består under hela den studerade perioden och har i många sammanhang gjort sig till tolk för hur Hammarkulleborna vill ha det i sin stadsdel. Många av dem som betytt mest för området har också på olika sätt verkat inom organisationen. Ordförande var under många år Leif Herngren, pastor i Tomaskyrkan. Sture Soneryd på Fritidsförvaltningen och Gunnar Hejde, rektor på skolan var med från början. Detta samarbete i och runt Hamsam har under många år varit kärnan i "hammarkulleandan". Blygsamt i starten, endast 20 föreningar från början, men under 80-talet stiger antalet hela tiden för att 1989 vara uppe i 64 (Hamsams verksamhetsberättelser 1973 - 1995). Hamsams centrala roll återkommer jag till.

Frisko

Friskoprojektet (ett samordningsprojekt mellan skola och fritid, en föregångare till SIA-reformen) som startade 1973 var det första av många projekt i Hammarkullen. Egentligen ytterligare ett kommuncentralt projekt som lades ut i stadsdelen med motiv som pekade på det okonventionella samarbetet i stadsdelen och det nybildade Hamsam.

Frisko blev i mycket en prototyp för framtida samarbete och framtida projekt i stadsdelen med sitt samlande grepp över traditionella

förvaltningar och förvaltningsformer och sitt nära samarbete med föreningar och frivilliga. Den grundläggande problembeskrivning som kommer att ligga till grund för många projekt framöver produceras här för första gången. Viktigt också för att det direkt involverade flera av områdets eldsjälur som Sture Soneryd som var projektledare anställd vid Fritidsförvaltningen och Gunnar Hejde, rektor på Hammarkulleskolan.

Hamsam och Friskoprojektet var båda två milstolpar i samhällsbygget i området. Men det var ingen vacker bild de inblandade gav. I en första utvärdering av Friskoprojektet skrev man i januari 1975 (Norling och Karlsson 1975, s 1):

”Hammarkullen tillhör de nya, hårdexploaterade bostadsområden som genom selektivitet i boendet tämligen omedelbart uppvisade en social problembild. Området domineras av unga låginkomstfamiljer – ofta enförälderfamiljer – som på olika sätt har problem med att klara ekonomi, relationer och uppfostran av barnen. Invandrarfrekvensen är hög. Föräldrarna är i mycket hög utsträckning dubbelarbetande. Området är beläget kring ett mindre köpcentrum, där det förutom vissa affärer finns ett stadsdelsbad samt en fritidsgård. Stadsdelen får betecknas ha dålig social service.”

På senhösten 1975 gav Fritidsförvaltningen sin bild av området inför starten som självständig förvaltning:

”Angeredsområdet har 1973 fyra gånger så många utryckningar av polis som övriga Göteborg. Tonårgång med missbruks- och kriminalitetsproblem finns kring Hammarkulletorget. Lärarna har framfört att undervisningen i hög grad påverkas av sociala störningar. Sniffningen är periodvis ett stort problem i skolan. Antalet dubbelarbetande och ensamstående föräldrar är högt, vilket påverkar tillsynen av barnen. Många barn har ej tillgång till mat eftermiddagstid. Ensamstående kvinnor med barn är överrepresenterade och känner sig ofta isolerade och ensamma” (Göteborgs Fritidsförvaltning, Östra Distriktet, PM 1975-12-05, Miljöbeskrivning och behovsanalys – Hammarkullen).

En ofärdig början

Hammarkullen fungerade knappast bra som bostadsområde i början på 70-talet. Det var nytt och oroligt, servicen var dåligt utbyggd, omflyttningen var stor och det saknades ännu sociala strukturer. Det mesta var likt de flesta andra nya miljonprogramsområden. Men både större och storslagnare – mer spektakulärt och tacksammare för reportagebilder och för dem som ville synas på bild.

Under den här perioden formade Hammarkullen sin identitet och förvandlades från en adress till ett samhälle. Det var också då som motbilden till de negativa skrivierna började synas.

Inledningen i Hammarkullen har på många sätt drag av ett "formativt moment" (Rothstein 1994). I leran och barackerna fanns det möjlighet att pröva ett nytt sätt att hantera samarbete mellan olika kommunala förvaltningar och samarbete mellan kommunen och de boende. De drivande i Hammarkullen tog denna chans och lade därmed grunden till ett lokalsamhälle i stadsdelen. Och till ett alternativ som kan kännas igen i den SDN-reform som kommer 1990.

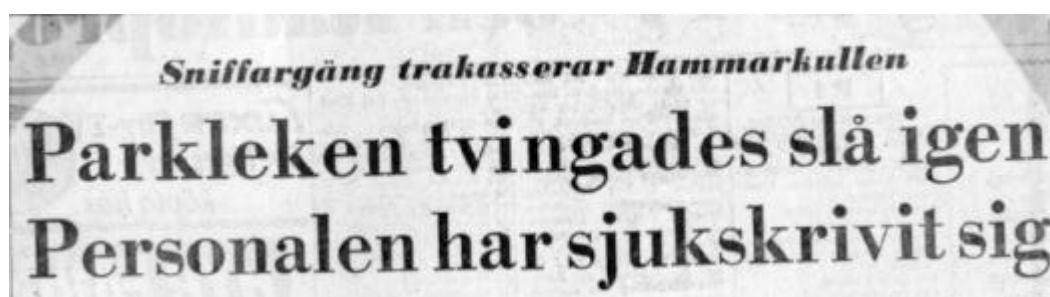
Utvecklingen är uppenbarligen gillad och understödd från kommuncentralt håll och här finns goda personliga kontakter mellan b-kala och centralt placerade socialdemokrater som underlättar gränsöverskridanden.

Kris 1976-1977

Under 1976 avhandlades och misshandlades Hammarkullen i massmedia på ett sätt som inte skett tidigare. Den mer akademiska diskussionen om arkitektur, byggproduktion och sociala konsekvenser återkom i kvällstidningstappning. Upprinnelsen var först att Fritidsgården ockuperades i januari 1976 av ungdomarna. Liknande ockupationer skedde över hela Göteborg till stöd för fritidsledarna vars existens var i gungning efter det att den nya Fritidsnämnden börjat vid årsskiftet. Omorganisationen hade föregåtts av ett halvårs debatt med oro för anställningsförhållanden och anslag. I januari var det dags för en markering. Den stod ungdomarna för.

Ockupationen i Hammarkullen framstod som mest välorganiserad, och det var också den gård som oftast förekom i media. Efter några dagar blåstes den av men Hammarkullen hade efter en trevande inledning etablerat sig i pressen.

Den 23.5 har *Göteborgsposten* rubriken: "60-tal ungdomar i bråk med polis" och artikeln skildrar en senare välkänd bild av motsatsställningen polis – ungdomar.

Göteborgs-Posten 26.5.1976

I maj 1976 stängde lekparken efter besvär med sniffargänget på torget. I augusti var problemen stora och i september slog Fritidsgården igen för andra gången. Nu utbröt en av de största massmediala hän-

delserna i Hammarkullens historia. Snart sagt alla tidningar, TV och radio deltog. *GT*:s 3 cm höga rubrik över mittuppslaget den 30.9.1976 "HÄR REGERAR VÅLDET" är nog den som betytt mest för området och kan stå som en sammanfattning av skrivierna innan de så småningom ebbade ut.

GT 30.10.1976

1.10 finns det en notis på första sidan i *GP* om att en väktarbil vältes i Hammarkullen, den 13.10 säger socialdirektören Rein Roseniit att "Problemen på Hammarkulletorget är akuta och förvärras i snabb takt". I en intervju i *GP* 31.10 talar Tomaskyrkans pastor Leif Herngren om Hammarkullens ljusa sida och 1.11 finns stadsdelen på förstasidan i samma tidning med frågan: "Fantastisk stadsdel eller skandal? Hammarkullen säger ifrån".

Stadsdelen tycktes vara var mans byte – de kommande åren innebar mycket arbete för de boende och verksamma i stadsdelen för att förbättra Hammarkullens rykte. 1976 är det år då Hammarkullen på allvar presenterar sig i massmedia. Såväl det negativa – ungdomsgång, missbruk och övermäktiga sociala problem – som det positiva – engagemang, egensinne, en egen lokal vilja och en tveksamhet mot andras färdiga lösningar – dras fram. På sätt och vis blir nu spår tydliga som redan tidigare funnits, problembilden läggs fast men också lösningsmönster.

"Sniffargänget", en tämligen löst sammansatt grupp av både äldre och yngre ungdomar, de flesta men inte alla från Hammarkullen, var ett stort faktiskt hot mot stadsdelen. Från sitt tillhåll i centrala Hammarkullen var de en ständig påminnelse om ett misslyckande. De kanske inte behärskade centrum men de bidrog till att göra de offentliga platserna osäkra och obehagliga. "Sniffarna" är ett av två-tre stora hot mot samhällsbygget, ett hot av en helt annan kaliber än det missbruk av både droger och alkohol som förekommit i vågor i stadsdelen. Att man kom till rätta med "sniffarna" är en av de mest centrala händelserna i Hammarkullen, något de intervjuade minns.

Hammarkullen var, åtminstone vid den här tiden, också berättelsen om den politiska kampen inom vänstern. Det var valår 1976 och Hammarkullen var ett slagträ i debatten. I spelet fanns såväl socialdemokrater, vpk, kfml(r) som andra grupper på vänsterkanten. Hammarkullen var en arena dit den "nya" arbetarklassen flyttade

från småorter och landsbygd i Sverige och nordnorden men där också "proletariserade" studenter från "-68" fann en plats. Förutsättningarna för konflikter fanns. Mycket var illa skött och ursäkten att man i alla fall byggde bort trångboddhet och dålig bostadsstandard var inte gångbar när de tomma lägenheterna blev allt fler. Det ståtliga folkhemsprojektet Angered hade gått i kvav och kvar fanns fem utslängda bostadsenkla i bergen, skogen och leran. Framtidstron säckade under trycket från oljekris och ekonomisk nedgång – i Göteborg blev Hammarkullen exemplet och pilotfallet.

4 STADSDELSNYTT/ÅKB Torsdagen den 11 november 1976

Opinionsmöte i Hammarkullen:

"Spola operan – satsa mera i stadsdelarna!"

- Kommunen skall garantera riktiga jobb åt alla ungdomar som slätar skolan!
- En riktig fritidsanläggning, som är öppen för både vuxna, ungdomar och barn, och där det finns utrymme för olika aktiviteter och föreningar.
- En ceteria och pub, där folk kan träffas och umgås på ett människovärdigt sätt.
- Ett bibliotek.
- En biograf.

Om de atyrande häviseor till det ekonomiska läget och svårigheter att skaffa fram pengar, vill vi peka på ett konkret ställe där pengarna kan tas:

- Se till att det planerade operabygget och andra onödiga inrättningar som inte kommer förörtarnas befolkning till godo stoppas. Lägg pengarna på förorterna!

Stadsdelsnytt torsdagen 11.11.1976

Socialdemokraterna ville visa att de gjorde något, vänstern ville visa att ingenting gjordes. "Oberoende" aktionsgrupper bildades. Socialdemokraterna fick fram pengar för att hjälpa upp situationen. Men pengar regnar inte från himlen – andra projekt i stan blev utan och "Hammarkullen" var skeptisk för att inte säga rent negativ. Först efter protester och blockad kom pengarna i verksamhet och i december öppnade Fritidsgården igen.

Krislösning

Det kan inte varit roligt att bo i Hammarkullen dessa år i mitten på 70-talet. Sniffargänget spred i sig både skräck och förtvivlan omkring sig och därtill kom en massmediabevakning som ytterligare skrev ner området i generaliserande termer. Detta innebar en faktisk knäck för Hammarkullen som bostadsområde. Inkomståret 1977 är det bästa i Hammarkullens historia, sedan sjunker det; andelen av Göteborgs tomma lägenheter mer än fördubblas på några år och det dröjer fram till 1984 innan de är tillbaka till samma nivå igen.

Det här är en period alla intervjuade känner igen och relaterar till, det är också en period som återkommer som referenspunkt i sam-

hällsbyggets fortsättning, den finns där i protokoll och i uttalanden: "så illa får det aldrig bli igen!"

Det är också ett tillfälle då en splittring är möjlig, då folk i villor och radhus med sitt mer perifera läge skulle kunnat söka sig bort från de belastade centrumdelarna. Såvitt det har gått att få fram, blev det aldrig så. "Engagemanget gäller *hela* Hammarkullen", som flera av de intervjuade uppger.

Nu uppstod en misstro mot massmedia bland de aktiva. Den hade funnits där tidigare men fick ökad tyngd, insikten var att nedskrivningar inte bara var irriterande och kränkande utan också direkt skadliga – förhållandet till tv, radio och tidningar fick inte vara naivt utan medvetet. Hammarkullen kom att saluföras med positiva motviker till det negativa.

Tilltron till de egna lösningarna utvecklades. Den hade också funnits där tidigare men "krisen" skärpte medvetenheten. Att få stöd utifrån tog tid och var dessutom osäkert. Genom inre sammanhållning och egna initiativ kunde det mesta lösas – formellt och ekonomiskt fick man lösa det i efterhand.

Här fastställdes mycket av den externa diskursen om stadsdelen som den går att utläsa ur tidningsartiklar: sociala problem, ungdomsproblem, missbruk, höga hus, farlighet men också envishet och motstånd och – kanske – självtillräcklighet. Området fick ett slags status, det var å ena sidan inte som andra, det krävde särbehandling och extra resurser hela tiden. Å andra sidan kunde protester komma mot i stort sett varje beslut, även de som kunde sägas gå i för stadsdelen positiv riktning. Misstänksamheten mot omgivningen – framför allt massmedia – blev också en del av bilden av stadsdelen.

På darriga men egna ben 1978 - 1983

I slutet på 70-talet gick lokalsamhällsbygget vidare, de engagerade boende och verksamma arbetade både med direkt verksamhet och med att skapa en motbild. "Sniffargängets" inflytande neutraliserades så småningom, fritidsgården öppnades igen. Hammarkullen såg ut att lyckas.

Massmedias artiklar var mer blandade, *Aftonbladet* har en negativ serie våren 1978 men i *Arbetet* 21.1. skriver man att "Bilden av Hammarkullen stämmer inte nu längre". Där, som i många andra artiklar, lyftes kulturen, föreningslivet och alla aktiviteter fram. I *GP* den 21.5. 1979 figurerar dock Hammarkullen som exempel på att "Bostadssegregationen gör de laglösa till vad de är".

Aftonbladet 15.3.1978

Friskoprojektet avlöstes av ett kulturprojekt (Gerholm 1985) som pågick över decennieskiftet. Här fanns under en period också ett grannskapsarbete i Gropens Gård. Samordningen låg under hela 70-talet i olika projektgrupper och i personliga kontakter. Mycket var informellt:

”Sture (Soneryd) var den som gick runt och kände av stämningar och så...” enligt dåvarande rektorn Gunnar Hejde. En roll som flera av de intervjuade ger Sture Soneryd vid den här tiden.

Omvärlden drabbade Hammarkullen både positivt och negativt. Efter kuppen i Chile 1973 filtrerades så småningom Allendetrogna flyktingar till Sverige och framför allt till Hammarkullen. Detta var den första betydande *flyktinggruppen* som kom till stadsdelen – invandringen ändrade karaktär.

Efter chilensarna kom andra latinamerikaner och runt 1980 började de sätta sina spår i stadsdelen. Kultur blev i Hammarkullen en blandning med tydliga latinamerikanska drag och latinamerikanernas föreningar drogs med i ”hammarkulleandans” Hamsam. I många fall blev Hammarkullen synonymt med det inflytande som de välorganiserade sydamerikanerna hade. Några röster ur intervjuerna:

”Latinamerikanerna var välkomna. De var hjältar. Det var lätt att ha förståelse för deras situation. De passade in i Hammarkullen. De organiserade sig i föreningar, både politiskt och religiöst” (kyrkligt verksam och boende).

”Det var många intellektuella som kom. Det var ett solidaritetsarbete. Här fanns goda förutsättningar för samarbete. Det fanns lärare med” (verksam inom skolan).

”Sydamerikanerna har ofta en akademikerbakgrund. De är jurister eller så och har protesterat mot sin regim. De har initiativkraft och förmåga och de har haft tillfälle att driva sina frågor i Sverige. Det är naturligtvis väldigt stor skillnad än om du kommer från en turkisk by” (arkitekt och boende).

Arbetet 12.2.1981

Och som en symbol för det framgångsrika arbetet med att organisera en dräglig tillvaro i stadsdelen fick spårvagnshållplatsen äntligen en spärrvakt 1980.

I GAIS-gruppen (Gemensamt Arbete I Stadsdelen) fick Hammarkullen under hela 80-talet ett gemensamt forum oberoende av de olika projekt som kom och gick. I gruppen ingick de olika förvaltningarna i Hammarkullen, bostadsföretag, polis föreningsliv m.fl. Liknande grupper inrättades i samtliga stadsdelar i Göteborg men med mycket olika resultat – Hammarkullens GAIS-grupp kom att få stor betydelse som ett samlande forum för mycket av det som redan dragits igång i stadsdelen. I Angered inrättades på försök en skoldistriktsnämnd och en lokal fritidsnämnd och politiker från denna fanns med i GAIS-gruppen i Hammarkullen.

1981 konstaterade Göteborgs Socialförvaltning, Socialavdelning Norr, i sin *Områdesbeskrivning* att det ”finns ett väl fungerande samarbete mellan de olika förvaltningarna samt kyrkorna och föreningslivet. Det upplevs av alla inblandade som en styrka i yrkesutövandet” (s 38). Samma år skrev man optimistiskt att:

”Den bild vi fått av Hammarkullen vid våra samtal med anställda är att området stabiliserat sig. Även om ungdomsproblematiken, som för några år sedan fick braskande rubriker i pressen, finns kvar – är den idag inte av samma omfattning eller karaktär” (s 38).

Samtidigt var Hammarkullen utsatt för de första verkningarna av 80-talets spekulationer på fastighetsmarknaden. I områdesbeskrivningen skrev Socialavdelning Norr i augusti 1981:

”I höghusen på Bredfjällsgatan bor hälften av de människor som är aktuella på socialbyrån. Att personer med likartade problem samlats just här kan bero på att husen ägs av privata hyresvärdar med intresse av att få alla svåruthyrda lägenheter bebodda samt att de inte kan/vill kontrollera presumtiva hyresgäster i lika stor omfattning som de allmännyttiga bostadsbolagen” (s 38).

Något var på gång. Men vad? ”Vi kommer ihåg att man märkte att det blev sämre och sämre. Men det är ju sånt som inte syns utanpå”, säger en aktiv boende.

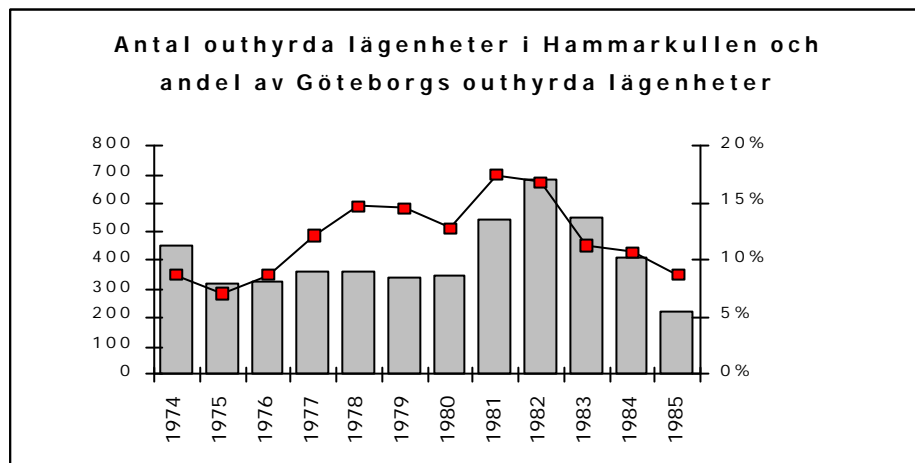
Detta var inledningen till den s.k. Göta Finansskandalen som drabbade Hammarkullen hårt. På ett plan handlade den om finansiella spekulationer och bedrägerier med husen som låneobjekt, på ett annat plan om svår misskötsel av husen. Trots att den endast rörde Bredfjällsgatan kom hela stadsdelen att dras med. Massmedialt var det ett tacksamt objekt att skriva om: betonggettot och den mänskliga misären fick ytterligare en dimension – spekulation. Tidningsartiklarna från den här tiden stod självklart på de boendes sida mot brottsligt försumliga hyresvärdar. Men ältandet i pressen höll kvar uppmärksamheten på Hammarkullen som ett drabbat, dåligt område att bo i – även misskötsel lades till de tidigare stämplarna på stadsdelen.

Resultatet blev en lång svacka under vilken lokalsamhället Hammarkullen återigen kämpade för att återfå sitt goda rykte. 1983 sammanfattade Socialavdelning Norr händelserna i sin områdesbeskrivning:

”Under 1980-81 blev Hammarkullen också utsatt för en gigantisk fastighetssvindal, den s k Göta Finansskandalen. Cirka hälften av fastigheterna på Bredfjällsgatan förvärvades till låga priser. Men något intresse för fastighetsförvaltning fanns inte. Enda syftet var att på så kort tid som möjligt tjäna så mycket pengar som möjligt. Med husen som pant lånade man 50 miljoner kronor allt medan husen förföll. Husen blev på kort tid vanvårdade. Många flyttade från området. Sedan 1982 har John Mattson i uppdrag att förvalta husen och bringa ordning. Som en följd härav vräktes hyresgäster som ’inte gjort rätt för sig’. Successivt har man tömt lägenheter, rustat upp dem samt ökat kontrollen av nya hyres-

gäster som flyttar in. Hela skandalen skadade Hammarkullen som område när den pågick” (s 1-2).

Det grepp de aktiva tagit om området och utvecklingen visade sig delvis vara en illusion, faktorer utanför deras kontroll slog igenom. Redan 80-81 slog en negativ trend igenom i statistiken. Befolkningsantalet var sjunkande, antalet outhyrda lägenheter ökade. Trenden var densamma i hela Göteborg men dessa år i början på 80-talet var det enda tillfället då Hammarkullens andel av Göteborgs befolkning låg under 1,5%. Andelen outhyrda lägenheter steg till närmare 30% 1982 och detta motsvarade närmare 20% av de outhyrda lägenheterna i Göteborg.

(Outhyrda lägenheter i Göteborg 1974-85, Göteborgs Stadskansli)

Det negativa flyttningsnettot var stort och flyttningsfrekvensen förödande hög, mellan 25 och 30% per år. "Varannan person flyttar inom en ettårsperiod", konstaterar Socialförvaltningen 1981, s 36. Vilket i sig alltså var en överdrift.

Och Jens Jensen som återvänder till Hammarkullen för en ny fotobok (1982) efter 8 år finner att de flesta människor han lärde känna 1973-74 hade flyttat. "Av den befolkning som fanns i området då, bor endast 5% kvar i samma lägenheter..."

Medelinkomsten sjunker:

1977	1982	1987
95	88	86

(Inkomster Göteborg, 1977, 1982, 1987, Göteborgs Stadskansli, index Gbg = 100)

Andelen utländska medborgare steg kraftigt med början under 70-talets andra hälft, likaså steg andelen finska medborgare i stadsdelen.

De sociala problemen fanns kvar. Ser man till enbart höghusområdet accentueras nedgången. Och för Bredfjällsgatans del slår de nya vindarna efter skandalen igenom. John Mattson lämnar över till AB Formator där en tidigare anställd, Rune Pärson, är majoritetsägare. Så småningom övergår ägandet till AB Sfären, också det ägt av Pärson. Formators förvaltningsidéer omsätts i Hammarkullen. Genomgående miljöförbättringar av den yttre miljön genomfördes, störningar minskades och befolkningssammansättningen förändrades. I statistiken kan detta avläsas med ett kraftigt sjunkande antal barnfamiljer, ensamstående med barn, finska medborgare, utländska medborgare och socialbidragstagare på Bredfjällsgatan.

Det finns ingen anledning att tro att Bredfjällsgatan skiljer sig från andra studerade områden där Formator deltagit, vilket också förändringarna i befolkningssammansättningen tyder på (Jensfelt 1991). I Hammarkullen ansåg man att förändringen förde gott med sig:

”Formators upprustning var bra. Billig. 50.000 per lägenhet med mycket utdelning. Under några år var det mycket välskötta områden – då gick man verkligen in och tog i alla sociala problem. Varenda papperslapp sopades upp” säger en arkitekt och boende.

Hammarkulletorget, det andra höghusområdet, drogs med i nedgången 80 - 83 men här fanns inte den – tämligen aggressiva – motkraft som ”Formatorlinjen” innebar och nedgången blev mer utdragen eller permanentad.

Icke desto mindre ansåg Socialförvaltningen i sin områdesbeskrivning 1983 att:

”Hammarkullen som område har stabiliserats även om in- och omflyttningen i området fortfarande är hög. Arbetsbelastningen har genom årens lopp sjunkit och först nu, 15 år efter att området började byggas har den sociala servicenivån blivit ’rimlig’” (s 8).

Åren kring 1980

Var då Hammarkullen en väl fungerande stadsdel när krisen 1976-77 var över och de boende och de arbetande lyckats finna varandra i stadsdelen? På sätt och vis: ja. Här fanns en bred social organisering och en beredskap att ta itu med problem, en stolthet och en tro på den egna förmågan. Här fanns fora för mötet mellan civilsamhället och kommunen, först av projektkaraktär, bortsett från Hamsam, men sedan som ett formaliserat och i stadsdelen utnyttjat samarbetsorgan.

Samtidigt fanns här mycket sociala problem, omflyttningen var hög och påfrestningarna på grund av detta var stora, det är svårt att se de

storskaliga områdena som väl fungerande. Om de inte *skall* betraktas som en form av genomgångsbostäder.

Ser man till de olika bostadsområdena inom stadsdelen blir, så vitt jag kan förstå, skillnaderna tydligare. Sandeslätt blev t.ex. ett område med många politiskt och religiöst aktiva, relativt stabila hushåll medan det passerade en ständig ström av människor genom höghusen, flyktiga grannar till det fåtal som bodde kvar år efter år. I småhusområdena bodde en stabil och ofta engagerad befolkning.

Sett ur det "svenska traumats" perspektiv var Göta Finansskandalen ett förödande misslyckande. Det var just denna spekulation i människors nödtorft man ville undvika. I den externa diskursen stämplades Hammarkullen svårt.

Internt är det en annan sak. Göta Finans hängde *inte* ihop med brister i lokalsamhället Hammarkullen, det var egentligen ett externt problem som hade sina rötter i det svenska samhället som helhet – det var som "utsatt område" Hammarkullen drabbades. Då var det en helt annan sak med "sniffargänget" som var ett internt problem, med sina rötter i de boende. Båda kriserna drabbade boendemiljö, rykte och inflyttning på ett mycket märkbart sätt.

Hammarkullen i världen 1984-91

När efterverkningarna av Göta Finansskandalen lagt sig konstaterar Bostadsbolagets områdeschef Rune Claesson att man är nöjd i GAIS-gruppen, i protokoll 21.2.1986 menar han "att man nu jämför Hammarkullen med Rannebergen vilket är ett väldigt gott betyg".

"Vidare gavs", av Rune Claesson "en eloge till Förvaltnings AB Formator för att de varit delaktiga i att vända den 'negativa trenden'" "...samtliga var" enligt protokollet, "eniga om det goda resultatet, dock ej metoderna."

"Arne Claesson, Sociala Distriktsnämnden, påpekade driftighe- ten hos bl.a. områdesgruppen som också hjälpt till att skapa ett positivt område. Det gäller nu för alla att se till att det som skrivs och publiceras om Hammarkullen är positivt."

Lokalsamhället i Hammarkullen fick alltså i GAIS-gruppen ett forum som samlade såväl civilsamhälle som kommunal förvaltning, bostadsföretag, polis m.fl. Samarbetet är gott, pengar strömmar in till ständigt nya projekt som tycks knoppa av i en aldrig sinande ström. Det här är en viktig förutsättning för ett väl fungerande lokalsamhälle även om det tar några år innan de boende tycks tro på förändringen. Folk flyttar in i området med mycket olika ambitioner, en stor del flyttar snabbt vidare, en del bor kvar – den sänkta omflyttningen torde dock leda till att allt fler inlemmas i lokalsamhället.

Några år in på 80-talet var Hammarkullen ett mycket välorganiserat område, med en hög föreningstäthet, många projekt och mycket resurser. Problemen tilläts inte dominera, istället var det de gemensamma aktiviteterna, gärna såväl synliga som hörbara och utåtriktade, som präglade bilden. Sociala problem fanns men hölls i schack av samfundet. Under många år från slutet på 70-talet var polisen en positiv faktor i området: "Kvarterspolisen i Hammarkullen var den bäst utbyggda", enligt Arne Claesson i intervju 1999.

Från mitten av åttiotalet och framåt befann sig Hammarkullen i ett svagt men påtagligt uppåtgående. Situationen var stabil. Efterdyningarna av Göta Finanshärvan var utredda och den negativa publiciteten dämpad. De outhyrda lägenheterna få. Socialt sett hade det lugnat ner sig:

"Så småningom inträdde också en markant förbättring, andelen ingripanden från sociala myndigheter minskade och området verkade i mitten på 80-talet ha stabiliserats på en, visserligen jämförelsevis hög nivå av social belastning, men jämfört med andra bostadsområden ändå med en positiv utveckling."²⁰

I mitten av 80-talet blomstrade projekt och samarbete i stadsdelen, idéerna avlöste varandra och många förverkligades. 1985 startade Hammarkulleprojektet som blev något av paraplyorganisation några år framåt. Sture Soneryd anställdes, målet var en förnyelse av stadsdelen och arbetsboksmetoden skulle tillämpas. Denna norska metod för att upprätta ett samarbete mellan de boende och hyresvärd med sikte på förbättringar i bostadsområden gick ut på att delar som tex. planteringar, tvättstugor, lekplatser, avgränsades och presenterades i en bok till samtliga hushåll på Sandeslätt och Hammarkulletorget med idéer om vad man skulle kunna göra och med möjlighet till ytterligare förslag från de boende. I samband med detta frågade man också efter viljan till engagemang. En första arbetsbok delades ut på Hammarkulletorget och Sandeslätt med en relativt god svarsfrekvens, särskilt i Sandeslätt – 40% av lägenheterna mot 17% på torget. En andra bok framställdes också men det är oklart i vilken utsträckning den delades ut. En första bok togs fram för Bredfjällsgatan men även där råder osäkerhet om utnyttjandet.

För stadsdelen ledde resultatet av den första arbetsboken ändå vidare, 1987 ansökte man om 6,8 miljoner från staten vilka också beviljades, en stor del av dessa pengar gick till Musikens Hus, dvs. en utbyggnad av fritidsgården.

²⁰ S. Säfverström, 1:e soc sekr och A Kihlström, kretschef på Hammarkullekretsen, i brev till Inst f socialt arbete 1989-02-20.

Men kanske mer betydelsefullt är det myller av verksamheter som finns i stadsdelen under de här åren: kulturalliansen, Hammarkullealliansen (idrottsföreningar), Esquina Latina (ett kaféprojekt med stöd från Invandrarverket), amatörteaterfestival 1988 och 1989, nysårsrevy 1989 och 1990, osv. Till detta skall då också läggas Hammarkulledagarna, julfirandet, allålderslägren och karnevalen.

Karnevalen som från en mycket blygsam början tidigt på 70-talet växte och växte och förändrades med latinamerikanernas inflyttning. I slutet på 80-talet hade den blivit påfallande professionell, en angelägenhet inte bara för stadsdelen utan i hög grad ett sätt att visa upp sitt positiva ansikte utåt.

Arbetet 25.5.1987

En mycket viktig förutsättning i stadsdelen var det Folkets Hus som invigdes 1986 efter 7 års strider, löften och brutna löften om finansiering och stöd. Det offentliga livet fick ett centrum som inte fritidsgård, skola och parklek kunnat fylla och föreningarna i stadsdelen fick de lokaler de saknat.

Detta var en höjdpunkt för Hammarkullen. Ett långt enträget och framsynt arbete hade burit frukt. Trots den höga omflyttningen, trots Göta Finanskandalen, trots ungdomsproblemen, trots husen, spår-vagnshållplatsen osv. Det fanns många "trots" men också egna lösningar och en självmedvetenhet, ett motstånd mot allt det negativa:

"Det blev stadigare och stadigare. Normerna sattes. Efter en ifrågasättande period såväl inifrån som utifrån skedde en konsolidering. Vi behövde inte gömma oss. Vi visste vad vi stod för och att vi gjorde det bra" menar en f.d. rektor i intervju 1996.

I november 1989 hade då slutligen *GP* en stor artikelserie om Hammarkullen under rubriker som: "Stolta över sitt Hammarkullen" och "Stadsdel med framtidshopp":

"Idag har stormarna och debatten lagt sig. Hammarkullen har blivit ett omtyckt bostadsområde för de c:a 7.000 som bor där. En förortskultur har utvecklats, många är stolta över sitt Hammarkullen och de sociala problemen är idag betydligt mindre."

Man planerade sitt 20-årsjubileum, en arbetsgrupp tillsattes och kontakter togs med etnologer för att få hjälp med en bok och en filmad dokumentation om stadsdelen. Det är detta som bl.a. resulterar i Lennart Zintchenkos bok *Nybyggarstadsdelen Hammarkullen* (1992) där han skrev att det fanns ett "på ytan mycket lugnare Hammarkullen." Och konstaterar att det "dåliga anseendet från 1970-talet hänger kvar", ett konstaterande som inte stämmer med de intervjuer som gjorts i samband med denna rapport. Tvärtom – dessa intervjuer vittnar entydigt om att stadsdelen var på väg upp; att det var ett bra och lugnt område och uppfattades som sådant, åtminstone av dem som hade några färskra rapporter.

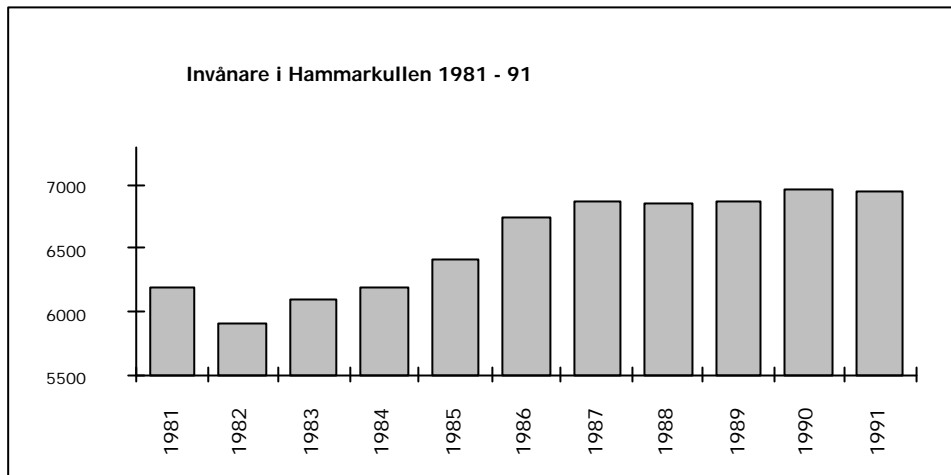
Troligen kan skillnaden förklaras av tiden. Mina intervjuer är utförda efter ytterligare en brytning och plötsligt kan det ha stått klart för de boende att det faktiskt hade blivit bättre då, under 80-talet. *Innan* det blev sämre igen. För i utvecklingen i slutet på 80-talet fanns embryot till nästa omvälvning, både förvaltningsorganisatoriskt och ur bostadsområdessynpunkt.

Stadsdelsnämndsreformen genomfördes 1990 efter flera år av förberedanden. Så tidigt som i november 1986 ställer sig GAIS-gruppen positiv till reformen och 1987 försöker man verka för att stadsdelsförvaltningen skall hamna i Hammarkullen. Den decentralisering av makt och resurser som reformen innebar borde passat Hammarkullen – den samverkan man redan hade över förvaltningsgränser skulle bara formaliseras. Att det fanns andra hinder visar sig efter något år.

Sture Soneryd hälsade 1989 den kommande SDN-chefen välkommen i *Angered's Tidning* med historien om knallen som kokade soppa på en spik:

"Till dig som kommer som chef till Lärjedalen, tag gärna med dig en spik så ordnar sig resten. Du skall upptäcka många olika 'skafferier' som är välfyllda med möjligheter att göra en bra stadsdel bättre. Ps. Du glöm inte receptet på Din spiksoppa. DS."

Statistiskt stabiliserades området, befolkningen steg lite grand i antal. Andelen flyttare sjönk och låg i 80-talets slut på c:a 20%.

(Basområdesstatistik 1981 - 91, Göteborgs Stadskansli)

Andelen utländska medborgare sjönk fram till 1988 för att sedan stiga svagt men förändringarna *inom* gruppen var stora med en fortsatt utflyttning av finländare, en minskning av latinamerikaner och stora inflyttningar av nya grupper framför allt från mellanöstern. I statistiken över Hammarkullen slog de nya befolkningsgrupperna igenom i slutet på 80-talet. De utomeuropeiska invandrarna ökade snabbt. Det var invandrarna från mellanöstern, först från Iran men senare också från Irak.

Medelinkomsten sjönk dock mot slutet av 80-talet jämfört med Göteborg, andelen socialbidragstagare ökade. I detta låg ett förebud om kommande förändringar.

Bättre än så här har nog aldrig Hammarkullen fungerat som stadsdel. Ett långsiktigt, målmedvetet arbete hade givit resultat. Det fanns ett grepp om stadsdelen från boende och tjänstemän och kapaciteten att hantera problem var stor. För visst var det fortfarande en stadsdel med – om man jämför med Göteborg i sin helhet – stora sociala problem och en stor omflyttning. Kanske är det rent av så, att större än så här är aldrig den sociala kapaciteten i en stadsdel som denna – kanske bortsett från hyresvärdarnas relativa passivitet.

Nya vindar : 1991 - 1995

Tiden med stadsdelsnämnder börjar bra. Hammarkullen får, med den organisationsmodell som infördes, en egen områdeschef med ansvar för skola, barnomsorg, fritid och för stadsdelen i största allmänhet. Som vi sett tidigare hade "SDN-modellen", dvs. en långtgående samverkan mellan verksamheterna, redan tillämpats i Hammarkullen

sedan början på 70-talet. Den formella bekräftelsen borde lett till ytterligare vinster för detta förhållningssätt.

Men pengarna räckte inte. Redan till bokslutet för 1990 fattades 18 milj. för Lärjedalen och den nya organisationens huvuduppgift blev snabbt att spara. 1992 - 1994 skall SDN Lärjedalen spara in 60 miljoner och dessutom för att möta kommunens sparbetning.²¹

1993 beslutade man om en ny organisation – områdescheferna och områdeskontoren drogs in. På hösten samma år kom beslutet om att fritidsverksamheten i Hammarkullen skulle flytta in i skolan både organisatoriskt och lokalmässigt från januari 1994. "Beslutet innebar också att bidraget till Folkets Hus skulle upphöra och att badet skulle avvecklas."²² Folkets Hus hade tidigare fått runt en miljon per år.

På känt Hammarkullemanér ledde detta till starka protester och till att badet ockuperades. Organisationen HARM (Hammarkullen reser motstånd) bildades. Folkets Husföreningarna och s och v-grupperna i Lärjedalen skrev brev och yrkanden som gick ut på att Folkets Hus borde få ansvaret för de nedläggningshotade verksamheterna²³. Med hjälp av förnyelsebidrag från kommunen kunde till sist avvecklingen av den gamla Fritidsgården och Badet skötas under lugnare former och Folkets Hus räddas²⁴ (vidare verksamhetsbidrag till Folkets Hus blev en ständig följetong på SDN-mötena de närmaste åren).

1993 öppnade Bostadsbolaget för en direktinflyttning av flyktingar från förläggning. Framför allt stora grupper av bosnier kom på detta sätt till stadsdelen. Segregation debatterades såväl nationellt som lokalt. Hammarkullen var ett av de områden som fanns med. På det lokala planet var upprördheten stor över nedskärningar och inflyttning. "Man" känner inte igen sig och flyttar. Möjligheterna finns – i stan står åter många lägenheter tomma.

Men Hammarkullekarnevalen gick av stapeln för 18:e året i rad med "50.000 besökare", 27 danstrupper och över 1.000 deltagare. Motot var: "Mot rasism och främlingsfientlighet"²⁵.

Det fanns fog för oron bakom parollen och det arbete som lades ner i frågan. Ända sedan mitten på 80-talet hade det främmande inslaget i stadsdelen ökat, dvs. det var inte bara så att de utländska medborgare blev fler i såväl antal som andelar utan det skedde också en för-

²¹ *Lärjedalsnytt*, mars 1992; tidning för anställda inom stadsdelsförvaltningen i Lärjedalen

²² Göteborgs Stad Lärjedalen: *Årsredovisning 1993*

²³ Göteborgs stad Lärjedalen: Rapport till SDN 1993-09-21

²⁴ Göteborgs Stad Lärjedalen: *Årsredovisning 1993*

²⁵ *Ibid.*

skjutning mot alltmer "exotiska" eller med svenska ögon avvikande nya Hammarkullebor:

"Det har blivit för många invandrare i Hammarkullen nu. Även i Sandeslätt. Och i skolorna. En del av den stora omflyttningen beror på detta" enligt Bostadsbolaget i området.

"Man orkar bara med ett visst antal nya grannar. Och nya invandrargrupper ställer nya krav. Man orkar bara inte."²⁶

Ytterligare en enskild händelse skall nämnas för att belysa utvecklingen under nittiotalets första år. Lördagen 24.9.1994 inträffade det stora bråket på Hammarkulletorget mellan polis och Hammarkullebor som retat upp sig på att den invandrarfientliga organisationen VAM hyrt in sig i Folkets Hus och uppträtt hotfullt mot ett knattedis-ko. Vid ett möte några dagar senare är stämningen upprörd:

"Var det rätt av polisen att köra bort oss som bor i området och låta VAM-arna vara kvar och dessutom ge dem skydd? Var det rätt av polisen att släppa hundar på oss när vi vägrade låta oss bli bortkörda från torget i vår stadsdel?" (GP 29.9.1994)

Det är uppenbart att Hammarkullen är en arena för både gott *och* ont – vill man ha uppmärksamhet är området en bra plattform. I snitt en gång i veckan är stadsdelen med i *Göteborgsposten* 1994 och det är mycket tveksamma reportage om en stadsdel i kris: inflyttning, nedskärningar, nedläggningar, segregation och till råga på allt annat bråket om nazistfesten och med polisen. Hammarkullen blir och används som exempel på ekonomisk kris och dålig planering. Det lilla fåtal rent positiva artiklarna om karnevalen drunknar i flödet av problem och fromma förhoppningar om att åtgärda dessa.

²⁶ En utflyttare, intervju i lokalradion 1996

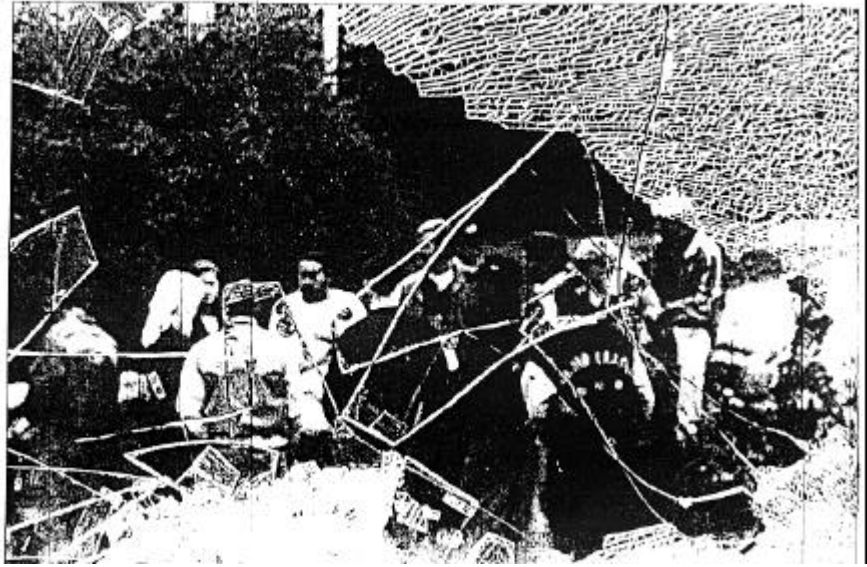
Upprörda känslor efter bråket

Hammarkullebor kritiska till polisens och Folkets hus agerande

Det var dagen efter på Hammarkulletorget i går. Människor från stadsdelen stod i grupper pratade. Upprörda och besvikna uttryckte de sin kritik mot polisens och Folkets hus.

AV NILS SVENSSON
KILAPLÅST

Helan tidigt på morgonen hade Bostadsbolaget, Bostadsbyråns mest omfattande plan för att stadsdelen skulle byggas om. Enligt planerna skulle stadsdelen byggas om med bland annat fler bostäder och fler offentliga platser. Bostadsbolaget skulle också bygga fler bostäder och fler offentliga platser. Bostadsbolaget skulle också bygga fler bostäder och fler offentliga platser. Bostadsbolaget skulle också bygga fler bostäder och fler offentliga platser.

Göteborgs-Posten 26.9.1994

Polisen "lovade att de ska gå ut och prata med folk istället för att sitta instängda i sina bilar med uppvevade rutor."²⁷ Här finns en förtroendeklyfta som stannar kvar: massiva polisinsatser om det händer något, en rädsla för att lämna polisbilarna – "de blir vandaliserade" – sammantaget en ovillighet att möta stadsdelen på dess egna villkor. Så sent som vid ett bråk i maj 1997 skickar polisen efter ett larm 20 bilar i något som snarast liknar en amerikansk polisfilm. Och polisen klagar över att inte kunna komma till rätta med sammanhållningen mot dem i stadsdelen.

I maj 1990 drogs den tidigare väl fungerande kvarterspolisen in i Hammarkullen – 1,5 år senare skriver SDN till polisen om behovet. Någon kvarterspolis fanns 1995 fortfarande inte i området.

Bostadsbolaget, som är den dominerande fastighetsägaren i stadsdelen, ikläder sig en ny roll några år in på 90-talet. Budskapet från kommuncentralt håll har varit tydligt – segregationen i vissa områden, däribland Hammarkullen, har blivit oacceptabel. Och Bostadsbolaget som faktiskt bidragit till samma segregation på ett mycket aktivt sätt svänger och "tar sitt ansvar". Man deltar aktivt i stadsdelsförvaltningens förnyelseprojekt och startar 1995 sitt eget med nedmonteringen av ett hus och en förändring av centrumbilden som "skulle bli en påtaglig fysisk förändring" men också med insikten om

²⁷ Referat i *Lärjedalsnytt* nr 7, okt. 1994

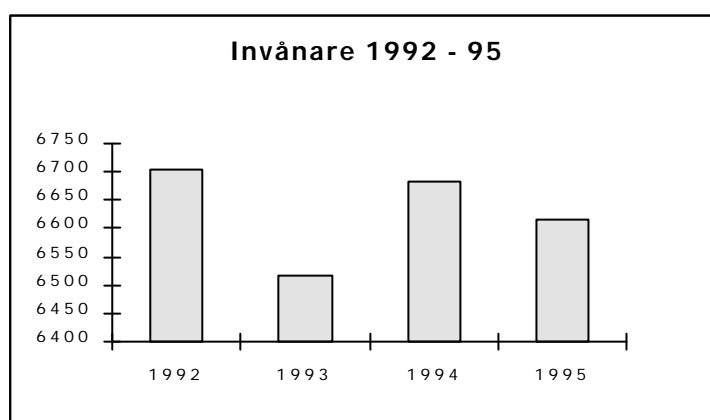
att det är åtgärder som ”skapar engagemang, verksamheter och bra service som ger det långsiktigt bästa resultatet.”²⁸

Det är samarbetet med stadsdelsförvaltningen som står i fokus:

”Genom att agera gemensamt med stadsdelsförvaltningen kunde vi visa på ett stort antal förbättringar som sammantaget skulle göra Hammarkullen attraktivare. Vi skulle återskapa en tro på framtiden för Hammarkullen.”²⁹

Och samtidigt som ”nedmonteringen” påbörjas konstaterar bolagets områdeschef att ”vi varit alltför fixerade vid en problematisering där problem och åtgärder koncentreras till hus och stadsbild.”³⁰

Statistiskt sett händer något redan i början på 90-talet. Invånarantalet sjunker och stadsdelen har ett kraftigt negativt flyttningsnetto 1992 och 1993.

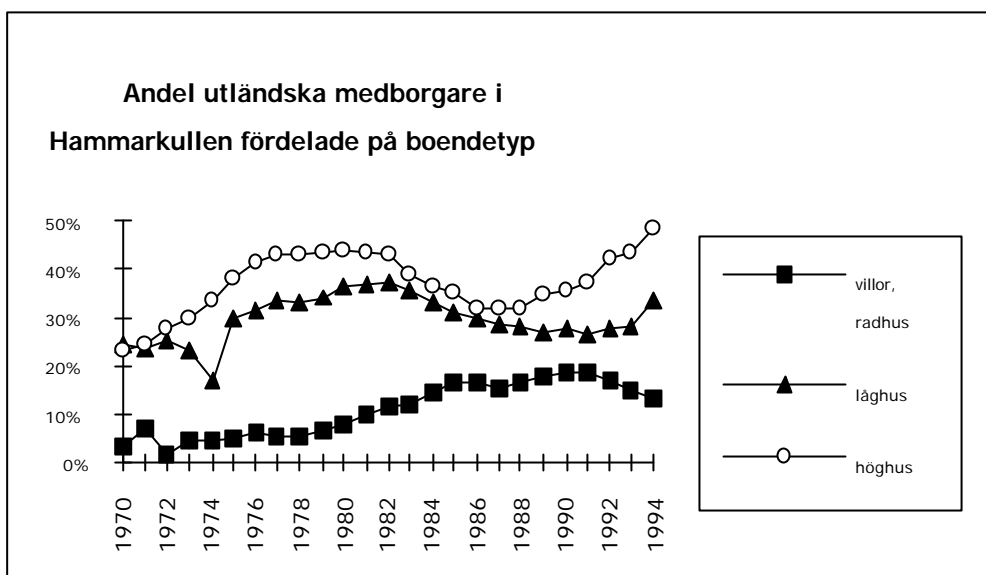
(Basområdesstatistik 1992 - 96, Göteborgs Stadskansli)

Andelen flyttare ligger på 27 och 29 % de här åren. Även 1994 är andelen flyttare 29% men nu är flyttningsnettot ändå positivt. 1996 kan man konstatera att med beräknade siffror så finns det c:a 1.200 Hammarkullebor som bott i områdets flerbostadsområden i 10 år eller mer och att de sett bortåt 12.000 andra komma och flytta vidare under samma period.

²⁸ Leif Andersson i Plan 1/96

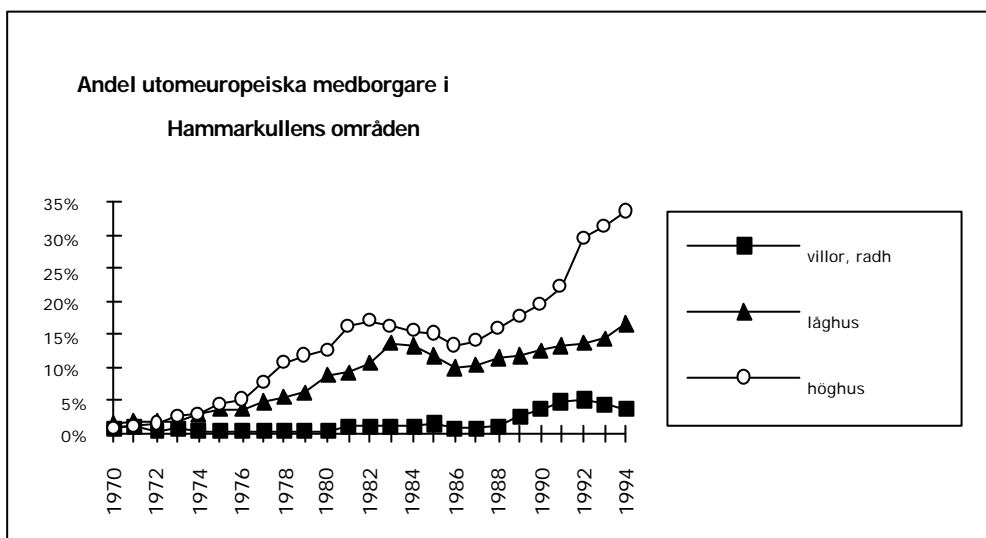
²⁹ ibid

³⁰ ibid

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Andelen utländska medborgare stiger kraftigt men fördelas mycket ojämnt i stadsdelen.

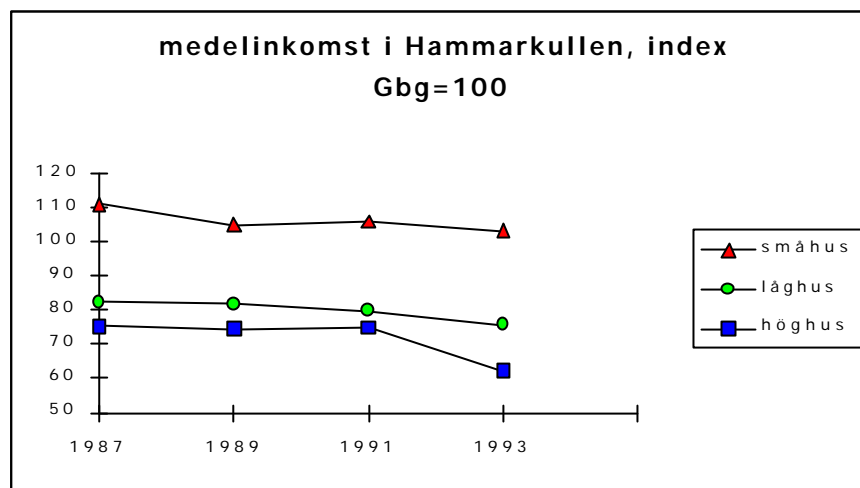
(Basområdesstatistik 1981 - 91, Göteborgs Stadskansli)

De som kommer från utomeuropeiska kulturer är nu i majoritet bland invandrarna medan inte mycket återstår av den gamla arbetskraftsinvandringen från Finland.

I faktiska tal innebär detta 1996 att 4.282 personer eller 65% av Hammarkullens befolkning har utländsk anknytning och att 2.246 eller 35% har en utomeuropeisk anknytning.

Socialbidragsberoendet ökar dramatiskt. 1993 har 33% av familjerna socialbidrag någon gång under året, 1989 var motsvarande siffra 14% (*Göteborgsbladet* 1989, 1993, Göteborgs Stadskansli).

Samtidigt sjunker medelinkomsten relativt sett.

(Inkomster i Göteborg 1987, 1989, 1991, 1993, Göteborgs Stadskansli)

Hammarkullen i början på nittioalet är en stadsdel i gungning. Omflyttningen ökar kraftigt och sprider sig även till ett stabilt område som Sandeslätt. Kommunen, de kommunala bolagen och andra myndigheter ger området mycket blandade signaler.

SDN-reformen tar initialt över från den gamla GAIS-gruppen med en områdesgrupp och en områdeschef men blir snabbt ett sätt att rusta ned ett område som lagt ner mycket möda på att rusta upp; bostadsföretagen visar att det är marknaden som styr, polisen förmår inte stödja området och liksom en symbolisk handling drar spärvägen in den spärrvakt som tillsattes 1980.

Lokalsamhällets gamla strukturer fungerar inte längre, de togs medvetet bort för att ge plats åt det nya. I Hammarkullen fanns ingen struktur som likt den i Eriksbo tog över när storsamhället inte fullföljde sina "åtaganden" i stadsdelen, den sortens lösningar var inte aktuella i Hammarkullen, här reste man krav istället för att ta över. Det fanns såväl strukturellt organisatoriska skäl som ideologiska bakom detta.

Diskussion

Alltsedan början på 70-talet har i Hammarkullen pågått ett mycket aktivt och ansvarsfullt lokalsamhällsbygge buret av en hög organisationsgrad och av eldsjälar bland såväl de boende som tjänstemännen i området. Ett arbete som syftat till stabilitet, självkänsla och aktivitet i området – det jag skulle vilja kalla **"projekt Hammarkullen"**.

Detta arbete kan beskrivas med en lång svagt uppåtgående bäge, då och då avbruten av hack, när yttre och inre skeenden inneburit avbrott i den positiva trenden. Avbrott som ibland gett ytterligare skjuts åt utvecklingen men som någon gång inneburit ett allvarligt avbräck för åratals framåt. Det är en långsiktig positiv trend som kanske kan ifrågasättas 1995. Inte för att så mycket negativt hänt utan för att de som den byggde på, på olika sätt har slutat sin gärning i området: de har flyttat, de har slutat, de har dött. Kvar i området finns efter 1995 helt andra grupper och helt andra sociala förutsättningar.

Även om den uppåtgående trenden kan påvisas och "projekt Hammarkullen" förefaller framgångsrikt under långa perioder finns det dock en annan sida av utvecklingen som också måste uppmärksammas. Det har funnits en sfär där Hammarkulleandans män och det sociala projekt som dessa burit upp inte haft inflytande. En sfär som kan exemplifieras med det begränsade inflytande man faktiskt haft över själva boendet, över frågor som inflyttning, boendedemokrati, förvaltning etc. Det handlar alltså om vilka frågor och beslut man förfogat över. Lokalsamhället Hammarkullen har haft begränsningar och det har uppenbart haft konsekvenser. Men det finns också en begränsning som rör de boende och deras engagemang. Det som kan sägas vara historien om den andra halvan, de som bara flyttar vidare, som inte ens från början haft för avsikt att stanna. Detta vill jag kalla **"det andra Hammarkullen"**.

Det är i den här sfären som Göta Finansskandalen förekommer, det är här som de outhyrda lägenheterna och den okontrollerade inflyttningen i olika omgångar drabbar stadsdelen. Trots "projekt Hammarkullens" framgångar.

Kanske är det två "historier" om Hammarkullen som skall skrivas, två utvecklingslinjer som självklart har med varandra att göra men som under långa perioder existerar bredvid varandra utan ömsesidiga genomslag. Dessa två sidor av området kan också vara viktiga att uppmärksamma när man skall försöka förstå utvecklingen i området och de starka känslor som hela tiden bryter fram då någonting händer.

”Projekt Hammarkullen” – ett lokalsamhälles framväxt

Det lokalsamhälle som växer fram i Hammarkullen med början på 70-talet kom att innehålla mer än vad de flesta bostadsområden kan räkna in på plussidan:

- lokalt politiskt forum
- lokal politisk samverkan och ibland inbördes kamp
- lokalt ansvarstagande
- Hammarkulleandan
- en projektkultur (ett sätt att ständigt få nya pengar till området)
- en lokal offentlighet
- ett sätt att inlemma vissa invandrargrupper, att på ett positivt sätt låta dem spela en roll som får stor betydelse för området som gäller för t.ex. latinamerikaner och finländare.

För att vara en betongförort formade Hammarkullen en stark identitet, en ofta mycket positiv sådan.

Identitetens framväxt

Hammarkullen utmålades som en blivande ”mardröm” i *GP* redan sommaren 1969³¹ och 1970 recenserar *Aftonbladet* området :

”När de första husen i Hammarkullen var inflyttningsklara var göteborgarna överens: – En ny miss av arkitekterna. ”

Med bildtexten till den evighetslånga Bredfjällslängan:

”De här bikuporna med tillhörande asfaltöken skrämde göteborgarna för Hammarkullen...”³².

Industrin behövde folk – det var här de hamnade. Gamla stadsdelar skulle bort, många tvangs flytta. Och i Hammarkullen blev omflyttningen stor redan från början.

Hammarkullen var en stadsdel som i ovanligt hög grad kom att stämma in på schablonbilden om den ofärdiga förorten där folk tvangs gå i lera till Konsumaffären i barracken; där all service, inklusive kommunikationer, blev klar långt efter det att människorna flyttat in. Debatten om förorterna hade fått fart och Hammarkullen framhölls i den redan från början som ett negativt exempel. Zintchenko (1992, s 47) redovisar fyra tv-program från 70-talets första år som ”sammanfattningsvis visade hur den lilla människan som flyttat till Hammarkullen kom i kläm på grund av storskalig planering och uteblivna möjligheter att själv utöva något inflytande.”

³¹ *GP* 4.7.1969

³² *Aftonbladet* 13.10.1970

Det negativa drogs fram i ljuset och de positiva krafter som skulle arbeta mot denna bakgrund formerade sig under 70-talets första hälft.

Den identitet som skapas är uppenbart dualistisk:

- **eländesbeskrivningarna** stämplar området på samma sätt som Rosengård och Rinkeby men
- kampen finns med; försvaret eller **motkraften**. I snart sagt alla artiklar beskrivs också den självständiga organiseringen, ofta med politiska förtecken. Områdets identitet kom i hög grad att handla om samarbete, ockupationer, blockader, stängningar och protester. En uttalad vilja att klara av problemen själva – med ekonomisk hjälp men utan styrning utifrån.

Lennart Zintchenko ger i referatet till sin bok om Hammarkullen en annan vinkel på motkraften:

”En vanligt förekommande ’försvarsställning’ gentemot omvärldens fördomar ges i rapporten en förklaring genom en generellt sett homogen klassbakgrund och Hammarkullens karaktär av lågstatusområde.”

Homogeniteten i bakgrunden kan kanske, åtminstone med tiden, be-
tvivlas men knappast solidariteten med de mindre besuttna i sam-
hället och med stadsdelen. Hammarkullen är ingen idyll, det har ald-
rig ens haft ambitionen. Kanske till skillnad från Eriksbo.

Arenan

Det tycks som att Hammarkullen kanske pga. sin storlek och sitt ut-
seende var en lämplig arena för det sena folkhemmets belackare och
försvarare. Det är svårt att tänka sig motsvarande strider i Hjällbo.
Eller ännu mindre i Eriksbo. Hammarkullen är tydligt en del i stor-
samhället. Det är till sin karaktär ”stad” och inte ”grannskap” i den
här aspekten.

Här fanns också ett antal personligheter som sökte en arena: Sone-
ryd, Herngren, Kampe, Hejde, Dempe m.fl. Här fanns också partier
som sökte en arena: socialdemokraterna, vpk, kfml(r) m.fl.
Hammarkullen kom att bli ett område som drog till sig unga aktiva
och förändringsbenägna människor. Arbetande, främst i skola, fritid
och socialtjänst, men också i ovanligt hög grad boende:

”Det var en Klondykeanda. Allt var nytt för alla. Det fanns ing-
enting i väggarna” säger en f.d. rektor som var med redan i bör-
jan på 70-talet.

Det stora politiska skeendet är av central betydelse när Hammarkul-
lens identitet formas. Det här var det sista stora steget, den sociala
ingenjörskonstens ”vilda västern”. I så motto ett nybyggarsamhälle –

7.000 människor från många olika håll skulle samsas i något som var alldeles nytt, utan regler, traditioner, vanor. Och visst finns här pionjärer och eldsjälar; nybyggare med både politiska, religiösa och sociala förtecken; de som funnit en arena med mycket stort svängrum och stora möjligheter.

”Hammarkullen är ett nybyggarsamhälle för de som bor kvar men inte för de andra. Det har alltid funnits en stor grupp som flyttar vidare”, säger en av de boende och aktiva i stadsdelen.

Kanske är Hammarkullen, alldeles som Australien en gång, både en deportationsort *och* ett nybyggarsamhälle; en plats att avsky men också att älska och göra till sitt.

Det fanns två centra i detta lokalsamhälle, ett för civilsamhället i Hamsam, ett annat i projekten och så småningom i den s.k. GAIS-gruppen. Dessa två grupper är ibland svåra att skilja åt, samma namn återkommer, de tongivande under såväl 70-talet som 80-talet var i stort sett desamma i båda dessa fora. Men eftersom de representerar två aspekter på den sociala organiseringens framväxt och är betydelsefulla för t.ex. genomslag och legitimitet i såväl stadsdelen som inom kommunal förvaltning, skall jag behandla dem var för sig.

Civilsamhället

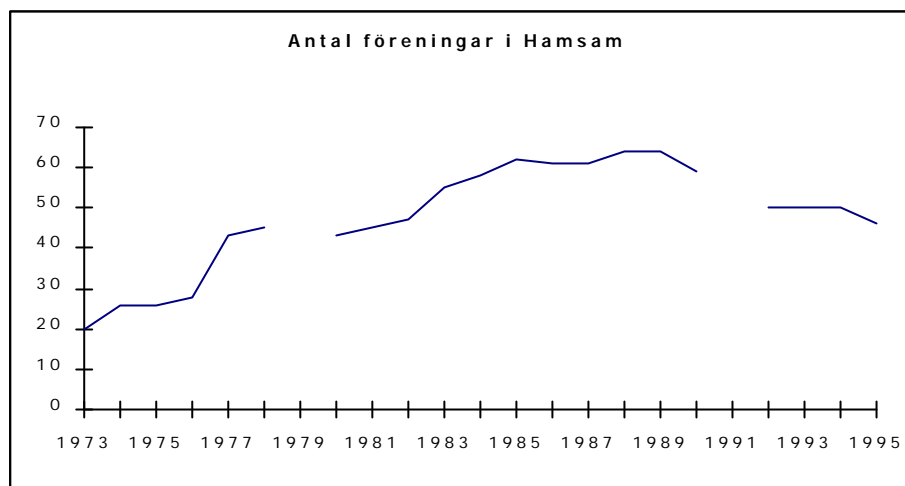
Det finns en allmänt utbredd uppfattning att Hammarkullen är mycket föreningstätt. Jens Jensen (1982) skriver i sin andra bok att

”Hammarkullen har under alla år kännetecknats av en mycket livlig och omfattande föreningsverksamhet...”

Men som en f.d. ordförande i Hamsam säger:

”Det föreningstäta Hammarkullen är delvis en myt. Många av de föreningar som står på listorna är ju inte särskilt aktiva. Eller består av särskilt många personer. Jag tror i och för sig att det är osedvanligt många föreningar och hög föreningstäthet men...”

Antalet medlemmar har varierat över åren. Från en start med 20 föreningar 1973 steg antalet i stort sett oavbrutet till som mest 64 i slutet på 80-talet och sjönk sedan igen för att 1995 ligga på 46. Den långa uppåtgående trenden som bryts i början på 90-talet illustreras också av dessa data.

(Hamsams årsberättelser 1973 - 1995; 1979 och 1991 saknas.)

Föreningar i Hamsam

	totalt	idrott	kultur	inv. för
1981	34	10	10	4
1982	29	9	13	7
1983	42	11	13	8
1984	43	11	13	10
1985	49	11	14	14
1986	55	13	15	15
1987	60	13	15	15
1988	60	13	20	20

(Fritid Hammarkullen, Årsberättelser 1981 - 88)

Det är väsentligt att se vilka föreningar som varit med. Uppdelningen nedan är gjord i årsberättelser från Fritid Hammarkullen under 80-talet. Intressant är den starka ökningen av fr.a. invandrarföreningar och kulturföreningar under dessa år – det är en mycket stor mängd sydamerikanska solidaritetsföreningar som kommer till – inte alla med särskilt lång livslängd.

För att få ett ungefärligt mått på föreningstäthet kan man utgå från den svenska folkrörelseutredningen (SOU 1987:37). C:a 200.000 föreningar på 8 milj. invånare ger 2,5 föreningar på 100 invånare.³³ Motsvarande ekvation med 60 föreningar på c:a 6.000 invånare, ger 1,0. En rimligare jämförelse är andra liknande miljonprogramsområden och inte en genomsnittssiffra för Sverige. Under alla omständigheter är detta knappast en hög siffra. Förmodligen borde ett resone-

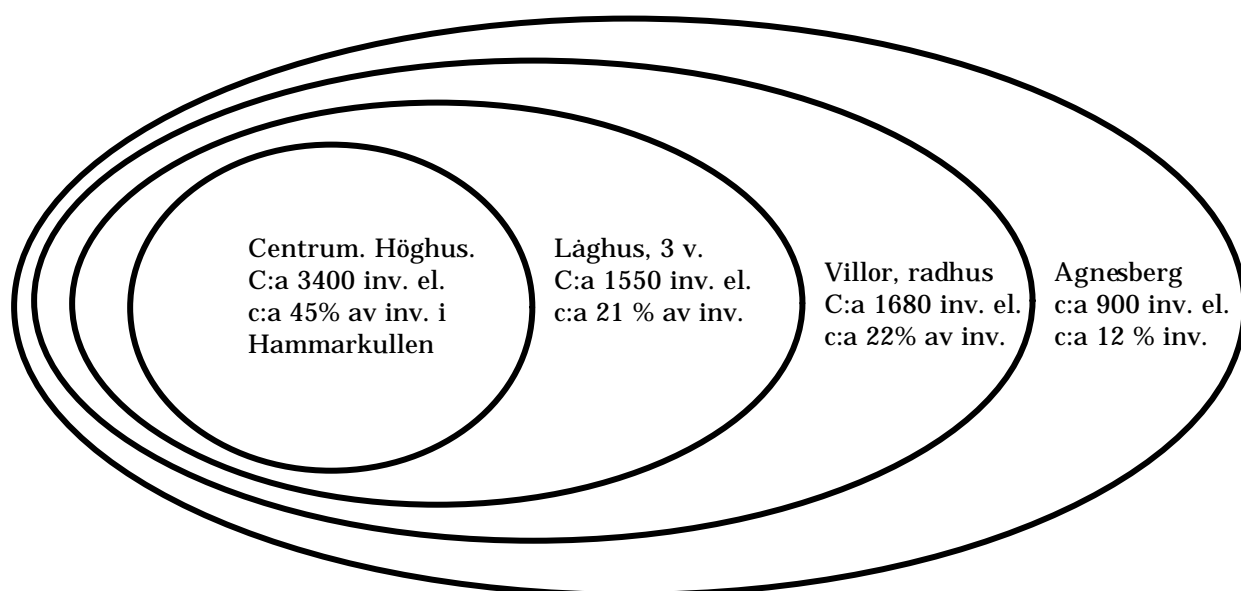
³³ Efter Matts Mattsson, *Vilse i Folkhemmet*, s 259, som konstaterar att föreningstätheten är låg i Gullänget med c:a 1,0, högre i Örnsköldsvik med 2,0 osv.

mang föras om vilka föreningar som borde kallas Hammarkulleföreningar och vilka som borde tillkomma men som inte finns i adressförteckningen. Här finns en mindre felkälla – möjligen tar felet ut varandra.

Föreningstäthet säger inte mycket om föreningsengagemang eller spridningen av engagemanget. Inte heller är det så att alla föreningar kommer att få samma betydelse. I ett avsnitt granskar jag därför vilka det är som varit engagerade med hänsyn till deras boende, i ett annat latinamerikanerna i Hammarkullen.

Centrum och periferi

Lite grovt kan deltagarna i Hammarkullens civilsamhälle delas upp efter boende utefter en linje från centrum till periferi där också boendeformen skiftar.

(Invånarantalet är ett genomsnitt. Till det egentliga Hammarkullen har också adderats Agnesbergs 900 invånare.)

Det visar sig vid en genomgång av såväl styrelsemedlemmar i Ham-sam under åren 1973 – 1995 som kontaktadresser för de olika föreningarna att fördelningen är skev i förhållande till antalet boende. Att också "övriga" kommer med beror på att det utanför det egentliga Hammarkullen fanns och finns grupper som sökt sig till stadsdelen. Icke så få av dessa har kommit att få stor betydelse i Hammarkullens civilsamhälle, inte minst under 70-talet och början av 80-talet. En del

av det som ligger utanför Hammarkullen, Agnesberg och Ramnebacken, skiljer ut sig och får därför vara med separat.

Med visst fog kan man säga att Hammarkullen övertog delar av en organisationsstruktur som redan fanns i äldre områden neråt Ramnebacken och Agnesberg. Andra som sökt sig till Hammarkullen från såväl Hjällbo som Storås och staden i övrigt har varit av mindre betydelse.

Ytterligare ett problem är de föreningar som endast har en postbox-adress och ingen kontaktperson. Två förklaringar kan finnas till detta. Den ena att föreningen ligger i träda eller har upphört och det enda som finns kvar är just denna box – ibland är detta lätt att se eftersom föreningen faktiskt försvinner efter något år. Den andra är att man skaffat sig en lokal och låter posten gå dit – detta är en utveckling man kan se under åren och som sammanhänger med en allt starkare etablering, med kommunala bidrag etc., alltså en rakt motsatt utveckling.

Adresser till kontaktpersoner i Hamsams medlemsförteckningar.

	1975	1976	1979	1984	1987	1993	1994	1996	inv snitt	inv %
Centrum	8%	19%	15%	19%	29%	28%	27%	24%	3429	45%
Låghus	14%	16%	20%	20%	23%	20%	20%	23%	1551	21%
Småhus	25%	19%	25%	31%	18%	24%	23%	24%	1677	22%
Agnesberg	25%	26%	20%	12%	7%	8%	9%	9%	900	12%
Övriga	28%	24%	22%	21%	24%	19%	21%	26%		

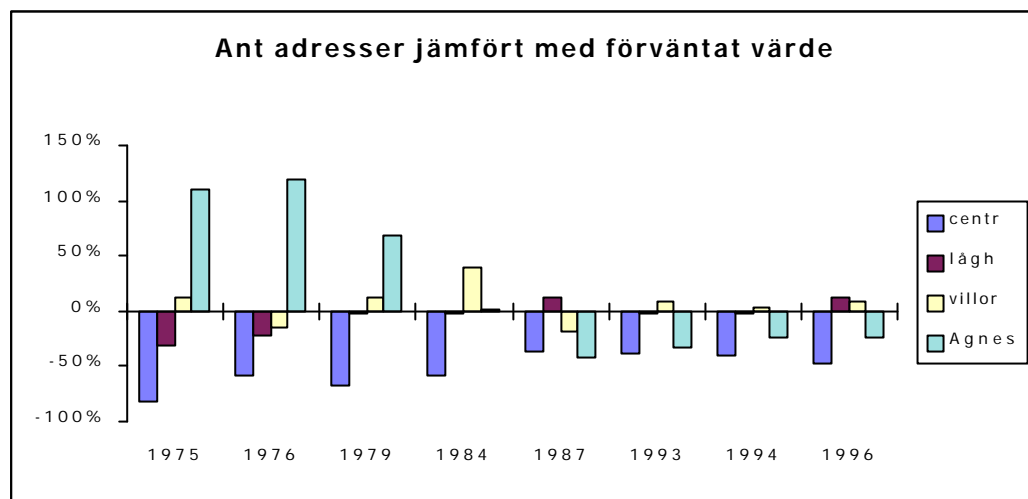
(Hamsams medlemsförteckningar 1975, 1976, 1979, 1984, 1987, 1993, 1994, 1996; beräkningen av genomsnittsbefolkningen tar inte hänsyn till att vare sig låghus eller villor var färdigbyggda i början på 70-talet. Procenten kan därför slå fel på olika år. Tendensen bör dock vara densamma. Total befolkning i Hammarkullen är i snitt 7.557, Agnesberg är beräknad till c:a 900.)

Föreningsliv och föreningsvana i Agnesberg slår igenom på 70-talet men områdets betydelse minskar sedan under 80-talet. En motsatt utveckling finns i höghusen i centrum. Över 30% når man dock aldrig och man ligger hela tiden långt under vad man kunde tänka sig med tanke på befolkningssiffran.

Ett annat sätt att visa samma sak är att jämföra med den representation som borde funnits om adresserna fördelats efter invånarantal i respektive område. Vi får då en skillnad mellan förväntat värde och faktiskt värde, ett plus eller minus i procent som nedan.

Ett problem är att cirka 25% hör hemma i gruppen övriga, dvs. fr.a. boende någon annanstans, plus som mest ett par stycken i Hjällbo eller Linnarhult och som mest 4 föreningar med postbox. Faktum

kvarstår dock att höghusen i centrum även sedan de hämtat sig från 70-talets katastrofalt dåliga siffror aldrig kommer upp till en förväntad nivå medan låghus och villor gör det.

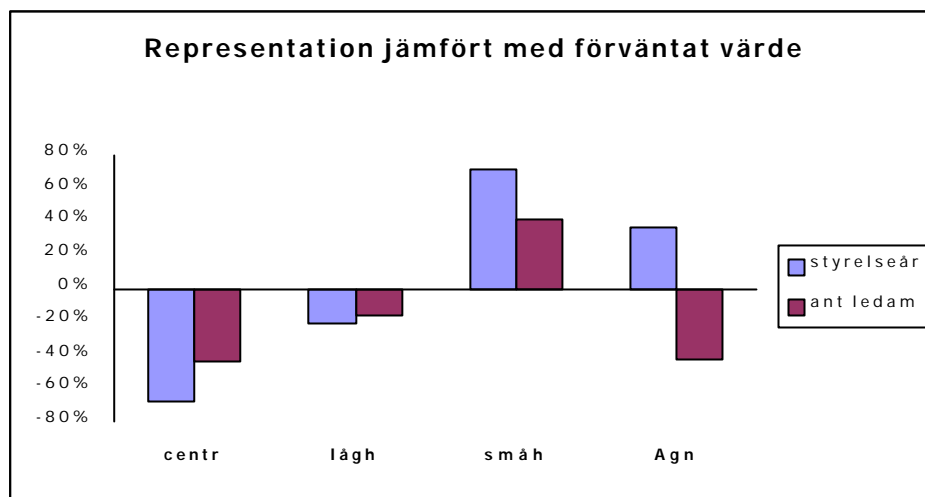
(Hamsams medlemsförteckningar 1975, 1976, 1979, 1984, 1987, 1993, 1994, 1996)

Ett annat sätt att studera detta är att titta på styrelserepresentationen under åren 1973 - 1995. Ett visst bortfall finns, fr.a. beroende på utelämnade adressuppgifter. I de fall ledamöter varit både anställda och boende har de eftersom detta handlar om civilsamhället räknats som boende. Tendensen är klar. Småhusen runt Hammarkullen och i det närbelägna Agnesberg står för c:a hälften av alla styrelseår nedlagda i Hamsam.

	totalt	centrum	Låghus	småhus	Agnesb	övrig kommun	bortfall
styrelseår	174	23	26	60	26	2	21
ledamöter	60	14	10	17	4	2	5
snitt	2,9	1,6	2,6	3,5	6,5	1	4,2

(Hamsams årsberättelser 1973 - 1995; 1979 och 1991 saknas; samt Hamsams medlemsförteckningar, protokoll och adresslistor.)

Vid en jämförelse i stil med den ovan där det förväntade antalet ledamöter och styrelseår jämförs med det faktiska utfallet får man följande bild (kommunala tjänstemän som varit ledamöter har då tagits bort eftersom de förvränger bilden).

(Hamsams årsberättelser 1973 - 1995; 1979 och 1991 saknas; samt Hamsams medlemsförteckningar, protokoll och adresslistor.)

Ser man närmare på siffrorna visar det sig att de två låghusområdena skiljer sig åt, Sandeslätt har en bättre representation än Gropens Gård. Vidare är det några tongivande personer som bott i Agnesberg och därmed dragit upp antalet styrelseår (Sture Soneryd är det bästa exemplet).

Det sker även här en utjämning under 80-talet och början på 90-talet, höghusen i centrum blir bättre representerade, men i förhållande till sin storlek har de få ledamöter.

Intervjuerna styrker denna bild. Det finns en anknytning till tidigare föreningsliv, tex. bland socialdemokraterna.

”Här fanns redan tidigare ett (s)-fäste” enligt en aktiv. ”Vi kunde bygga på ett tidigare föreningsliv i Hammarkullen” säger en av Hamsams grundare 1999. Och många vidgår att de aktiva i stor utsträckning funnits i villor och radhus eller i det föreningsaktiva låghusområdet Sandeslätt. Hamsams ordförande 1990, Hans Linderstad, framhåller t.ex. i en intervju 1990 att det är i småhusområdena många föreningsaktiva bor³⁴.

Agnesbergs betydelse har dock ingen tagit upp. Bortsett från Sture Soneryds centrala roll under två decennier tycks dominansen i stort sett ha försvunnit efter 70-talet. Om detta beror på att de boende i Agnesberg t.ex. har åldrats och därmed blivit mindre aktiva eller helt enkelt valt att organisera sig på annat sätt någon annanstans ligger utanför denna studie.

³⁴ Intervju med Jeppsson, Eva-Karin (1990)

Sammanfattningsvis är periferin av stor betydelse för civilsamhället i Hammarkullen. Under uppbyggnadsskedet bidrar äldre områden med en struktur och en föreningsvana, senare kommer stabiliteten i småhusområdena att bära mycket. Skillnaderna mellan styrelseår och antal ledamöter är också belysande. Kortvariga engagemang är betydligt vanligare i höghus- och läghusområdena än i småhusen – de långa bärande insatserna återfinns oftast inte där. Snitttiden som ledamot är inte ens hälften när man jämför centrum med småhusen.

Latinamerikanerna

Det kan nog finnas fog för att säga att sydamerikanerna, och framför allt då chilenerna, och Hammarkullen fann varandra. Det internationella solidaritetsarbetet blev en naturlig fortsättning på arbetet med att bygga upp ett solidariskt samhälle i Hammarkullen. Här fanns Hammarkulleandans naturliga internationella förlängning. Kamp mot orättvisor, gränsöverskridande, direktdemokrati, ockupationer – allt var delar av samma kamp, här som där (se tex. Lindqvist 1991).

Sydamerikanerna, å andra sidan, gav Hammarkullen ett alternativt ansikte. Bilden med evighetslånga fasader i stelt byråkratgrå betong – gärna foton tagna i dimma, regn, höst – fick konkurrens av mycket levande färggranna rörliga halvnakna sambadansöser av varierande ursprung men med Sydamerika som kulturell hemadress.

Det här får en oerhörd betydelse för bilden av Hammarkullen. Samarbete mellan framsynta byråkrater, förvaltningsövergripande initiativ, eldsjälar i projekt efter projekt osv. förändrar inte bilden av Hammarkullen. Arbetet är både engagerat och bra men bakgrunden är fortfarande den inte särskilt lyckade storskaliga förorten. Karnevalen däremot är något helt annat – det är det bästa från sydligare länder till kylan hos oss, det är ett annat svängrum, bokstavligt talat, mellan de slutna husen. Detta framstår som ett *positivt alternativ*, inte bara ett bra sätt att hantera problemen.

Det är vanligt att tillfrågade som inte direkt bott eller arbetat i Hammarkullen förklarar det specifika med stadsdelen med inflytandet från latinamerikanerna, det är inte ovanligt att även de som levt och verkat där har den uppfattningen. Men frågan är om de inte kom till ett väl organiserat område, att de togs emot och passade in men att grunden är en mycket helsvensk fortsättning på folkhemsbygget. Det är "projekt Hammarkullen" som skiljer stadsdelen från t.ex. Hjällbo. I detta projekt är latinamerikanerna *en* del men inte mer och inte huvuddelen.

Nej, det är inte Rio

■ Hammarkullen var sig inte likt i går. I ett ringlande karnevalståg drog ballerinor, björnar, clownner, rumpnissar och djävlar fram i strålande sommarväder och prunkande grönska. Hammarkullekarnevalen blev ännu mer lyckad än tidigare år, inte minst tack vare alla latinamerikaner som satsat helhjärtat på fantastiska utstyrselar. Ibland kunde man tvivla på att detta verkligen var Sverige!

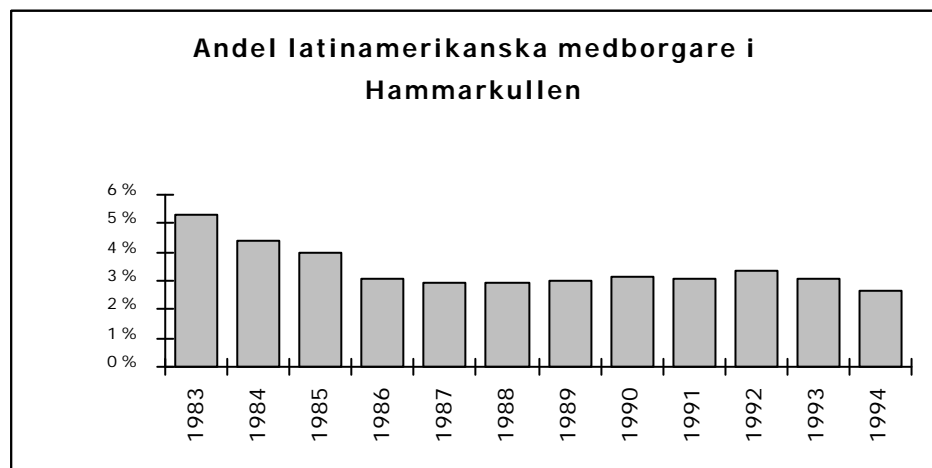

● Nej, bilden är inte hämtad från karnevalen i Rio utan från karnevalen i Hammarkullen! Hula-hula-flickorna kommer från Páscon i sydligaste Chile och var några av de flera hundra som satte färg på karnevalståget. Foto: STIG HAMMARSTEDT

● SISTA SIDAN

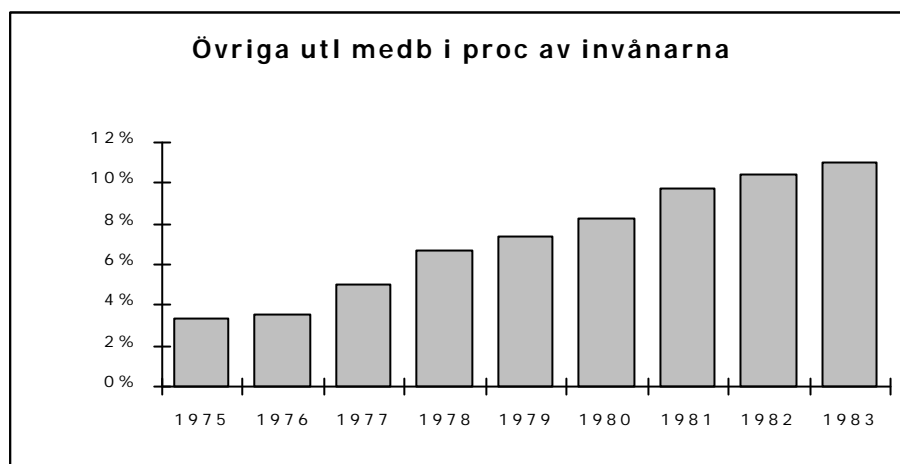
(Arbetet 3.6.1985)

Andelen sydamerikaner har aldrig varit särskilt stor t.ex. jämfört med den finska gruppen och andelen sjönk mycket snabbt i slutet på 80-talet för att runt 1995 ligga kring 5% för hela gruppen, inklusive dem som blivit svenska medborgare.

(Basområdesstatistik 1983 - 94, Göteborgs Stadskansli)

För åren innan 1983 finns ingen statistik som direkt pekar ut latin-amerikanerna. En jämförelse kan då vara att se på hur stor andel samtliga "övriga länder" är i medborgarstatistiken för åren 1975 - 1983. En sådan jämförelse styrker att den latinamerikanska andelen av Hammarkullens befolkning aldrig varit särskilt stor.

(Basområdesstatistik 1975 - 83, Göteborgs Stadskansli. 1983 som alltså är överlappande är latinamerikanernas andel drygt 5% (325 pers) medan samtliga övriga, inkl latinamerikanerna är dryga 10% (673 personer).

Kunskapen om hur det faktiskt ligger till är dålig. I *GP* talas det om latinamerikanernas dominerande inflytande så sent som i jultid 1996. Och bland de närmast berörda är det samma sak:

"I Hammarkullen är det sydamerikanska inflytandet störst. Där bor mycket chilensare och de har med sig sin egen kultur" säger en f.d. förvaltare i området 1996.

"Latinamerikanerna har stor betydelse för bilden av Hammarkullen. Skall man beskriva området ur invandrarsynpunkt så blir det massor med latinamerikaner och lite finnar men egentligen är det ju tvärtom. Det är förvånansvärt få med latinamerikansk bakgrund med tanke på vilken dominans de har på karnevaler men även i föreningar..." säger en mångårig medlem i Hamsam.

Faktum kvarstår alltså, latinamerikanerna har stor betydelse för bilden av Hammarkullen under många år. Och de är fortfarande starkt förknippade med stadsdelen. En förklaring är att de har haft och i alla fall i viss mån fortfarande har Hammarkullen som ett kulturellt centrum. Och kanske att t.ex. Hammarkullekarnevalen fungerar som en manifestation för dem.

De anställda

Ett aktivt och välorganiserat civilsamhälle är en del i uppbyggnaden av ett lokalsamhälle men tjänstemän inom kommunen och de mötesplatser som varit tillgängliga för de aktiva i Hammarkullen har varit lika viktiga delar. Som jag redan tidigare nämnt fanns här knappast några vattentäta skott. Tjänstemän som samtidigt bodde i Hammarkullen var företrädare inom civilsamhället. Sekreteraren i föreningsrådet, vilket var Hamsams kommunala beteckning, var t.ex. under många år den kommunanställda Soneryd, som dessutom bodde i Agnesberg.

Jag har redan talat om det stöd man hade centralt för att forma en ny och förvaltningsövergripande organisation i området. Med detta skapades också en ny tjänstemannaroll där de lokala behoven och förutsättningarna sattes före de olika förvaltningsorganisationernas egna behov och traditioner. Skola och Fritid tycks ha varit de centrala delarna i denna utveckling med ett starkt utvecklat samarbete sinsemellan och en ständig närvaro i alla grupper och projekt.

Socialtjänsten var mer reserverad. Tvång och myndighetsutövning ansågs vara två delar som inte gick ihop med en mobilisering i stadsdelen. Det enda grannskapsarbete som förekom (i Gropens Gård 1978-79) var mycket omtvistat och lades snabbt ner. Balansen mellan försvaret av de mest utsatta familjerna och individerna och mer strukturella behov var också svår. Ett exempel är upprördheten vid vräkningarna i samband med försöken att röja upp efter Göta Finansskandalen.

Projektet

Friskoprojektet kan ses som den egentliga starten av ett lokalsamhälle i Hammarkullen. Det blev en mötesplats mellan civilsamhället och dem som arbetade i stadsdelen. Projektet gavs också medvetet resurser till just detta och där utvecklades mycket av de lösningar och de förhållningssätt som sedan skulle följa med genom åren.

Sedan början på 70-talet såg man hela tiden till att få optimala resurser till stadsdelen. För projekt är ett av Hammarkullens mest typiska drag – förmågan att dra till sig pengar har varit stor. Zintchenko (1992, s 139-40) har en katalog på 17 projekt mellan 1973 och 1991. Den är, som han skriver, inte fullständig.

På många sätt ger detta en skev bild av verksamheten. Det handlar knappast om 17 i sig skilda verksamheter så som man är van att betrakta projekt. Snarare är det ett och samma projekt med målet att bygga ett bra samhälle som tar sig olika skepnader allteftersom behoven växlar och allteftersom olika möjligheter öppnar sig. Finns det pengar till SIA – då har man ett SIA-projekt; finns det kulturpengar

har man kulturprojekt; när arbetsboken var aktuell hade man ett sådant projekt; när musikrörelsen var som hetast hade man musikprojekt osv.

"Sture (Soneryd) var en mästare på tuvhoppande med projekt-pengar" enligt en f.d. rektor.

"Man skapade pengar. Sture var fantastisk!" säger en annan aktiv.

GT 2.11.-76

Krafttag för Hammarkullen

Nu ska problemen lösas

Poängpromenader, jippon, fritidsaktiviteter...
I söndags var det fest i Hammarkullen.
Men hur ser framtiden ut för människorna i stadsdelen?

— Lokalproblemet är löst i dagarna och innan årets slut har stadsdelen fått egna kvarterspoliser, lovar chefen för ordningspolisen.

— Vi behöver kommunens stöd för att skapa en aktiv fritid, säger fritidsledaren.

— Vi behöver mer pengar för fritidsverksamheten och fler arbetstillfällen inom stadsdelen, säger ledaren för FRISKO, ett kommunalt projekt som sysslar med skola-fritid.

● Leif Herregren ordförande i Hammarkullens samarbetsråd och Sture Soneryd Fritid Göteborg har en optimistisk syn på framtiden i Hammarkullen.
Foto: LANSERIK LINDEN

GT 2.11.1976

Det väsentliga var att man skötte pengarna, de kom till ett område med en väl utbyggd struktur, till ett lokalsamhälle som kunde ta tillvara på dem och göra något av dem även om inte allt stämde med formuleringarna i ansökan. Och därför kunde man söka nya.

I sig ledde detta till en problemlösning i bilden av stadsdelen eftersom det var problemen som ledde till resurser. Något som bl.a. Lena Gerholm påpekat:

"Genom ett samfällt agerande bland lokala institutioner, har de yrkesverksamma där kunnat utnyttja den allmänt utbredda synen på Hammarkullen som ett bostadsområde i behov av ett ständigt tillflöde av resurser."³⁵

Stadsdelen Hammarkullen berättade ständigt om sina behov och gav därmed en negativ syn på stadsdelen. Å andra sidan berättade man också ständigt om sin förmåga att göra något bra för pengarna man fick.

³⁵ Zintchenko, s 127, i en kommentar till Gerholm.

Hammarkulleandan

Kanske kan ovanstående vara de delar som tillsammans utgör grunden för det som brukar kallas Hammarkulleandan, något alla intervjuade återkommer till i positiva eller rent lyriska vändningar:

”Man började tillsammans: *hela* Hammarkullen är vår bit”, säger en boende och aktiv.

”Jag tror det funnits nåt som skulle kunna kallas Hammarkulleandan. Det är nåt av det finaste som jag har fått ta med mig, att ha fått finnas med i de sammanhangen. Det har varit väldigt positivt att människor med olika tro, olika politiska utgångspunkter, olika sociala bakgrunder, från väldigt olika länder och världsdelar har kunnat jobba sida vid sida”, säger en frikyrkopastor i en intervju i Zintchenko (1992, s 111).

”Man höll ihop mot krafter utifrån. En saklig omsorg om varandra. En Hammarkullekille rånade inte en annan”, säger en f.d. politiker och aktiv.

”En positiv, öppen människosyn. Ett tillåtande klimat. Ingenting i väggarna. Ett arbete över gränserna. SDN-anda långt före SDN”, säger en f.d. rektor.

Samma insikt i efterhand har fler:

”...ett antal såg till att tjänstemannaapparaten fungerade till stadsdelens bästa..det som kallas Hammarkulleandan. Då var det ju tidigt 70-tal men man jobbade på SDN-sättet genom att gå över gränserna” säger en boende och aktiv.

”Positivt med Hammarkullen är att man har försökt, man har velat, man har tagit saken i egna händer och man har inte stått med mössan i handen” enligt en f.d. rektor.

Eller som en annan f.d. rektor uttrycker det:

”Centrala resurser tog tid men man kunde inte vänta – alltså handlade man”. ”Lugna ner dig, det här får vi lösa härute, fick man säga till skolledningen.”

Projektets begränsningar

Vissa delar har hela tiden varit dominerande i ”projekt Hammarkullen”. Barn- och framför allt ungdomssituationen kommer gång efter annan upp – det är uppenbart att den varit föremål för mycket av det arbete som lagts ner. Men som en av de aktiva nu säger:

”Det handlar om en stadsdel som aldrig växer upp. Det är unikt. Vi talar om problemen med ungdomar i Kortedåla på 50-talet, i Landala på 30-talet men *de* har inte haft problem efteråt.”

Fritidsfrågor har också alltid funnits med. Det har gällt kulturprojekt, försvar av badet eller kamp för Folkets Hus eller lokaler.

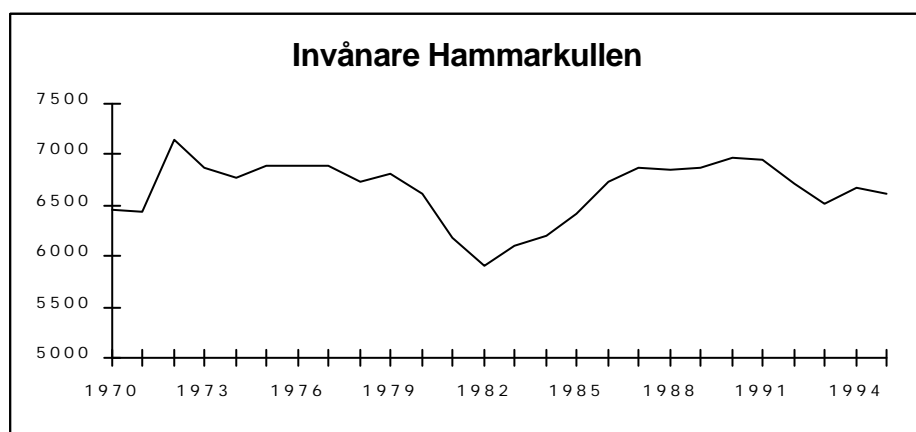
Men stora delar av det som har betydelse för hur ett bostadsområde fungerar har lämnats till marknadens aktörer på ett sätt som närmast är besynnerligt med tanke på den starka organiseringen i området. Till dessa frågor hör förvaltning och uthyrning. Det är också frågor på delområdesnivå där det ena området kan fungera bra och det andra dåligt. I ett område med Hammarkullens omflyttning är detta mycket strategiska frågor.

Till "projekt Hammarkullens" begränsningar hör också den självklara tonvikten på centrum. Det handlar om en offentlighet i stadsdelens mitt. På torget! Det handlar inte om något så futtigt och närstående som att hålla på med folks rabatter eller tvättstugor eller trappuppgångar. Inställningen ligger ofta nära ett "stadslivsideal" trots att mycket av stadens kännetecken saknas. Kanske kom också vissa invandrargrupper tydligen urbana tillhörighet att spela roll för detta, t.ex. sydamerikaner och iranier. Det är bestickande att se det jag kallar "projekt Hammarkullen" som en uppvisning i stadslivsidealens anda. Här finns åtskillnaden mellan offentligt och privat t.ex. Och här finns tonvikten på politik och offentligt liv. Och det handlar nästan uteslutande om aktiva *män*.

Det "andra" Hammarkullen

Invånarantal - inflyttning, utflyttning, omflyttning

Befolkningen i Hammarkullen är relativt konstant bortsett från den första halvan av 80-talet med såväl uthyrningssvårigheter i hela Göteborg som Göta Finanshärvan i området. Men omflyttningen är hög.

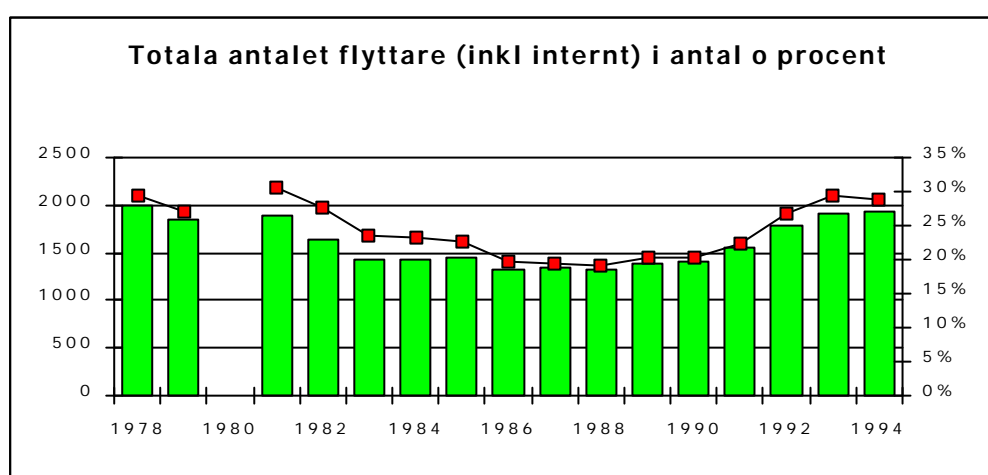

(Basområdesstatistik 1970 - 95, Göteborgs Stadskansli)

En icke föraktlig del av de boende "flyttades" snarare än "flyttade" från miljöer de hellre hade bott i eller som de inte av sociala eller ekonomiska skäl orkat ta sig ifrån:

"De flesta var nya i Angered och kom som arbetskraft till Göteborg. Även ofrivilliga flyttningar efter separationer, bråk, evakueringar, renoveringar och dylikt", enligt en boende och aktiv.

Det visar sig vid studier av flyttningsfrekvens och flyttningsmönster att Hammarkullen är och har varit ett tillfälligt boende för mycket stora grupper. Boende som förmodligen aldrig haft för avsikt att stanna i området längre än nödvändigt, som mellanlandat där på väg från en hembygd någonstans i Sverige, Finland, Jugoslavien eller Iran, till ett boende någon annanstans i Göteborg eller dess kranskommuner.

(Flyttstatistik för Göteborg 1978 - 1994, Göteborgs stadskansli. 1980 har förkommit.)

Andelen flyttare sjunker under de lugna åren en bit in på 80-talet, 2-3 år ligger den under 20%, f.ö. pendlar den runt 25%. Det är viktigt att komma ihåg att dessa siffror gäller hela Hammarkullen, alltså även radhus/villor och det förhållandevis lugna Sandeslätt. Vad andelen är på Bredfjällsgatan och Hammarkulletorget kan man bara gissa.

Kvarboende

Som försvar för demonteringen av huset i Hammarkullen 1996 uppger Bostadsbolaget att "c:a 60% av hyresgästerna har bott i huset kortare tid än 3 år."³⁶ Och statistik från Bostadsbolaget, ägare till såväl Hammarkulletorget som Sandeslätt, (kanske det sämsta och det bästa

³⁶ Leif Andersson i Plan 1.1996

av flerbostadsområdena) visar att en mycket stor grupp flyttar mycket snart från området men att en mindre grupp bor kvar och har det som sitt hem under lång tid (bilden är enligt Bostadsbolaget lokalt bättre för Sandeslätt och sämre för Hammarkulletorget):

Andel hyresgäster som bott i samma lägenhet i Hammarkullen			Andel hyresgäster som bott hos Bostadsbolaget		
> 3 år	> 5 år	> 10 år	> 3 år	> 5 år	> 10 år
38%	25%	15%	54%	38%	25%

(Statistik från Göteborgs Stads Bostadsbolag i brev 1996)

Det förefaller rimligt att dra slutsatsen att åtminstone hälften av dem som flyttar in på Hammarkulletorget aldrig har för avsikt att stanna där. Eller att de mycket snabbt inser att de skall vidare.

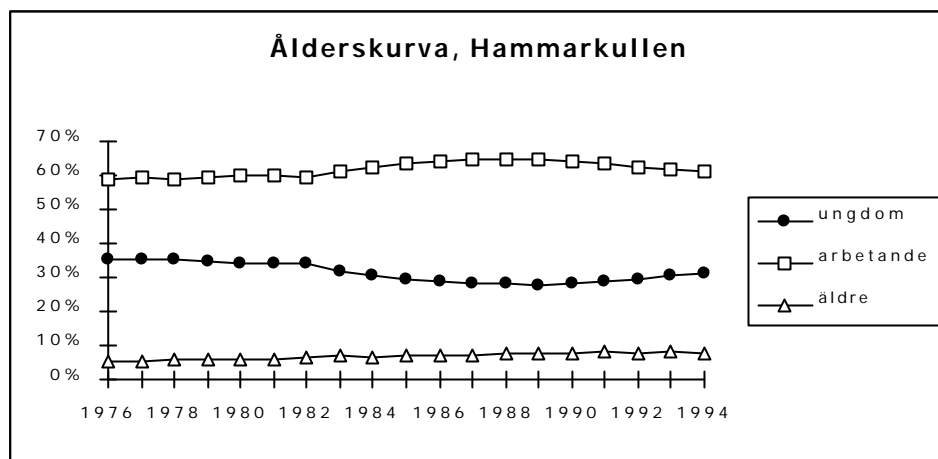
Samtidigt finns det 700 - 800 människor i dessa två områden som bor kvar och utgör en del av stadsdelens stabilitet. Extrapolerat på de likartade men periodvis sämre skötta Bredfjällsgatan och Gropens Gärd skulle det kanske finnas c:a 1.200 människor i Hammarkullens flerbostadsområden som bott där i 10 år och i sin tur sett 12- 13.000 grannar komma och gå under denna tid.

Flyttrörelser

Bilden av Hammarkullen som ett genomgångsområde finns där såväl 78-82 som 91-94, de två perioder jag har tittat på och jämfört. Omflyttning inom Göteborg är den största flyttrörelsen. Hammarkullen förlorar alltid invånare som flyttar vidare inom stan. Förortsområdet runt Göteborg är en annan stor avnämare.

Hammarkullen är för många en första anhalt på väg in i Göteborg eller Göteborgs omgivning och har i princip aldrig ett positivt flyttningsnetto med annat än orter utanför Göteborgsregionen och det fåtal stadsdelar som också ligger långt ner på en "attraktivitetslista" som Hjällbo och Bergsjön.

Delar av Hammarkullen fungerar under mycket stora delar av sin historia som en bostadsreserv för Göteborgs kommun. Tillsammans med några andra stadsdelar som Gärdsten och Hjällbo finns mer än hälften av kommunens tomma lägenheter här. I realiteten får vi stadsdelar som aldrig "växer upp", som alltid har ungefär samma ålderssammansättning i befolkningen, samma behov av daghem och samma ungdomsproblem.

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

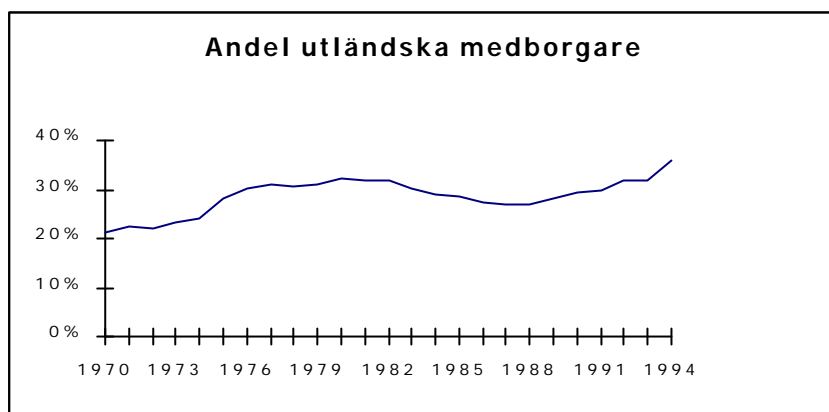
Under 25 år är de kortvarigt boende en mycket stor grupp människor, som varit Hammarkullebor men som förmodligen endast perifert kommit i kontakt med det jag kallat "projekt Hammarkullen". Men vem skriver Hammarkullens historia ur deras perspektiv? Finns den? Är den egentligen bara en nedslående statistik? (Jens Jensens foto-böcker är kanske ett exempel på ett försök att skriva deras historia. Efter 20 år bor nästan ingen kvar. Historien blir en bok om människor som en gång bott i området. Men vad har det egentligen med stadsdelen att göra?)

Det är kanske symptomatiskt att den här gruppen inte är identifierad – kanske inte kan identifieras – och förmodligen inte heller identifierar sig som Hammarkullebor i någon större utsträckning.

Det är inte så att den är betydelselös. Den påverkar i hög grad "projektet". Men i frågor om boende och flyttningar och inflyttningar och skötsel är man maktlös. Detta är inte Hammarkulleprojektets frågor.

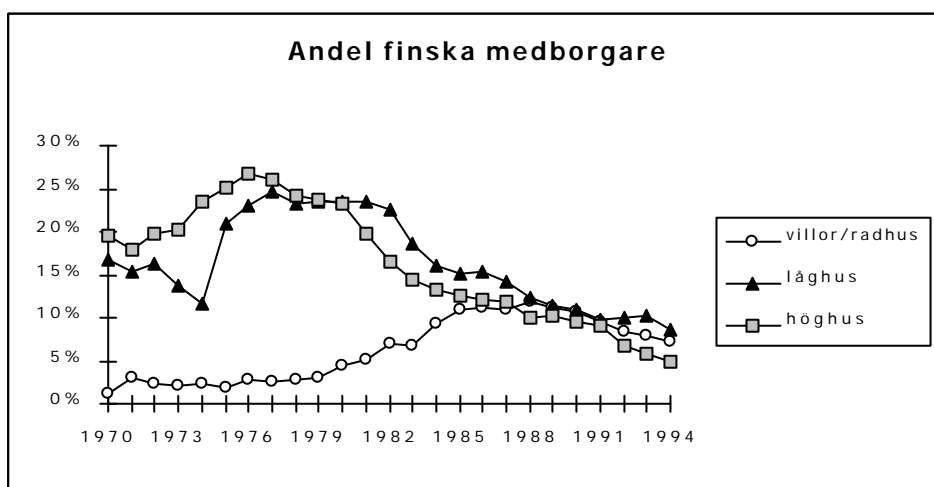
Invandrare i Hammarkullen

Det har alltid bott många invandrare i Hammarkullen.

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Från början var finländarna klart dominerande och de var länge den största gruppen:

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Inflyttningen av latinamerikanerna har, som jag visade ovan, kommit att förknippas med Hammarkullen. Men den stora invandringen har under åren handlat om andra grupper som, åtminstone till en början, på ett mer omärkligt sätt sugits upp i stadsdelen eller flyttat vidare.

Den finska gruppen minskade kraftigt med början redan kring 1980, den latinamerikanska – de i Hammarkulleandan internaliserade invandrarna – minskade stadigt genom utflyttning och så småningom återflyttning till hemlandet. Istället kom muslimerna från mellanöstern och Afrika med ett helt annat kulturellt mönster, med andra kläder och vanor.

”En av de avgörande förändringarna är invandrarvägen i slutet på 80-talet och början på 90-talet. Det går bra ända fram till de synliga invandrarna, de som går omkring i hucklen och så, då nåddes en gräns och många jag hade kontakt med reagerade kraftigt. Man hade en stor öppenhet för utländskt inflytande och invandrare men nästan hade man ett slags gräns. Jag tror alltså att det finns en tydlig gräns där svenskar lämnar ett område. I Hammarkullen 91-92 någon gång. Det blir för stor dominans. Man uppfattar det som att man tagit Hammarkullen ifrån oss. Man håller långsamt på att tömma Angered på folk som är födda i Sverige av svenska föräldrar”, säger en boende som varit mycket aktiv genom åren i området.

”Det är århundranden mellan det mottagande latinamerikanerna fick och det som t.ex. somalierna får idag”, anser en annan.

”När det byts för många på en gång av de boende är det tungt att bära. Man måste känna igen sig. De resursstarka föräldrarna har tagit sina barn och flyttat härifrån”, säger en tredje.

Det går inte att finna någon direkt främlingsfientlighet i vare sig tidningsurklipp, intervjuer eller böcker. Tvärtom ses invandringen som positiv, som ett tillskott. Kunskaperna ökar allteftersom nya grupper kommer till stadsdelen:

”Ständigt en nödvändighet att fylla på kulturkompetensen beroende på oroshärdarna i världen”, säger f.d. områdeschefen.

Muslimerna får sin till bönehus ombyggda bastu nedbränd men inte heller då uppfattas det som rasism, även om slutsatsen är tveksam:

”De som skall upp och arbeta är ju inte så roade av böneropen. Så de fick bastun. Men någon satte eld på den”, enligt f.d. förvaltare.

Det finns, vill jag påstå, en programmatiskt positiv syn på invandrare i varje fall inom det jag kallar ”Projekt Hammarkullen”. Men även stadsdelen i övrigt andas solidaritet med dem som har det svårt, som stötts ut, som behöver hjälp. Det är under de här åren svårt att se hur rasism eller främlingsfientlighet skulle kunna få fäste bland svenskar i området. En förklaring kan givetvis vara ”projektets” starka grepp om diskursen i området – den Hammarkulleanda som så många vittnat om.

Invandringen är ändå ett problem i stadsdelen. Att det har blivit *för* mångkulturellt är ett av problemen. Man vet inte vad man kan vänta sig längre. Man känner inte igen sig.

Att stora grupper hamnat utanför samhällsbygget – det som förut var "projekt Hammarkullen" – är ett annat. De har inte inlemmats på samma sätt som latinamerikanerna. Och det tycks inte i början på 90-talet finnas en befolkning/lokal förvaltning i området som orkar bära upp den fortsatta integrationen.

Arbetsstad del blir invandrarstad del

Ett annat sätt att närma sig frågan om befolkningssammansättning och invandring är att pröva ett klassperspektiv. Jag har redan tidigare berört det faktum att Hammarkullen var en arbetarklassstad del. Detta var arbetarklassens nya boende. Många av "projekt Hammarkullens" män hade sina rötter i folkrörelsesverige osv.

Invandringen var en *arbetskraftsinvandring* – finsk, jugoslavisk, polsk och italiensk arbetarklass kom till Sverige och arbetade på SKF, Volvo eller varven. Många bodde i Hammarkullen (eller Hjällbo eller Eriksbo). Latinamerikanerna var inte arbetarklass på samma sätt men de var flyktingar med ett uttalat vänsterperspektiv: kampen för arbetarna, mot orättvisor och förtryck var deras kamp.

Men på 80-talet började de andra flyktingarna komma. Syrianer och assyrier var inte arbetarklass, ibland bönder, ibland medelklass. Från Iran och Irak flydde en brokig skara, möjligen var en del arbetarklass men inte flertalet och endast ett fåtal hade politiska åsikter i linje med den vänster som dominerade i Hammarkullen. Religiösa motiv började ta över. Det var lättare att fly om man hade resurser i hemlandet vilket gynnade medel- och överklass snarare än arbetarklass. Till sist kom grupperna från Afrika och avståndet ökar snarare än krymper till den ideologi som "projekt Hammarkullen" byggt på.

Resonemanget visar på ett nytt problem med invandringen. Från början var den per definition en arbetarklassinvandring – nu är den nästan per definition *inte* en arbetarklassinvandring. Med den rådande arbetslösheten blir dessa nya svenskar heller inte inlemmade i svenskt arbetsliv. De blir inte arbetarklass, inte medelklass utan möjligen, som en nyhet i dessa stadsdelar, "invandrarklass".

Och i stadsdelar som Hammarkullen (och som vi skall se, Hjällbo) där dessa grupper är en majoritet blir de forna arbetsstad delarna plötsligt invandrarstad delar med påföljd att lokalsamhället måste byggas upp på nytt förmodligen med delvis andra utgångspunkter.

Detta är säkert en del av det som hänt i Hammarkullen med början i slutet på 80-talet, med genomslag på 90-talet. I "projekt Hammarkullen" har eldsjälarna flyttat på sig, befolkningsbasen för-

svunnit och det som finns kvar är det som sitter i väggarna. Kanske finns det anledning att tala om "sedimenterade intentioner":

"Under historiens gång har såväl maktbasen, förändringsstrategierna som de inblandade kombattanterna förändrat karaktär. Ett visst mönster har emellertid bestått över tiden. Det utgörs av en värderingstruktur, ett förhållningssätt och en anda som kan avläsas i den lokala kulturen. Människors medvetna föreställningar tycks vara relaterade till omedvetna mentala strukturer"(Mattsson 1996, s 8).

Det kan möjligen inge förhoppningar. Å andra sidan kan förändringarna kanske ses som så genomgripande att de kräver andra insatser. Gesterna och talesätten finns kvar i stadsdelen men döljer en annan verklighet. Det är en möjlig utveckling som jag återkommer till senare.

Boinflytande

Det finns inga exempel på ett arbete med boinflytande i vanlig mening mer än arbetsboken i det jag hittills tagit upp. Till vardera aktivitetsgruppen som blir ett av arbetsbokens resultat anmäler sig någon procent av de boende på Hammarkulletorget, i Sandeslätt är det bättre men ingen arbetsgrupp samlar mer än 8% och de flesta ett par, tre procent.

Hyresgästföreningen har kontaktkommittéer/lokala föreningar i Hammarkullen som ingår i t.ex. Hamsam. Någon aktivitet utöver den normala från dessa har jag inte funnit.

Det förefaller riskfritt att säga att organiseringsnivån i Hammarkullen är en annan, nämligen hela stadsdelen. Jämförelsen mellan två relativt lika områden som Sandeslätt och Eriksbo kommer ofta upp:

"I Sandeslätt bildade man byalag för att få ordning på utemiljön och sånt. Men det finns ingen utveckling åt Eriksbohållet trots allt. Eriksbo är isolerat och har en närservice medan Sandeslätt är en del av Hammarkullen. I Hammarkullen rör man sig i hela stadsdelen. Eriksbo är mer isolerat, mer vi och dom", säger en aktiv och tidigare boende i Sandeslätt.

"Hammarkullen är en stadsdel som håller ihop", enligt en aktiv och boende.

"I Sandeslätt är trivseln stor. Servicen från Bostadsbolaget är så god att man inte vill flytta till Eriksbo med den sämre servicen där. I Sandeslätt får man mer tid över till andra engagemang. Där har det alltid funnits engagerade grupper, politiska och religiösa och andra", säger f.d. områdeschefen.

Det kan höras ett visst nedlåtande tonfall mot det lilla, isolerade, kanske bypolitiska Eriksbo:

”I Hammarkullen rör man sig på en mycket större scen jämfört med Eriksbo.”

Men också en önskan om en liknande utveckling:

”I Sandeslätt finns en kärna av politiskt och religiöst engagerade. Det tror vi ska kunna utvecklas till någon slags självförvaltning.”

Fast Bostadsbolagets förre förvaltare i området är skeptisk:

”Ska det vara som i Eriksbo så fordras det en Sture Lidfeldt som håller ihop det. I ett höghusområde tror jag inte det är möjligt med en Eriksboverksamhet och jag tror inte de hade klarat av så många invandrargrupper i Eriksbo. Det krävs helt andra grepp för att få med invandrare. Sandeslätt kanske. Men då måste man enas. Man har hållit på i 15 år med boinflytande, började samtidigt som Eriksbo. Skillnaden är Sture Lidfeldt och överlåtelsen till Familjebostäder som insåg att något måste göras. Många skilda fraktioner har funnits i Sandeslätt. I Eriksbo också men där har Sture lyckats bena ut motsättningarna. Det har varit hans livsuppgift. Dygnet runt.”

Förvaltning

Om förvaltningen sägs inte mycket i intervjuerna. Det är egentligen först när den missköts som det kommer fram, t.ex. Göta Finans´ hus på Bredfjällsgatan men också Gropens Gärd och senare fastighetsägare får sin släng av slev. Bostadsbolaget uppmärksammas lite trots alla år och ägandet av ett de mest utsatta områdena:

”Området (Sandeslätt) var välskött. Var det något fel sa man till. Men Bostadsbolaget såg man inte mycket av. De drev ingenting. När direkt hyresgäströrelse fanns inte”, säger en hyresgäst.

Rollen har varit relativt undanskymd om man får tro de dokument som finns. En bra hyresvärd men inte mer. Och bostadsförvaltning tycks inte höra hemma bland ”projekt Hammarkullens” intresseområden.

Sammanfattning – viktiga faktorer i Hammarkullen

Storleken:

Stadsdelen är tillräckligt stor för att vara intressant för massmedia och politiska partier. Den är tillräckligt stor för att tillåta mycket motsatta tolkningar och mycket aktiva grupper med olika ståndpunkter.

Utseende/utformning:

Byggandet av Hammarkullen var en del av den sociala ingenjörskonsten sista verk, med goda intentioner(?) och ett bitvis förfärligt resultat. Olika delar av stadsdelen har fungerat väldigt olika som boendemiljöer. I en extern diskurs har de stora husen i centrala Hammarkullen framhävts som en avskräckande illustration till ett misslyckat bostadsområde. I den interna diskursen har samma hus också ett symbolvärde men då med omvända förtecken.

Blandningen av bostadstyper:

Stadsdelen har en icke obetydlig andel småhusboende. Bilderna på deras radhus syns aldrig i media – däremot är de som bor där själva med. Blandningen har tillförsäkrat området en kontinuitet.

I samma blandning ingår en ständig, stor omflyttning, främst i de centrala storskaliga områdena.

Blandningen av boende:

- Hammarkullen är ett socioekonomiskt sett förvånansvärt differentierat samhälle. Och differentieringen ökar.
- klassmässigt ursprungligen en arbetarklasstadsdel. I hög grad med en utflyttning från gamla centrala Göteborgsstadsdelar som Annedal, Landala etc. blandat med arbetskraftsinvandringen från i första hand övriga Sverige och i andra hand Finland.
- latinamerikanerna (chilenarna?) kom som den internationella legitimiteten i efterdyningarna av 60-talets "uppvaknande".
- även för dem med resurser fanns här möjligheter i randområdenas villor/radhus och låghusområden att med bibehållen legitimitet kunna uttala sig i Hammarkullens namn.

Nybyggeri:

Förvaltningsapparaternas öppenhet. "Det fanns inget i väggarna!" Okonventionella lösningar var möjliga. Föreningar och förvaltning kunde göra gemensam sak.

Eldsjälar:

Området har dragit till sig ett antal starka aktörer. Det har varit en arena som räknas även på riksnivå och det har varit en arbetsuppgift att bita i.

Projekt Hammarkullen och "det andra Hammarkullen"

För många resursstarka personer var Hammarkullen och dess problem en utmaning. Detta kom att bli en kärna av personer från förvaltning och från fr.a. småhusområdena som under många år mycket målmedvetet och med stor uppfinningsrikedom byggde upp ett område med hög social kapacitet. Området kunde ha kvar känslan av samhörighet och solidaritet trots problemen med den höga omflyttningen.

Engagemang och kamp i Hammarkullen har inte utgått från bostadsområdet eller bostäderna. Inflytandet över dessa frågor har i stort sett saknats. Inflyttningen har från "projektets" sida varit okontrollerad och marknadsmässig. Ungdomar, fritids- och kulturfrågor samt centrumfrågor har istället varit de viktiga.

Som område har Hammarkullen hela tiden varit utsatt för omgivningens tryck. "Kärnan" i projektet har omvandlat trycket till något positivt, t.ex. projektpengar. Utan kärnan ökar riskerna vid t.ex. ungdomsoroligheter.

Fram emot 90-talets början verkade det som om **"projekt Hammarkullen"** hade lyckats. Samstämmigt talar man om att det såg ut att ordna upp sig, det var lugnare osv.

Men för ungefär hälften av de boende är Hammarkullen bara en station på väg in mot ett annat boende i Göteborg eller i förorter. Efter 3 år har de flyttat, de flesta av dem tidigare. Så har det alltid varit även om det gått upp och ner fr.a. beroende på tillgång av lägenheter i Göteborg. Detta är **"det andra Hammarkullen"**.

Runt 1990 ökade omflyttningen igen och grunden rycktes undan för "projektet". På 90-talet förändras också andra faktiska förutsättningar. Arbetslösheten slår hårt i ett område som Hammarkullen. Det gör dålig ekonomi i Göteborgs kommun likaså.

I Hammarkullen upplöstes den gamla kärnan pga. flyttning, dödsfall, nya arbeten, trötthet etc. Det verkar troligt att lokalsamhället Hammarkullen så att säga måste rekonstrueras på delvis nya grunder för att vara fortsatt framgångsrikt.

Stadsdelen Hjällbo

1997, sent i Hjällbos historia och efter min undersökningsperiods slut, startar de kommunala bostadsbolagens moderbolag Framtiden, ett projekt kallat "Framtidens Hjällbo" för att finna möjligheter till förändringar och förbättringar i stadsdelen. Det är en satsning utan motstycke i området och bakgrunden är en stadsdel som i stort sett saknar motstycke i Sverige. Hjällbo är den stadsdel av de tre undersökta som är mest segregerad såväl etniskt som socialt/ekonomiskt. Hjällbo torde idag ha få motsvarigheter i Sverige³⁷. ur dessa synvinklar

Stadsdelen hamnade – plötsligt – i fokus när den första Storstadstredningen i slutet på 80-talet utpekade den som ett av Sveriges minst attraktiva bostadsområden med Göteborgs högsta värden på variabler som socialbidragstagare, utlandsfödda etc. ³⁸.

Ändå är Hjällbo förhållandevis anonymt. Det har nästan aldrig varit någon massmedial succé. Inte ens eländesbilderna har fått genomslagskraft som i Hammarkullen. Händelser som enstaka mord, en bomb som briserade på 80-talet osv. har säkert gjort sitt till för att prägla området, men någon större uppmärksamhet har inte funnits. Även eländet har varit anonymt.

En förklaring kan vara bristen på det uppseendeväckande. Området är varken stort eller litet, husen i allmänhet ganska måttfulla.

En intervjuperson med insyn i delar av samhällsplaneringen säger om sina egna kunskaper:

"1986 fick vi fram index på antalet socialbidragstagare i Hjällbo. Jag var ju nästan chockad när jag såg hur Hjällbo låg däruppe och alla andra en bra bit längre ner."

³⁷ Se tex. Storstadskommitténs rapport i sept. 1997 där Hjällbo är det mest extrema området i Sverige.

³⁸ SOU 1989:87 En anledning till att just Hjällbo blir minst attraktiv är den emfas utredningen lägger på sambandet mellan många socialbidragstagare och missnöje med boendesituationen.

Inte heller har här funnits några positiva krafter som rönt större uppmärksamhet. Det saknas på det hela taget boende som syns och hörs – det finns inte en enda eldsjäl med större lyskraft och längre varaktighet. Föreningslivet finns i området. Men föreningarna får ingen eller liten betydelse *för området*. Det är inte som i Hammarkullen där stadsdelens väl och ve blir en angelägenhet även för dem som har ett helt annat program. Hjällbo har haft några projekt men i jämförelse med Hammarkullen är de få och anonyma.

Inte heller den kommunala förvaltningen har som i Hammarkullen lyckats med någon "Hjällboanda" eller med ett arbete över alla gränser för områdets bästa. Trots detta gör den stora omflyttningen och bristen på eldsjälar att de som arbetat länge i området – och de är inte så få – ändå ofta är bärare av den historia som finns.

Detta är, såvitt jag vet, det första försöket att sammanfattande säga något om områdets historia förutom det som finns i enstaka lägesrapporter, projektutkast och den områdesbeskrivning som gjordes i slutet på 80-talet. Ändå är detta ett område där folk bott sedan 1968. En följd av denna "historielöshet" är att beskrivningen av Hjällbo kommer att skilja sig från de båda andra stadsdelarna. Kunskapen kommer främst från förvaltningshåll, i första hand områdesbeskrivningar, rapporter, statistik och liknande. I andra hand intervjuer med personal som varit i området länge. I något fall, turligt nog, med långvarigt boende eller tidigare boende.

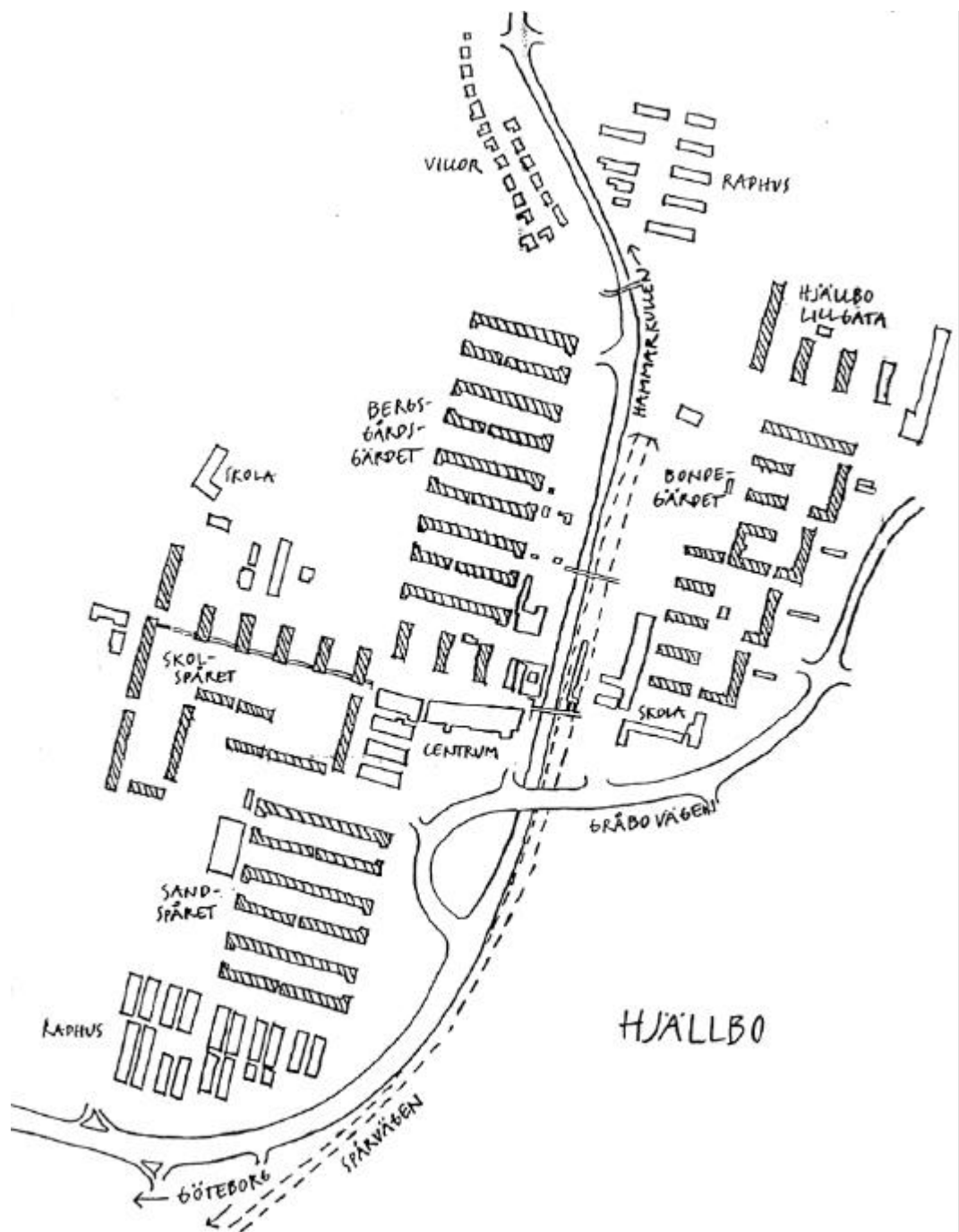
Områdesbeskrivning

Hjällbo har inte genomgått någon genomgripande yttre förändring sedan det byggdes. Ett par delområden har fått nya fasader och grönskan har växt upp, ett centralt beläget hus för vårdcentral, socialkontor och försäkringskassa byggdes efter tioalet år men det är i stort sett allt.

Helheten

Hjällbo ligger vid en trafikknut, vilket har betydelse för bl.a. centrumfunktioner. Även om vägen och spårvägen mot Angered centrum skär tvärsigenom Hjällbo och delar stadsdelen i en öst- och en västsida är det ingen tvekan om att Hjällbo är en sammanhållen, egen och i relation till omgivningen, avskild enhet. Både vägar och natur skiljer ut stadsdelen.

I stort sett är Hjällbo ett område som väl hänger ihop trots att den består av 10 delområden om man ser till sådana faktorer som bebyggelsens karaktär, ägandeförhållanden samt placering i geografin.

Det finns tre områden med 124 småhus i utkanten av stadsdelen. Det är c:a 5% av totala lägenhetsantalet (c:a 2.300) och spelar därmed en ganska begränsad roll i stadsdelen. Hjällbos begränsade småhusandel samt frånvaron av bostadsrätter gör att det finns små möjligheter till boendekarriär inom stadsdelen. Eftersom både småhusområden och bostadsrättsområden normalt sett är stabila befolkningsmässigt har detta säkert betydelse för utvecklingen i Hjällbo.

Bostadsområden

I Hjällbo finns 6 flerbostadsområden med lite olika karaktär och c:a 2.200 lägenheter. Alltihop ägdes under perioden 1970 - 1995 av två allmännyttiga företag, Poseidon³⁹ och Bostadsbolaget. Det senare företaget ägde också centrumanläggningen. Skalan varierar mellan 3 och 8 våningar, längsta huset är c:a 170 meter långt men de flesta betydligt kortare, och går alltså från relativt småskaligt till ganska storskaligt utan att nå upp till de allra största enheterna.

Bergsgårdsgärdet

Tre av dem, Sandspåret, Bondegärdet och Bergsgårdsgärdet består av 3-4 våningshus i längor eller vinklar. Detta är områden med en hel del kvalitéer, med ganska hyggliga förutsättningar att fungera som inte riktigt utnyttjas. Den relativt behagliga storleken och det begränsade antalet familjer i trappuppgångarna tas inte tillvara i bristen på avgränsningar. Gårdarna blir oklart stora och svåra att kontrollera. Det finns mycket lite tecken på att de boende tagit sin miljö i besittning i dessa områden. Den offentliga karaktären är mer framträdande än det halvprivata.

Två av områdena är upprustade på 90-talet men gårdarna är slitna och utan omsorg och blommor, det tredje ger ett trist och torftigt intryck av brist på upprustning.

³⁹ Före 1985 AB Göteborgshem

Skolspåret är till det yttre ett mycket speciellt område som också uppmärksammats både positivt, som ett skyddsvärt objekt, och negativt, på grund av det eftersatta underhållet (se t.ex. Cruse Sondén 1998, Emanuelsson 1995). Husen ligger kring två stora öppna landskapsrum. Rummen är till sin karaktär helt offentliga, utan de avgränsningar som anger att detta är en gård som tillhör något av husen.

Skolspåret

Skolspåret är komplicerat att bedöma. Här finns mycket för och emot både vad gäller sociala förutsättningar och estetiska kvalitéer. Det här är det bostadsområde som har mest stadskänsla över sig med rum som känns trygga i sin öppenhet.

Hjällbo Lillgata med garage

Hjällbo Lillgata ligger högre än resten av Hjällbo. Det syns på långt håll och motsvarar i stort bilden av storskaligt förortsområde. En hel del förhållanden i utemiljön pekar här åt ett positivt håll och många lägenheter har en fantastisk utsikt.

Centrum

Centrum är navet dit nästan alla gångvägar går och det har en så stor servicekapacitet och så mycket folkliv att de flesta boende i stadsdelen kommer dit. Centrals förutsättningar har på 90-talet gett upphov till ett intressant och attraktivt centrum med ett stort utbud av service och funktioner och – inte minst – ett offentligt socialt liv. Bra kommunikationer, många affärer, stora grönsaksstånd och mycket service. Ingen annanstans i stadsdelen finns butiker eller annan service. En lugn och trygg miljö, utan vare sig utslagna människor eller våldsamheter. Här finns också kollektivtrafikens hållplatser.

Hjällbo centrum, bron mot skolan

Här rör sig på dagtid många människor av olika härstamning. På kvällar och nätter är däremot nästan ingenting öppet.

Sammanfattning

Hjällbo är en tät stadsdel. Mellan bostadsområdena finns i stort sett inga gränser i form av natur, trafikleder eller andra hinder. Det tar inte mer än sju-åtta minuter att nå centrum i Hjällbo var man än befinner sig i stadsdelen. Området genomkorsas av gångvägar som inte

minst binder ihop de olika delarna med centrum. Området är i stort sett platt.

Delar av stadsdelen har ganska goda fysiska förutsättningar. Storskaligheten på några ställen är antagligen inte så lätt att göra något åt.

I stort sett allting utanför lägenheterna är offentligt. Inga entrédörar är låsta i stadsdelen, alla gårdar är samtidigt också passager och på flera ställen är det inte ens meningsfullt att tala om gårdar som en yta som tillhör ett hus och dess invånare.

I centrum finns ett omfattande offentligt, tryggt och varierat folkliv att tillgå på dagtid. På kvällstid finns det ingenting öppet.

Stadsdelens offentliga prägel gör att det känns tryggt att röra sig här på dagtid. Det sammanhänger dels med den fysiska strukturen: man rör sig inne i eller i anknytning till bostadsområdena där man hela tiden är synlig för andra.

Men den offentliga prägeln betyder också att gårdar och trapphus inte självklart tillhör någon eller några. Det gör det möjligt att bo utan att vara beroende av sin omgivning.

Hjällbos historia

Hjällbos historia kan delas in i fem delar. Den första, *En bra början*, tar slut alldeles i början på 70-talet. Den andra, *Snabb nedgång*, är bara 4-5 år i 70-talets början. Den tredje, *Ett klassiskt svenskt problemområde* är mycket lång, 75 - 90, och den fjärde, *Invandrarområdet*, går från 1991 och framåt. Statistiskt sett är förändringarna stora och i många fall dramatiska, faserna är urskiljbara om än inte med någon exakthet på året.

Historien om Hjällbo, eller bilden av Hjällbo, har aldrig varit i de boendes ägo, någon konsensus om stadsdelen har aldrig uppnåtts. Detta är den bild jag ändå fått fram.

En bra början – 1966 - 1970

Hjällbo var först. Det nya Angered började bebyggas i Hjällbo långt innan miljonprogrammet kommit att stå för något negativt. 15 oktober 1965 togs det första spadtaget i Hjällbo. Inledningen är symptomatisk, man vet inte hur bråttom man har, bostäderna skall fram snabbt till varje pris. De första flyttade in 30.3.1968, centrum invigdes 27.11.1969, spårvägen blev klar 1.12.1969, första daghemmet kom 1971, distriktsläkare och fritidsgård likaså.

Tjugo år senare beskrivs situationen i det områdesprogram som Stadsbyggnadskontoret tog fram:

”Det (Hjällbo) upplevdes då av många som ett spännande område på lagom avstånd till centrum, med hög standard på lägenheterna, nära naturen och med snabbspårvägen mitt i bebyggelsen. Området var dessutom bilfritt.”⁴⁰

Hjällbo byggs och bebos. Massor av människor flyttade in. 1970 hade stadsdelen fler invånare än någonsin sedan. Mycket var positivt. Behovet av bostäder var stort och glädjen över att komma bort från dåliga saneringsområden till luft och vacker natur går inte att ta miste på. Inte heller fanns här de avskräckande husen, de oändliga perspektiven eller kränglet med dåliga förbindelser till stan.

I oktober 1970 var tonen fortfarande positiv i *Aftonbladet*:

”Hjällbo skall enligt planerna bli det perfekta bostadsområdet. Samma sak sa stadsplanerarna om Bergsjön för några år sedan. Men Hjällbo har inte fått lika dåligt rykte som Bergsjön. De som flyttar till Hjällbo stannar där.”⁴¹

1970, då min historieskrivning egentligen börjar, hade området över 7.000 invånare i bortåt 3.000 lägenheter. 1970 är på många sätt både den kronologiska utgångspunkten och den positiva polen i historien om Hjällbo. Så ”bra” skulle det aldrig bli igen de närmaste 25 åren.

Knappt 13% var immigranter (vem talar idag om immigranter?).

”Inte mer än 9% flyttade från Hjällbo 1969. Motsvarande siffra för Bergsjön var 21%. Hjällbo blir med största säkerhet aldrig perfekt. Men i och med att Göteborgs stad kommit igång med sin sociala satsning på ytterområdena kan samma utveckling som i Bergsjön undvikas”, skriver *Aftonbladet*.⁴²

Det är Bergsjön som i början på 70-talet är det ständigt återkommande negativa exemplet i *Göteborgsposten* medan Hjällbo framstår som ett område med växtvärk men mycket vanligt. Reportagen handlar om det pågående bygget, om aktiviteter i civilsamhället – någon slumstämpel eller problem av mer stigmatiserande karaktär förekommer inte. Så här har Hjällbo inte framstått sedan dess.

Några av de intervjuade vittnar om gemenskap och sammanhållning dessa tidiga år. Det var så här det skulle vara. Detta var målet med miljonprogrammet: bra, välbyggda bostäder i vacker och ren miljö. Det fanns ett sug efter lägenheter, efter att få komma bort från saneringsområdena, från den slum som faktiskt fanns. Den externa diskursen om Hjällbo dessa tidiga år hade knappast hunnit få några fläckar – det var Bergsjön och senare Hammarkullen som fick ta stöten. Småhusdebatten hade inte heller kommit igång – det var just ett

⁴⁰ Göteborgs Stadsbyggnadskontor, Hjällbo, *Förslag till områdesprogram*, 1988, s 2

⁴¹ *Aftonbladet* 13.10.1970

⁴² *Aftonbladet* 13.10.1970

område som Hjällbo som var det positiva alternativet. Rimligtvis smittade detta av sig på känslan för området.

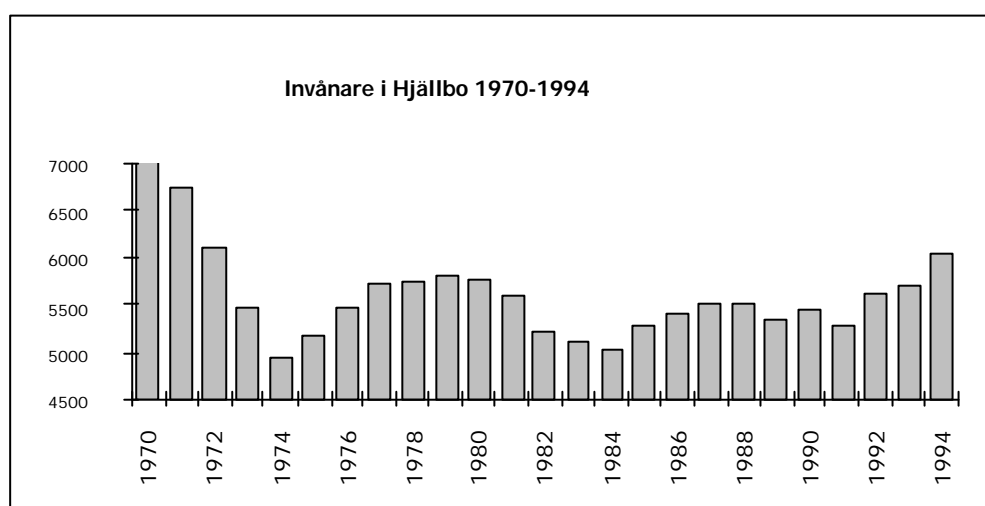
Något lokalsamhälle ser vi inte. Inte heller har den kommunala förvaltningen lämnat några anmärkningsvärda spår efter sig.

Det är inte som i Hammarkullen. Skolan i Hjällbo är traditionell, ”som en gammal realskola”, enligt en senare rektor. Kollegierna på skolorna i Hjällbo och Hammarkullen uppfattades t.ex. redan då som olika med skilda uppfattningar om skolans roll i lokalsamhället, enligt en annan f.d. rektor.

Snabb nedgång – 1971 - 75

Under början på sjuttioalet etablerades Hjällbo som det problemområde i miljonprogrammets efterföljd som sedan kommer att dominera bilden av området.

Utflyttningen är ojämförligt hög, befolkningen minskar med 10% netto per år -71, -72 och -73. Detta innebär att folkmängden sjunker med mer än 30% fram till 1974.

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Efter en återhämtning i slutet på 70-talet pendlar invånarantalet mellan 5.000 och 5.700 fram till början på nittioalet. 1974 är knappt 40% av lägenheterna i Hjällbo outhyrda.⁴³

Stadsbyggnadskontoret ger en översiktlig förklaring till händelseutvecklingen i sitt områdesprogram 1988:

⁴³ Avser primärområdet. För stadsdelen finns ingen motsvarande statistik.

"I början av 70-talet avtog bostadsbristen. Göteborgs befolkningsökning stagnerade, arbetslösheten ökade och många gästarbetare återvände hem. Samtidigt som de sist byggda områdena blev inflyttningsklara började det bli ordentligt svårt att få lägenheter uthyrda. Nu började det 'krassa' bostadsbyggandet på 60-talet få konsekvenser."⁴⁴

"Det var varvskrisen", säger en som flyttade 1973, "hela huslängor stod tomma..."

Tonen är förbytt i tidningarna:

"Ligisttrio slog ner vaktman (i Hjällbo). Tre ynglingar beväpnade med cykelkedjor antastade..."⁴⁵

Eller tvåcentimetersrubriken: "Det var en knarkfabrik. Hyresgästerna i en fastighet i Hjällbo tyckte att det luktade lite konstigt..."⁴⁶

"Området skrevs ner under 70-talet" säger en som bott där sedan 1968.

GP ger sommaren 1973 publicitet åt ett projektarbete från Socialhögskolan under rubriken:

"Skrämmande framtidssyn på Hjällbo. Bara socialhjälpstagare kvar. Asocialiteten tilltar alltmer" (*GP* 1973-06-30)

Skrämmande framtidssyn på Hjällbo
Bara socialhjälpstagare kvar
Asocialiteten tilltar alltmer

Göteborgs-Posten 30.6.1973

Ur detta projektarbete (Cato m.fl. 1973) kan vi hämta att det varit mycket klagomål på boendeservice och fr.a. värmen och att detta tillsammans med hyreshöjningar ledde till att många ville lämna området när möjlighet gavs. Och det var just vad nybyggnation innebar – de nya områdena i Angered lockar till vidareflyttning.

Bostadsförmedlingen intervjuas: "Assistenten (på bostadsförmedlingen) tyckte att omflyttningen i området var mycket stor, och trodde att det till en del berodde på att många lägenheter användes som genomgångslägenheter av nyinflyttade till staden. Av de som flyttade

⁴⁴ Göteborgs Stadsbyggnadskontor; *Områdesprogram för Hjällbo*, 1988, s 7

⁴⁵ *GP* 17.1.1971

⁴⁶ *GT* 20.5.1971

från området fortsatte en stor del längre ut till de nya områdena Rannebergen och Lövgärdet.”

På socialkontoret vet man inte exakt hur många i området som besökt dem men en uppskattning var att var 5:e familj varit där 1972. Fritidsledare och fältassistenter vittnar om problemen, av fyra på måfå intervjuade familjer planerar samtliga att flytta. Projektarbetet avslutas med en ”framtidsvision” tio år framåt:

”Flyttat har också alla, som på något sätt kunnat skaffa sig en annan bostad. Segregationen är nu genomförd. Kvar finns bara de som saknar pengar och kontakter: AMS-förflyttade norrlänningar, invandrare och socialhjälpstagare.”

Artikeln i *Göteborgsposten* får genmälen, först i en insändare: ”Lögn om Hjällbo”, och sedan som en artikel: ”Hjällbo är bra!” som dock slutar med att notera att försöken att samla folk inte lyckades.

Stadsbyggnadskontoret skriver om utvecklingen:

”Detta tyder på att många lämnade området när det fanns lägenheter att hyra i andra delar av Göteborg. Kvar i Hjällbo blev då oftast de svagaste hushållen. Detta gav i sin tur området en koncentration av sociala problem.”⁴⁷

1973 skedde dessutom det mycket uppmärksammade ”Eivormordet” på en boende som dessutom var anställd på kaféet i centrum och en för många välkänd person. Mordet går som en följetong i tidningarna med jättelika bilder och rubriker utan att klaras upp. Men det fastnar i folks minne – den stig mellan Hjällbo och Hammarkullen där mordet begicks kallas än idag för ”Mördarstigen”. Detta är inledningen till en sammankoppling mellan Hjällbo och kriminalitet som hänger kvar.

Förändringen för Hjällbo är snabb men ännu ej helt entydig. Så ligger t.ex. delområdet Sandspåret kvar på förhållandevis höga medelinkomster fram till 80-talets början, kanske i kraft av det lilla radhusområdet Herrgårdsgärdet, som hör till samma basområde. De utländska medborgarna är länge många endast på Bergsgårdsgärdet medan det dröjer på såväl Skolspåret som Sandspåret innan andelen stiger till dagens exceptionella siffror.

För stadsdelen Hjällbo är dessa 3-4 år förödande. Detta positiva alternativ förbyts i sin motsats. Ett annat boendemönster etablerar sig, en blandning av hög omflyttning och kvardröjande boende med problem. I realiteten flyttas den gamla innerstadsslummen ut i förorten.

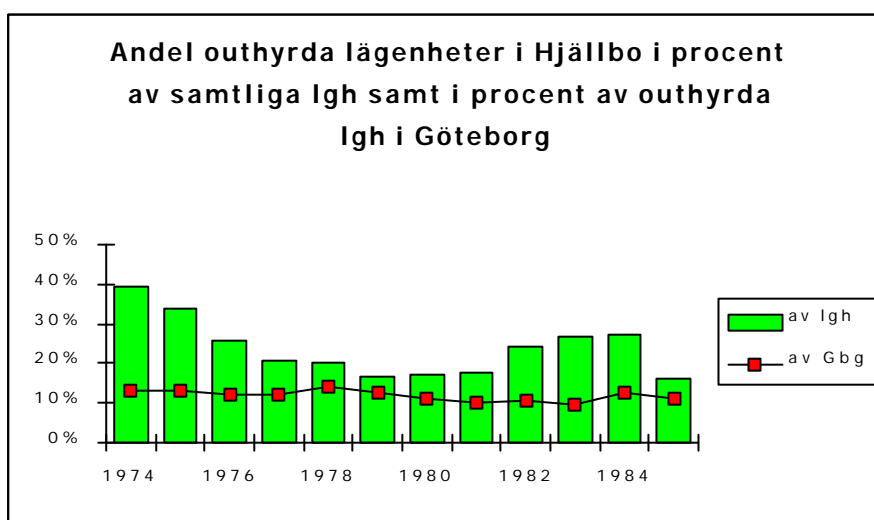
Det saknas en kärna av på alla sätt stabila invånare i Hjällbo. Det saknas en gemensam samling kring stadsdelens angelägenheter.

⁴⁷ Göteborgs Stadsbyggnadskontor, *Förslag till Områdesprogram för Hjällbo*, 1988.

Det "klassiska" problemområdets dagar – 1975 - 1990

Den 28.7 1976 finns Hjällbo på löpsedeln i *Göteborgsposten* med en gräslig men gräslös bild på betongplanen vid Skolspåret och den talande texten "Här skall barn ha sommarlov". Ett onödigt påhopp som inte motsvaras av innehållet i artikeln som handlar om sommaraktiviteter och badresor. Men nu har Hjällbo blivit ett byte.

Allt är inte klart 1975 eller 1976 men utvecklingen går inte att ta fel på. Utan egentliga avbrott "sjunker" Hjällbo stadigt på samtliga sociala skalor. Det blir fattigare, bidragstagarna blir fler, de utländska medborgarna ökar, de blir fler och mer exotiska, de ensamstående föräldrarna ökar. Området har ständigt 12-14% av de outhyrda lägenheterna i Göteborg – för områdets del innebär det att det alltid står mellan 20 och 25% lägenheter tomma utom i slutet av 80-talet då det inte fanns några överhuvudtaget i Göteborg.⁴⁸

(Outhyrda lägenheter i Göteborg 1972 - 85, Göteborgs Stadskansli)

1975 ger en "miljöbeskrivning och behovsanalys" upprättad av Göteborgs Fritidsförvaltning⁴⁹ en bild av hur området uppfattades:

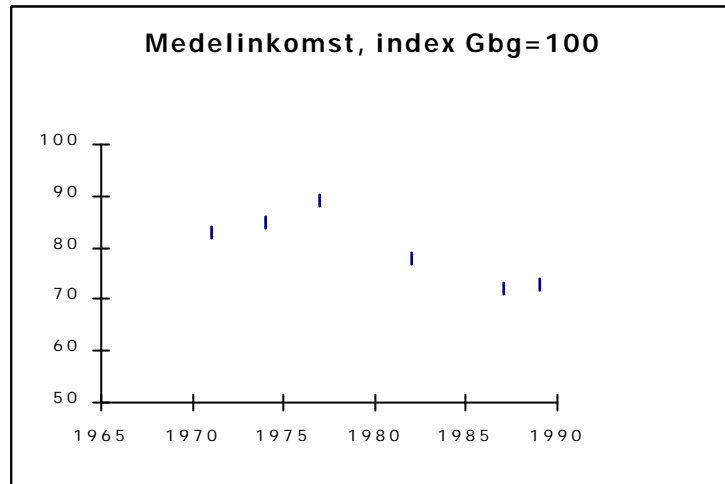
"Den kommunala fritidsverksamheten är underdimensionerad med tanke på de stora underförsörjda grupper, som finns i området. Den sociala miljön får anses som torftig och fattig, området är en typisk sovstad. Den stora gruppen som samlas vid Hjällbo Centrum under dagtid domineras av hemmavarande mammor, barn och ungdomar samt arbetslösa. De sociala problemen är

⁴⁸ Avser primärområdet Hjällbo, dvs. västra Hjällbo.

⁴⁹ Göteborgs Fritidsförvaltning, Östra distriktet, PM 1975-12-05.

mycket stora och av skiftande karaktär. Området präglas av brist på kontakt mellan invånarna.”

Dessutom efterlyser man affärer för ”vuxenkonfektion, skor, järn/verktyg etc.”, vilket skall ses som ett mått på den optimism som ändå fortfarande fanns om möjligheterna för dessa förortscentra.

(Inkomster i Göteborg 1971, 1974, 1977, 1982, 1987, 1989; Göteborgs stadskansli)

I *Områdesbeskrivningen* 1981 skriver Socialavdelning Norr om Hjällbo:

”Det utbredda missbruket av alkohol, thinner och hasch, speciellt i Hjällbo föranledde områdesgruppen att i december 1980 skriva till kommunstyrelsen. I skrivelsen redogjordes för den allvarliga missbrukssituationen i området och politikerna uppmanades att ge sitt stöd bl.a. i form av en vettig resursfördelning.

Polisen i Angeredsområdet uppger att de har flest uttryckningar till Hjällbo när det gäller lägenhetsbråk och misshandel. Hjällbo Lillgata har ett dåligt rykte i området vilket bl.a. visar sig i det stora antalet outhyrda lägenheter.”⁵⁰

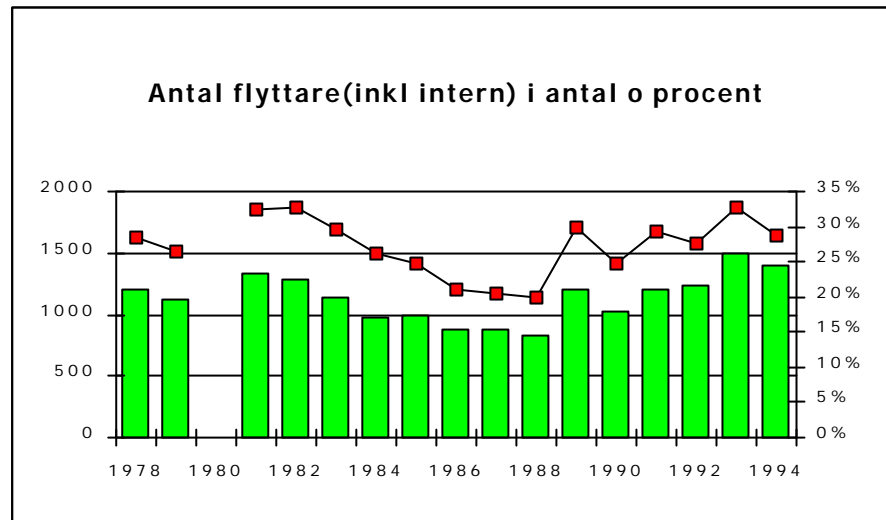
Två år senare gör Socialavdelning Norr en ny områdesbeskrivning i Socialtjänstlagens efterföljd. Detta är den fylligaste redogörelse för hur det var i området under dessa år och det finns anledning att referera en del av iakttagelserna där.

Trots uttalade farhågor för att göra ”ytterligare en svartmålning av stadsdelen och dess invånare” (s 33) och den därmed följande försiktigheten i uttalanden tränger problemen igenom i rapporten:

⁵⁰ Socialavdelning Norr. *Områdesbeskrivning* 1981-08-17, s 40.

”Den sociala problematiken i Hjällbo är extremt tung och kan inte jämföras med Angereds övriga områden”, enligt hemtjänsten.(s 7)

I övrigt konstaterar man att utflyttningen från området är ett problem, det är mest svenskar som flyttar.

(Flyttstatistik för Göteborg 1978 - 1994, Göteborgs stadskansli. 1980 har förkommit.)

Daghemmen ses som mer stabila i Hammarkullen än i Hjällbo. Det finns en uttalad torgproblematik med missbrukare, såväl äldre som yngre. Andelen invandrare är för hög (34%, 1981) anser samtliga. Arbetslösheten är större i Hjällbo än i Göteborg i övrigt. Särskilt ungdomsarbetslösheten pekas ut som en svår fråga.

Något som kallas Hjällbogruppen bildas och verkar några år. Målet är att göra något åt missbruk och flipperspel i stadsdelen och kommundelsrådet m.fl. uppvaktas med skrivelser. Men rätt snart splittaras gruppen och de som blir kvar kommer inte vidare. Hyresgästföreningen konstaterar att såväl Hjällbo Lillgata som Bondegärdet fått kvartershus och miljöförbättringar. Men det är problem:

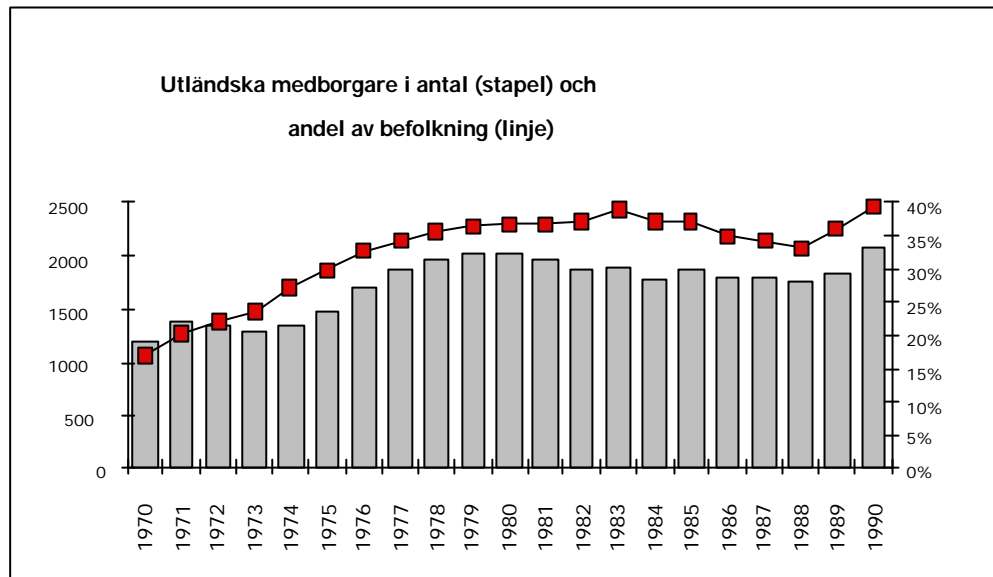
”Ett problem är att vanliga svenska familjer flyttar – vågar ej ta risken av att deras barn växer upp här” (s 26).

”Hyresgästföreningen tycker att bostadsbolagen spec. Göteborgshem svartmålar hyresgästerna helt” (s 26). Göteborgshem å sin sida uppger att 60% av de sökande till lägenhet i Hjällbo blir nekade. De har problem i området:

”Det är inte sällan som lägenheter och trappuppgångar förstörs här i Hjällbo” (s 27).

Göteborgshem har 45,9% invandrare på Hjällbo Lillgata/ Bondegärdet, 25,7% på Skolspåret.

Fritidsrådet för Hjällbo - Eriksbo verkar under alla dessa år men rådet är traditionellt föreningsinriktat och anknytningen till det b-kala samhället svag. Det är också uppdelat på Hjällbo och Eriksbo och till detta kommer landsbygden runt omkring.

(Basområdesstatistik 1970 - 90, Göteborgs Stadskansli)

Bostadsbolaget har problem med invandrarna:

”Många har svårt att anpassa sig till våra boendeformer. Skillnaden är för stor mot vad de är vana vid från sitt hemland” (s 28).

”...ofta lämnar etablerade familjer kommunen. Genomsnittsboendet är 2-3 år. Endast några få hyresgäster har bott i husen sedan de byggdes” (s 28).

Kyrkoherden, Gunnar Kampe, tycker det är lätt att få kontakt med folk, ”kanske lättare än i många andra områden”. Men ”tyvärr är det många i området som inte känner ansvar för sin boendemiljö, invånarna skäller på den” (s 29).

Enligt områdesbeskrivningen finns det 1983 en kvarterspolis i Hjällbo - Eriksbo av de 8+bil som skall finnas. I området finns prostitution och missbruk, såväl hasch som tyngre narkotika. Sällan sker grövre brott i området men grova brottslingar gömmer sig i Hjällbo:

”Området har fått dåligt rykte, mest av dem som ej har med området att göra eller överhuvudtaget ej känner till det” (s 30).

Och om invandrarna:

”I Hjällbo finns hög procent invandrare av olika nationaliteter. Toleransen mot dessa är större här än någon annanstans i stan” (s 30).

I områdesbeskrivningens slutsatser drar författarna fram det positiva: läget, kommunikationerna, naturen, luften, den öppenhet vissa tycker sig märka, de stora mängden verksamheter som finns, den stabila lärarkåren. Man varnar: resurserna inom Förskola och Fritid får inte skäras ner, man kan inte ta emot fler missbrukare (bostadshotellen skall stängas och oron finns) och inte heller fler invandrare. Och med slutklämmen:

”Det finns många människor i Hjällbo som har stora problem. Det är samstämt från Socialbyrån, Förskolan, Hemvården, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och alla andra intervjuade. Men det finns också många som vill arbeta för att det skall bli bättre, både bland de anställda och bland aktiva boendegrupper.” (s 31)

Farhågorna är stora (och i efterhand befogade):

”Men om denna sammanställning skulle innebära att våra beslutsfattare verkligen tog fasta på vad som framkommit t.ex. när det gäller - inga mer missbrukare till stadsdelen när bostadshotellen läggs ner eller ytterligare ansträngning för en jämnare fördelning av invandrare över kommunen eller...” (s 33).

Under stadsbyggnadskontorets ledning görs 1988 ett områdesprogram för Hjällbo⁵¹. Målsättningen är ”ett försök att tala om hur området fungerar idag, och hur det borde kunna fungera om c:a 5 år.” (s 3) Bakgrunden är dyster:

”Idag är bilden av Hjällbo helt annorlunda. Husen är i stort behov av reparation, betongelementen har frostsprängts i hörnen, armeringsjärnen tittar fram och fasaderna ser trista ut. Området är hårt slitet och har också länge haft ett stort antal tomma lägenheter, vilket bidragit till många sociala problem vilket i sin tur gett Hjällbo dåligt rykte.” (s 2)

”Idag finns inga tomma lägenheter kvar och omflyttningen är därigenom mindre. Trots detta har området kvar sina sociala problem och den normlöshet som alltmer breder ut sig i samhället märks mycket tydligt i Hjällbo.” (s 8)

⁵¹ Göteborgs stadsbyggnadskontor; *Områdesprogram för Hjällbo*, 1988

Då var 35% av befolkningen utländska medborgare och det talades ett sextiototal språk i stadsdelen. 70% av barnen på låg- och mellanstadium är invandrarelever:

”Kanske har Hjällbo idag en alltför hög andel invandrare från alltför många länder. Kanske finns det en övre gräns för hur många kulturer det kan finnas i ett bostadsområde, om de som bor där skall känna trivsel och samhörighet.” (s 15)

Missbruksproblemen i centrum finns kvar:

”Torget borde planeras så att det förutom att vara ett attraktivt köpcentrum även blir ett aktivitets och kulturcentrum. Då först skulle upplevelsen av centrat som en samlingsplats enbart för några missbrukare försvinna.” (s 33)

Rent praktiskt föreslås ett antal åtgärder, att rita om torget och öppna det är en, bättre och fler skollokaler en annan och en förändrad lägenhetsfördelning en tredje. Skyddsrummet behövs dock väl tillgodosett. Områdesprogrammet hävdar att området har ett rikt föreningsliv med många olika riktningar, scouterna, idrottsföreningar och religiösa eller kulturella föreningar nämns. Än en gång är det nedskärningen av personal på Fritidssidan som oroar.

Man har den kommunala stadsdelsreformen i åtanke: detta program bör tas med ”som ett planeringsdokument när stadsdelsnämnden införs” (s 43).

1988 drabbas Hjällbo av ett ”bombdåd” då en lägenhet på Sandspåret blåses ut. Händelsen skapar stor oro och 11 artiklar i *Göteborgsposten* hjälper säkert till att befästa områdets rykte som en otrygg boendemiljö.

Redan rubriken för den här perioden anger att det inte fungerar bra i Hjällbo. Detta är också det område som pekats ut i storstadsutredningen i slutet på 80-talet som ett av Sveriges sämsta. Det är i efterhand lätt att se hur samma problembeskrivningar återkommer år efter år och hur dessa vädjanden om en minskad segregation klingar ohörda. Ändå är kanske det mest anmärkningsvärda inte problemens storlek utan områdets tystnad.

Hjällbo blir en invandrarstadsdel 1990-1995

Vid stadsdelsnämndens införande får även Hjällbo en områdeschef. Arbetet tar vid där områdesprogrammet slutar. I ett projekt som kommer att kallas ”Hjällbo 2000” läggs stadsbyggnadskontorets skrivning till grund för ett förnyelsearbete. Bostadsbolaget och SDN Lärjedalen samarbetar och anlitar en konsult för att göra förslag. I de ambitiösa planer som fanns ingick bl.a. ett ”kulturhus” bredvid dåvarande fritidsgården. Befolkningens aktiva engagemang och tjänste-

männens stöttning var två hörnstenar men förankringen gick trögt på båda håll:

”Det saknades en tro på att förändring var möjlig. Det var svårt att engagera de boende”, säger den före detta områdeschef som höll i projektet:”...”Poseidon saknade visioner – man fick dra dit dem.”

När det redan efter ett år fattas 20 milj. i Stadsdelsnämndens kassa tar det första av flera besparingsbeting vid. Detta sammanfaller i tiden med att de medel Boverket hade för upprustning av miljonprogramområden drogs in. Luften går ur projektet.

Bostadsbolaget genomförde en renovering och upprustning på Bergsgårdsgärdet och Sandspåret som avslutades några år in på 90-talet. Hyrorna höjdes kraftigt och omflyttningen var under och efter ombyggnadsperioden kraftig trots att ett kvarboende förutsattes i många fall. Det ökande antalet tomma lägenheter ledde till att Bostadsbolaget släppte på kraven på dem som ville flytta till området med påföljd att en stor mängd bosnier som fortfarande befann sig på invandrarverkets förläggningar fick kontrakt. Denna inflyttning, som alltså inte ingick i det kommunala flyktingmottagandet, innebar en mycket stor påfrestning på stadsdelsnämnden. Skola, barnomsorg och socialtjänst fick en anstormning av människor som inte talade svenska, som saknade arbete och sysselsättning men som självklart hade rätt till att få sina behov tillgodosedda. Segregationen slog igenom på ett uppseendeväckande sätt. Det fanns skolklasser utan någon som talade svenska, antalet socialbidragstagare fördubblades osv.

Bostadsbolaget fyllde sina tomma lägenheter och Poseidon insåg lite senare att de fick hänga på för att inte stå med sina kvar. Men kritiken var hård och nu engagerar sig en grupp kring den syrisk-ortodoxa kyrkan som byggdes i Hjällbo under 80-talet mot inflyttningen. Kommunledningen gick in med besked om att det inte fick gå till på detta viset. Det talades istället om ”öar” med flyktingar i andra stadsdelar.

Men befolkningssiffran i Hjällbo steg till oanade höjder, antalet barn likaså. Inte sedan 1971 hade stadsdelen så många invånare. Andelen flyktingar steg och steg och som grupp förändrades invandrarna med den stora mängden utomeuropeiska nykomlingar och de bosniska muslimerna. Samtidigt var detta ändå mycket splittrade grupper, en iranier eller irakier kunde t.ex. tillhöra en mängd olika riktningar såväl etniska, religiösa som politiska. Och kurder kunde komma från snart sagt alla länder i mellanöstern. Mot slutet av denna period började dessutom somalierna komma till området, främst Sandspåret. Det somaliska inslaget i stadsdelen blev så mycket större eftersom de hade en samlingspunkt för hela stan på det ALU-center som startades

i gamla fritidsgården när den av besparingsskäl stängdes och verksamheten flyttades till Hjällboskolan 1993.

Om den offentliga förvaltningen ansträngdes kraftigt av de nya inflyttningsvågorna på 90-talet så inträdde ett visst lugn på bostadsmarknaden. Området var fyllt.

Kommersiellt fick området ett lyft, ett antal nya grönsaksmarknader etablerade sig i centrum och det fylldes av folk på dagarna. Runt 90 byggdes centrumbyggnaden om och gjordes mer välkomnande vilket säkert bidragit.

Är Hjällbo en slum?

Sommaren 1991 blir Hjällbo centrum för en lång rad artiklar och debatt i pressen eftersom Moderata samlingspartiet pekat ut stadsdelen i sin egen storstadsutredning. "Slum" och "ghetto" förekommer om vartannat och såväl politiker som tjänstemän uttalar sig. Budskapet är inte entydigt, både nedsvärtningar och försvar förekommer, men kontentan, det är problem i Hjällbo oavsett benämning borde gått fram. Rubriker som "Social slum i Hjällbo" (18.7) och "De som kan flyr Lärjedalen" är inte tvetydiga.

Göteborgsposten v 28 1991

Invandrarstadsdelen 1995

Redan i slutet på 80-talet började den utveckling som förvandlade Hjällbo från ett "klassiskt" problemområde till en invandrarstadsdel där det i stort sett inte bor några svenskar. Problemområdets blandning av svenska medborgare med olika problem och invandrare som ännu inte kommit in i svenskt samhälle, eller som hade sådana problem att de inte kom in, försvann. Istället kom ett renodlat invandrarområde där rollen som invandrare, nyanländ eller inte, stigmatiseras pga. svårigheten att komma vidare i ett svenskt samhälle med arbetslöshet och ekonomisk kris.

Omflyttningen ökar och stiger till 30 - 35 %, siffror som visar på ett område som byter befolkning, ett område i kris.

Statistik från Bostadsbolaget som äger Bergsgårdsgärdet och Sandspåret visar att det 1996 finns mycket få kvar i Hjällbo efter 10 år. Siffrorna har påverkats av den ombyggnad som pågått tidigt på 90-talet i området.

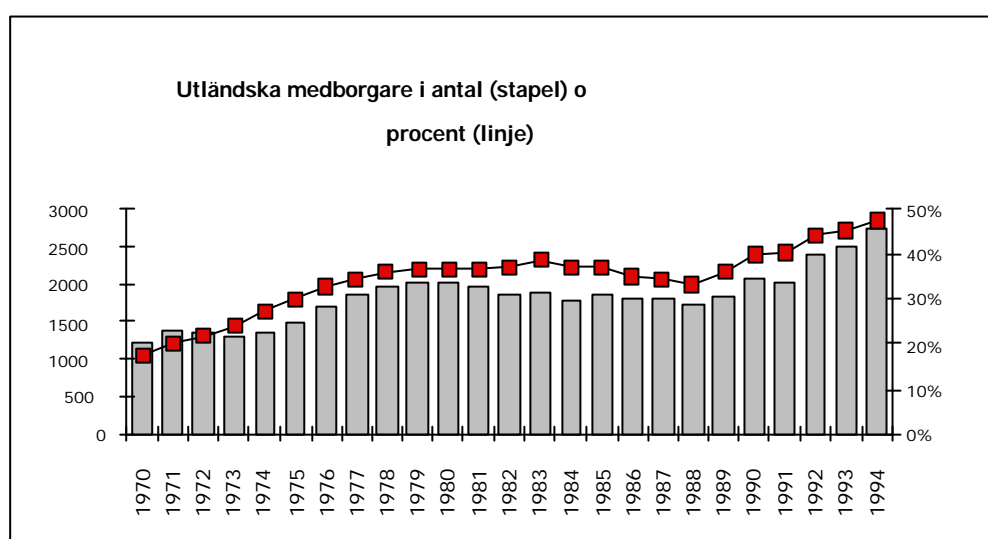
Andel hyresgäster som
bott i samma lägenheter

Andel hyresgäster som
bott hos Bostadsbolaget

> 3 år	> 5 år	> 10 år	> 3 år	> 5 år	> 10 år
41 %	19 %	10 %	54 %	29 %	17 %

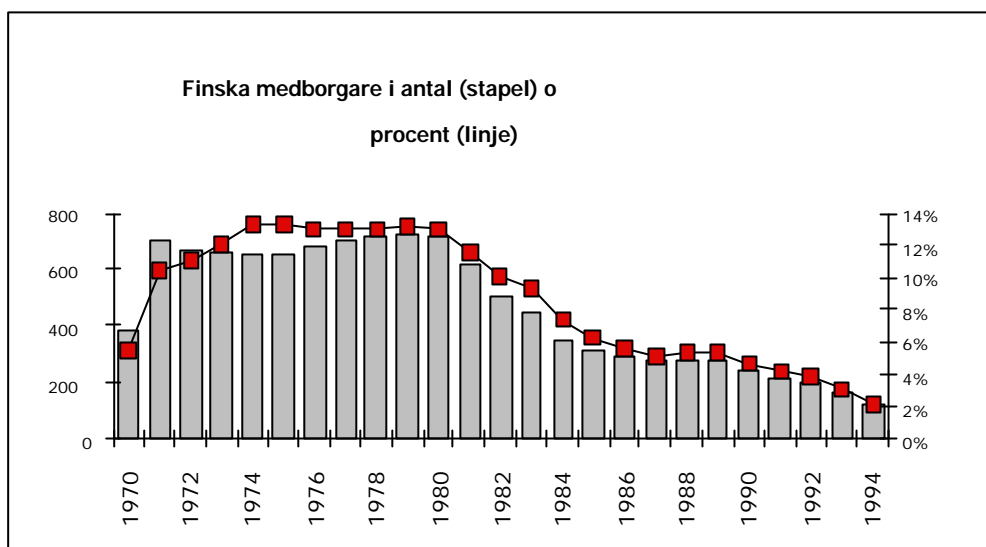
(Statistik från Göteborgs Stads Bostadsbolag i brev 1996)

Andelen utländska medborgare stiger markant:

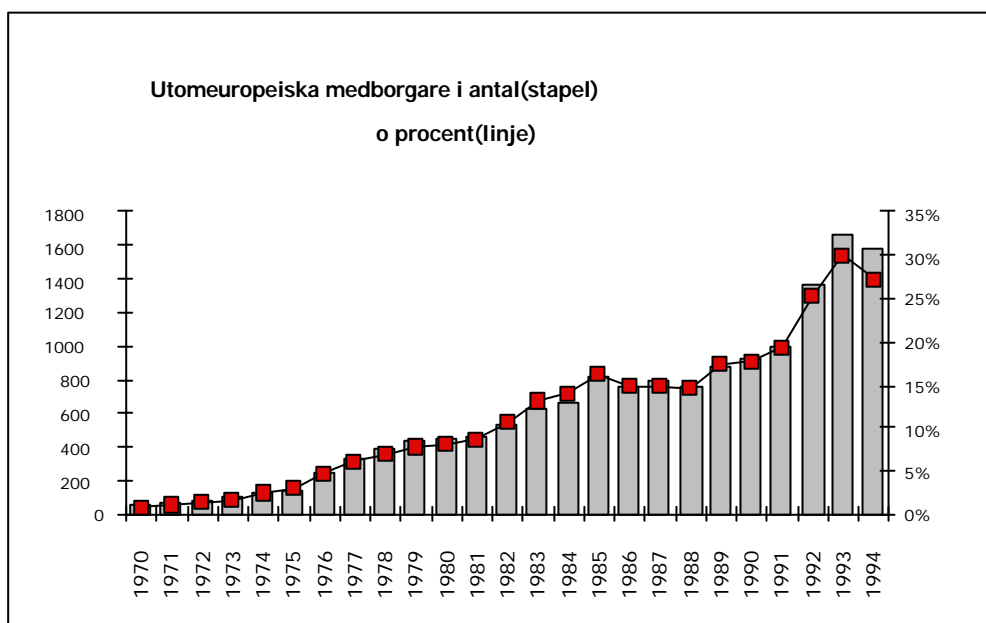
(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Vi vet att utvecklingen fortsätter även efter 1994. 1996 har *primärområdet* Hjällbo 44,8% utländska medborgare och 35,9% f.d. utländska medborgare; i projektet "Framtidens Hjällbo" beräknas andelen invånare med utländsk anknytning i stadsdelen Hjällbo till 85%. Invandrarinslaget byter också delvis ansikte. De finska medborgarna flyttar ut under hela 80-talet och personer med finska anknytning utgör bara några procent 1994:

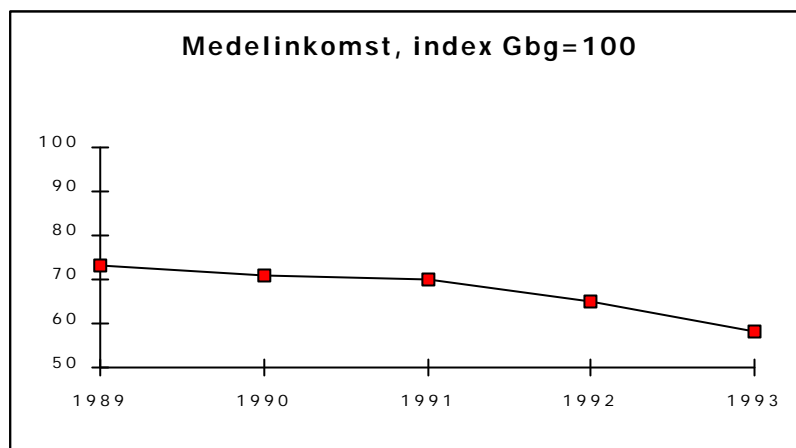
(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Å andra sidan stiger antalet utländska medborgare från länder utanför Europa starkt från slutet på 80-talet och framåt. Den nedgång som märks 1984 beror på den bosniska gruppens inflyttning:

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

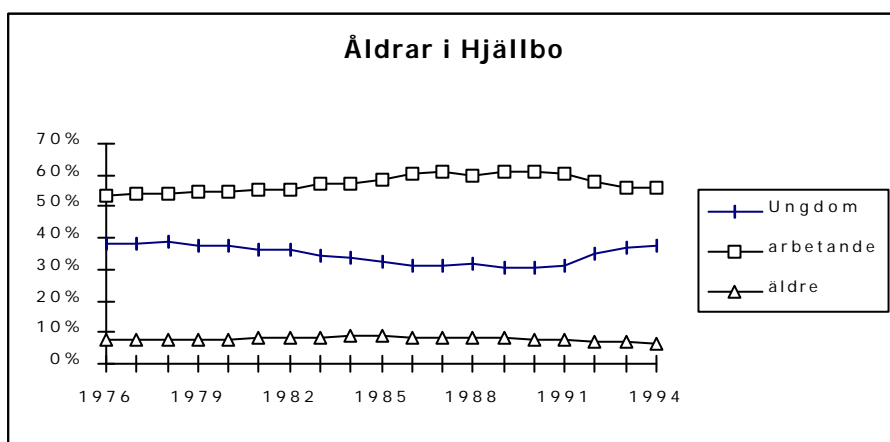
Medelinkomsten sjunker drastiskt från en redan tidigare låg nivå:

(Inkomster Göteborg, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993 Göteborgs Stadskansli, index Göteborg = 100)

Och socialbidraget stiger på motsvarande sätt från strax över 20% i 90-talets början till närmare 50% 5 år senare.

Den stora nyinflyttningen och utflyttningen leder till att ålderskurvan förändras och att antalet barn i stadsdelen blir lika högt som i ett nybyggt område:

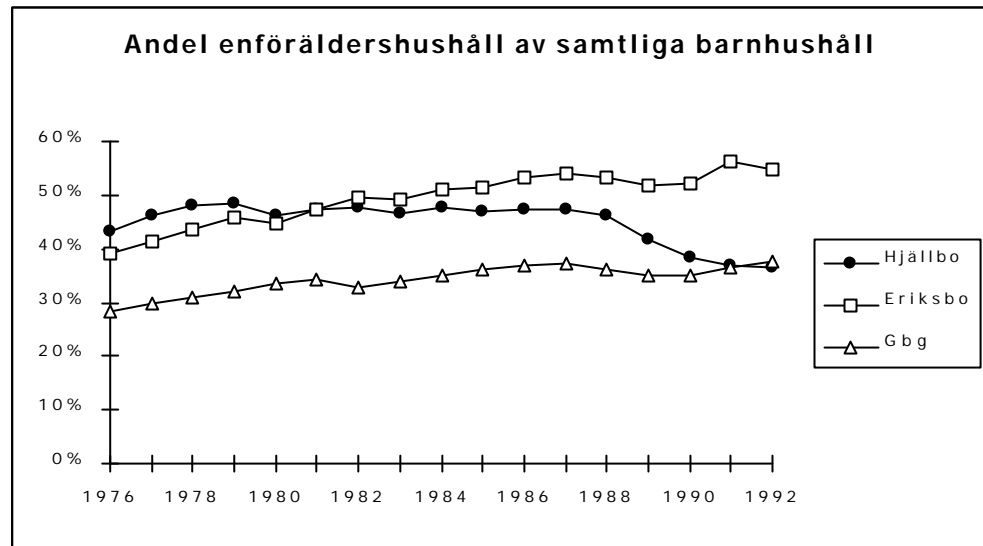

(Basområdesstatistik 1970 - 94, Göteborgs Stadskansli)

Samtidigt har alltså en grundläggande förändring skett i området – det är inte längre de svenska/nordiska problemfamiljerna som dominerar, missbruket i nordiskt utförande har försvunnit. Det är alltså inte en enbart negativ förändring:

”Svenskarna i Hjällbo var trasiga familjer med mycket alkohol och andra problem”, enligt en som arbetat länge i området.

Vi kan se detta på ett minskande antal missbruksärenden på socialkontoret och vi kan se det på en vanlig markör, som andelen barnhushåll med endast en förälder:

(Statistik över familjesammansättning 1976 - 1992, Göteborgs stadskansli)

Göteborg är med som jämförelse eftersom långsiktiga förändringar i samhället i stort påverkar hur det ser ut i våra stadsdelar; Eriksbo har vi tidigare talat om som ett område med exceptionellt många enföräldersfamiljer. Med början 1988-89 sjunker andelen ogifta barnhushåll i Hjällbo. Förklaringen är den inflyttning av hela flyktingfamiljer som skedde och som sedan accentuerats. Detta är inte problemområdet Hjällbo längre utan invandrarstadsdelen Hjällbo med förhållandevis många hela och stora familjer.

Invandrarstadsdelen Hjällbo är på många sätt en bra stadsdel. Den är, med tanke på förutsättningarna, öppen och tolerant. Ingen blir egentligen trängd på grund av andras sociala gemenskap och kultur. Offentligheten kan ses som en tillgång. Här är fram till 1995 förhållandevis lite bråk.

Å andra sidan finns det ingen anledning att stanna kvar av sociala skäl, här finns ingen sammanhållning, inget att bygga vidare på. Det finns anledning att hysa oro för utvecklingen framåt. Arbetslöshet, svårigheter att ta sig in i svenskt samhällsliv, resursbrist osv. i kombination med en boendesituation utan social sammanhållning och kontroll kan mycket väl visa sig explosiv. Inte minst gäller detta det stora antalet ungdomar i stadsdelen.

Och den sociala service dessa ofta nya medborgare i Sverige är så beroende av har svårt att klara av sin uppgift. Skolan har en gigantisk uppgift, daghemmen behöver nå alla de arbetslösa för att barnen skall få möjligheter att lära det svenska språket osv.

Diskussion

Det är lättast att beskriva orsakerna till utvecklingen i Hjällbo som en avsaknad av mycket av det vi sett i Eriksbo och Hammarkullen. Då detta är en del av den komparativa analysen senare skall nedanstående ses som en kortfattad summering.

Fysisk struktur

Hjällbo är en tät, förhållandevis väl sammanhållen stadsdel utan större hinder eller särskilt stora avstånd. Den är mycket homogen med tanke på sin storlek – husen är relativt lika, upplåtelseformen är densamma, dvs. hyresrätt, och inslaget av villor och radhus mycket litet.

Skalan i Hjällbo är i allmänhet måttlig. Här finns en del mindre lyckade konstruktioner som de underjordiska garagen och de parkeringsdäck som ibland blir väl dominerande. Ett delområde dras med eftersatt underhåll bl.a. till följd av dessa speciella konstruktioner.

Stadsdelen är på gott och ont mycket öppen. Såväl gårdar som stråken mellan husen är väl synliga och de kontrolleras knappast i något fall av någon särskild grupp. Offentlighet präglar stadsdelen, eller med en annan vinkel, här saknas halvprivata zoner som den egna gården.

Till de fysiska förutsättningarna hör också ett bra läge med goda förbindelser till centrala Göteborg och ett livligt centrum med relativt god service.

Befolkningssammansättning

Hjällbo har från 70-talets första år fram till slutet på 80-talet haft en hög omflyttning. Området har också under många år dragits med många tomma lägenheter. De som har kunnat har flyttat vidare efter något eller några år i stadsdelen. Dels har invånarna – och förmodligen framför allt de som blivit kvar – haft stora problem med missbruk, kriminalitet och andra sociala problem. Det tycks etablera sig grupper med från samhället avvikande normer i stadsdelen, grupper som åtminstone periodvis kommer att behärska delar av det offentliga rummet. Missbruksgäng dominerar t.ex. på torget. Detta har också återspeglats i massmedia och kan ha bidragit till en ovilja från andra boende att ta strid för mer "normala" förhållanden.

Här har alltid bott förhållandevis många invandrare, dels en arbetskraftsinvandring och dels invandrare som av olika skäl inte lyckats etablera sig i svenskt samhälle.

I slutet på 80-talet och början på 90-talet ändras bilden med de nya invandringsvågor som når stadsdelen. Svenskarna, även de med problem, lämnar stadsdelen närmast totalt och in flyttar invandrare från mellanöstern och Afrika. Stadsdelen byter ansikte – problemområdet blir en invandrarstadsdel med många men ofta helt nya problem.

Förvaltningskulturer

Kommunal förvaltning har hela tiden haft en dominerande betydelse i Hjällbo, pga. av omflyttning och befolkningssammansättning har denna ofta varit bärande socialt sett. Det är också här man finner "historien om Hjällbo".

Det är uppenbart så att skolan redan från början varit traditionell och att den förblivit det under flertalet år (se t.ex. de två rektorerna ovan och Englund, 1986), föreningsrådet likaså och samspelet med närsamhället har fattats. Inte heller GAIS-gruppen kom (därför?) att spela den roll som den fick i t.ex. Hammarkullen.

En del av problemen är splittringen på områden. För skolans del rekryteringen från den förhållandevis resursstarka, svenska landsbygden och från det resurssvaga, invandrartäta Hjällbo. Fritidsrådet har en motsvarighet i skillnaderna mellan Eriksbo och Hjällbo.

Bostadsföretagens förvaltning har skilt sig åt i Hjällbo. Göteborgshem, sedermera Poseidon, har inte satsat i området. I den prioriteringsordning man satte upp i slutet på 80-talet kom Hjällbo långt ner. Ett område som Skolspåret har fått förfalla på ett exempellöst sätt, i alla fall i jämfört med Göteborg i övrigt. Intresset för att delta i mer storstilade projekt som "Hjällbo 2000" har knappast funnits.

Bostadsbolaget har upprätthållit en jämn och god standard. Renoveringarna i slutet på 80-talet blev dyra och hyrorna därefter vilket blivit pådrivande på omflyttningen. Negativt är den stora inflyttning av nyanlända flyktingar som företaget medverkade till 92-93.

Social organisering

De få grupper som någon gång omtalas som språkrör för Hjällbo lyckas inte etablera sig eller skaffa sig det nödvändiga stödet från den kommunala förvaltningen. Ett omnämnande, en röst i massmedia eller i ett protokoll, kanske två, sen är det tyst igen.

Områdesgruppen tycks i huvudsak bli en förvaltningsövergripande grupp. Det saknas ett civilsamhälle eller i varje fall ett civilsamhälle som tar stadsdelens problem som sitt. Kanske är detta en följd av problemgruppernas dominans och den stora omflyttningen. Och när

det lugnar ner sig på 90-talet med mindre omflyttning och fyllda lägenheter är befolkningssammansättningen etniskt splittrad och resurssvag pga. att många var nyanlända till Sverige.

Eldsjälar

”Det är klart att det funnits eldsjälar i Hjällbo”, säger en intervjuad med lång erfarenhet från området. Men några namn finns där inte att ta fram och vid närmare eftertanke är det snarare engagerade människor som flyttat vidare.

Ideologi - identitet

Av ovanstående följer att det inte heller finns någon ideologi som driver utvecklingen i Hjällbo eller som backar upp några eldsjälar. Hjällbo är en bostadsapparat utan identitet. Någon ”Hjällboanda” finns inte.

Några Hjällboröster om skillnaden mellan stadsdelarna säger mycket om det som saknas:

”I Eriksbo är man med eller inte med. Det klarar ju inte vi...”

”Eriksbo är som en lite by för sig!”

”I Hammarkullen har folk förmågan att försvara sig. Här kan inte folk.”

”Det latinamerikanska inflytandet saknas i Hjällbo”, säger en intervjuad.

”Latinamerikanerna finns här med” säger en annan, ”men det är mycket mera blandning här, ingen enskild grupp dominerar.”

”Vi har inte den politiska medvetenheten som i Hammarkullen.”

”I Sandeslätt har de gemensamma intressen, man käkar ihop, kollektiv, starka tillsammans. Såna grupper har inte funnits här i Hjällbo. Eriksbo har också en sån historia men i Eriksbo är det socialdemokrater.”

Eller positivt:

”Vi har fått leva ett liv vid sidan av, ifred. Fokus har alltid legat på Hammarkullen.”

”Hjällbo har inte haft den press på sig Hammarkullen haft. Det är bra. Vi har fått ha våra karnevaler ifred. ”

”Hammarkullen i fokus drar till sig ungdomar – det kan hända någonting där!”

Sanningen är väl att Hjällbo till skillnad från Eriksbo och Hammarkullen saknar en organisering på områdesnivå. Och att man har fått vara ifred under flera decennier. På gott och ont, i längden mest på ont.

Det goda bostadsområdet och den utsatta förorten

Utvecklingen i stadsdelarna

En av mina inledande frågeställningar var om och när det har fungerat bra respektive dåligt i de tre stadsdelarna. Frågan om de tre stadsdelarna varit bra bostadsområden eller ej har jag ställt ur de tre perspektiv jag redovisade i kapitel två: storsamhällets perspektiv, lokalsamhällets perspektiv och de boendes perspektiv. Svaret blir en bedömning av hur det fungerar i stadsdelarna, en bedömning som alltså vilar på tre ben i vilka utvecklingstendenserna ofta men inte alltid sammanfaller.

Olika källor har i skiftande grad inverkat på de olika perspektiven. För att kort återknyta till metodkapitlet tar jag här fram vilka typer av data som de olika bedömningarna grundar sig på:

- Bedömningar utifrån storsamhällsperspektivet baseras på befolkningsstatistik, offentliga utredningar och annan litteratur samt massmedia. Här anknyter jag också till begreppet extern diskurs, den föreställning som finns om dessa stadsdelar i storsamhället (Ristilammi 1994, Arnstberg 2000).
- Bedömningarna utifrån lokalsamhällets perspektiv vilar på intervjuer och dokument upprättade inom kommunal verksamhet och föreningar. Här anknyter jag till den interna diskurs som jag diskuterade i kap 2, de föreställningar som finns framför allt bland aktiva boende (Arnstberg 2000).
- De boendes perspektiv finner jag genom intervjuer, statistik, litteratur osv. Här spelar frågor om attraktivitet, delaktighet och rörlighet stor roll.

Nedan följer ett kortfattat försök att besvara frågan om och när det har fungerat bra respektive dåligt i stadsdelarna. Till svaret är av pedagogiska skäl fogat schematiska översikter i diagramform över utvecklingen. Syftet är att få överblick. Fasta värden saknas, det går inte att definiera någon enskild punkt på dessa linjer.

Den prickade vågräta linjen i diagrammen utgår från storsamhällets perspektiv och den innebär ett värde under vilket dessa stadsdelar är att se som utsatta stadsdelar.

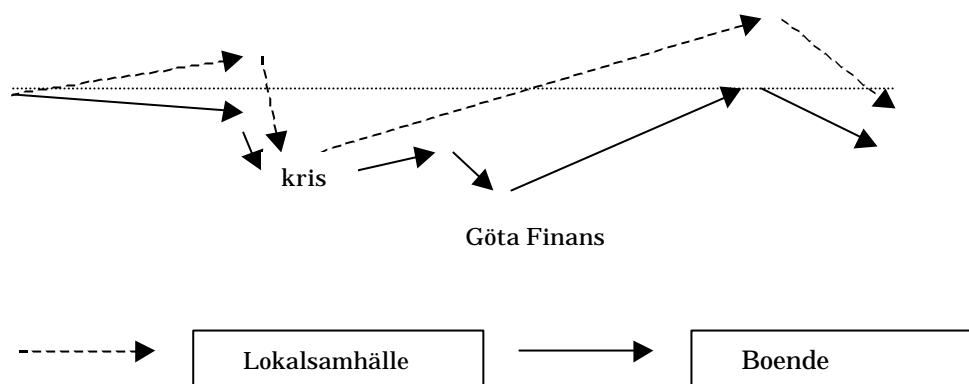
För Eriksbos och Hammarkullens del går utvecklingen längs två linjer under hela eller stora delar av de 25 åren. Den övre streckade linjen utgår från ett lokalsamhällsperspektiv – den linjen saknas för Hjällbo eftersom ett sådant inte har kunnat identifierats. Den undre heldragna linjen utgår från boendeperspektivet – i Hjällbo är detta den enda utvecklingslinjen.

De två linjerna i Eriksbo och Hammarkullen sammanfaller ofta i sin tendens men sällan på sin nivå; de är linjer som alltså ibland skiljer sig åt på grund av utvecklingen i stadsdelen. Det är inte minst dessa skillnader som är intressanta att titta närmare på i stadsdelarna.

För **Eriksbos** del är det 70-talet tämligen lugnt, det är ett vanligt förortsområde om än på en relativt låg nivå med en hel del sociala problem, hög omflyttning, tomma lägenheter osv. Ur storsamhällets synpunkt är det inte bra men heller inte så dåligt att det låter tala om sig. Området tycks befinna sig i en svag utförlöpa. Mellan 1980 – 1985 fungerar det än sämre med en stor utflyttning och en inflyttning av sociala problem. Området går ner sig. Samtidigt sker här en stor förändring i det lokala perspektivet i och med att den kooperativa rörelsen startar och kör fast. Ett embryo till det som sedan sker skapas. 1985 sker en uppryckning när Familjebostäder tar över och börjar samarbeta med aktiva boende. Området rensas från en del sociala problem, det byggs om och de kooperativa tankarna vinner gehör. SDN-reformen och de ekonomiska problemen i början på 90-talet tycks stärka området ur ett lokalt perspektiv men det finns uthyrningssvårigheter. Alliansen mellan de boende och hyresvärden i Prebo-projektet är ett aktivt försök att motverka stadsdelens trots allt utsatta läge. I den kris som berörde såväl Sverige som helhet som utsatta förorter i synnerhet i början på 1990-talet höll sig Eriksbo på många sätt utanför.

Hammarkullen

1970 1975 1980 1985 1990 1995

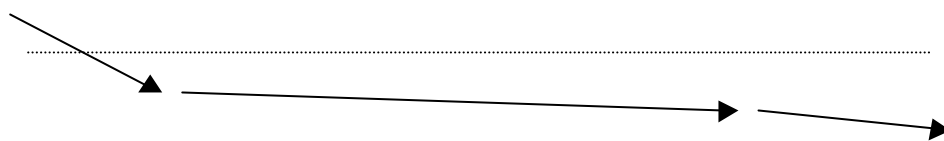
Hammarkullen har redan från början varit ett omdiskuterat område. Det har varit och är fortfarande en av de största och mest kända arenorna för en tillämpning och en diskussion om miljonprogrammet och därmed bostadspolitiken i Sverige, i alla fall de sista femtio åren. Här är det fråga om de stora riktlinjerna för välfärd, invandring och samhälllig organisering. I Sverige och i världen utanför. Krisen 1976 betydde ett slags genomklappning i synen på stadsdelen. Och att det var stadsdelen själv, *subjektet* Hammarkullen, som reste sig ur ruinerna.

Bilden av Hammarkullen är såväl svart som vit. Eländet blandas med rapporter om kraft och resurser och bådadera är sant. Ur storsamhällets synpunkt måste det sägas att stadsdelen under de allra flesta av de 25 åren hanterar en stor mängd svåra sociala problem, men också att problemen faktiskt finns där och att de vid några tillfällen slagit ut som destruktiva sociala krafter.

I **Hjällbo** är utgångsläget gott men utvecklingen under 70-talets första hälft förskräckande – det går brant utför. Mellan mitten på 70-talet och slutet på 80-talet etableras en stadsdel med mycket problem på alla plan. I slutet på 80-talet och början på 90-talet innebär omflyttning och inflyttning av nya invandrargrupper att stadsdelen helt ändrar karaktär och blir en invandrarstadsdel. Som stadsdel fungerar den knappast bättre men problemen är förändrade. Stadsdelsnämndens tillkomst förändrar fram till 1995 inte mycket i stadsdelen.

Hjällbo

1970 1975 1980 1985 1990 1995

Hjällbo är ingen lyckad stadsdel. Bortsett från några år i början av den studerade perioden har det mest varit negativa bilder som förmedlats och uppmärksammats: tomma lägenheter, sociala problem, missbruk, kriminalitet, socialbidragsberoende.

En förändring sker med den stora invandringen runt 1990 och problembilden byter delvis skepnad. Men det är fortfarande en problembild. Hjällbo är sedan 70-talets början ett segregerat område, ett problemområde. Det uppfyller på många sätt, t.ex. hus- och lägenhetsstandard och skötsel, inte kriterierna på en "slum", men på andra sätt är segregationen och bristen på resurser hos befolkningen sådan att benämningen kan anses adekvat. Och situationen fortsätter på samma sätt i decennium efter decennium.

De tre perspektiven

Nedan kommenterar jag de olika bedömningarna, dvs. linjerna i det ovanstående, och deras inbördes förhållanden.

I storsamhällets perspektiv

Grundläggande är att Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo alla tre har varit, och åtminstone vad gäller Hjällbo och Hammarkullen fortfarande är, exempel på "det svenska traumat" (Öresjö 1997b). Utsatta förorter som dessa är inte ett boende för *alla* och på så sätt är de i grunden ett misslyckande för svensk bostadspolitik. Man skulle kunna beskriva situationen så att dessa områden lever i en ständig motvind (jfr Power & Tunstall: *Swimming against the tide*, 1995) som gör att också när det fungerar bättre finns risken att falla tillbaka. Detta är uppenbart ett strukturellt betingat fenomen som har stor betydelse för dessa områden.

I storsamhällets perspektiv är segregation en viktig utgångspunkt. Generellt sett är också segregationen nästan alltid ett problem för de tre stadsdelarna. De har varit och är fortfarande kraftigt segregerade

– i två fall har graden av segregation ökat betydligt under den studerade perioden. Denna segregation är en allestädes närvarande grundfaktor med betydelse för vilka resurser som finns i stadsdelarna, hur kontakterna ser ut med storsamhället osv.

En annan utgångspunkt för svenskt samhälle är i vilken mån stadsdelarna i sig själva blir destruktiva miljöer där de sociala problemen förstoras eller blir till. Hammarkullen med "sniffargänget" runt 1976, Eriksbo med vanskötsel och missbruk i början på 1980-talet, Hjällbo med missbruk, kriminalitet och "normlöshet" under stora delar av 1970- och 80-talen och Hjällbo och Hammarkullen under 1990-talet med den stigmatisering och inlåsning som blivit fallet där, är allihop exempel på när dessa förorter blir destruktiva miljöer.

Ur storsamhällets perspektiv hanteras i Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo en stor mängd sociala problem, strukturella som arbetslöshet och invandring, individuella som missbruk och kriminalitet. Problem som någonstans skall tas om hand. Hammarkullens framgångsrika samhällbygge under 1980-talet är ett exempel på en stor social börda som trots allt bärs upp av ett lokalsamhälle. Detta är knappast något som räknas dessa stadsdelar till godo.

I det individuella perspektivet

Alla tre stadsdelarna har i grunden problem med sin attraktionskraft på bostadsmarknaden. Vi kan se detta med hjälp av indikatorer som flyttningar, kvarboende, tomma lägenheter, inkomstnivåer m.m. För många har stadsdelarna varit genomgångsområden, man har inte tyckt att det fungerat tillräckligt bra och flyttat vidare när man kunnat. Detta följer stadsdelarna under hela undersökningsperioden. Undantaget är möjligen delar av det differentierade Hammarkullen, där det knappast är möjligt att säga något om stadsdelens attraktivitet som helhet. För de drygt hälften av stadsdelens bostäder som finns i centrum gäller dock detsamma som för t.ex. Hjällbo.

Att det grundläggande problemet med attraktionskraften kvarstår är inte detsamma som att det inte har förändrats. Eriksbo har fortfarande problem med att dra till sig hyresgäster i mitten på 1990-talet men förhållandena har ändå radikalt förbättrats sedan 1985.

Men bilden är inte entydig. I det individuella perspektivet är det knappast så att segregationen i stadsdelarna alltid är utslagsgivande för om de är attraktiva eller ej. Troligen flyttar i alla fall en del till dessa områden pga. en önskad närhet till sin familj, till sin släkt eller till sin etniska grupp.

Och en del har flyttat till de tre stadsdelarna av andra skäl, grundat på en attraktivitet som inte är den vanliga och som fått mycket stor betydelse: SSU:arna i Eriksbo, inflyttningen av socialdemokrater

i Hammarkullens periferi, inflyttningen av vänstermänniskor och kristna grupper i Sandeslätt i Hammarkullen. Här fanns en attraktivitet som handlade om möjligheten att bilda kollektiv, att bo nära varandra, att bygga eller förändra det lokala samhället, att delta i en aktiv, mer kollektiv samhällsuppbyggnad och den attraktiviteten går inte att mäta i inkomster eller klassindelningar. Liknande exempel finns t.ex i områden som Galgbakken och Hyldebjergdet utanför Köpenhamn (Falkheden 1999).⁵²

Kanske finns här också än mer svärfångade attraktiviteter som handlar om särskilda, uppfattade möjligheter, som med de ensamma mödrarna i Eriksbo eller en särskild identitet som nog Hammarkullen får anses ha i Göteborgsregionen och där Rinkeby skulle kunna vara ett jämförbart exempel.

Men detta gäller i hög grad dem som är aktiva i "projekt Hammarkullen" eller "byn Eriksbo". För det stora flertalet i dessa områden, de mer anonyma i "det andra Hammarkullen", i Eriksbo och i Hjällbo som helhet torde en striktare, mer indikatorrelaterad attraktivitet stämma.

I lokalsamhällets perspektiv

Det ligger i den interna diskursen att den egna stadsdelen eller området är "bra" att bo i. Det gör så eftersom den interna diskursen utgår från aktiva människor som vill förbättra situationen i stadsdelen. I en del fall kan t.o.m. den positiva bilden ses som en del i en programmatisk avsikt att förändra.

Typiskt för Eriksbo är också frånvaron av eländesbilder. Man är oroad när antalet boende sjunker eftersom tomma lägenheter hotar områdets existens på nuvarande villkor, man är oroad när affären stänger eller parkleken lägger ner men man skapar inte eländesbilder till grund för ansökningar om pengar till exempel. Istället har problem i hög grad varit grund för handling, för ett närmare och starkare engagemang.

Det lokala samhället i Hammarkullen brottas för sin del med frågan om hur man får fram att det både finns ett elände och en positiv stadsdel samtidigt. Ofta under de 25 åren som en grund för projektansökningar. Det finns också ett drag av stolthet, och kanske självtillräcklighet, en positiv "annorlundahet" i bilden av Hammarkullen som man lyckats förmedla till omvärlden. Det är något att bo i Hammarkullen!

Det är svårt att finna en intern diskurs i Hjällbo. Möjligen kan man skymta ett embryo långt in på 90-talet, egentligen efter denna under-

⁵² Intervju med Kay Jokil, chef för Formiddlingscentret Storköbenhavn 2000.

söknings slut. Men även detta är osäkert. Områdets tystnad är på många sätt det mest påtagliga. En tystnad det delar med många andra områden – det är kombinationen av stora behov och problem och avsaknaden av ett lokalsamhälle med en inre diskurs som är så tydlig i Hjällbo.

Yttre och inre händelser drabbar stadsdelarna som samhällen på mycket olika sätt. De inre, som sniffargänget i Hammarkullen, de ensamstående alkoholisterna i Eriksbo eller de kriminella och missbrukarna i Hjällbo innebar att de boende och verksamma själva kunde ifrågasättas: Vad var det egentligen för folk som bodde där? Varför gjorde de inget åt situationen? Roten till det onda fanns i området – lösningen likaså. Löste man problemet, som med "sniffargänget", gick man som lokalsamhälle stärkt ur krisen – löste man den inte som i Hjällbo och som i Eriksbo i början på 80-talet förtvinade lokalsamhället. Vid yttre händelser, framkallade av aktörer utifrån, som Göta Finansskandalen, som VAM-arna 1994 i Hammarkullen, var stadsdelen ett offer. Roten till det onda låg utanför området, stadsdelen var för dem som bodde där knappast hotad men för andra utanför området kom en stadsdel som Hammarkullen säkert att förknippas med vanskötsel i det första fallet och bråk i det andra.

För självuppfattningen i den interna diskursen är de inre hoten svårare att handskas med än de yttre som snarast leder till att man bekräftas och sluter sig samman.

Förhållandet mellan bedömningarna i ett individuellt perspektiv respektive i ett lokalsamhällsperspektiv

I diagrammen för Eriksbo och Hammarkullen är det tydligt att bedömningarna utifrån lokalsamhällsperspektivet och det individuella perspektivet inte sammanfaller: (1) bedömningen utifrån lokalsamhället är hela tiden mer positiv, (2) i några fall går linjer åt olika håll men (3) mesta delen av tiden går linjerna parallellt.

- (1) Sammanhänger med att lokalsamhällena ("byn Eriksbo", "projekt Hammarkullen") utvecklas men att det finns många människor som inte är delaktiga, många problem och förhållanden som lokalsamhällena inte förmår påverka. I Hammarkullebeskrivningen finns t.ex. ett avsnitt om "det andra Hammarkullen" som står för människor och förhållanden som inte påverkas av "projekt Hammarkullen". Liknande resonemang finns också om Eriksbo.
- (2) I några fall finns en drastisk försämring av situationen för många – det gäller kriser som 1980 - 85 i Eriksbo eller 70-talets

början i Hammarkullen. Samtidigt sker det en start på lokalsamhällsbygget, lokalsamhället utvecklas delvis som ett svar på problemen.

- (3) Att linjerna går parallellt ska bl.a. ses som ett uttryck för att lokalsamhället under större delen av tiden drar med sig eller påverkar förhållandena i stadsdelen för de flesta som bor där – också för dem som står utanför lokalsamhällena. Till detta återkommer jag i nästa kapitel.

Sammanfattning

Sammantaget innebär detta att

- Hammarkullen 1982 - 1991 och Eriksbo 1988 - 95 är två perioder då alla perspektiv sammanfaller – de är **entydigt positiva**. Tecken på det positiva har varit lugn, stabilitet, aktivitet, en i varje fall inte ökad segregation. Förhållandena i omvärlden har varit gynnsamma eller i varje fall möjliga att kontrollera lokalt.
- Hammarkullen 1976 - 77, 1992 - 94, Eriksbo 1983 - 85 och Hjällbo från 1971 är lika **entydigt negativa** men i de två förstnämnda mer som kriser, i Hjällbo som ett konstant tillstånd. Negativa tecken har varit hög omflyttning, misskötsel, missbruk, kriminalitet, "normlöshet". Överväldigande omvärldsfaktorer har styrt utvecklingen i stadsdelarna, i något fall har man lokalt lyckats ta fatt i utvecklingen, trots allt.
- utvecklingen är **splittrad** i Hammarkullen i 70-talets början, likaså i samband med Göta Finansskandalen 1981. Det gäller också Eriksbo de första åren på 80-talet. Det har under dessa perioder funnits såväl positiva som negativa tecken samtidigt.

Under dessa tre olika typer av perioder har det i olika grad funnits en organisering som påverkat skeendet – denna organisering är ämnet för nästa kapitel.

Social organisering i den utsatta förorten

Den andra frågeställningen i avhandlingen handlade om den sociala organiseringens betydelse för hur en stadsdel fungerade. Nedan följer därför en genomgång av de goda, de dåliga och de splittrade perioder som jag identifierade i föregående kapitel med avseende på den sociala organisering som fanns eller inte fanns. Den följs av en beskrivning av på vilket sätt organisering skett i de olika stadsdelarna.

Utvecklingsfaser

De entydigt goda perioderna

Hammarkullen 1982 - 1991 är en period då mycket av det arbete som lagts ner sedan början på 1970-talet på att bygga upp ett samhälle bär frukt. Instabiliteten efter Göta Finansskandalen håller på att lägga sig och som lokalsamhälle är Hammarkullen stabilt. Genom en rad utåtriktade projekt med karnevalen som främsta dragplåster visar man upp stadsdelen och gör den attraktivare för inflyttning.

Eriksbo 1988 - 95, efter den stora ombyggnaden, är i stort sett positivt även om tomma lägenheter är ett problem några år in på 90-talet. Stadsdelen är ändå förhållandevis stabil, segregationen har minskat.

I båda fallen ovan finns en fast, mycket aktiv organisation som omfattar såväl boende som verksamma i stadsdelen. En, i dessa sammanhang, stor del av de boende engageras på olika sätt.

I Hammarkullen drar lokalsamhället, det jag kallat "projekt Hammarkullen", stadsdelen uppåt med ett mycket målmedvetet arbete med att visa upp ett positivt ansikte utåt och att undvika negativ publicitet. Under den här perioden organiserar de en allt större del av Hammarkullens befolkning – inflytande och organisationsgrad tycks

sprida sig även till de centrala höghusen och till invandrargrupperna från fr.a. Latinamerika.

I Eriksbo finns ett aktivt och spritt deltagande i stadsdelens förvaltning och i lokalsamhället och en god kontroll över utvecklingen i samarbetet mellan hyresvärd och hyresgäster. Organiseringen i området är en förutsättning för lösningen av områdets problem med t.ex. nedläggningar av affären och fritidsverksamheter samt med de tomma lägenheterna. Det sätt på vilket stadsdelen lyckas vända sparivern i Stadsdelsnämnden i 90-talets början till en egen fördel är unikt.

På lite olika sätt har organiseringen i stadsdelarna varit *en* förutsättning för de entydigt goda perioderna. Organiseringen har varit ett sätt att reda upp situationen vare sig det handlat om att ta hand om sociala problem eller söka medel till satsningar på fritid och kultur, i andra sammanhang har den gjort det möjligt att värna om stabilitet och kontroll. Genom organiseringen har också stadsdelarna kunnat visas upp som goda boendemiljöer i kulturella sammanhang, i massmedia eller mer konkret vid lägenhetsvisningar. Det är inte fel att påstå att organiseringen haft avgörande betydelse för de goda perioder som återfinns i materialet.

De entydigt negativa perioderna

I Hammarkullen 1976 - 77 blev problemen med "sniffargänget" övermäktiga. Lokalsamhället redde inte upp situationen tillräckligt snabbt, massmedia skrev ner stadsdelen, avståndstagande var stort och hjälpen tafatt – de boende levde relativt skyddslösa. Här fanns en organisering som verkat 3-4 år eller mer, här fanns kontakter och ett omfattande samarbete över förvaltningsgränserna. Men problemen var överväldigande och sveket från framför allt massmedia för stort.

1992 - 94 är utvecklingen entydigt negativ i Hammarkullen. Orsaken är många olika samverkande faktorer: besparingar, stor nyinflyttning och generationsskifte i lokalsamhället.

I Eriksbo 1982 - 85 ökade de sociala problemen på ett sådant sätt att trivseln i området drabbades och vanliga skötsamma hushåll lämnade området. Den relativt nya kooperativa rörelsen hade inte kraft eller kontakter med hyresvärderna som gjorde att den kunde sätta emot och hyresvärderna själv var ointresserad.

I Hjällbo har sedan 1970-talets början de sociala problemen kommit att spela en framträdande och ofta avgörande roll för stadsdelens negativa utvecklingen. Här har saknats en livskraftig social organisering under hela denna period.

Det förefaller ha funnits tre typer av problem som enskilt eller tillsammans präglade de negativa perioderna:

- En del boende har problem med missbruk och/eller kriminalitet och har ett levnadssätt som både i förhållande till grannar och på offentliga platser i stadsdelen är störande och ofta hotande för omgivningen. Det här handlar till stor del om två grupper: män med drogproblem och ungdomar, framför allt pojkar.
- Hyresvärden missköter ett bostadsområde med åtföljande spridning av "laglöshet" och hopplöshet i området och ett dåligt rykte utåt.
- Omflyttningen är alltför stor eller, mer specifikt, nya stora grupper flyttar snabbt in. Detta gäller t.ex. etniska grupper från främmande kulturer som ställer andra krav på lösningar av en mängd situationer, nya grupper som inte heller hunnit finna sin plats i de sociala strukturerna i stadsdelen.

Under de negativa perioder som jag identifierat har den sociala organiseringen till större delen varit svag. I Hjällbos fall har den varit närmast obefintlig. Den har omfattat relativt få personer och viktiga aktörer som bostadsföretagen har inte medverkat. Det har haft till konsekvens att i stort sett alla problem blivit övermäktiga den svaga organiseringen.

I några fall är det också uppenbart att de sociala problemen i stadsdelen blivit så stora och/eller akuta att en lokal social organisering under alla omständigheter skulle haft små möjligheter att hantera dem.

Och i ytterligare några fall handlar det mer direkt om strukturella problem i samhället. En turbulent och segregerande bostadsmarknad, flyktingvågor, arbetslöshet etc. är problem som snabbt kan få genomslag men som inte kan lösas lokalt – i dessa situationer blir händelser i omvärlden direkt avgörande för utvecklingen i de utsatta förorterna.

Splittrade perioder

Utvecklingen var splittrad i Hammarkullen i 70-talets början. Här fanns ett aktivt förvaltningsövergripande samarbete som innefattade många aktiva boende – ett lokalsamhälle höll på att byggas upp med det omgivande samhällets aktiva stöd. Samtidigt var de sociala problemen stora och området skrevs ner i massmedia. De negativa dragen tog överhanden 1976 men det var ändå den redan påbörjade organiseringen som blev kärnan i den goda period som började i slutet på 70-talet. En period som avbröts av Göta Finansskandalen 1981 då lokalsamhällets maktlöshet inför de mer rena boendefrågorna blev mycket tydligt. Trots detta fortsatte samhällsbygget hela tiden.

Runt 1980 händer det en hel del positivt i Eriksbo, stadsdelen identifieras, blir ett subjekt och det som sen skall bli EKF börjar aktivera

de boende. Men de har inte kraft eller makt nog att göra något åt områdets negativa utveckling fram till 1985.

Former för organiseringen

Eriksbo saknar de första åren till synes all inre organisering. Kommunen är närvarande men ur dess synpunkt är stadsdelen ett av flera mindre områden i Hjällbo.

Med början runt 1980 byggs här upp en relativt fast social organisation med osedvanligt tydliga ideal och mål, politiskt förankrade i tidig arbetarrörelse och lanserade som alternativ inom socialdemokratien efter vänsteruppsvinget på 70-talet: självförvaltning och Kooperation. I detta låg också en småskalighet i idealen, det handlar om det lilla samhället.

I Eriksbo delar de boende på många sätt livsvillkor med varandra: husen är likadana, gårdarna och lägenheterna likaså. Den enda upplåtelseformen är hyresrätt. Boendet i sig blir på detta sätt en självklar gemensam nämnare.

Den sociala organiseringen och sedan också organisationen har alltså sin utgångspunkt i det "lilla grannskapet", kring den egna gården med en gemenskap kring dess skötsel och kring gårdslokalen. Boendet har alltid funnits med i organiseringen och därmed har också alla haft ett intresse av vad som sker.

EKF som paraplyorganisation har kommit att arbeta mycket nära bostadsföretaget – så nära att det är svårt att veta var gränsen går. Samtidigt har detta inneburit ett inflytande över sådana centrala frågor som uthyrningspolitik och förvaltning.

Efter 1990 har EKF också samarbetat med stadsdelsförvaltningen och tagit över uppgifter för att upprätthålla för lokalsamhället viktiga funktioner eller för att få utforma dem som man ville.

Det finns i lokalsamhället Eriksbo ett starkt grepp om hela Eriksbo – det är rimligt att tro att inte alla känner sig hemma i en så "heltäckande" miljö, att det finns de som bara bor i området utan att känna någon större tillhörighet och som också kan uppfatta den förhållandevis stora aktiviteten som besvärande.

Hammarkullen var redan tidigt både tydligt och avskilt. Kommuncentrala förväntningar på ett nytt och annorlunda förvaltningssätt drev på en social organisering i stadsdelen och ett möte med det spirande civilsamhället där. Ett samarbete mellan anställda och boende blev resultatet, ett samarbete med kommunen (staten) som ekonomisk garant som sträckte sig fram till 90-talets början. Det är detta jag kallat "projekt Hammarkullen", ett projekt med en kärna av boen-

de med förankring i folkrörelserna och i en traditionell socialdemokrati.

Med start i en önskan om ett förvaltningsövergripande arbetssätt och en tydlig anknytning till stadsdelens boende skapades en modell för samarbete och problemlösning i stadsdelen, ibland i motsatsställning till samhället utanför. Projekt med medel utifrån var en bärande del i denna modell. Dessa projekt finns i ett mycket stort antal under 70- och 80-talen, egentligen ett enda långt projekt eller "pärlbandsprojekt" som tar emot och kanaliserar samhällets stöd till stadsdelen (Öresjö 1997a, s 179).

Organiseringen i Hammarkullen tog sin utgångspunkt i "centrumfrågor" som ungdomsproblem, fritid och kultur. Hammarkulleskolan var drivande, kyrkorna likaså. Och aktiviteten formade sig till ett försvar för välfärdssamhället och allas lika rätt – det var bara naturligt att Hammarkullen också blev en hemvist för flyktingar från världens alla hörn, flyktingar som också inlemmades och blev en viktig del av lokalsamhället. Storsamhället var aldrig långt borta.

De frågor som rörde det "lilla grannskapet" eller det direkta boendet hanterades med få undantag däremot inte inom "projektet". Här är också skillnaderna inom stadsdelen stora, att ta upp direkta boendefrågor skulle troligen bryta gemenskapen snarare än stärka den.

90-talets början innebar att samarbetet mellan boende, anställda och kommunen bröts. Gamla strukturer föll samman av tre skäl: ett generationsskifte bland de aktiva i lokalsamhället, en in- och omflyttningsvåg och stora kommunala besparingar.

Hjällbo tycks från början ha varit en mycket vanlig förort med ett mycket vanligt socialt liv men det normala förbyttes snabbt i början på 70-talet. Hög omflyttning, många boende med problem och få stabila kvarboende försvårade uppkomsten av en social organisering.

Kommunalt sett har området varit mindre tydligt: det har räknats samman med Eriksbo, det har varit administrativt delat och högsta-dieskolan har hela tiden tagit emot klasser från landsbygden. Bostadsföretagen har varit flera och under de första 15 åren hängde de samman med Eriksbo. Förvaltningskultur och föreningsliv tycks ha varit traditionellt präglade med en funktionsindelning och ett fokus på den egna verksamheten.

Någon social organisering har i stort sett inte kommit till stånd i Hjällbo utöver den som initierats utifrån, fr.a. av kommunen. Bostadsföretagen har varit splittrade. Försök att samla boende har snabbt runnit ut i sanden även när det funnits resurser.

På 90-talet uppvisar stadsdelen ett nytt ansikte, den har blivit en invandrarstadsdel, men en mycket splittrad multietnisk sådan.

Avsaknaden av ett levande lokalsamhälle i Hjällbo är förmodligen inte särskilt ovanligt i många förorter. I många stadsdelar överhuvudtaget finns säkert inte mycket till lokalsamhälle – det behövs inte. Den stora skillnaden ligger i behovet. Trots ett ibland överväldigande behov har Hjällbo inte lyckats organisera ett lokalsamhälle till motstånd mot problem i stadsdelen och för en positiv utveckling.

Organisationsnivåer

Lokalsamhället

En önskan har varit att i avhandlingen pröva om det är rimligt att betrakta dessa förorter som lokalsamhällen, ett begrepp som i allmänhet använts för att beskriva små, relativt självständiga samhällen som byar och brukssamhällen. Jag menar med utgångspunkt från Mattsson (1996) att det finns förhållanden som talar för:

- Stadsdelarna är tydligt urskiljbara enheter. Avskildhet och isolering är två viktiga faktorer i min beskrivning av dem, även om det finns reservationer i texten, reservationer som snarast handlar om skillnaden mellan formell organisation och en mer informell känsla för vad som hör hemma var. Förhållandet gäller främst Hjällbo – Eriksbo, men även Hammarkullen – Agnesberg har i vissa fall flytande gränser.
- Det finns mycket gemensamt i vardera av de tre stadsdelarna. Här finns en stor reproduktiv sektor med skola, daghem, fritidsgård m.m. och här finns ett serviceutbud med affärer och annat som binder ihop stadsdelarna. Det finns ett för stadsdelen mycket viktigt centrum.
- Miljöerna har inte minst på 90-talet blivit annorlunda, avvikande från övriga staden pga. den stora inflyttningen av invandrare. Det annorlunda präglar framför allt Hjällbo och Hammarkullen. Eriksbo är vanligare men har andra särskiljande drag i sin organisering.
- Det finns ett mer eller mindre utvecklat föreningsliv som också binder ihop stadsdelarna. Detta gäller framför allt Hammarkullen och Eriksbo – det är svårare att påstå något liknande om Hjällbo.
- Det finns grupper som mycket tydligt identifierar sitt område och som har en lokalsamhällesstrategi i såväl Eriksbo som Hammarkullen, grupper som på detta sätt bidrar till särskiljandet av stadsdelarna och uppkomsten av gemensamma mål i dessa. I Hjällbo saknas dessa i stort sett.

Och förhållanden som talar emot:

- Stadsdelarna är på ett mycket tydligt sätt bihang till Göteborg. De som arbetar där bor där inte i allmänhet. Arbetstillfällena för de boende i stadsdelarna finns någon annanstans i stan. Beslut i kommunala frågor tas inte i vare sig Hjällbo, Hammarkullen eller Eriksbo utan i den byråkratiska konstruktionen Stadsdelsnämnden Lärjedalen. Och det är i staden Göteborg som möjligheterna till inköp och nöjen i stor utsträckning finns.
- Rörligheten i dessa stadsdelar är under långa perioder så stor att det är svårt att skapa de relationer och den stabilitet som är förutsättningen för ett lokalsamhälle.
- Differentieringen inom Hammarkullen har lett till en stor skillnad i befolkningssammansättning och i sättet att fungera mellan de storskaliga områdena och villa/radhusområdena. Så är inte fallet i någon större utsträckning i Hjällbo och inte alls i Eriksbo. Dessutom har både Hammarkullen och Hjällbo en etnisk blandning som komplicerar samspelet i stadsdelarna.

I stort uppfattar jag det som rimligt att se de tre stadsdelarna – liksom säkert andra förorter – som lokalsamhällen. Inte med samma karaktäristika i alla avseenden som de småsamhällen som oftast benämns som lokalsamhällen. Men ändå som klart urskiljbara enheter som utvecklat ett eget socialt system. Tydligast är detta i Eriksbo, därnäst i Hammarkullen vars inre uppdelning och differentiering är betydande. Hjällbo är svårast att uppfatta som lokalsamhälle.

Lokalsamhället fyller en rad funktioner i den utsatta förorten. Man ger **identitet** åt ett område. Det kan vara att man uppmärksammar att området faktiskt *finns* som när "stadsdelen Eriksbo" formulerades 1980 från att ha varit ett anonymt bihang till Hjällbo – det krävdes att några skilde ut området som stadsdel. Eller som i Hammarkullen där det krävts att de aktiva betonar samhörigheten i stadsdelen för att det inte skall falla isär. Men det kan också vara något mer och betydligt mer komplext identitetsskapande som "Hammarkulleandan".

Lokalsamhället **försvavar** också en stadsdel. Här förekommer alla nivåer, från insändare i tidningarna, till stormöten, ockupationer, ja kanske t.o.m. fysiskt våld som i sammandrabbningen med VAM-arna i Hammarkullen 1994. Det vanligaste försvaret är hävdandet att de utsatta stadsdelarna är bra att bo i, att det är för mycket förtal i massmedia etc. Försvaret är i sig identitetsskapande.

En annan form av försvar är det nödvändiga ansvaret för **normer** i en stadsdel. När det funnits ett starkt lokalsamhälle har en destruktiv utveckling kunnat vändas, som t.ex. med "sniffargänget" i Hammarkullen. Bristen på detsamma har kunnat spåras i Hjällbos

utveckling under 70 och 80-talen. Normer är en självklar del av identiteten: "En Hammarkullegrabbar räns inte en annan", som en av de intervjuade säger.

Ett fungerande lokalsamhälle samspelar med storsamhället och **tillvaratar de möjligheter** som finns där, möjligheter som ofta har mycket stor betydelse för den utsatta förorten. Paradexemplet är alla projekten i Hammarkullen men i senare tid skall också Eriksbos lite annorlunda samarbete med Stadsdelsnämnden framhållas. Motsatsen är det under alla år mycket projektfattiga Hjällbo.

Det räcker inte med att ta tillvara på de möjligheter som finns, lokalsamhället måste **ta om hand de resurser** det har eller kan få i form av pengar eller personal. Annars landar projekten som de "spjutspetsprojekt" Eva Öresjö talar om med en situation som likaväl kan vara värre som bättre då det upphör. Återigen är Hammarkullen ett bra exempel på hur man år efter år kan använda de pengar man får på ett bra sätt, hur man kontinuerligt söker nya och egentligen får ett enda långt projekt med lite olika inriktning – till det lokala samhällets fromma.

Den sociala organiseringen, intresset för och engagemanget i den stadsdel man bor eller verkar i, har utan tvekan stor betydelse för de tre utsatta stadsdelarna. Organiseringen i lokalsamhällen är exempel på en community-strategi där det gemensamma betonas. Den sidan av organiseringen återkommer jag till i nästa kapitel där aktörernas situation och handlande står i fokus.

Det stora grannskapet

Det stora grannskapet, som jag tidigare beskrev som den traditionella förvaltningsenheten, oftast ett begränsat område med likadana hus i en stadsdel, har inte framstått som särskilt betydelsefull i denna studie.

Indelningen i de stora grannskapen, bostadsområden som Gropens Gärd, Sandeslätt, och Hammarkulletorget i Hammarkullen och Bergsgårdsgärdet och Sandspåret i Hjällbo m.fl. tenderar att bli gränsdragningar som socialt sett inte är så betydelsefulla. Med sitt ursprung i byggnadssätt, stadsplanering och formell organisation är det svårt att finna motsvarigheten i en fungerande social enhet. Det stora grannskapet är i allmänhet för litet och för beroende av omgivningen för att fungera som lokalsamhälle. Man delar skola, dagis och centrum med andra områden. Samtidigt är det för stort för att folk skall känna igen sig och knytas samman av en gemensam vardag.

I de tre stadsdelarna finns det ett tydligt, väl fungerande, stort grannskap bland flerfamiljshusen – Sandeslätt i Hammarkullen. Här förekommer också aktiviteter under årens lopp med området som bas

men det tycks underordnat "hela Hammarkullen" eller de föreningar som haft sitt fäste där.

Det är kanske typiskt att endast ett, kortvarigt, projekt av alla de som funnits i Hammarkullen har haft sitt ursprung i ett enskilt stort grannskap och alla de andra i stadsdelen som helhet. Till och med när man arbetade med arbetsboken om boendemiljön sköttes detta med i stort sett samma centralt placerade personer som de andra projekten, syftet var också att alla flerbostadshus skulle omfattas även om projektet rann ut i sanden innan dess.

Eriksbo kan, som ett undantag, uppfattas som ett enda stort grannskap eller bostadsområde. Det är dock tillräckligt stort för att ha ett eget centrum, egna skolor osv., dvs. för att vara ett eget lokalsamhälle.

Det lilla grannskapet

I Eriksbo har den nivå som jag kallar det lilla grannskapet, dvs. den närmaste fysiska och sociala miljön (Olsson m.fl. 1997), aktiverats. Man har efter ombyggnaden kunnat överta skötseln på varje gård samtidigt som gemensamma medel ställts till förfogande. En stor del av gårdarna har en egen lokal som kan användas till egna aktiviteter. De flesta gårdarna är igång.

Denna organisering av det lilla grannskapet verkar idag vara en viktig del när man bedömer hur Eriksbo fungerar. Den bidrar i hög grad till trivsel och verksamheter i stadsdelen. Och det gemensamma ansvaret i området inverkar i sig positivt på uppbyggnaden av sociala relationer (jfr t. ex. Björnberg m.fl. 1982).

Hammarkullen har på grund av sin differentiering mycket olika förhållanden på det "lilla grannskapets" nivå. Här finns stabila radhus/villaområden med väl fungerande grannskap och god sammanhållning, grannskap som också betytt mycket för stadsdelen som helhet genom att vara utgångspunkt för engagemang i stadsdelen. På samma sätt tycks det förhålla sig med läghusområdet Sandeslätt. Skillnaden mot Eriksbo ligger i olikheten områdena emellan som förhindrar att boendet i sig blir något gemensamt för hela stadsdelen.

I Hjällbo finns det mycket lite av aktivitet och organisering på det lilla grannskapets nivå. Ändå spelar det lilla grannskapet en viktig positiv eller negativ roll även här. Det lilla grannskapet finns och upplevs av alla.

Det är på det lilla grannskapets nivå som problemen med den stora omflyttningen kommer närmast. Att ständigt byta grannar för med sig otrygghet och är i sig ett incitament till att flytta. Bristande kännedom och samhörighet leder till bristande kontroll.

Det är också här som de svaga banden finns, band som innebär att ett lokalsamhälle har kompetens och möjlighet att organisera sig, en organisation utan vilket ett område har svårt att ta vara på sina intressen (se t.ex. Putnam 1993; Olsson mfl. 1997). Kärnan i Hammarkullens organisering har t.ex. kommit från de stabila områdena.

Möjligheten att i sin närmiljö skaffa sig kontakter, kontroll och trygghet tycks vara avgörande för den sociala organiseringens stabilitet – det är i relativt goda närmiljöer de flesta aktiva i alla de tre stadsdelarna bött även om deras engagemang inte gällt den egna närmiljön. Lokalsamhällets organisering är alltså beroende av hur närmiljön fungerar.

Grannskapsideal och stadslivsideal

Det är uppenbart att det ideal som styr i Eriksbo är ett renodlat grannskapsideal (Andersson & Olsson 1986). Här sker en sammanflätning av sammanhangen i de boendes liv, samma personer kan återkomma i en mängd olika roller: som förälder, som snickare på gården, i skolstyrelsen osv.

Det är inte lika uppenbart att Hammarkullens ideal skulle vara ett stadslivsideal men försvaret av de storskaliga delarna i centrum och någon gång Sandeslätt sker ibland längs sådana linjer: det är bra att kunna välja sina engagemang, att inte vara bunden av det nära, att engagera sig bortanför hemmet, i "stora" frågor och inte i bypolitik etc. Här finns ibland ett försvar för en uppdelning mellan privatsfär och offentlig sfär som ligger Habermas nära.

Sammanfattning: den lokala sociala organiseringens betydelse

Av utvecklingen i stadsdelarna kan man dra flera slutsatser:

- att organiseringen av boende och verksamma i stadsdelarna har en avgörande betydelse för hur de fungerar. Stark organisering skapar förutsättningar för att stadsdelarna ska fungera bra. Svag organisering öppnar för att problem inte kan hantearas. Detta är ett huvudresultat i avhandlingen och det har, som jag ser det, stor betydelse för hur man skall se på utvecklingen i utsatta stadsdelar.
- att när viktiga aktörer på lokalsamhällsnivå gått samman för att lösa gemensamma problem och när boende deltagit och stöttat agerandet har utvecklingen varit positiv. Och när det inte skett en sådan organisering har stadsdelen stått försvarslös inför de problem som uppstått: grupper av missbrukare eller

ungdomar som stör och hotar, misskötsel av hus och områden, snabb inflyttning av nya stora grupper. Lokalsamhället är alltså en viktig nivå för organisering.

- att det, som jag pekade på i föregående kapitel, hela tiden finns tämligen stora problem i de utsatta förorterna som denna organisering måste möta, ett slags konstant motvind av negativa faktorer som omvärlden utsätter de utsatta stadsdelarna för.
- att ibland blir problemen för stora och/eller akuta. Dessa kriser kan ge upphov till ny organisering eller en nyorientering av den gamla. De kan också leda till utflyttning av de starka och drivande och till ett utarmat lokalsamhälle.
- att den traditionella enheten, bostadsområdet eller det stora grannskapet, åtminstone inte i denna studie, visar sig vara en bra nivå för ett engagemang i den egna boendemiljön – den är på en gång för liten och för stor.
- att det "lilla grannskapets" betydelse för trygghet, kontakter, kontroll och för ett vidare engagemang i stadsdelarna däremot verkar stort. Det är på denna grund de flesta aktiva står.

Aktörer

Den tredje frågeställningen i den här avhandlingen handlar om de olika aktörerna, om och i så fall hur de formar den lokala sociala organiseringen. Här finns tre dominerande aktörer: civilsamhället, kommunen och bostadsföretagen. Avsnittet nedan innehåller en genomgång av dessa tre. Till detta har jag fogat en diskussion om två aspekter på aktörerna och deras agerande: eldsjälarnas betydelse och vilka strategier som använts. Kapitlet avslutas med ett avsnitt där stadsdelarna diskuteras som arenor där aktörerna uppträder.

Civilsamhället

Civilsamhället, dvs. föreningsverksamhet eller annan samverkan mellan de boende, formellt knuten med stadgar eller informell med de svaga band jag talat om tidigare, är en viktig faktor i beskrivningen av Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo. Det är, som jag uppfattar det, tre mycket olika civilsamhällen som vi ser i de tre stadsdelarna.

Hammarkullen utvecklar ett civilsamhälle redan i tidigt 70-tal med starkt, för att inte säga dominerande, stöd från ett äldre föreningsliv i Agnesberg, alldeles intill det egentliga Hammarkullen. Stadsdelen är redan tidigt känd för sin stora föreningsverksamhet och även om den delvis är en myt fyller den sin funktion. Under två decennier bygger man upp ett stort och starkt socialt kapital som bara tycks öka med den flitiga användningen, alldeles som Putnam skriver (1992, s 204). Så småningom blir de boende i radhus och läghusområden runt centrum dominerande och, mot slutet av 80-talet, tycks även de som bor i de centrala delarna komma med i större utsträckning. Här finns en utveckling mot ett deltagande som sprids över hela stadsdelen även om de mer stabila boendeformernas dominans aldrig bryts.

Men utvecklingen avbryts tvärt med de omtumlande förändringarna i början på 90-talet. Fram emot 1995 handlar det om en reorgani-

sering på en delvis ny grund med nya människor och nya grupper i stadsdelen.

Andra viktiga faktorer för civilsamhället i Hammarkulen har varit dess starka kärna. Samma företrädare har funnits på många poster – starka *män* - inom såväl kommun som civilsamhälle, alltså kombinationer av boende och arbetande. Kärnans värdegemenskap till vänster i politiken gjorde assimilationen av flyktinggrupper från Chile och övriga Sydamerika lätt och dessa grupper kom i sin tur att stärka civilsamhället.

Eriksbo utvecklar under 80-talet ett eget, självständigt, civilsamhälle efter att tidigare i stor utsträckning ha delat det med Hjällbo. Området blir en stadsdel med egna förespråkare. Grunden är sällsynt välformulerad – egentligen ett politiskt manifest – och från detta utgår sedan olika fritidsaktiviteter och intressen.

Det sociala kapitalet tycks under den förra hälften av 80-talet ofta vara i gungning. Man var för få och försöken att påverka misslyckades. Det låter i intervjuer i efterhand som om detta kapital var i stort sett tömt när Familjebostäder tog över och förändringen kom. Utifrån egentligen samma manifest, men modifierat av pragmatiska hänsyn, har man sedan utvecklat ett samhälle med starka kooperativa drag.

Några viktiga faktorer i Eriksbo har varit:

- Den gemensamma politiska grunden med sin upprinnelse i en SSU-debatt och den vision om ett litet solidariskt samhälle där de boende själva tar ansvar och förvaltar. En vision som dessutom manifesterades på papper.
- Den likhet i boende och levnadsvillkor som funnits för den stora majoriteten i området.
- Den närhet till boendet och boendefrågorna som hela tiden utgjort en grund i engagemanget och som gjort att alla egentligen haft ett intresse av vad som sker.
- Den koppling till fastighetsägaren efter 1985 som gjort att så mycket varit möjligt.

Hjällbo har ett civilsamhälle som de tidigare i stor utsträckning delat med Eriksbo. Föreningarna har traditionellt varit inriktade på sin egen verksamhet och den egna gruppen, men knappast områdesinriktade. Här finns spår av en annan organisering i början på 70-talet men den tycks försvinna med den stora flyttvägen.

Här sker försök då och då, Hjällbodagar organiseras i samarbete med förvaltning och företagare, här finns karneval på en blygsam nivå med Fritid som drivande, vid några tillfällen förekommer protester av olika anledningar. Men det sociala kapitalet tycks inte förmera

sig, tvärtom, helhetsintrycket blir att civilsamhället är förtvinat, i varje fall sett som något med en lokal koppling.

I Hjällbo har flera faktorer försvärat utvecklingen av ett starkt civilsamhälle:

- Här har funnits en tveksam avgränsning gentemot Eriksbo men också inom skolan, där miljonprogramsförort och landsbygd fått samsas. Skolans pådrivande kraft som samspelande partner har bland annat därför uteblivit.
- Det har i Hjällbo saknats en gemensam grund att stå på. Inga manifest, inga visioner eller politisk övertygelse har funnits. Inte heller har här funnits väl fungerande grannskap som kunnat utgöra grund för ett vidare engagemang i stadsdelen.
- Såväl föreningsliv som förvaltning har varit i huvudsak traditionellt inriktade, dvs. satt den egna verksamheten först och låtit mer allmänna eller lokala frågor komma i andra hand, om ens alls.
- Här har funnits avvikande grupper av missbrukare och kriminella som tillåtits dominera det offentliga rummet.

Sammanfattningsvis förefaller det som om civilsamhället är fundamentalt för en positiv utveckling i stadsdelarna och för uppkomsten av en organisering som främjar stadsdelens bästa. Saknas ett livskraftigt civilsamhälle eller är det alltför snävt inriktat på egna inre frågor i den egna föreningen eller den egna gruppen fungerar utsatta förorter dåligt.

Samtidigt är ett civilsamhället utan stöd från andra inblandade alltför svagt i sig för att kunna driva en framgångsrik utveckling i stadsdelar som dessa. I Hammarkullen kom det stödet framför allt från kommunalt anställda, i Eriksbo från bostadsföretaget.

Kommunen

Det är rimligt att dela upp kommunen som aktör i två nivåer: kommuncentral och lokal. Båda agerar med betydelse för lokalsamhället, ibland i lokalsamhället. Lokala politiker finns här också som en svårbestämbar grupp – en del av civilsamhället men också, i sin ställning som styrande i SDN, en del av den kommunala apparaten.

Kommuncentralt

En av utgångspunkterna för denna studie har varit likheten mellan de tre stadsdelarna, att de delar arbetsmarknad, bostadsmarknad, ekonomiska förutsättningar och kommunal tillhörighet. Man kunde

förvänta sig att kommunen skulle behandla de tre stadsdelarna likartat. Så har inte varit fallet.

Hammarkullen fick från starten en uppmärksamhet och ett intresse från kommunen centralt som vare sig Hjällbo eller Eriksbo fick. Till intresset kopplades tämligen omgående pengar och projekt. Lokalsamhället i Hammarkullen åtnjöt under hela 70- och 80-talen ett centralt stöd genom uppbackning av de drivande i "projekt Hammarkullen" och genom bidrag till projekt och verksamheter. Det är framför allt ett resultat av goda förbindelserna mellan Hammarkullens eldsjälarna och ledande socialdemokrater både i kommunen och i landet som helhet. Något liknande har inte förekommit i Hjällbo och knappast heller i Eriksbo ens efter EKF:s tillkomst och Familjebostädernas övertagande av området. Undantagandes då historien om hur EKF ville ta hand om Fritidsgården och fick stöd av Sven Hulterström.

I inte obetydlig utsträckning kan man säga att Hammarkullens relationer till kommunen (och delvis staten) haft stor betydelse för karaktären på det jag kallat "projekt Hammarkullen". Samtidigt är det uppenbart att Eriksbos mer begränsade kontakter med projekt och mindre resurstillskott inte hämmat utvecklingen där.

Lokalt anställda inom kommunen

Sett till antalet anställda och till omfattningen av verksamheten är kommunen den dominerande aktören i förortsstadsdelar. Den lokala välfärdsstatens omfattning är så stor att man med Waquant (1996) frestas tala om ett "institutionellt överskott". Det förefaller rimligt att se den lokala välfärdsstatens insatser som en förutsättning för att förorterna inte utvecklas till rena slummiljöer med uppenbar materiell nöd och organiserad brottlighet som ett dominerande mönster.

En annan fråga är i vilken utsträckning de kommunalt anställda bidragit till organiseringen av de tre stadsdelarnas lokalsamhällen. I litteraturen ser vi en sådan roll beskrivas.

Prahl (1993) ser en roll för de kommunala tjänstemännen som förmedlare av den tredje decentraliseringen, dvs. nedflyttningen av makt och bestämmande till boende och brukare i de lokala samfundet, en process som har påbörjats i Hammarkullen och, kanske ännu tydligare, i Eriksbo. Han menar att den "tredje decentraliseringen innebär ett radikalt brott med de traditionella professionella rollerna i de byråkratiska systemen". Från sina danska exempel finner han också "at socialarbejdere oplever betydelige vanskeligheder ved at befinde sig i et krydsfelt av konflikterende krav fra beboere, boligorganisationen og den kommunale forvaltning" (s 227). Framför allt i Hammarkullen men under de senare åren av min undersökningsperiod också i Eriks-

bo har ett antal av de kommunala tjänstemännen haft en viktig sådan roll. Som jag påpekat i genomgången av civilsamhället har samspelet med och stödet till detta spelat stor roll. Det har i Hammarkullen, vill jag påstå, gått så långt att det i varje fall i det enskilda fallet kan vara svårt att se skillnad på civilsamhälle och lokal förvaltning. Ibland verkar det därför rimligare att hänföra enskilda tjänstemän till civilsamhället i ett förortsområde än till motpolen, arbetsgivaren, den kommunala byråkratin.

Som en fortsättning på Waquants (1996) diskussion om det "institutionella överskottet" i välfärdsstatens förortsområden kan det vara värt att ställa frågan om tjänstemännen tagit över från de boende i områden som Hammarkullen och Eriksbo? Men svaret förefaller vara nej. De lokala samhällena har varit alltför starka. Och här har funnits de som varit såväl tjänstemän som boende, och för dessa verkar identiteten som boende ofta ha varit starkare.

SDN-reformen fick en för de etablerade lokalsamhällena tveksam verkan. Nya nivåer med nya lojaliteter skapades i den kommunala organisationen: "Tidigare fanns det ett tydligt områdesansvar men solidariteten neråt förbyttes till solidaritet med SDN" säger en som såg förändringarna inifrån.

Till sist kan det vara på sin plats att försöka förstå utvecklingen under de sista åren i denna undersökning. Det är uppenbart så att det nya samhälle som växer fram några år in på 90-talet saknar en del av de grunder som varit så viktiga för framväxten av lokalsamhällena som Hammarkullen och Eriksbo. Detta gäller även förhållandet mellan de som arbetar i utsatta områden och de som bor där.

Allen&Cars (2000) visar i sin undersökning av 10 "distressed neighbourhoods" i åtta länder i Västeuropa att inte minst rollen som tjänsteman har förändrats i dessa områden. De pekar på det ökade avståndet mellan boende och verksamma i dessa områden och fann en rad slående likheter områdena emellan.

De professionella såg problemen genom sina egna glasögon och ingenting i situationen utmanade denna situation. Professionaliseringen skapade i sig en barriär: "while the problems of social exclusion are multi-dimensional, the responses to the problems tended to be through a set of single dimensional professional activities.", "this tendency to cut the problem down to the size which fitted specific professional competence" (s 11). Förhållanden som ökade de professionellas känsla av makt över klienterna och som ökade klienternas känsla av maktlöshet.

Detta är en möjlig utveckling i områden som Hjällbo och Hammarkullen och en stark kontrast mot hur det tidigare varit i ett område som Hammarkullen.

Lokala politiker

Politiskt engagerade har alltid varit en aktiv del av de tre stadsdelarnas civilsamhällen och t.ex. självklara medlemmar i de olika föreningsråden. Här har också förekommit olika försök med lokal skolstyrelse och lokal Fritidsnämnd, Socialtjänsten hade en lokal nämnd.

Ett speciellt problem, egentligen ett demokratiskt grundproblem, är den stora skillnaden mellan de valda i SDN och de boende i de två största delområdena, Hammarkullen och Hjällbo. Den stora inflyttningen av "nya svenskar" har ännu inte fått sitt uttryck i politiken. Här tycks en viss förändring ha skett under slutet på 90-talet.

Sammanfattningsvis framstår kommunen som en både dominerande och stabiliserande aktör i förorten och då särskilt i den utsatta förorten. Oavsett hur en stadsdel fungerar är kommunen via skolor, daghem, vård, fritid osv. inblandad i det mesta som händer.

En positiv utveckling i den utsatta förorten grundar sig ofta på ett samarbete mellan kommunalt anställda och civilsamhälle. Utan tillgång till ett civilsamhälle tycks kommunala insatser för att förändra situationen ofta bli kortvariga eller snävt inriktade på mer traditionella delar av den egna verksamheten och utan större anknytning till det specifika samhälle man verkar i.

Bostadsföretagen

Hur bostadsföretagen agerar i stadsdelarna styr mycket av förutsättningarna för socialt liv och social organisering där. Här finns enstaka lysande insatser, som Familjebostäders övertagande av Eriksbo och kanske Formators uppryckning av Bredfjällsgatan i Hammarkullen. Här finns ett tryggt men skäligen idéfattigt förvaltande, som Bostadsbolagets insatser i både Hammarkullen och Hjällbo men också en del som är riktigt dåligt, som Göta Finansskandalen, underhållet av Skolspåret i Hjällbo, Göteborgshems nedkörning av Eriksbo, den ohämmade inflyttningen i Bostadsbolaget i både Hjällbo och Hammarkullen 92 - 94 etc.

Ser vi mer övergripande på bostadsföretagens roll under den studerade perioden så är det tydligt å ena sidan att bostadsföretagen i hög grad bidragit till de snabba nedgångar eller kriser som förekommit i stadsdelen. Det har sammanhängt med att företagen låtit områden förfalla samt fyllt upp lediga lägenheter med människor som haft drogproblem eller med nya stora invandrargrupper. Stadsdelarnas utsatthet går alltså i rätt stor utsträckning via bostadsföretag (som i och för sig också står under press att vara lönsamma eller gå ihop ekonomiskt).

Å andra sidan visar också Familjebostäders insats i Eriksbo, och i viss mån Formators i en del av Hammarkullen, vilken positiv roll bostadsföretaget kan spela för en stadsdels utveckling. I Eriksbo var samarbetet mellan bostadsföretaget och civilsamhället – de aktiva i EKF – det bärande i den positiva utvecklingen.

Bostadsföretagens stora roll i förortererna hänger samman med att de äger i stort sett all mark och alla byggnader där, att de är viktiga för att upprätthålla skötsel och ordning samt – inte minst – att de tar hand om uthyrning och därmed kontrollerar mycket av in och utflyttning. Det förefaller också som om de är mindre bundna av regler och direktiv än den kommunala verksamheten är.

Sammanfattningsvis måste bostadsföretagen medverka i de utsatta förortererna. Vanskötsel och dålig uthyrningspolitik är förödande för utvecklingen. Är de inte med hamnar stora och viktiga frågor helt utanför det lokala samhällets räckvidd.

Eldsjälar

Tittar man på mängden boende eller tjänstemän som oftast engageras i en stadsdel är det häpnadsväckande få – det är ett fåtal personer som bär upp viktiga sociala förändringar i ett bostadsområde: "Det räcker med en, en enda som är stark och bor här och driver frågorna!" säger en av de intervjuade om Hjällbo. Och även om detta är en överdrift ligger sanningen inte långt borta.

Det tycks i berättelserna som om tillfälligheterna styr. Pastor Leif Hengren beskriver hur Sture Soneryd från Fritidsförvaltningen någon gång 72 - 73 knackade på, presenterade sig och undrade om de inte tillsammans skulle gå ner till skolan och prata med rektorn, Gunnar Heide. Och det gjorde dom, kanske var detta den faktiska början till det jag kallat "projekt Hammarkullen" – detta var i alla fall tre av de mest centrala personerna i Hammarkullens organisering de närmaste 15 åren.

Widar Andersson, Sture Lidfeldt, Gunnar Westerling och några kamrater tröttnade på att åka runt inne i stan när de skulle träffas, hörde talas om lediga lägenheter och flyttade ut till Eriksbo och engagerade sig. Många av dem flyttade igen men Sture och Gunnar och några till blev kvar och fortsatte bygga på det som skulle bli dagens Eriksbo.

Men att det är tillfälligheter är naturligtvis till stor del en chimär, förutsättningarna fanns i dessa områden, de aktiva och resursstarka hade träffat varandra till slut, eller flyttat vidare tills de hade funnit ett lämpligt område osv. Det fanns områden som passade för såväl

Sture Soneryd som Sture Lidfeldt – det är idag svårt att föreställa sig att de skulle bytt område.

Eldsjälar söker sig till för dem lämpliga miljöer. För eldsjälén Widar Anderson passade inte Eriksbo i längden men för Sture Lidfeldt och Gunnar Westerling var den bra. Det större Hammarkullen var lockande för dem som ville föra fram sina idéer och som samtidigt ville synas.

Sen klarar sig inte eldsjälar utan stöd. Troligen har här funnits otaliga eldsjälar, människor som brunnit för det ena eller andra men som varit/blivit ensamma, som saknat stöd och arbetat förgäves, som bränt ut sig och tystnat eller flyttat. Det finns under 25 år en stor mängd människor som för kortare eller längre tid trätt fram ur anonymiteten som representant för någon grupp, någon förening, för ungdomarna, som sambaspecialist, för skattebetalarna eller bara för sig själv. Att de blir anonyma i den här studien beror inte på att deras arbete saknat betydelse men de har inte lämnat mycket spår efter sig.

I två av de tre stadsdelarna har det funnits ett stöd. Det tycks som att det i inte föraktlig grad kommit från en begränsad grupp, åtminstone initialt. Det är samma namn man stöter på i grupp efter grupp, i projekt efter projekt. En mycket viktig faktor har, som jag tidigare påpekat, varit stödet från människor i olika positioner som t.ex. anställda inom kommunal förvaltning, i föreningar eller bostadsföretag. Inte minst har det funnits människor som i sig förenat olika positioner, som t.ex. varit både boende och anställd.

Om den gamla sortens regeltänkande och organisationsorienterade tjänsteman är en utdöende ras, som Hulgård (1995) skriver, så vill jag tro att vi i t.ex. Hammarkullen har sett flera av de nya "holistiskt tänkande" tjänstemännen i stadsdelen som han också nämner.

Men i den tredje stadsdelen, Hjällbo, tycks inte detta fungerat. Ingen har lyckats driva utvecklingsfrågor med någon större framgång. Jag återkommer senare till en del av de förhållanden som kan ha orsakat denna bristsituation.

Ideal och strategier

I **Hammarkullen** har de drivande i "projekt Hammarkullen" hela tiden legat nära socialdemokratin och förankringen till "vänster" har varit stark i de strider som rasat inom stadsdelen och visavi andra.

Inriktningen på storsamhället med sina organisationer, med sin uppbyggnad och sin partipolitik är tydlig i Hammarkullen. "Hammarkullen mitt i världen" är en adekvat slogan från senare år, inte bara för att stadsdelen fyllts med människor från världens alla hörn. Hammarkullen är uttryckligen en del av storsamhället, av ett

globalt storsamhälle. Idyll och bygemenskap är otänkbara associationer, snarare ser man sig som en del av det globala. Det ligger nära till hands att se ett stadslivsideal bakom Hammarkullens organisering.

I **Eriksbo** ligger direktinflytande, grannsamverkan, den nära miljön, samarbete i boendet i fokus. Eriksbo har det traditionella lokalsamhället, den lilla byn som vision. Och har haft det sedan början på 80-talet. Visionen kanske inte bärs upp av alla men det är i vilket fall denna som formuleras både utåt och inåt.

I Eriksbo finns en social organisering som utgår från boendet och som har boendet och det lilla livet som mål. Något mål därutån finns inte i explicit mening. Man bygger det lilla idealsamhället i en svår värld. Frågan är om man ens strävar efter att vara det goda exemplet. Det är ett grannskapsideal och som sådant inte heller fritt från idylliska eller idylliserande drag.

Den ideologiska grunden i dessa båda stadsdelar är olika. Stadsdelarnas förkämpar har sina rötter i samma folkrörelsesverige, de tillhör i stor utsträckning samma politiska parti, socialdemokraterna. Men här finns en skillnad i strategi besläktad med den variabel från storskalighet till småskalighet som ibland lanserats som alternativ till den vanliga höger - vänster uppfattningen.

Det är en skillnad som också kommer att påverka hur man tolkar innebörden i ord som solidaritet, ansvar och frihet. När det i Eriksbo kan vara ansvar att ta över en verksamhet som ett sätt att lösa problemet i stadsdelen kan det i Hammarkullen handla om ett protestmöte eller en ockupation för att lösa problemet där *och* i samhället i övrigt.

I Hammarkullen finns på många sätt det traditionella starka samhällets företrädare, det är här det prövas om samhället verkligen ställer upp, om solidariteten fungerar. Om inte så är det kamp som gäller. I Eriksbo är skalan mindre och benägenheten att ta över från storsamhället större. Decentraliserade lösningar föredras.

Det finns många sätt att se denna skillnad, staden och byn är en; stadslivet med den borgerliga offentligheten i Hammarkullen är en ganska rimlig referens.

Samtidigt som ideologin skiftar mellan Eriksbo och Hammarkullen är det viktigt att påpeka att det ideologiska momentet spelat stor roll – vart och ett på sitt sätt – i de två lokalsamhällena. Det har varit en del av den sammanhållande kraften i den sociala organiseringen.

Lokalsamhällestrategi

I det fjärde kapitlet diskuterade jag att den kanske viktigaste delen av lokalsamhällstanken var att den kunde användas som strategi, dvs. som ett samlande begrepp för samarbete, kontroll och utveckling.

I genomgången av de tre stadsdelarnas historia kan man se denna strategi använd på olika sätt och i olika grad även om själva begreppet inte används av de berörda.

Tydligast finns lokalsamhällsstrategin använd i **Eriksbo**. Strategin bygger här framför allt på samarbetet mellan två huvudaktörer som idémässigt varit bärare av tanken – nämligen den lokala förvaltaren i det allmännyttiga bostadsföretaget Familjebostäder och de boende i EKF. Till det samarbetet har knutits positiva kontakter och samarbetet har utvecklats med kommunala förvaltningar och andra organisationer. Man har skapat lokala lösningar på en rad problem som skola och fritid, och även tagit kontroll över affären. Rekryteringen av nya hyresgäster har skett aktivt och man har hållit grupper utan arbetsinkomst ifrån sig eftersom man uppfattar att man har tillräckligt av detta redan.

Det talas aldrig om en "Eriksboanda" eller "Eriksboidentitet" men jag uppfattar att det finns en sådan som ställer krav på dem som bor där: att man skall delta och bidra med egna insatser. Profilen är tydligt kooperativ. Lokalsamhällsstrategin har utan tvekan varit framgångsrik. Eriksbo är förmodligen så nära ett lokalsamhälle som en förort kan komma. Stadsdelen visar också alla tecken på att fungera väl.

Hammarkullen uppvisar också en tydlig lokalsamhällsstrategi ända från de inledande åren. Den innebär samarbete mellan alla viktiga parter – även om bostadsföretagen tycks ha spelat en passiv roll – som stadfästs i nya aktiva organisationer, ett ständigt kämpande för att få resurser i form av lokaler och projekt till stadsdelen, etablerande av arenor som Folkets Hus och fritidsgård och ett gemensamt handskande med problem som dyker upp. Inte minst gäller detta de ungdomsproblem som ständigt tycks blomma upp i Hammarkullen.

I Hammarkullen etableras en specifik "Hammarkulleanda" och en stark Hammarkulleidentitet som också omtalas av invånarna. Man kan se hur den programmatiskt byggs upp genom att viktiga aktörer framhäver positiva drag och försöker skapa en motbild till massmedias negativa bild. I Hammarkulleandan finns också en tydlig udd riktad mot omgivningens ingripande i stadsdelen. Problem bör lösas av folk själva i Hammarkullen.

Lokalsamhällsstrategin har varit framgångsrik i Hammarkullen och den har haft stor betydelse för att stadsdelen började fungera bättre. Samtidigt skall man nog, som jag påpekat tidigare, vara försiktig med att säga att ett tydligt lokalsamhälle etablerats. I en såpass stor och differentierad förort som Hammarkullen finns ganska mycket folk som inte bekymrar sig särskilt mycket om vare sig Hammarkulleanda eller insatser av olika slag – och människor som egent-

ligen helst av allt vill flytta därifrån. Samtidigt som det finns samhörighet och gemensamma ansträngningar så finns det också ett "andra Hammarkullen" som bara bitvis berörs. Kanske är det till och med så att det tämligen tätt slutna lokalsamhället – det som vi ser mer av i Eriksbo – inte är en möjlighet i en större och mer differentierad förort som Hammarkullen.

Men Hammarkullen illustrerar också hur lokalsamhällsstrategin kan misslyckas. Ny grupper med andra kulturella bakgrunder än den "gamla" befolkningen kommer in i stadsdelen när de tomma lägenheterna fylls upp på 90-talet. Lokalsamhället kontrollerade inte rekryteringen, kanske för att Bostadsbolaget inte deltog i tillräckligt hög grad utan i stället såg sig uppbundet av centrala direktiv om marknadsmässig vinstmaximering. Med de nya grupperna ställdes nya krav på hur man skulle handskas med problem som uppstod. De gamla lösningarna fungerade inte längre och inbegrep inte heller människor eller företrädare för de nya grupperna. I varje fall för en period hade detta betydande negativa konsekvenser både för möjligheten att driva lokalsamhällsstrategin vidare och för problembilden i Hammarkullen.

I **Hjällbo** har inte funnits mycket av lokalsamhällsstrategi och ganska lite av det som formar ett lokalsamhälle. För nytillkomna flyktingar och invandrargrupper förefaller detta åtminstone på kort sikt ha varit en fördel. Det har inte ställts krav utifrån en existerande struktur och det har gått att i denna tämligen toleranta miljö finna en plats att leva på. Det har samtidigt inneburit att gemensam normstruktur, social kontroll osv. har varit svag med viss otrygghet och svårigheter att lösa problem tillsammans som följd. På sikt kan man anta att de problem som Hjällbo går till mötes – med en till stora delar fattig och arbetslös befolkning, ungdomar utanför arbetsmarknaden osv. – kommer att vara svårlösta om inte förhållandena ändras.

Grannskapet som strategi

Grannskapsstrategin omfattar en mer begränsad enhet än lokalsamhället, begränsad både i storlek och funktion. Det stora grannskapet har som jag tidigare skrev i allmänhet inte fungerat bra som social enhet. I Eriksbo har den nivå som jag kallar det "lilla grannskapet" aktiverats samtidigt som mycket i stadsdelen skett på en lokalsamhällsnivå. Man kan här tala om en grannskapsstrategi, ett betonande av det nära på ett sätt som inte görs i Hammarkullen och Hjällbo.

Arenor

Det är redan tidigt uppenbart att **Hammarkullen** är den stora arenan. Det finns inte ens en ansats till konkurrens från de två andra stadsdelarna eller andra förortsområden i Göteborg. Hammarkullen erbjuder en av de tydligaste miljonprogramsscener som finns i Sverige, och att Hammarkullen faktiskt är en av de stora **scenerna** i Göteborg har egentligen fått alltmer tyngd genom åren. Senast märktes detta i samband med brandkatastrofen 1998 då stadsdelen kom att bli ett centrum för händelserna trots att den inte var mer drabbad än flera andra.

Det är när det gäller Hammarkullen också frestande att tala om scenografi eftersom det är uppenbart att områdets utseende har haft betydelse för i stort sett alla åsikter om området, vare sig det handlar om anfall eller försvar. Husen i Hammarkullen är bitvis spektakulära, de ger en inramning till en diskussion om folkhemsbygge, miljonprogram och förort som de mer anonymt lågmälda husen i Eriksbo eller Hjällbo inte kan ge. Hammarkullen är en mycket massmedialt tilltalande arena.

Scenen i Hammarkullen är dominerad av de stora husen i centrum. Storskaligheten är en självklar del av identiteten, det är mot denna bakgrund som den sociala organiseringen utspelar sig trots att de småskaligare läghus- och småhusområdena hyser närmare hälften av stadsdelens befolkning och trots att en mycket stor del av de aktiva, de som uttalat sig i stadsdelen, bott här. Stadsdelen har på detta sätt erbjudit aktiva, resursstarka människor ett bra stabilt boende i goda bostadsområden *och* en stor och dramatisk arena att framträda på.

Ett avståndstagande till denna storskalighet är heller knappast möjlig för den som vill uppträda på Hammarkullens scen. Solidariteten är genomgående i stadsdelen och det är trots allt många som är hänvisade till att bo i de stora husen.

Det är det storskaliga Hammarkullen som är Hammarkullen, det är här tv-reportagen, tidningsartiklarna och tv-serierna utspelar sig.

I jämförelse med detta har vare sig Hjällbo eller Eriksbo mycket att visa upp.

Sammanfattning

Det är tre aktörer som är viktiga i förorterens lokalsamhällen: civilsamhället, kommunen och bostadsföretagen. Ett framgångsrikt lokalsamhällsbygge förutsätter samarbete mellan åtminstone två av dessa aktörer, helst alla tre. Om bostadsföretagen inte är med kan det snabbt rasera en positiv utveckling.

Ett relativt litet antal eldsjälur har byggt upp lokalsamhällsarbetet i både Hammarkullen och Eriksbo även om stödet från andra varit viktigt.

Ett ideologiskt moment har varit viktigt. I både Hammarkullen och Eriksbo har en lokalsamhällsstrategi fungerat som samlande tanke och påverkat lokal "anda" och identitet. Här har en politisk vänster-åskådning varit betydelsefull, om än av lite olika karaktär i de två stadsdelarna.

Förutsättningar i den utsatta förorten

De närmast föregående kapitlen – 13 och 14 – handlar om organisering i de tre stadsdelarna. I samband med den analysen finns åtskilliga kommentarer om fysisk miljö, befolkningsfrågor och relationer till omvärlden. Det här kapitlet tar nu upp dessa aspekter i tur och ordning. Men det sker ganska kortfattat eftersom frågorna berörts tidigare. Och det sker med utgångspunkt från frågan vilken betydelse fysisk miljö, befolkning osv. haft för den sociala organiseringen i stadsdelarna. Den frågan anknyter till den fjärde och sista frågeställningen i denna avhandling: hur de ramar som fysisk miljö, befolkningssammansättning och omvärldsfaktorer sätter upp formar den lokala sociala organiseringen i stadsdelarna.

Den fysiska miljöns betydelse

När man diskuterar den fysiska miljöns betydelse för det sociala livet i en stadsdel är det inte minst **storleken** som är viktig. Det är skillnad att bo i en stor stadsdel gentemot en liten, underlaget är större, både för ett offentligt liv, för ett civilsamhälle och för kommunal och kommersiell service. Ett litet, väl sammanhållet område leder till en annan organisation än ett stort med flera olika delar. De som deltar ofta i det lilla samhället har anledning att lära känna fler sidor av de övriga aktiva, kunskapen och sammanhållningen får andra grunder. Staden och byn, om man så vill. Detta är ett skäl till skillnaden i organisering i t.ex. Eriksbo och Hammarkullen. Eriksbo med sina 1000 lägenheter är bara en tredjedel så stort. Hjällbo är något mindre än Hammarkullen men består liksom Hammarkullen av ett antal bostadsområden, medan Eriksbo bara består av ett.

En annan väsentlig variabel är **skalan**. Storskaliga områden med höga stora hus är mindre attraktiva (se t.ex. Gillwik 1974, Rådberg 2000) och alltså pådrivande på omflyttningen och därmed på instabili-

teten i det sociala livet. Vi ser detta fr.a. i Hammarkullens centrala delar. Dessutom ger miljön i dessa områden sämre förutsättningar för uppkomsten av ett socialt liv med kontakter och kontroll över närmiljön (Gillwik 1974, Olsson m.fl. 1997), och för de "svaga band" och det "sociala kapital" som är grundstenarna i ett fungerande civilsamhälle (Putnam 1992).

Halvprivata/halvoffentliga zoner i form av t.ex. avgränsade gårdar eller andra gemensamma ytor är en del av förutsättningarna för uppkomsten av ett positivt socialt liv (Olsson m.fl. 1997, Gillwik 1974). Det är uppenbart att Eriksbos små gårdar, Hammarkullens småhusområden liksom Sandeslätt haft kvalitéer av det här slaget som varit viktiga. Och antagligen har Hjällbos brist på avgränsningar, som skapat helt offentliga miljöer utanför lägenheterna, inte gynnat kontakter och social organisering.

Storskaligheten kan i vissa fall sammanföras med olika problematiska byggnads**konstruktioner** och udda kommunikationslösningar till ett komplex som är svårt att värdera. Detta är ofta innehållet i det man kallar "betongförort" och på många sätt negativt och avskräckande (Power 1997). Ur den sociala organiseringens synvinkel är detta något som verkar pådrivande på flyttningen och som innebär att naturliga mötesplatser som hållplatser och gångstråk blir belastade och något man undviker. Å andra sidan har dessa hus och konstruktioner ofta en fysisk tydlighet och ett symbolvärde, de är viktiga delar av identiteten i stadsdelen. Hammarkullens centrala delar är ett exempel på denna dubbelhet. Det har varit förutsättningen både för att Hammarkullen utvecklats till en symbol för storskaliga förorter liksom för att stadsdelen kan ses som en arena – vilket jag beskrev i föregående kapitel – för aktörer att uppträda på.

Fysisk **tydlighet** är viktig för det sociala livet. Det är viktigt att veta var man bor och vart man skall vända sig, organiseringen behöver en ram, i alla fall om den skall ha en lokalsamhällesstrategi (Mattsson 1996, Prahl 1997, Birgersson 1997 m.fl.). Fysiska och formella gränser bör sammanfalla på ett självklart sätt. I framför allt Hjällbo finns exempel på motsatsen, inte minst därför att skolors och andra verksamheters gränser alltså inte sammanfaller med stadsdelens.

Den fysiska tydligheten omfattar även det inre sammanhanget i stadsdelen, skall den upplevas som en enhet måste den hänga ihop. Gångbroarna som binder samman Hammarkullen kan uppfattas som mycket tunna och sällan utnyttjade band.

Blandningen av eller differentieringen på olika hustyper och upplåtelseformer, där villa- och radhusboendet har en betydligt lägre omflyttning, kan leda till stabilitet för en hel stadsdel. I och med denna

differentiering finns också möjlighet till en s.k. boendekarriär utan att flytta vidare. Och olika boendetyper drar till sig olika befolkningsgrupper både av tvång och av val – en låg segregation förutsätter en differentiering. Vi ser detta i Hammarkullen där det förhållandevis höga antalet småhuslägenheter betytt mycket för den sociala organiseringen – här har organiseringen byggt på att de resursstarka tagit ett stort ansvar för *hela* stadsdelen. Risken med differentieringen av den typ som finns i Hammarkullen är dock att den kan leda till att folk i småhusområdena drar sig ur ”projektet”. Småhusområdenas placering i den yttersta ringen runt Hammarkullens centrala delar ger en avskildhet och gör ett sådant undandragande ganska lätt.

Men också homogeniteten i Eriksbo, med samma hustyper och samma ägande, har varit positiv så länge den utgjort grunden för ett konstruktivt samarbete. Likheten är här en organiseringsgrund, en stabil sådan som grundar sig på att många har samma intressen.

Hjällbo är homogent så tillvida att det till 95% endast finns hyreslägenheter i allmännyttan – dessvärre i två olika bolag med olika strategier. Bostadsområdena i sig har ändå olika karaktär och skala.

Alla tre stadsdelarna har ett **centrum** med stor faktisk och symbolisk betydelse. Eriksbos är litet men fortfarande vid liv, Hammarkullens större med relativt många verksamheter och Hjällbo störst med sin placering vid en lokal trafikknut.

Befolkningssammansättning och rörlighet

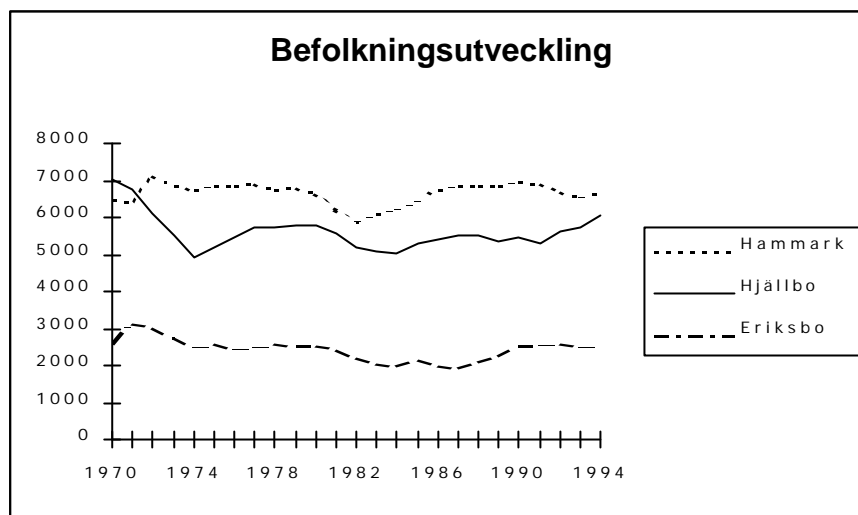
Befolkningens sammansättning och rörligheten i stadsdelarna har varit en stor del i beskrivningen av Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo. En del av svaret på frågan om hur det står till i ett område brukar sökas i vilka som bor där, om det är attraktivt för resursstarka att flytta dit, om det är segregerat osv. Men som jag skrev i kap 6 har befolkningssammansättning och mobilitet dubbla innebörder, de är ett tecken på tillståndet i en stadsdel men de är också förutsättningar för det sociala livet och för organisering i stadsdelen.

Nedan diskuterar jag kortfattat befolkningssammansättningens och rörlighetens betydelse för organiseringen i de tre stadsdelarna.

Invånarantal

Det bor i genomsnitt dubbelt så många i Hjällbo som i Eriksbo och ytterligare 1000 personer i Hammarkullen. Men skillnaderna över tid är stora.

För alla tre stadsdelarna sker en kraftig nedgång av antalet boende men tidpunkt och det relativa antalet varierar och därmed också de sociala konsekvenserna.

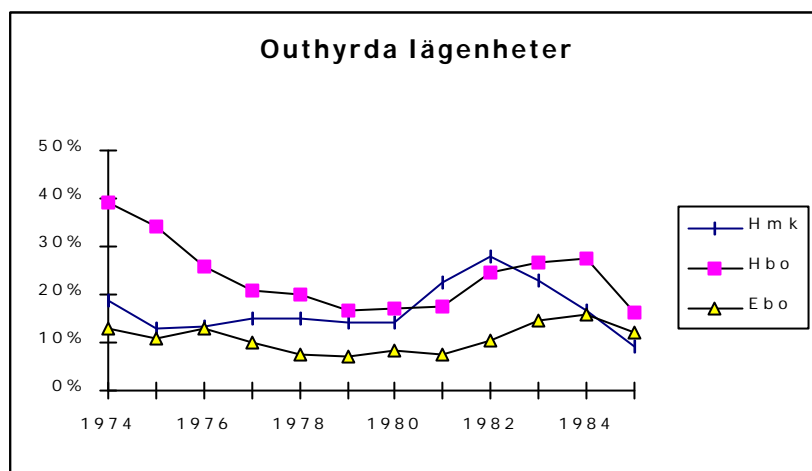
(Basområdesstatik 1970 - 94, Göteborgs stadskansli)

Hjällbos utvecklingen i början på 1970-talet med en nedgång på 30% av befolkningen på bara några år var en social katastrof. Stadsdelen kom inte att hämta sig under 70- eller 80-talen och det är egentligen först när invandringsvågen kommer runt 1990 som stadsdelen fylls och en viss stabilitet uppnås. För **Hammarkullens** del kommer nedgången inte förrän i slutet på 70-talet och början på 80-talet. Sedan slutar det decenniet med en svag uppgång av invånarantalet och en antydning till ett mer " normalt " åldrande i Hammarkullens demografi, för övrigt tycks befolkningsomsättningen effektivt motverka sådana förändringar. För **Eriksbo** handlar det om en långsiktig nedgång fram till bottenläget i mitten på 80-talet. Området tycks inte kunna hävda sin attraktivitet på bostadsmarknaden, i 80-talets början inte ens mot andra utsatta områden. Efter ombyggnaden sker sedan en uppgång under andra halvan av 80-talet och därefter en stabilisering.

Antalet invånare hänger ihop med antalet outhyrda lägenheter. Tomma lägenheter är i sig också pådrivande på flyttningar. De är också en del av ett stort samhälleligt problem som slår mot bostadsföretagens och kommunernas ekonomi. Och det är i de utsatta stadsdelarna de outhyrda lägenheterna finns.

Statistiken över outhyrda lägenheter är bristfällig, främst framtagen för att stödja de bidrag som utgick till bostadsföretag med uthyrningssvårigheter. De visar dock på en tendens och pekar på samspelet med befolkningssiffrorna. Stadsdelarnas utsatta belägenhet framgår också – t.ex. för Hjällbo med 39% outhyrda lägenheter 1974, alldeles i början av den period som jag kallat för *Det klassiska problemområdets tid*.

Befolkningstal och tomma lägenheter är indikatorer på hur det står till i en stadsdel men det är viktigt att sätta in sådana siffror i ett större sammanhang, t.ex. situationen på bostadsmarknaden i regionen. Tomma lägenheter glesar ut kontaktmöjligheterna och skapar

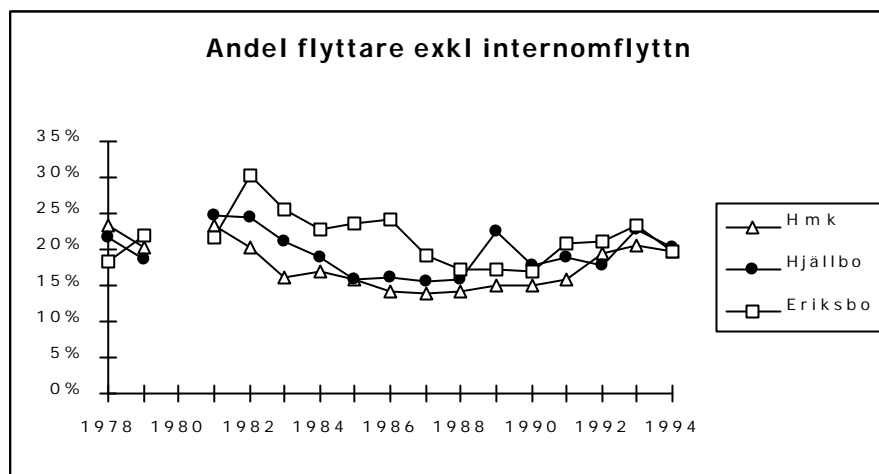
otrygghet, de är i sig ett hinder för det sociala livet i ett område.

(Outhyrda lägenheter i Göteborg 1974 - 85, Göteborgs Stadskansli)

Rörlighet

Rörlighet och kvarboende kan lätt anknytas till diskussionen om det civila samhället, till de svaga banden i det lilla grannskapet (Olsson m.fl. 1997) och till möjligheten att bygga upp och förmera ett socialt kapital (Putnam 1992). Alla de tre stadsdelarna har en **hög omflyttning** under samtliga år mellan 1970 - 1995. Den höga omflyttningen leder till en ständig oro i stadsdelarna, det blir svårt att lära känna grannarna, med otrygghet och isolering som följd. Alla former av social organisering försvåras, de engagerade trötts ut och det är svårt att veta vad man skall bygga på. Ur förvaltnings- och myndighetssynpunkt leder dessutom hög omflyttning till att ett område aldrig växer upp, ständigt nya barn och ungdomskullar med åtföljande problem. Det blir svårt att finna en samarbetspartner bland befolkningen eller en motpart bland hyresgästerna.

Hög omflyttning påverkar också ansvaret för de sociala sammanhangen på grannskaps- eller lokalsamhällsnivå, den egna sociala miljön blir ointressant eftersom man ändå bara skall stanna ett tag. Detta är det "hotellboende" som man vände sig mot i Eriksbo: "Vi bor här som främlingar. Som hotellgäster."

' (Flyttstatistik för Göteborg 1978 - 1994, Göteborgs stadskansli. 1980 har förkommit.)

Kvarboende

De tre stadsdelarnas historia ger vid handen att en de viktigaste förutsättningarna för social organisering är låg mobilitet. Kvarboendet är då troligen den mest utslagsgivande faktorn. Det är de stabila kvarboende som bildat kärnan i Hammarkullens organisering. Bristen på stabila boende i Hjällbo är under långa perioder ett stort problem. Det är när ett antal yngre personer tar Eriksbos sak som sin, satsar på området och *bor kvar* som början till en vändning sker.

De intervjuade har varit samstämmiga när det gäller de olika boendeformernas betydelse för Hammarkullen, boendeformer som innebär att de storskaliga höghusen balanserats av läghus och villor/radhus med ett mer långsiktigt boende än som ofta varit fallet i höghusen.

Enligt Bostadsbolagets siffror som redovisats ovan bodde 1996 15% kvar i samma lägenhet efter 10 år i ett underlag som omfattade det storskaliga Hammarkulletorget och det småskaliga Sandeslätt. Det förefaller troligt att endast ett fåtal procent i så fall bor kvar i sin lägenhet på Hammarkulletorget efter 10 år men att situationen i Sandeslätt var så mycket bättre. Även om man kan se att det skedde en viss spridning av oron även till Sandeslätt i början på 90-talet.

Men en 10 årsperiod är kanske för lång, hur många flyttar inte någon gång på en sådan period? Mer alarmerande är antagligen att endast c:a 50% bor kvar i området överhuvudtaget efter 3 år.

I Bostadsbolagets Hjällbo, dvs. halva stadsdelen, är situationen värre: 10% kvarboende efter 10 år i samtliga bostäder. Omfattande renoveringar gör att stora delar av lägenhetsbeståndet står tomt i början på 90-talet, redo att ta emot de nya flyktingarna från Bosnien, Mellanöstern och Afrika. Det är på detta sätt ett nytt Hjällbo uppstår några år in på 90-talet.

För Eriksbo är Familjebostädernas siffror bättre, framför allt i det kortare perspektivet med närmare 75% kvarboende efter 3 år och 50% efter 5 år. Eriksbo tycks ha skaffat sig en kärna av boende som bor kvar.

Kvarboendet har mycket stor betydelse för hur en stadsdel fungerar. Stabiliteten, kontinuiteten, den sociala kompetensen i ett område är beroende av att de boende stannar kvar. Differentierade boendeformer medverkar till att åtminstone några stannar och att andra flyttar runt i stadsdelen istället för att flytta bort. Betydelsen av en sådan kärna av engagerade invånare i stadsdelar som dessa kan knappast överdrivas.

Segregation

Stadsdelar som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo har, som t.ex. Storstadskommittén konstaterat, höga och i vedertagen mening negativa värden på variabler som inkomster, socialbidrag, ensamstående föräldrar, etnisk bakgrund, arbetslöshet, förvärvsintensitet osv. De tre stadsdelarna har under hela den studerade perioden – utom möjligen Hjällbo runt 1970 – varit tydligt segregerade. Medelinkomsten har legat under Göteborgs, här har bott fler invandrare, fler arbetare, fler socialbidragstagare osv.

Segregationen vittnar, som jag tidigare pekat på, om de tre stadsdelarnas låga attraktivitet. Men segregationens betydelse för hur en stadsdel fungerar och för hur det påverkar de boendes möjligheter att gå samman är inte alldeles enkel att besvara. Nedan följer en diskussion utifrån två grupper som spelat stor roll i de tre stadsdelarna.

De störande

Eriksbo, Hammarkullen och Hjällbo var från början ett boende för arbetarklassen, de som bott i dåliga lägenheter i centrala stan eller i torp och stugor i glesbygden eller Finland eller i Sydeuropa. Det är också dessa grupper som utgör befolkningens absoluta flertal fram till mitten eller slutet på 80-talet. Det här är också bakgrunden till socialdemokratins starka grepp om mycket av det som sker. Här finns i anknytningen till folkrörelser och politisk makt mycket att hämta som stöd för en fungerande stadsdel.

Men detta var också ett boende för dem som inte klarade sig så bra, som behövde bidrag och hjälp. De flyttade med från innerstadens förslummade områden och från stugorna i glesbygden vare sig det var i Sverige eller i Finland. Periodvis tycks de som hamnat utanför i samhället ta över alltför mycket i bostadsområdena, åtminstone Eriksbo och Hjällbo. Inte så att de utgör ett flertal, men bråk och missbruksproblem utgör ett överskuggande problem i stadsdelarna och får dem att sluta fungera – ”vanligt folk” flyr. Värst är det kanske i Eriksbo under 80-talets första hälft. I Hjällbo som är större och problemen möjligen mindre koncentrerade blev det inte lika akut men problemen dröjer sig kvar längre. Grupper med avvikande normer etablerar sig under relativt långt tid i stadsdelen och de tycks tidvis utgöra ett betydande inslag i det offentliga rummet.

I Hammarkullen har motsvarigheten under alla år varit ”ungdomarna” i centrum som ömsom skrämt och ömsom mobiliserat Hammarkulleborna. Därmed inte sagt att Hammarkullen saknat missbrukare och bråkiga hyresgäster – de har bara inte spelat samma roll som i de andra stadsdelarna.

Problemgrupper som dessa är ett hot mot varje stadsdel. De verkar också drivande på en omflyttningsspiral. I sin undersökning av olika europeiska bostadsområden konstaterar Power (1997) att just dessa utsatta stadsdelar har mycket svårt att klara de störande och att ett bland det viktigaste man gjorde vid ”räddningen” av dem har varit att ”rensa upp”.

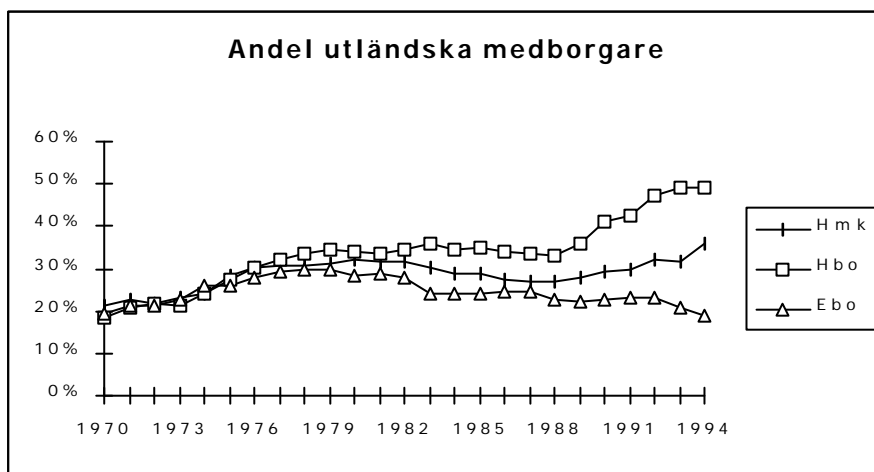
Familjebostäders resoluta ingripande i Eriksbo 1985 framstår som räddningen för det området, låt vara att det i det enskilda fallet kunde bli drastiskt och leda till fördjupade individuella problem. Men problemets kärna ligger långt tidigare och är delat med andra likartade stadsdelar: varför tillåter man en sådan ansamling av människor med problem på ett eller några få ställen? Ett fungerande bostadsområde förutsätter att störningar kan hållas på en någorlunda låg nivå. Det förtjänar också att påpekas att Eriksbo efter denna rensning har fler socialbidragstagare, fler invandrare, lägre inkomster, fler ensamföräldrar än Göteborg i genomsnitt – stadsdelen är fortfarande segregerad men de akuta problemen med störningar är borta.

Invandrarna

De tre stadsdelarna har alltid varit invandrartäta utan att det varit aktuellt att tala om en etnisk segregation. De arbetskraftsinvandrare som dominerade till långt fram på 80-talet delade i mångt och mycket den svenska arbetarklassens villkor. Det fanns arbete, det var ont om arbetskraft. Någon större skillnad gjordes inte mellan svensk och icke-svensk. Det fanns också en icke föraktlig återvandring.

Flyktinggrupper som t.ex. latinamerikanerna kom också att passa in i detta solidariska arbetarklasssamhälle. I Hammarkullen kom de latinamerikanska föreningarna att spela en stor roll, de kom att delvis forma bilden av Hammarkullen. Många latinamerikanska grupper förlade sin verksamhet till stadsdelen och den kom att fungera som ett centrum för dem. Detta gällde t.ex. de många boende från Latinamerika i Hjällbo och Eriksbo.

I slutet på 80-talet började situationen förändras. Nya grupper kom till Sverige och arbetsmarknaden försämrades samtidigt som dessa grupper skulle slussas ut efter fullbordade svenskstudier. Vi fick en stor grupp människor som aldrig kom in i svenskt samhälle, som fick gå på socialbidrag, som lärde sig svenska men tappade det svenska språket igen och som bodde i stadsdelar som Hammarkullen och Hjällbo. Vi fick *etniskt och socialt* segregerade stadsdelar. Men inte i Eriksbo därför att där ställdes krav på arbetsinkomster för de som ville flytta in.

(Basområdesstatistik 1970 – 94, Göteborgs Stadskansli)

Storstadskommittén konstaterar att det är "just när det gäller den höga andelen invandrare som bor i de fattiga bostadsområdena som Sverige utmärker sig i internationella jämförelser" (SOU 1997:118, s 70).

Både Hammarkullen och Hjällbo förvandlas till invandrarstadsdelar i början på 90-talet, dvs. det utmärkande för dem är inte längre den klara arbetarklassanknytningen i Hammarkullen eller den lika klara problemområdesassociationen i Hjällbo. De nya invandrarna och *deras* problem dominerar. Borta var t.ex. missbrukarna på torget.

Vilken betydelse kom då detta att få för den sociala organiseringen i stadsdelarna? I Hammarkullen ställde det till problem för det existerande lokalsamhället. I Hjällbo där lokalsamhället var svagare mötte de nya grupperna i stort sett inte någon existerande struktur men byggde inte heller upp någon sådan tillsammans.

Det förefaller som om etnisk segregation i sig inte säger så mycket vare sig om hur ett område fungerar eller om det kan skapas en lokalsamhällsorganisation där. Starka grupper som vill samspele med övriga lokalsamhället kan som t.ex. latinamerikanerna i Hammarkullen spela en positiv roll. Men snabb inflyttning av många nya grupper, dominans av nyinkomna i svenska samhället och en blandning av många olika kulturer och språk verkar skapa besvärliga situationer och svårigheter att organisera lokalsamhällen.

Den förändring som sker på **1990-talet**, de sista åren av min undersökning, i framför allt Hjällbo och Hammarkullen är drastiskt, arbetslöshet och nya flyktingströmmar ger upphov till stadsdelar som åtminstone delvis fungerar på nya villkor. Segregationen får en tydligare etnisk slagsida och nya begrepp formuleras för att söka fånga det som sker.

1995, när denna studie slutar, råder snarast ett kaos där utvecklingslinjerna är suddiga. Nu, fem år senare, har vissa tendenser som t.ex. "inläsning", dvs. de problem som stora grupper i utsatta stadsdelar har att överhuvudtaget komma därifrån pga. en kombination av "strukturell" arbetslöshet och segregation på bostadsmarknaden, blivit tydliga och möjligen också kvarstående trots förbättrade konjunkturen.

Omvärldsberoendet

Förorten är en del av ett större stadsområde och en del i samhälle. Denna omvärld har stor betydelse för förorten. Avsnittet nedan är främst överblickande, avsikten är att sätta in stadsdelarna i sitt sammanhang och de olika faktorerna har i sig inte studerats ingående, bortsett från den tidigare omnämnda tidningsstudien.

Bostadsmarknaden

De tre stadsdelarna är delar i Göteborgsområdets bostadsmarknad. Jag har tidigare visat siffror över antalet tomma lägenheter i Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo. Statistiken sträcker sig inte över hela den studerade perioden men vi vet också att i slutet på 80-talet ökar antalet igen.

De underlag som finns pekar på:

- att de tre stadsdelarna tillhör en grupp förortsområden (där bl.a. Bergsjön, Gårdsten, Lövgärdet och delar av Biskopsgården ingår) som under i stort sett hela den studerade perioden haft tomma lägenheter och – uttryckt i marknadstermer – varit oattraktiva.
- att antalet tomma lägenheter varierat kraftigt beroende på trycket på bostadsmarknaden. Man kan uppfatta det som att dessa bostadsområden fungerat som en flexibel reserv för marknaden.
- att de tomma lägenheterna är en viktig förutsättning för snabb inflyttning. Både inflyttningen av grupper med alkoholproblem i Eriksbo under första halvan av 80-talet liksom den stora inflyttningen av flyktingar på 90-talet i Hammarkullen och Hjällbo har denna förutsättning. Med anknytning till en händelseutveckling som denna finns misstanken om styrda flyttströmmar, om att människor med problem "dumpas" i utsatta förorter eller att hela flyktinggrupper placeras där (Holm 1987; Öresjö 1994; Jadelius-Modh 1988, Pripp 1990; Molina 1997).

Eriksbo har sedan Familjebostäder tog över 1985 försökt ta sig ur den beskrivna positionen på bostadsmarknaden via aktiv rekrytering och krav på hyresgästerna. Det har uppenbarligen varit en del av framgången i Eriksbo.

Samhällsekonomin

I åtminstone två avseenden spelar förändringar i samhällsekonomin en mycket viktig roll för de tre stadsdelarna. Det första handlar om arbetsmarknaden. Eftersom de som bor i Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo i större utsträckning än andra haft svårt att hävda sig på arbetsmarknaden är också känsligheten för försämringar stor. I hyreshusområdena i Hammarkullen och Hjällbo sjönk förvärvsintensiteten från 60-70 % 1990 till 20-35% 1993. Det förefaller som om denna situation permanentats (Olsson, Herlitz Johansson 2000, s 46-47).

Det andra gäller socialpolitiken, olika typer av transfereringar och direkta insatser från stat och kommun. I en utredning om Hjällbo (Malm m.fl. 1997) beräknas 2/3 av de samlade hushållsinkomsterna komma från transfereringar. Med ett så stort beroende av transfereeringarna i samhället är det mycket troligt att de neddragningar som skett, framför allt under 90-talet, slagit hårt mot befolkningen i de tre stadsdelarna.

Den polarisering som vi ser i segregationsdata, inte minst när det gäller inkomster, är rimligen att hänföra till de två processer jag här

berört, dvs. att folk hamnar utanför arbetsmarknaden och att transfereringarnas nivå försämrats.

Världshändelser och invandring

Utvecklingen påverkas också av invandrings- och flyktingpolitiken, tidvis generös, tidvis restriktiv. En stor del av invandrarna kommer från städer och söker sig till sådana miljöer. Och förhållandena på bostadsmarknaden har, som jag tidigare visat, inneburit att de lediga lägenheterna funnits i förortsområden som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo.

De stora världshändelserna, krig och inbördeskrig, katastrofer, statskupper, ekonomiska problem osv. är ofta betydelsefulla i Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo. De märks tydligast i vågor av flyktingar som ett halvår eller ett år senare kommer till de tre stadsdelarna. Och på återresandet när förhållandena har förändrats eller stabiliserats. Chilenarna kommer efter kuppen mot Allende men åker också tillbaka runt 1990. Flyktingar från Iran kommer pga. shahens fall, kriget mot Irak, opposition mot den nya regimen osv. Från Irak i samband med kriget mot Iran. Kurder kommer från många länder i Mellanöstern. Krig i Bosnien, Somalia, Eritrea, Uganda, Marocko, Palestina Sydamerika osv. leder till att flyktingar för längre eller kortare perioder bosatt sig i de här områdena. En del har kommit för att stanna, andra väntar bara på att kunna återvända. Svensk flyktingpolitik har mycket av sin praktiska tillämpning i stadsdelar som Hjällbo och Hammarkullen.

Översikt

	1970	1975	1980	1985	1990	1995
Eriksbo	Ett förortsområde som alla andra utan egen identitet	Förfall o ideologi EKF bildas	Omvälvningen Familjebostäder ombyggnad	Ett kooperativt samhälle		
Hammark	Samhällsbygget inledd Hämsam, Frisko	Kris sniffare massm	På darriga men egna ben Gaisgrp, chileflykt, projekt Göta Finansskandal	Hammark, i världen Blomstrande samh.liv	Arbetsst.-> inv.stadsd. Inflyttn, omflyttn Generationsskifte	massmedia
Hjällbo	Bra början pos inflyttn	Snabb nedgång utflyttn 30%	Det klassiska problemområdet kriminalitet, missbruk, fattigdom, invandrare		Invandrarstadsdelen nya inv grp, stor inflyttn	
Göteborg	förortsdebatt	varvskris	chilenarna i Gbg outhyrd lägenheter	nya flyktinggrupper	SDN-reformen besparingar inv.väg	
Sverige	< miljonprogrammet förortsdebatt	småhusbyggande >		fastighetspekulation "god" ekonomi ingen förortsdebatt	arbetslöshet besparingar "välfärden"?	etn segreg
Världen	ojejekris kuppen i Chile		kriget Iran-Irak		krig i Somalia krig i Bosnien	

Massmediabilden

Genomgången av nio årgångar av Göteborgsposten har i kombination med de andra klipparkiv jag haft tillgång till gett en bild av massmedias bevakning av de utsatta förorterna. Nedan följer först några översiktliga tendenser i materialet – därefter diskuteras några av tendenserna lite utförligare. En närmare redovisning finns i bilaga.

Den allmänna bilden av "förorten" varierar. Under 70-talet och 90-talet kan det mesta som rapporteras om de tre stadsdelarna knytas till den debatt som förekommer om stadsdelar som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo. Under 80-talet försvinner "förorten" nästan helt.

Bilden av Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo är i stor utsträckning dominerad av problem. Men bilden är inte entydigt negativ, det finns flera "diskurser". Intrycket är dock att även den positiva diskursen spelas upp mot en fond av en allmänt känd negativ uppfattning om dessa stadsdelar. Det är på detta sätt nästintill omöjligt för en positiv diskurs att hävda sig. Resultatet blir att massmediabilden av stadsdelar som Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo bidrar till stadsdelarnas problem, de halkar ner på attraktivitetslistan, omflyttningen ökar, motståndet mot inflyttning likaså.

Stadsdelarna framträder ändå delvis olika. Hammarkullen har sedan 1976 en tydlig massmedial roll, kluven mellan svartmålning och motstånd. En ikon för förorten i Sverige. Eriksbos roll är mycket undanskymd. Hjällbo är känt som problemområde, slumområde men har inte en så framträdande roll.

Reportage i massmedia handlar ofta om nedskrivningar, braskande inslag om elände som skall fånga läsaren: det är fattigt, kriminellt, missbruk finns, skolorna är dåliga, den kommunala servicen dålig etc. Nedan följer några exempel på varför bilden blir onyanserad:

- Kriminalitet är ofta dramatiserat. Ett brott i en stadsdel fläcker hela stadsdelen om det slås upp, det kommer att ingå i "historien" om stadsdelen och det kommer ibland att prägla även den fysiska upplevelsen, t.ex. "Mördarstigen" mellan Hjällbo och Hammarkullen där det s.k. "Eivormordet" begicks 1973. Brotten är påfallande ofta mycket exakt platsbestämda i förorten med en helt annan stigmatiserande effekt än mer suddiga angivelser i centrala stan där, trots allt, de flesta brott begås.
- Vid andra tillfällen får t.ex. en stadsdel som Hammarkullen tjäna som illustration till ett socialt problem: bostadspolitik, höga hus eller skolan. Problem som kanske finns där men som finns på många håll – det är bara så enkelt att gripa till den välkända stadsdelen som en bild för det mindre lyckade.

- Här finns indirekta reportage om tex. bostäder, fritidsliv osv. som återfaller på "förorten" med rubriker som: "Det är bäst att bo i småhus", "Förortsbarn vår nya underklass", "Riv höghusen", "Barn far illa i höga hus" eller beskrivningen av sammanhållningen i ett radhusområde.
- Vissa tendentiösa och dramatiserande delar förekommer i framställningen av dessa stadsdelar. Till exempel förekommer det nästan aldrig bilder eller artiklar från de områden där 20-25% av Hammarkullens befolkning bor, dessutom en betydligt större andel av dem som är engagerade och intervjuade, dvs. radhus och villor. Enstaka bilder på trevåningshusen i Sandeslätt förekommer – det är allt. Detta är ett icke sannfärdigt utnyttjande av de spektakulära storskaliga husen i centrum.

Här finns alltså många olika, ibland försåtliga, sätt på vilka dessa stadsdelar skildras, såväl direkt som indirekt. I en del artiklar försöker t.ex. journalisten göra det oförståeliga meningsfullt genom att skapa sammanhang: förorter är "onda" alltså blir människor där onda. Ibland kastas tveksamma sammanhang i ansiktet på läsaren: våldet *härskar* i stadsdelen; *alla* är rädda; etc. Och detta fast det ofta är en enstaka händelse som föranlett artikeln.

Det här är massmediabilder som anknyter till den **negativa samhällseliga diskursen** eller den "svarta poesi" som Ristilammi (1994) talar om. Här finns en skapad svart bild av åtminstone Hjällbo och Hammarkullen. Serien på tv om Hammarkullen kan ses som ett uttryck för denna. Ett annat uttryck för samma sak är den "demonisering" Greider (1994) skriver om.

Det är, som jag konstaterade ovan, tydligt att intresset för att knyta ihop sociala eller samhällseliga problem med en lokal geografisk plats varierar över åren. I mitten - slutet på 80-talet försvann detta nästan helt från *Göteborgsposten*, ordet "förort" förekom knappast i *GP* 1988. På 70-talet och på 90-talet var däremot nästan alla problem möjliga att knyta ihop med "förorten".

En förklaring till skillnaden kanske kan vara att mitten på 80-talet var jämförelsevis lugna år i Sverige och i förorten och samhällsekonomin gick uppåt. Kanske behöver inte den "annorlundahet" som annars konstrueras i dessa förorter (Ristilammi 1994) hållas vid liv under goda betingelser medan arbetslöshet, invandring och social oro leder till ett behov av att skapa "den andre" och att rent fysiskt skapa en plats åt "den andre" och avskilja denne (Jfr tex. Molina 1997).

Bilden i massmedia sysselsätter och engagerar de aktiva i lokalsamhällena. Direkta påhopp påverkar hela stadsdelarna och deras befolkning, de slår igenom starkt, kanske framför allt mot dem som

driver stadsdelarnas sak. Samtidigt är massmedia något man kan påverka och de olika lokalsamhällenas påverkan kan också avläsas i pressen. För det finns också **en positiv diskurs** i massmedia. Från början oftast skapad av företrädare för området. En motbild med fäste i det lokala samhället, i försvaret av stadsdelen mot den negativa samhällseliga diskursen. Ibland kanske bara som motvikt mot andra negativa reportage. Men också det positiva skall vara säljande, alltså blir också det överdrivet.

En enstaka syjunta kan i denna diskurs föranleda journalisten att skriva om "det aktiva Hjällbo". De förment positiva reportagen är svåra att värdera: "Nu har servicen kommit till xxx" eller "trivsamt för xxx-bo" eller "Nu har barnen fått någonstans att ta vägen i xxx". Är det verkligen så illa? I stor utsträckning förefaller det vara en diskurs av välmenande "uppskrivningar"; en besvärjelse, om inte annat så för att motverka stigmatisering och de rykten som ständigt skjuter över målet. En "vit poesi", de fromma förhoppningarnas poesi, ibland det enögda försvarets poesi.

Vid många tillfällen har civil- och/eller lokalsamhället i Hammarkullen använt massmedia för att betona vilka stora behov det finns i området. Tre exempel är 1976 då "sniffargänget" tog över, 1982 i samband med Göta - Finansskandalen, 1994 med en mycket tydlig "problembeskrivning" på grund av de kommunala nedskärningarna. Hammarkullen lyckas få ut en bild av området som problemfyllt och i behov av stöd utifrån. För vill man göra något åt de problem som finns i förorten krävs ekonomiska resurser, att få resurser kräver motiveringar – en "positiv särbehandling kräver att **det negativa särskiljandet** betonas" (Ristilampi, 1994, s 39).

För Hjällbos del är det svårare att se något liknande. Men så lyckas man inte heller dra till sig vare sig uppmärksamhet eller resurser.

Bilden av de tre stadsdelarna blir alltså i långa stycken **en dubbel bild**. Även den egenproducerade bilden är dubbel. Man är beroende av att det omgivande storsamhället uppfattar eländet och behoven samtidigt som man är angelägen om att visa att man kan ta hand om sig själva och de resurser man får. I stadsdelar som Hammarkullen och Eriksbo finns den "aktivitet och gemenskap" som t.ex. Franzén och Sandstedt (1981) menar är omöjlig att associera till förorten. Detta är en del av motbilden.

Den lokala diskursen - motbilden - har ändå svårt att hävda sig. Den kommer fram mot en mörk bakgrund som nästan alltid tycks lysa igenom. Motbilden är också beroende av "eländet" - det är eländet som genererar pengar.

Men Eriksbo producerar efter 1985 inga eländesbilder av området och knappast dessförinnan heller. Eriksbo avspeglas mycket lite i

massmedia under de här åren. Den kooperativa tanken förklaras knappast men det förekommer en del reportage om dess följder.

I Hjällbo har en diffus men ganska tidig slumstämpel befasts genom reportage om kriminalitet och fattigdom och sociala problem. På 90-talet får den en stark prägel av invandrarförort men med samma slum i bagaget.

Hammarkullen skapades massmedialt 1976 och en relativt bestående bild av området formades: mycket problem och bråk *men* också mycket kraft att kämpa för stadsdelen. I massmedias bevakning av Hammarkullen kan man se "de processer ... som bidrar till att forma ett meningssammanhang där en hel stadsdels **annorlundahet** ständigt skapas och återskapas?" (Ristilammi 1984, s 13)

Sammanfattning

Fysisk miljö tycks på många sätt vara en viktig förutsättning för mycket av det som sker i stadsdelarna. Den utgör en ram för möjligheterna. Vissa miljöer tycks innebära bättre förutsättningar för informella möten människor emellan och påverkar formerna för social organisering. I andra miljöer finns det hinder som måste överkommas för att de skall fungera väl.

Hammarkullens organisering kring fritid, ungdomar, kultur och centrumfrågor har ett samband med dess fysiska miljö lika väl som Eriksbos inriktning på samarbete i boendefrågor och på det egna lokalsamhället. Och Hjällbos otydlighet och brist på halvprivata zoner som t.ex. gårdar förefaller ha viss betydelse för bristen på social organisering. Att det haft betydelse innebär dock inte att en viss miljö ger upphov till viss aktivitet eller en viss form av organisering. Snarare ger den förutsättningar, stödjer eller utgör ett hinder.

Vilka som bor i en stadsdel betyder mycket för hur den fungerar men en **hög omflyttning** innebär svårigheter att upprätthålla rimliga sociala relationer oavsett vem som bor där. Framför allt leder ett **kvarboende** med långa boendetider och stabilitet till större möjligheter för det sociala kapitalet i området – det blir lättare att organisera sig. Tydligast ser vi denna mekanism i Eriksbo.

Segregation, såväl social som etnisk, innebär att människor med dåliga resurser i samhället blir de som skall försvara ett lokalsamhälle och driva på en positiv utveckling. Det är självklart svårare än om de hade resurser. Områden som Hjällbo och Hammarkullen under 90-talet får problem med de många kulturernas möten – organiseringen måste tackla alla de olikheter som finns. Bakom denna multi-etnicitet finns dessutom en betydligt homogenare negativ social segregation – resursfattigdomen är ett hinder.

Omvärldsberoendet är det som ytterst bestämmer utvecklingen i de utsatta stadsdelarna och berättelsen om stadsdelarnas organisering handlar i allt väsentligt om hur enskilda eller grupper i olika konstellationer söker förändra eller mildra verkningarna av svängningar på marknaderna, av politik och av händelser i världen. Variationer stadsdelarna emellan handlar ofta om hur framgångsrikt detta varit.

Några allmänna slutsatser är att:

- åtminstone de negativa förändringarna kommer snabbast, slår hårdast och blir kvar längst i dessa områden. Arbetslöshet är ett typiskt exempel.
- omvärldsfaktorerna är snabbverkande och destabiliserande i dessa områden: en inflyttningsvåg ger en ny befolkningssammansättningen, en ny kommunal organisation innebär nya arbetsgrupper, ändrade inkomstförhållandena i samhället skapar nya behov av tex. socialbidrag osv. Det är under många av de 25 åren en ständigt föränderlig situation, en instabilitet, som är svår att hantera för de olika aktörerna i stadsdelarna
- det är i massmedia som olika bilder av förorten visas upp, bilder som ofta understryker stadsdelarnas utsatthet och som inte sällan förvärrar marknadskrafternas verkningar.

Till förortens försvar

Grunden till den här avhandlingen finns i utvecklingen i de tre stadsdelarna Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo under en 25-årsperiod mellan 1970 och 1995. Ett första, viktigt led i studien har varit att försöka fastställa när stadsdelarna fungerat bra och när de har fungerat dåligt. Svaret, när det varit bra respektive dåligt, är en bedömning ur tre olika perspektiv: storsamhällets, lokalsamhällets och den enskilda individens.

Utifrån bedömningen av utvecklingen i stadsdelarna har jag sedan haft tre frågeställningar: (1) vilken betydelse har det för en stadsdel att där finns en social organisering, (2) hur formas denna organisering av aktörerna i stadsdelen och (3) vad betyder de förutsättningar som finns i fysisk miljö, befolkningssammansättning och rörlighet och omvärldsfaktorer för den lokala sociala organiseringen.

Utvecklingen

De tre stadsdelarna har en likartad bakgrund och delar mycket av sina förutsättningar. De är byggda ungefär samtidigt runt 1970, de har samma bostadsmarknad, arbetsmarknad och kommunala förutsättningar såsom tre näraliggande bostadsområden i nordöstra Göteborg. De är tre stadsdelar som är mycket utsatta för omvärldens förändringar t.ex. inom samhällsekonomi och bostads- och arbetsmarknad. De är utsatta stadsdelar och sedda ur ett storsamhällsperspektiv är det ganska korta perioder de kan beskrivas som bra bostadsområden. Trots sina likheter har de ändå utvecklats olika med stora skillnader i lösningar och i social organisering.

Här har funnits entydigt negativa perioder i stadsdelarnas historia med negativa processer som startat av olika händelser. Ett exempel är en inflyttning av personer som varit störande och som inte anpassat sig efter vanliga normer i ett bostadsområde. Vi ser denna utveckling i Hjällbo, i Hammarkullen 1976 och i Eriksbo i början på 80-talet. Här finns liksom negativa processer med sitt ursprung i dålig skötsel och förvaltning av bostadsföretaget, som i Eriksbo fram till 1985

och på Bredfjällsgatan i Hammarkullen under 80-talets första år. Och här har funnits processer som startat med alltför stora flyttrörelser då nya grupper flyttar in som i Hjällbo och Hammarkullen i början på 90-talet. Utvecklingen av de negativa processerna pekar på bostadsföretagens och bostadsmarknadens stora roll för förortsområdena men kan, åtminstone ibland, också ses som en brist på samarbete mellan bostadsföretag och andra viktiga aktörer i lokalsamhället. I de negativa perioderna har det inte funnits ett lokalsamhälle, eller så har lokalsamhället varit försvagat eftersom viktiga aktörer, t.ex. bostadsföretagen inte deltagit. Och ibland har problemen varit för stora och/eller legat utanför stadsdelen.

Den lokala sociala organiseringen har varit en av förutsättningarna för de positiva perioderna. De positiva processerna har varit frukten av att viktiga aktörer gått samman kring gemensamma problem, av ett målmedvetet arbete med att engagera boende och verksamma, med att bygga upp ett lokalsamhälle, och med att sprida ett gott rykte om stadsdelen.

Vid några tillfällen kan utvecklingen snarast beskrivas som splittrad. Ett aktivt lokalsamhälle har av olika skäl inte förmått stoppa en negativ utveckling.

Lokal social organisering

Min andra frågeställning handlar om den lokala sociala organiseringens roll. I avhandlingen har det framkommit många belägg för att det har betydelse om det finns någon eller några som engagerar sig för sin stadsdel. När så inte varit fallet har den utsatta stadsdelen blivit än mer utsatt – i den utsatta förorten kan engagemang t.ex. vara ett sätt att dämpa bostadsmarknadens verkningar.

Det är ett engagemang med en **community-strategi** som är det bästa stödet för en stadsdel, dvs. ett engagemang som går utöver den egna kärnverksamheten i t.ex. en idrottsförening eller en skola. Ett engagemang inriktat på en verksamhet av mer traditionell karaktär kan komma på tvärs med intresset för området. En community-strategi har mycket tydligt varit drivande i Hammarkullen sedan början på 1970-talet och i Eriksbo sedan början på 1980-talet – det har på lite olika sätt handlat om en **lokalsamhällsstrategi**. I Hjällbo har små ansatser funnits men de har snabbt runnit ut i sanden.

Lokalsamhällena i Hammarkullen och Eriksbo har trots liknande politisk grund hamnat i ibland mycket skilda lösningar på problem i stadsdelarna. Här finns en skillnad längs variabeln småskalighet – storskalighet, såväl i förutsättningar som lösningar. Det finns också delvis en skillnad på vilka frågor man tar upp: Eriksbo utgår från lik-

heten i boendet, Hammarkullen från centrumfrågor där ungdomar, fritid och kultur ofta är i fokus.

Lokalsamhället fyller en rad funktioner i den utsatta förorten. Det ger **identitet** åt ett område. Det uppmärksammar att förorten faktiskt *finns*, samhörigheten i stadsdelen betonas och "andan" i ett område får ett innehåll. Lokalsamhället **försvarar** också en stadsdel. Man hävdar att de utsatta stadsdelarna är bra att bo i, att det är för mycket förtal i massmedia etc. En annan form av försvar är det nödvändiga ansvaret för **normer** i en stadsdel. När det funnits ett starkt lokalsamhälle har en destruktiv utveckling kunnat vändas, som t.ex. med "sniffargänget" i Hammarkullen. Bristen på detsamma har kunnat spåras i Hjällbos problematiska utveckling under 70- och 80-talen. Ett lokalsamhälle **samspekar med storsamhället** och tillvaratar de möjligheter som finns där t.ex. i form av projektpengar, bidrag etc. Lokalsamhället kan också **ta hand om de resurser** som finns vare sig det handlar om pengar eller personal.

Den sociala organiseringen, intresset för och engagemanget i den stadsdel man bor eller verkar i, har utan tvekan stor betydelse för de tre utsatta stadsdelarna.

Det lilla grannskapets, den närmaste boendemiljöns, betydelse framgår också av studien. Det är på denna grund de flesta aktiva står, det är här de finner trygghet och kontakter och en utgångspunkt för ett vidare engagemang. Bostadsområdet, det stora grannskapet, är åtminstone inte i denna studie en bra nivå för engagemang – det är på en gång för litet och för stort.

Aktörer

Den tredje frågeställningen i avhandlingen är om och hur de olika **aktörerna** i stadsdelarna startar och formar lokalsamhället, och hur de sedan bär upp det.

Civilsamhället är en viktig grund för lokalsamhällena i Eriksbo och Hammarkullen – den relativa bristen på civilsamhälle i Hjällbo är en av orsakerna till områdets problem. Civilsamhällets grund tycks finnas i det lilla grannskapet – det är i goda närmiljöer jag funnit de stabilaste och mesta aktiva.

I Hammarkullen har civilsamhälle och kommunanställda legat mycket nära varandra, det har inte sällan handlat om aktiva som varit bådadera. I Eriksbo har det snarare varit svårt att alltid hitta den klara gränsen mellan civilsamhälle och bostadsföretag. Detta ger också perspektiv på **eldsjälarnas** arbete i dessa stadsdelar – de behöver stöd från andra inom kommun, bostadsförvaltning, kyrkor osv.

Kommunens och framför allt de **kommunanställdas** roll är stor i de utsatta stadsdelarnas lokalsamhällen. När omflyttningen är hög

blir de inte sällan den sammanhållande länken, de som sitter på mycket av historia och identitet i ett område.

Bostadsföretagens roll i lokalsamhället Hammarkullen har oftast varit blygsam – boendefrågor har inte heller varit i fokus i området. Däremot har deras beslut och förvaltning kommit att få mycket stor betydelse för området *och* för lokalsamhället. I Eriksbo har sedan mitten på 80-talet bostadsföretaget haft en mycket central roll i lokalsamhället.

I de två lokalsamhällena Hammarkullen och Eriksbo finns det olika **visioner** och **strategier** för vad man vill åstadkomma, visioner som sammanhänger med de förutsättningar som finns men också med de som varit aktiva i dessa områden. Det stora, solidariska, vänsterengagerade, internationella "projekt Hammarkullen", den lilla, nära, solidariska, vardagliga "byn Eriksbo" är två lösningar på problemet att vara en utsatt stadsdel. För Hjällbo har ingen under undersökningsperioden formulerat vare sig vision, strategi eller lösning.

Förutsättningar

Avhandlingens fjärde frågeställning gällde vilken betydelse förutsättningarna i fysisk miljö, befolkningssammansättning och rörlighet samt omvärldspåverkan har för den lokala sociala organiseringen.

För den **fysiska miljön** gäller att vissa boendeformer verkar ha bättre förutsättningar för ett lokalt socialt liv än andra, och att detta i sin tur skapar olika förutsättningar för social organisering. Storlek, skala, differentiering och tydlighet är viktiga faktorer *om* de boende aktiverar sig. Ett stort område får en annan organisation än ett litet; ett homogent område kan bygga sin strategi på andra faktorer än ett differentierat. Det är detta vi ser i skillnaden mellan Eriksbo och Hammarkullen. Tydligheten är också viktig, Hjällbos oklara gränser försvårar engagemanget.

Befolkningssammansättningen och **rörligheten** har i avhandlingen framhållits som viktiga för förörternas utveckling. Segregation, såväl etnisk som social, är med alla de problem den medför ett givet utgångsläge i alla tre stadsdelarna. Men mobiliteten och då i synnerhet kvarboendet verkar vara en *än* viktigare faktor för uppkomsten av ett fungerande lokalsamhälle.

De yttre, för stadsdelen opåverkbara, **omvärldsfaktorerna** är på många sätt utslagsgivande för de utsatta stadsdelarna – det är därför de kan betraktas som utsatta. Lokalsamhället kan fungera som skydd mot förändringar, som t.ex. EKF:s samarbete med Familjebostäder i Eriksbo och den kontroll de därmed fick över inflyttningen, eller Hammarkullens kamp för att få behålla bad och Folket Hus. Men lokalsamhället kan också stå maktlöst som vid Göta Finansskandalen

och den alltför snabba oplanerade inflyttningen av flyktingar i Hammarkullen början på 90-talet.

En särställning intar **massmedia** som med sina inslag om de utsatta stadsdelarna påverkar attraktiviteten. Här finns uppenbara problem att få ut en nyanserad bild, alltför ofta målas den upp i svart. Eller också målas den i vitt, av försvarare som vill väl och vill skapa motbilder. Men motbilderna kommer oftast att stå mot en svart bakgrund och har antagligen en tveksam och begränsad betydelse. Ett av problemen är att ett lokalsamhälle som t.ex. Hammarkullen blir beroende av eländesbilder för att få anslag, bilder som slår tillbaka på samhället. Eriksbo har med sin annorlunda kooperativa lösning undvikit ett liknande beroende.

Tre unika fall

Är det då möjligt att generalisera utifrån erfarenheter i de tre stadsdelarna i nordöstra Göteborg, är de att betrakta som en "seismograf" (Ristilammi 1994) för de samhälliga strömningarna i Sverige?

På många sätt visar avhandlingen att de tre stadsdelarna är unika. Varje stadsdel har sin egen utveckling – det verkar knappast möjligt att i någon större detalj försöka kopiera lösningarna i en stadsdel för att förbättra en annan. Det finns ingen "dunderhonung". Men mycket är givetvis gemensamt och deras ställning som *utsatta förorter* där de samhälleliga förändringarna sveper in och drastiskt förändrar villkoren för de som bor och arbetar där, gör dem åtminstone jämförbara med andra liknande områden. Dessutom blir mycket av det som rör sig i svenskt samhälle – företeelser inom socialpolitik, arbetsmarknad osv. – synligt i dessa utsatta områden. Vissa delar av utvecklingen i samhället kan här kan avläsas med stor tydlighet.

Det går också att knyta utvecklingen i Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo till det som händer utanför Sveriges gränser. Här finns många uppenbara likheter åtminstone med Västeuropa vid en jämförelse med ovan nämnda Power (1997), Power & Tunstall (1995), Wacquant (1996), Allen & Cars (2000) och Falkheden (1999).

Ett försvar

De tre stadsdelarna Eriksbo, Hammarkullen och Hjällbo har under tjugofem år i perioder blivit en såväl bättre som sämre livsmiljö för sina invånare. En långsiktig trend i de två sistnämnda tycks ha varit nedåtgående, områdena har blivit fattigare och segregationen har ökat – det har skett en polarisering i samhället. Det är en avspeglning av att de fattiga i samhället blir fler och fattigare, relativt sett. En annan fråga är om dessa områden som bostadsmiljöer försämras. Det går att finna tecken som stöd för att det skett både positiva och nega-

tiva utvecklingar. Det är inte heller så att det finns några enkla, raka samband mellan faktorer som fattigdom, segregation och invandrare och hur stadsdelarna fungerar som bostadsmiljö.

De nya rön som kommit fram de senaste åren (Allen & Cars 2000, Waquant 1996, Olsson, Herlitz & Johansson 2000) beskriver en på många sätt förändrad situation i stadsdelar som dessa. Som en del i stora samhällsförändringar blir situationen annorlunda också här. En del tycks dock sig likt – det är här som, inte minst de negativa, förändringarna märks mest. Kanske är det så att en av de allvarligaste förändringarna är den ökande stigmatiseringen och den ökande splittringen mellan olika grupper och mellan de som arbetar och de som bor i dessa områden. Kriminalitet och drogmissbruk ökar och en del talar med rädsla om en utveckling som påminner om den i USA där just de lokala samhällena brutit samman och där myndigheterna flytt. Samtidigt finns här stora insatser som nu riktas till utsatta förortsområden.

Hur det går kommer säkert att visa sig de närmaste åren. Eva Öresjö skriver att ständigt nya faror "lurar runt hörnet" för utsatta förorter. Denna studie bekräftar sådana farhågor.

Ett syfte med den här avhandlingen var att ta reda på om det var någon mening med att engagera sig som boende eller arbetande i dessa stadsdelar. Det är det. Ett sådant engagemang är en viktig del av det försvar som finns mot nya faror.

Basområden

Hammarkullen, primärområde 606

Hammarkullen omfattar nu 10 basområden, fram till -74 endast 8.

606 01 (t.o.m.1979: 6807) **Blixtås**. 25 villor, alla utom en byggda före 1970, hälften före 1960. Enskilt ägande.

Ett område med villor på andra sidan vägen mellan Hjällbo och Angered C. I stort färdigbyggt innan Hammarkullen byggdes. Det som tillkommit är klubbstugor, småindustri etc. Området tillhör knappast det egentliga Hammarkullen.

606 02 (-74: 6812; 75-79: 6826) **Hålskogsgatan**. 120 småhus, 104 av dem byggda 1976 eller senare. Enskilt ägande. Medelstorlek 4 rok.

Ett villaområde med en del äldre hus i sluttningen ner mot Storås och Angered C. Svag anknytning till Hammarkullen.

606 03 (-74: 6813; 75-79: 6825) **Hammarkroken**. 149 småhus/radhus byggda runt 1970. Enskilt ägande. Relativt stora radhus, de flesta på 5 rok eller mer.

Ett område uppdelat i två delar med gemensam infart.

606 04 (-74 fanns ej; 75-79: 6824) **Sandesslättskroken**. 110 radhus byggda i mitten på 70-talet. Stora radhus, 5 rok eller mer. Enskilt ägande.

Två "krokar" på en höjd söder om Hammarkulletorget.

606 05 (-74: 6810; 75-79: 6823) **Sandesslätt**. 508 lägenheter i 3-våningshus byggda före 1970. Varierande storlekar, knappt hälften 3 rok, c:a 100 st 2rok respektive 4 rok och 75 st 1 rok. Allmännyttan, Bostadsbolaget.

Souterräng med bitvis höga socklar, mörkt tegel söder om Hammarkulletorget.

606 06 (-74: 6806; 75-79: 6820) **Västerslänt** (osäker tillhörighet i början på 70-talet, har också räknats ihop med Båtsmansdalsgatan i Hjällbo!). 171 villor och radhus, stora hus 5 rok eller mer, nästan alla byggda på 70-talet.

På höjden väster om Bredfjällsgatan, många hus med en vidunderlig utsikt över älv dalen.

606 07 (-80: 6809) **Bredfjällsgatan**. 812 lgh byggda i slutet på 60-talet. 8-våningshus, några påbyggda med en våning, ett par ombyggda. 42% 3 rok, 33% 2 rok, 20% 4 rok. Enskilt, privat ägande. Flera bolag som skiftat många gånger.

Husen upptar 3 sidor runt en stor mycket kuperad "gård".

606 08 (-74: fanns ej; 75-79: 6821) **Gropens Gård**. 211 lgh i 3 våningshus byggda i mitten på 70-talet. 65% 3 rok, 28% 2 rok, 6% 4 rok. Privatägda.

Gårdar i "gropen" norr om Hammarkulletorget.

606 09 (-74: 6808; 75-79: 6822) **Hammarkulletorget**. 880 lgh byggda före 1970. 39% 2 rok, 35% 3rok, 16% 1 rok, 11% 4 rok. Allmännyttan, Bostadsbolaget.

Fyra (sedan 1996 tre) 8-våningshus i en oregelbunden fyrkant runt mycket kuperad terräng. Innehåller även centrum, Folkets Hus och servicehuset Hammarhus.

Hjällbo primärområde 607

Omfattar nu 4 basområden, fram till -74 endast 3.

607 01 (-74: fanns ej; 75-79: 6819) **Båtsmansdalsgatan** och **Villavallen**. 72 villor och radhus. 5 rok eller mer. Enskilt ägande.

Ett område på båda sidor av vägen, i stort sett samtliga hus byggda på 60-talet.

607 02 (-79: 6803) **Bergsgårdsgärdet**. 622 lgh byggda före 1970. 41% 3 rok, 27% 2 rok, 17% 4 rok, 9% 1 rok, 7% 5 rok. 3 hus på 8 våningar och resten i 3-våningslängor. Allmännyttan, Bostadsbolaget.

Långsträckta, oavgränsade gårdar i slutningen upp mot Hammarkullen och tre punkthus ner mot centrum. Omfattar även centrum.

607 03 (-79: 6801) **Sandspåret** och **Herrgårdsgärdet**. 431 lgh i 3-våningshus och 52 radhus i låga längor.

Sandspåret har 37% 3 rok, 31% 2 rok, 23% 4 rok. Allmännyttan, Bostadsbolaget.

Herrgårdsgärdet enskilda ägare.

607 04 (-79: 6802) **Skolspåret**. 612 lgh byggda i slutet på 60-talet. 30% 2 rok, 29% 3 rok, 17% 1 rok, 16% 4 rok, 9% 5 rok. Varierande 8-vånings och 3-våningshus. Allmännyttan, Poseidon.

Det enda område som fått något som helst erkännande för sina arkitektoniska kvalitéer.

Eriksbo, primärområde 608

608 01 (-79: 6916) och 608 02 (-79: 6817) **Eriksbo Öster- och Västergärde** respektive **Hjällbogärdet**. 1114 lgh, 3-våningshus, samtliga byggda i slutet på 60-talet. 32% 3 rok, 27% 2 rok, 14% 1 rok, 12% 4 rok, 6% 5 rok. Allmännyttan, först Göteborgshem, sedan -85 Familjebostäder.

Hus i slutningen ner mot Lärjeåns ravin.

608 03 (-79: 6818) "**Bollgatorna**". 105 villor, hälften byggda före 1950, alla utom 17 före 1960. Enskilt ägande.

Gammalt villaområde med förhållandevis små hus, "egna hem" och en del nytt. Det "gamla" Eriksbo.

608 04 (-79: 6804) **Bondegärdet** och **Hjällbo Lillgata**. 780 lgh byggda före 1970. 5 st 7 våningshus och ett område med 3-våningshus. 36% 3 rok, 23% 1 rok, 22% 2 rok, 18% 4 rok. Allmännyttan, Poseidon.

Två helt olika hustyper skilda åt av en brant.

Befolkningen i de tre stadsdelarna

Metod, frågeställningar och problem

I detta avsnitt går jag igenom de variabler om befolkningen i de tre stadsdelarna jag har tittat på. Jag granskar hur de förändrats över tid, vilken tillämpbarhet de har. Det finns metodproblem med snart sagt alla, om än i mycket skiftande grad.

I vissa fall har viktiga variabler förändrats vilket innebär hack i möjligheten att följa utvecklingen. Annat har tillkommit utan möjlighet till jämförelse bakåt i tiden, tex folkhälsostatistiken. Det är också uppenbart att tidens gång förändrar innebörden i vissa sociala variabler. I sjuttioalets början finns änkorna med i statistiken, under 80-talet är ogifta föräldrar en "viktig" social kategori.

Statistiken är behäftad med andra problem och det finns luckor i den. Materialet är ojämnt, framför allt över tiden. På 25 år hinner mycket förändras. Vad gäller viktiga delar av befolkningssammansättningen så ligger den statistiska uppföljningen ofta mellan fem och tio år efter. Detta gäller t.ex. de olika invandrargrupperna. Vissa fakta slår igenom med förändrade konjunkturen och förändrat synsätt i samhället, t.ex. det faktum att inte bara medborgarskap är intressant utan också utländsk anknytning överhuvudtaget.

I avsnittet går jag också igenom hur jag hanterat begrepp och hur jag skapat nya kategorier för att bättre kunna förstå.

Om variablerna sen har något värde som indikatorer på hur det står till i ett område kan möjligen vara en slutsats av ett mer sammanvägt material. Här tar jag endast upp en del frågetecken.

Geografisk indelning

Göteborg är sedan länge indelat i stadsdelar och basområden. 1980 benämndes stadsdelarna primärområden och anpassades efter den

förändrade verkligheten i bl.a. Angered. Nya områden skapades och alla beteckningar i hela stan ändrades.

Bas- och primärområden används hela tiden omväxlande i kommunens statistik men tendensen synes vara att primärområden får ökad vikt. Det är också på denna indelningsgrund som Stadskansliet går ut med sin statistiska sammanfattning, *Göteborgsbladet*, sedan 1992.

Sedan 1990 finns också stadsdelsnämnderna som indelningsgrund.

Till detta kommer 25 år av mer tillfälliga lösningar på statistiska problem baserade på hur kommunen varit organiserad. Social statistik indelas ofta efter de gamla socialavdelningarna och deras behov. Nedbrutet blir det då en fråga om socialbyråkretsar som ofta är ett konglomerat av typen Hjällbo/Eriksbo eller Hammarkullen/Eriksbo/Agnesberg. Eller en uppdelning i primärvårdsområden, fritidsavdelningar m.m.

Ofta är detta just tillfälliga lösningar, ett "område" som förekommer en eller ett par gånger för att sedan försvinna.

Folkbokföringen ledde till att flyttningar skedde mellan församlingar. En statistisk grundval som är närmast ointressant i Angered där det från början fanns en församling och sedan två.

Till sist finns då uppdelningen i valkretsar. I och för sig överförd till primärområden men då som "skapade" siffror utifrån en helt annan indelningsgrund.

Tre primärområden

Undersökningen omfattar 3 primärområden: Hammarkullen, Hjällbo och Eriksbo. Detta är den ordning de har i kommunens statistik: 606, 607 och 608.

Fram till 1980 hette stadsdelen, statistiskt sett, Hjällbo och bortsett från att Hjällbos tre kärnområden låg först med 01, 02 och 03 så fördelade sig resterande områden i Hammarkullen och Eriksbo slumpartat – eller troligen efter byggnadsår – därefter.

Basområden

Basområden är förhållandevis små av typen en gata eller, i villaområden, ett antal gator. Ibland översättbart med "ett stort grannskap" eller förvaltningsenhet, t.ex Sandeslätt.

Basområdesgränserna i Hammarkullen, Hjällbo och Eriksbo är i stort sett oförändrade sedan 1970. I något fall har dock en nybyggnation fått ligga inom ett redan befintligt basområde för att sedan brytas ur. Så är fallet med Sandeslättskroken och Gropens gård som inte existerade ur basområdessynpunkt före 1975 och alltså dessförinnan ingick i siffrorna för Sandeslätt respektive Hammarkulletorget. Nä-

gon jämförbar statistik finns därför inte för dessa två områden och förhållandet förskjuter siffrorna för de andra.

Varje basområde har ett nummer som har ändrats två gånger, 1975 och 1980.

Att följa förändringarna inom det som av invånarna uppfattas som ett område innebär pga. detta en slingrig väg av data med olika beteckning och olika indelningsgrund.

20 basområden

Hammarkullens, Hjällbos och Eriksbos primärområden omfattar sammanlagt 20 basområden redovisade med en kort karaktäristik i bilaga 1.

Nio basområden består av flerfamiljshus. Radhusområdet Herrgårdsgärdet, som hör till trevåningshusen på Sandspåret, 607 03, är enda undantaget (och en möjlig orsak till de avvikelser som finns inom detta basområde).

Dessa nio basområden omfattar allt från relativt idylliska bostadsområden runt små gårdar till långa jättelika huskroppar. Det är inte så att de variabler jag tittar på nedan samvarierar fullständigt med husstorlek även om sådana sammanhang är vanliga.

De övriga 11 basområdena hyser en liten del av dessa primärområdets totala befolkning. Icke desto mindre kan de ha en stor betydelse för området och för stadsdelen i sin helhet som en möjlighet till att bo kvar även om ens omständigheter förbättras. För stadsdelen kan detta också vara en del i en minskad total segregation.

Variabler

Invånarantal

Invånarantalet finns i serier från hela perioden. Förändrad geografisk indelning gör att populationen inte stämmer före 1975 i vissa basområden. Framför allt gäller detta Sandeslättskroken, som då ingår i Sandeslätt, och Gropens Gård som ingår i Hammarkulletorget.

Befolkningssiffran sedd som en stapel eller en kurva över tiden har jag använt som ett sätt att komma åt de "goda" och de "dåliga" åren. De "dåliga" åren har en liten eller sjunkande befolkning, de "goda" en stor och stabil. Befolkningstalet är ett sätt att försöka förstå hur dessa miljonprogramsområden faktiskt utnyttjats. Det finns, tror jag, ett samband mellan att ett område töms och att det på grund av detta finns många tomma lägenheter och hur området upplevs av de som bor där. Invånarantal är därför ett viktigt mått även om det inte är absolut.

Outhyrda lägenheter

Det går inte tala om befolkningstal i dessa områden utan att beröra de tomma lägenheterna. Gissningsvis finns det alltid ett antal tomma lägenheter i de flesta av de nio områdena, men fullständig statistik saknas bortsett från perioden 74 - 85. Denna statistik ligger på primärområdesnivå. Dessutom finns här enstaka uttalanden och mätningar, oftast med utgångspunkt från enskilda bostadsföretag och mycket svåra att värdera och jämföra.

Flyttstatistik

Flyttstatistik finns på primärområdesnivå fr.o.m 1978 bortsett från 1980 då uppgifterna förkommit.

De undersökta variablerna är:

- flyttningsnettot, dvs inflyttning minus utflyttning. Såväl i faktiska tal som i procent av befolkningen.
- flyttare, dvs hur många av dem som bor i ett område som flyttar under året, i faktiska tal och procent, såväl totalt som reducerat med dem som flyttar internt.
- intern omflyttning. Ett sätt att försöka finna om stadsdelarna fungerar som områden med en boendekarriär. Ett underlag för frågor om rörelser i områdena.

För åren 78, 79, 81, 82 och 91, 92, 93, 94 har jag studerat **flyttningsnettot** i förhållande till olika områden: utlandet, övriga riket, kranskommunerna till Göteborg och olika delar av Göteborg. Kategorierna är delvis stora (utlandet; övriga riket) och delvis onödigt små (primärområden i Göteborg) men resultatet ger en översiktlig bild av attraktiviteten och hur flyttströmmarna går.

Kvarboendet har varit svårt att komma åt och göra jämförbart. Jag har fått nöja mig med den statistik jag fått från Bostadsbolaget och Familjebostäder. Å andra sidan omfattar Bostadsbolaget fyra stora områden av sinsemellan tre olika karaktärer: Hammarkulletorget stora och höga hus, Sandeslätts trevånings, kringbyggda hus och Bergsgårdgårdets/Sandspårets trevånings lamellhus med öppna gårdar; de två förstnämnda områdena i Hammarkullen, de två senare i Hjällbo. Tyvärr är siffrorna sammanslagna för respektive stadsdel. Framför allt för Hammarkullens del, med de stora skillnader som ändå finns mellan Hammarkulletorget och Sandeslätt, skulle en uppdelning vara mycket intressant.⁵³ Familjebostäder omfattar hela Eriksbo.

⁵³Samma problem finns överhuvudtaget och är, uppfattar jag, en medveten policy från Bostadsbolagets sida för att förbättra torgets siffror.

Det är troligt att kvarboende och flyttningsmönster skiljer sig från de områden som återstår. Villa och radhusområden har en helt annan och lugnare omflyttningstakt och kvarboendet är betydligt större, vilket jag utgår ifrån utan större bevis. Svårare är att jag vet att omflyttning haft ett delvis annorlunda mönster på Skolspåret, då det haft en annan hyresvärd och då det inte renoverades samtidigt med de andra områdena i Hjällbo och alltså har en förskjuten och möjligen annorlunda statistik för kvarboende. Och kvarboendet i de privatägda fastigheterna i Hammarkullen är okänt. Här har turbulensen varit stor, ägarna många. Ser vi till omflyttningssiffror och flyttningsmönster skiljer de sig knappast från Hammarkulletorget, låt vara att skandaler och ägarbyten ibland förrycker tidsordningen.

Sammantaget så är kvarboendet en viktig men lite svårhanterlig statistik. Det finns av någon anledning ingen officiell sådan och beräkningsgrunderna varierar, om det ens finns något underlag. För Eriksbo innebar ett ägarbyte på 80-talet att kunskapen försvann. Med den statistik jag har täcker jag alla tre områdena och såväl "bra" som "dåliga" delar, såväl höga hus som låga. Med tanke på hur förhållandena varit i de privatägda husen tror jag mig kunna påstå att det i alla fall inte varit bättre än de siffror jag fått fram från t.ex. det sammanslagna "bra" Sandeslätt" och "dåliga" Hammarkulletorget. Tvärtom.

Demografi

Åldersklasser har varierat i statistiken. Förändringar i skolan, arbetslöshetsförhållanden och andra sociala förändringar, som t.ex. att barn förväntas gå i skolan tills de är närmare tjugo, har förskjutit indelningarna inom de lägsta åldersgrupperna. Såväl 14, 18 och 19 år har använts som övre gräns.

I den andra änden utgör 65 den nedre gränsen utom 1970 då den är 67. I den mån uppgifterna finns.

Jag har gjort en grov uppdelning för att se om det går att upptäcka någon förändring över tid och om områdena skiljer sig åt. Uppdelningen är i barn/ungdom upp till 18 eller 19 år; vuxna upp till 64 och pensionärer 65 och uppåt.

Undersökningen håller sig på primärområdesnivån eftersom jag inte funnit några signifikanta skillnader mellan basområdena när jag tittat närmare på dessa.

Segregationsdata

Utländska medborgare har statistiskt registrerats under hela den undersökta perioden. Invandringens förändring från arbetskraftsinvandring till flyktingar; från nordiska medborgare till jugoslaviska,

polska, grekiska och sedan med ett språng ut i stora världen, till Latinamerika, Mellanöstern och Afrika, har inneburit att den statistik som finns aldrig hunnit med.

Den enda invandrargrupp av betydelse som finns dokumenterad under hela perioden är den finska. Efter fem år, när inflyttningen nått sin kulmen och ersatts med en försiktig utflyttning upptäcker man latinamerikanerna, samma sak händer med iranierna. Irakierna och somalierna är ännu inte upptäckta utan ingår i övriga världen som numera är den allt dominerande gruppen nya invandrare. Uppdelningen blir så grov att den missar målet. Avgörande skillnader mellan Mellanöstern, Vietnam och Afrika försvinner.

Detta och intresset för invandringen på 90-talet har lett till en mer differentierad statistik under senare år. Bl.a. att även f.d. utländska medborgare tagits fram 1992 och 1994. Antalet och andelen utländska medborgare finns framtaget för varje basområde och justerade primärområden.

För att också kunna följa vad som faktiskt händer i ett område har de invandrargrupper som någon gång uppgår till över 10% i området tagits fram och fått sin utveckling belyst på basområdesnivå.

Ovanstående reservation om alla de som räknas in i "övriga" har inneburit att statistiken blivit trubbig. Men det är ändå lätt att konstatera att det handlar om en mycket markant ökning av de som kommer från utom-europeiska kulturer under senare år. Detta grova mått är framtaget på basområdesnivå, i antal och procent.

På samma sätt är den finska folkgruppens utveckling synad sedan 1970 på basområdesnivå.

Den latinamerikanska gruppen, som fått stor betydelse fr.a. i Hammarkullens lokalsamhälle, synas på samma sätt.

Hushållstyp

Antalet barnhushåll och andelen ensamstående med barn av samtliga barnhushåll är två andra mått i ett bostadsområde. Statistik finns 1976 - 1992 men har avsevärda brister. Sammanboende med barn räknas t.ex. som ensamstående.

Även om samtliga områden ligger högt på "ensamstående med barn" är skillnaderna stora och signifikanta. Vad de beror på är en annan fråga. Statistiken är framtagen på basområdesnivå.

Inkomster

Inkomststatistik förekommer ibland på basområdesnivå, ibland på primärområdesnivå. Som indextal eller som medelinkomst och ibland bådadera.

Efter ett visst laborerande har jag fått fram såväl medelinkomst som index, Gbg=100, på basområdesnivå för åren 1971, 1974, 1977, 1982, 1987, 1989-93.

På primärområdesnivå finns dessutom år 1979, 1980 och 1986.

Socialbidragsstatistik förekommer oftast som summan av utbetalt socialbidrag per avdelning, kostnaderna för kommunen och antalet hjälpta hushåll i kommunen. Områdesbaserade data saknas i de flesta fall.

För år 1974, 1975 och 1977 finns antal socialhjälpstagare, barnavårds- och nykterhetsvårdsärenden på basområdesnivå. Beräkningarna avser då liksom alla år fram till 1987 en månad, oftast september. Vad som innefattas i begreppet socialhjälpstagare är osäkert 74-77. 1987 finns dels den gamla uträkningen, dels en ny baserad på familjer under hela året. Med utgångspunkt från 1987 finns det en möjlighet att göra en schabloniserad jämförelse.

Kontentan av detta är att jämförelser är omöjliga för hela perioden, att jämförelser mellan perioden 82 - 87 och 87 - 95 kommer att bygga på en schablon grundad på förhållandena 87 och att siffror från 70-talet kanske bäst skall stå för sig själva.

I servicebeskrivningarna på 80-talet dyker indextal upp vid 2 tillfällen men det är först i slutet på 80-talet och senare som såväl procentsiffror, index och faktiskt antal aktuella redovisas.

Arbetslöshetsstatistik förekommer sporadiskt sedan mitten på 80-talet. Primärområdesbaserad.

I början på 80-talet gjordes delvis mycket omfattande Behovs- och servicebeskrivningar och från dem kan en mängd udda indexsiffror hämtas t.ex. för antalet fritidsstugor i ett primärområde, bollplaner, politiskt förtroendevalda etc. Mer än en ögonblicksbild blir det inte eftersom det handlar om enstaka siffror .

Andra metodproblem

Statistiken för ett bostadsområde utgår från uppdelningar som styrs av geografin och de studerade variablerna. Samtidigt som det finns en oerhörd mängd data om området finns det hela tiden begränsningar i jämförbarheten.

Orsaken till detta är självklart vad statistiken skall användas till. Det går att urskilja vissa drag:

Statistiken är framåtblickande. Ett icke föraktligt arbete läggs ner på prognoser, dvs. underlag för beslut inom kommunen. Dessa prognoser är statistiskt värdelösa i en återblick. Sen kan t.ex. diskrepansen mellan prognos och utfall vara mycket intressanta.. Men då handlar det om politik eller beslut och inte beskrivning av en verklighet.

Statistiken är också underlag för bidrag och för resursfördelning. Den förkärlek (som i alla fall finns inom Göteborgs kommun) för indextal med kommungenomsnittet som 100 kan knappast förklaras med annat än att det finns en gemensam kaka som skall fördelas. Index är tyvärr kortsiktigt jämförande.

Undersökningen av Göteborgs- posten

Urval - metod

Vart tredje årgång av Göteborgsposten har undersökts fr.o.m. 1970, dvs 1970, 1973, 1976 osv., t.o.m. 1994. Genomläsningen har skett på mikrofilm, alltså inte genom sökning på ord som t.ex. Hjällbo eller Hammarkullen, då detta inte var möjligt i början av perioden.

Undersökningen har varit systematisk med utgångspunkt från ett formulär. Varje omnämnande i ord eller bild av Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo har föranlett en markering.

Formuläret

Till grund för undersökningen ligger ett formulär där datum, stadsdel, förekomst i rubrik, artikel, notis, ledare, insändare, debattartikel, bild etc. har noterats. Dessutom har jag sökt klassa dessa inslag positivt respektive negativt samt angivit deras beröring med boendefrågor, kriminalitet, ungdomsfrågor, politik och kommunal eller statlig verksamhet. Slutligen har jag angett rubrik eller ibland innehåll, beroende på vilket som var mest "talande".

Mycket av detta har lett till tolkningsproblem och avväganden som jag redogör för nedan.

Stadsdel

Det är svårt och förmodligen orättvist att försöka skilja ut Eriksbo från Hjällbo före år 1985. Jämförelsen de tre stadsdelarna emellan haltar svårt och Eriksbo kommer endast att beröras på några rader – materialet i GP dessa nio år är helt enkelt för litet.

Hammarkullens identitet i början på 70-talet var också lite skakig eftersom den började som en ny del av Hjällbo. Av detta har jag de facto inte sett några spår i GP.

På nittioalet kompliceras bilden av SDN Lärjedalens tillkomst – många frågor som berör Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo hamnar under denna rubrik. Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo finns inte alltid med namn men det är i hög grad dessa stadsdelar som är berörda av det som händer. Kopplingen mellan Lärjedalen och de tre stadsdelarna torde snabbt ha stått klar för de flesta.

Rubrik

Förekomst i rubrik är intressant. Det är här man ropar ut var brotten sker och det är här man fångar den snabbt bläddrande läsaren. Det finns en stigmatisering kring fr.a. Hammarkullen, detta är en av de stadsdelar som likt Rosengård, Tensta och Rinkeby m.fl. har fått ett eget symbolvärde.

Första sidan

Att något förekommer på förstasidan kan bedömas ungefär som rubriker ovan – uppmärksamheten ökas. Sedan är inte alla andra sidor i tidningen likvärdiga. Första sidan på andra eller tredje delen har t.ex. också ett ”högre värde”.

GP har i alla år haft notiser på första sidan med en fortsättning inne i tidningen. Även detta var det min ambition att notera men med förändrat tidningsutseende (jag återkommer nedan till en mer utförlig redogörelse för det kanske intressantaste med undersökningen – GP:s förändring) har detta blivit en ojämförbar storhet.

Ledare, insändare, debatt-, kulturartikel

Kategorierna har nackdelen att de inget säger om storlek och betydelse. Här finns allt från ledarstick till helsidor på kultursidan. Att de inte är många förändrar inte detta men minskar deras betydelse. Jag är också tveksam till att det är inom dessa kategorier vi finner det som påverkar allmänhetens syn på våra förorter. Möjligen då på insändarsidan.

Artikel och notis

GP:s förändringar har gjort att jämförelser mellan en notis 1970 och en idag inte är relevanta. Å andra sidan är en notis 1970 verkligen liten, ofta mindre än ett litet suddgummi med en stil som måste fått större delen av läsekretsen att famla efter förstoringsglaset.

Med artikel avser jag fortsättningsvis, om inget annat sägs, såväl artikel som notis.

Värderingar

Uppdelningen har varit "positiv", "negativ", "omöjlig att bestämma" och "tveksam" Hur bilden av stadsdelen påverkas har styrt värderingen.

En positiv nyhet kan således även förmedla ett för stadsdelen negativt budskap, t.ex. "Från betongen till badet" om kyrkans sommarverksamhet i Hjällbo 1976, där det negativa – "betongen" – dras fram i ett f.ö. mycket positivt reportage.

Och en negativ nyhet kan åtminstone för vissa grupper vara positiv. Bråket angående uthyrningen av Folkets Hus lokaler till nazister 1994 är en sådan händelse där själva uthyrningen var otvetydigt negativ liksom bråket efteråt, men där den fortsatta rapporteringen visade upp ett medvetet, starkt och mycket självständigt ifrågasättande lokalsamhälle i en fråga där de förmodligen hade större delen av svenska folket bakom sig.

De ockupationer som skett av fritidsgården och badet är andra exempel.

De reportage som varit omöjliga att bestämma har varit få, t.ex. ett från Hjällboskolan under rubriken "Jeans är mer än kläder" 1982 där man möjligen skulle kunna argumentera för att det överhuvudtaget är positivt att bli uppmärksam i "vanliga" sammanhang.

Kriminalitet har här bedömts uteslutande negativt. Bråk med polisen, ockupationer och kravaller är kriminalitet men har inte bedömts så här eftersom det andra innehållet, protesten varit viktigare. Dessutom har det inte lett till någon juridisk efterföljd. Även vid dessa tillfällen finns det gränsfall.

Och visst är det positivt när någon hävdar i en insändare att det är bra med olika nationer i dessa stadsdelar, frågan är bara om det bidrar till en stigmatisering att upprepa något som av många ses som ett stort problem. Göta Finansskandalen 1981 är ett annat sådant exempel – självklart är det bra och positivt att rättsprocessen fortgår och att domarna utdöms och att rättvisa skipas. Men det är ändå så att läsekretsen varje vecka påminns om de dåliga boendeförhållandena i ett för de flesta ganska diffust Hammarkullen.

Slutsatsen blir att det är med många reservationer som dessa värderingar skall läsas och att det ofta kräver en ytterligare analys för att förstå såväl innebörd som möjlig påverkan.

Innehåll i artiklar och notiser

Inte heller den innehållsliga uppdelningen är särskilt självklar, den enklaste är faktiskt den ovan nämnda: **kriminalitet**.

Boendefrågor skulle kunna inrymma nästan allt eftersom som allt som händer i ett bostadsområde berör de boende. Nu har jag istället

valt att begränsa kategorin. Dels handlar det här om hyror, bostadsförhållanden och hyresgästförening, dels om icke kommunal service: post apotek, affärer. Men här finns ytterligare två inslag, händelser som inte innebär kriminalitet, t.ex. brand eller olyckshändelse, och frågor om diskriminering, slum och segregation.

Ungdomsfrågor är det som specifikt riktar sig till ungdomar. Allmänna reportage om fritidsaktiviteter som "allåldersläger" där ungdomar ingår har inte räknats hit.

Civilsamhälle får täcka in allting där föreningar deltar. Organisationsgraden är i detta sammanhang oväsentlig och allt som kan ses som ett uttryck för det lokala samhället har kommit med, dvs. även insändare och lösa opinionsgrupper vid kravaller eller ockupationer.

Eftersom ett av mina syften har varit att finna just civilsamhällets aktivitet har jag gjort definitionen vid för att sedan dela upp och granska den närmare.

Politik. Att avgöra vad som varit politik eller inte har varit svårt särskilt efter tillkomsten av SDN då det skett en politisering av de flesta kommunala frågor och beslut. Den politiska nivån har förefallit mindre intressant och mer begränsad. Under denna rubrik har därför hamnat partipolitik, t.ex. partimotioner som berör stadsdelarna angående t.ex. hyror eller interna uppgörelser med inblandade från stadsdelarna men utan direkt koppling till dem.

Kommunala och statliga frågor är allting där kommunens olika verksamheter är inblandade. Skolor och daghem, socialtjänst och fritid men också bostadsförmedling, arbetsförmedling och de kommunala problemen med att komma tillrätta med segregationen. Kommunen har en mycket vid roll i dessa stadsdelar. Karnevalerna är t.ex. ursprungligen en rent kommunal affär som sedan glidit över mot civilsamhället. Var går gränsen när kommunen på något sätt stöttar det mesta?

Bråket med polisen 1994 aktualiserade dessutom polisens roll – detta bråk är en kommunal angelägenhet.

Resultat

Genomgången av de tre stadsdelarnas förekomst i Göteborgsposten under 9 år i perioden 1970-95 är såväl kvantitativ som kvalitativ. Här finns räkningen av antalet artiklar fördelat på stadsdel och år och en uppdelning av inslagen på huvudrubriker som kriminalitet, civilsamhälle etc. Kvalitativt sett finns här innehållet i alla dessa artiklar, var det positivt eller negativt. Och vad skrev man?

Trots allt är det omöjligt att väga olika artiklar direkt mot varandra, vissa har en förbluffande genomslagskraft, andra passerar under tystnad. Den ovan citerade från GT om Hammarkullen 1976, "Här

härskar våldet”, är t.ex. en sådan som aktiva i området fortfarande minns med en rysning mer än 20 år efteråt.

Det skrivs runt 30 artiklar om Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo under vart och ett av de fyra åren på 70-talet. Den genomsnittliga nivån stiger något 82, 85, 88 och 91 för att i stort sett fördubblas 1994. Totalt omnämndes Hjällbo, Hammarkullen, Eriksbo och Lärjedalen i sammanlagt 387 artiklar och notiser under dessa nio år, dvs. 43 gånger per år, men eftersom 100 av dem kom 1994 ligger genomsnittet snarast runt 35 per år dessförinnan. Det är inte mycket med tanke på att det går 365 dagar på ett år och att 1994 förmodligen var exceptionellt. Var tionde dag har någon av dessa tre stadsdelar förekommit i tidningen. I stort eller smått, i fokus eller bara i förbifarten som ett, ofta dåligt, exempel.

Eriksbo har totalt endast 24 omnämningen i Göteborgsposten under dessa 9 år, bevakningen har ökat något med tiden och som vi skall se har den också förändrats. Pga det ringa antalet behandlar jag Eriksbo i sin helhet för sig nedan.

Ställer man Hjällbo och Hammarkullen bredvid varandra framgår det att skillnader mellan olika år är betydligt större: 76, 82 och 94 dominerar Hammarkullen stort, 79 är det i stort sett jämnt och de övriga 5 åren dominerar Hjällbo nyhetsflödet. Den största dominansen är 1970 då Hammarkullen knappast fanns, i vissa delar av analysen har jag valt att ta bort detta år för att få en mer rättvisande bild. Utesluter man det första året, 1970, av ovanstående skäl och det sista, 1994, då utvecklingen i Hammarkullen gick överstyr, visar det sig att Hjällbo förekommit 116 gånger och Hammarkullen 117. Eller, med en annan räkning, att det gick tre veckor i genomsnitt mellan gångerna då respektive stadsdel omnämndes.

Egentligen skall nog Hammarkullen tillskrivas en viss dominans i rapporteringen i Göteborgsposten men den är, som vi skall se, snarare av en kvalitativ art än en kvantitativ. Och den är inte så stor som man skulle kunna tro efter intervjuer och samtal med boende och aktiva i området.

Detta är egentligen ett sätt att säga att bortsett från några enskilda händelser, och möjligen år 1994, så är dessa stadsdelar inget större nyhetsstoff. Det handlar trots allt om en 50-sidig tidning som kommer ut 7 dar i veckan, det handlar om 387 artiklar och notiser, varav en helsida, bland över 160.000 hela tidningssidor eller en chans att på cirka var 400:e sida att få se nåt om Hjällbo, Hammarkullen och Eriksbo.

Eriksbo

Av 24 omnämningen behandlar 10 civilsamhället, 7 av dessa har skrivits efter 1985 och har sin utgångspunkt i kooperativa frågor, i Hassela (2 st) eller f.ö. i EKF närstående spörsmål. 8 artiklar handlar om boende men det är här fråga om en mängd disparata händelser: brand, hyror, avfall, etc.

Fördelningen mellan positiva och negativa artiklar är mycket jämn.

Vid fyra tillfällen har namnet Eriksbo figurerat i rubrik under dessa år: en notis om en stöld, en artikel om en anlagd brand, en artikel om att hyresgästerna skall få vara med och bestämma efter Familjebostäders övertagande 1985 och en gång då den kooperativa skolan skulle starta 1991.

Det är, sammanfattningsvis, lätt att uppfatta det som att Göteborgsposten på gott och ont har låtit stadsdelen vara i fred. Eriksbo har inget större nyhetsvärde och inte vid något tillfälle har händelserna där föranlett ett större uppslag. Å andra sidan är detta förmodligen mycket normalt, stadsdelen är inte stor, den är knappast ens identifierbar före slutet på 80-talet. Där händer inte mycket som normalt sett är nyheter i en tidning som Göteborgsposten.

Som jämförelse kan nämnas att i Göteborgsposten Nordost första halvåret 1988 finns Eriksbo med vid fyra egentliga⁵⁴ tillfällen, två av dessa handlar om ungdomsprojekt, en om en stöld och en om skolstarten.

Första halvåret 1994 finns det 6 artiklar i GP Nordost, 4 av dessa handlar om skolorna, bl.a. särskoleutbyggnad, 1 handlar om ett daghem.

Inte heller när tidningen kommer närmare är Eriksbo något större upphov till artiklar.

Hjällbo och Hammarkullen

Tittar man närmare på variationerna mellan åren och skillnaderna mellan Hjällbo och Hammarkullen framträder en del tydliga drag.

För att börja med det mest entydiga – **kriminalitet** – så har Hjällbo klart fler reportage om detta. Det s.k. "Eivor-mordet" 1973 hade anknytning till båda stadsdelarna men belastade slutligen Hjällbo i högre grad. Det finns ytterligare en mycket dominerande kriminell händelse under de här nio åren: bomben på Sandspåret i Hjällbo 1988. Inte mindre än 11 artiklar gjordes om detta, en del stort uppslagna, två av dem med Hjällbo i rubriken. Intressant är också att se att 1988 även utan bomben skulle varit det år som hade flest reporta-

⁵⁴ Då har några gemensamma artiklar tagits bort, en debatt om Angered, en om 8:ans spårvagn och en om en karneval ihop med Hjällbo.

ge om kriminalitet. 1988 är överhuvudtaget ett år som skiljer ut sig, vilket jag återkommer till.

Bortsett från dessa två händelser handlar det nästan uteslutande om enstaka artiklar typ: "Misshandel med kniv", "Våldtäktsförsök", "Trio rånade taxichaufför" etc. Någon gång uppföljda av ytterligare en om ett gripande.

Eftersom Hammarkullen sammantaget har något fler artiklar och förmodligen skulle ha än fler om året 1970 enligt ovanstående resonemang kunde räknas lika, förefaller det troligt att Hjällbo i högre grad än Hammarkullen förknippas med kriminalitet.

Jämförelserna med andra områden är viktiga. Utan att ha räknat vill jag påstå att Bergsjön är det område som råkar mest illa ut i Göteborgsposten de här nio åren. Men även Hisingen och Majorna ligger t.ex. väl i paritet med Hjällbo och Hammarkullen.

Boendefrågor, totalt 103 artiklar, fördelar sig relativt jämnt mellan de båda stadsdelarna. Över tiden finns det fyra år som skiljer ut sig från de andra, år då boendefrågor av olika skäl blivit mycket aktuella:

– 1970 handlar det mycket om de nybyggda stadsdelarnas problem: det är kyla och lukt, vattenfyllda byggropar, posten, sänkta hyror, rulltrappor och lekplatser. Totalt 18 st. – 13 av dem från Hjällbo. Det hela handlar påfallande mycket om notiser om det som sammanhänger med ett område med växtvärk, ett område som likt de flesta andra vid den här tiden inte byggdes färdigt före inflyttning utan först flera år efteråt. Det är svårt att se dessa som stigmatiserande för området.

– 1982 dominerar Göta Finansskandalen och dess efterverkningar i domstol och i Hammarkullen, 9 av 19 artiklar från Hammarkullen handlar om detta. Det finns flera delar i dessa, den första handlar om polis och domstolsförfarandet fram till dom, den andra om upprepningen i skandalens spår med stort uppslagna vräkningar och tal om 30-talsmetoder. Den tredje slutligen behandlar den fysiska och sociala upprustningen på Bredfjällsgatan i mer positiva termer. Enligt min bedömning är hela temat om och runt Göta Finansskandalen något för stadsdelen negativt, där läsarna ständigt påminns om en försummad, skandaliserad stadsdel. De positiva artiklarna om upprepningen dröjer förmodligen till år 1983 och finns inte med i mitt urval.

Det andra huvudtemat 1982 var de tomma lägenheterna som belastade bl.a. Göteborgs kommun hårt detta år, 6 av totalt 22 artiklar behandlar detta. Hjällbo och Hammarkullen omnämns negativt. Likaså är Hammarkullen negativt exempel i två ledare detta år med krav på en förändrad bostadspolitik – en ny bostadsutredning.

1982 var ett mycket negativt år för fr.a. Hammarkullen men även för Hjällbo. Kombinationen av skandal och tomma lägenheter var massiv, de stämplades som oattraktiva och vanskötta stadsdelar.

– 1991 var det Hjällbos tur att hamna i skottgluggen som slagträ i den "slumdebatt" som följde på moderaternas egen storstadsutredning där området pekades ut. 8 av 13 artiklar handlade om detta, flera med rubrik och på första sidan, som t.ex. en notis med "...flytta eller inte flytta..." på förstasidan och rubriken "De som kan flyr Lärjedalen" den 16.7. Debatten fördes i huvudsak under juli månad och saknar inte poänger som någon slags förtida röt månadsdebatt, bl.a. uppträdde en ledande moderat till stadsdelens försvar och en del lokalt välkända företrädare för kommunal förvaltning i tveksamma roller.

Till en del kom moderaternas hugg i ryggen att sammanfalla med den nya stadsdelsnämndens dåliga finanser – en möjlig tolkning var väl snarast att om det nu verkligen inte redan var en "slum" så skulle det med de tänkta besparingarna snart bli det.

Hammarkullen klarade sig däremot lindrigt undan med mycket allmänna artiklar om allmännyttan och räntelånen.

--1994 är överhuvudtaget Hammarkullens år och det går igen även i denna fråga, 14 av 25 artiklar. Framför allt är det inflyttningen av nya flyktinggrupper och segregation, 18 av 25 artiklar har med detta att göra.

Kommun och stat fördelar sig mycket ojämnt över åren, nästan 1/3 av de 123 artiklarna i detta ämne som berör Hjällbo och/eller Hammarkullen härrör sig från 1994. Till detta skall läggas ytterligare 24 om Lärjedalen. Med en annan beräkning härrör 94 av 146 artiklar som berör stat och kommun från 2 år på 90-talet, dvs. över 64 %.

Det är när man läser Göteborgsposten ingen tvekan om att SDN-reformen öppnat ett helt nytt fält för journalisterna och det är på intet sätt förbehållet de olika lokaltidningarna. Tvärtom, debatten och de upprörande reportagen förekommer i huvudtidningen. Det är uppenbart att dessa "lokala" nyheter har ett stort nyhetsvärde.

Rapporteringen har på nittioalet i stort varit mycket negativ för Hjällbo och Hammarkullen, utvecklingen i sig har i varje fall under nittioalets första år också varit bekymmersam. Underskott och besparingar har gått hand i hand med stigande behov pga. omflyttning och nyinflyttning av resurskrävande grupper – en ekvation som inte gått ihop. Dessutom har strukturer brutits upp, gamla eldsjälur har skingrats och utvecklingen har tvingat fram omorganisationer. Det har varit svårt att finna entydigt positiva nyheter, alltför mycket har också haft en negativ, stigmatiserande sida. En rubrik som : "Planer i

nordost – nu skall området bli attraktivt” säger ju förutom att det finns icke förverkligade planer att området inte är attraktivt.

Till råga på allt skedde 1994 den konfrontation mellan polis och Hammarkullebor som gick som en följetong i pressen men som jag väljer att behandla under avsnittet om civilsamhället.

1982 och 1991 fanns också en del artiklar i skärningspunkten mellan Göta Finans och outhyrda lägenheter och kommunen respektive segregationen som kommunal angelägenhet.

1985 aktualiseras en flyttning av kommunala verk till Hjällbo, egentligen en följd av alla de outhyrda lägenheterna i området. Den ena kommunala myndigheten efter den andra meddelar i Göteborgsposten att de inte vill till Hjällbo, t.ex. Stadsbyggnadskontoret den 11.4 under rubriken ”Vi vill inte till Hjällbo”. 7 av 12 artiklar med kommunal anknytning detta år har ett i stort sett negativt besked om motstånd och kostnader för flyttning. Hur det påverkar bilden av Hjällbo är tveksamt, det är åtminstone dubbelt när kommunala myndigheter på detta sätt skyr ett område som samma myndigheter eller deras huvudmän försöker fylla.

1976 är också ett märkesår i den kommunal förvaltningen för Hammarkullens del: Fritidsgården ockuperas inte bara en utan två gånger på ett år och den lokala kommunala förvaltningen är hårt pressad av ett ”sniffargång” med stängningar av såväl fritidsgård som parklek som följd. Bilden av Hammarkullen får sig en hård knäck detta år, problemen de kommunala förvaltningarna har speglas i Göteborgspostens artiklar.

Civilsamhället är som jag tidigare skrev ett vitt begrepp i denna undersökning. 107 artiklar har hamnat under denna rubrik, i 50 av dessa har någon av stadsdelarna förekommit som rubrik. 71 av dem har varit artiklar, 19 notiser, 11 insändare.

39 artiklar härrör från Hjällbo, 63 från Hammarkullen. Tas 1970 bort enligt tidigare resonemang blir skillnaden tydligare: 31 respektive 61.

Här finns en stor samvariation med fr.a. kommunala aktiviteter enligt tidigare redovisning – det är tydligt att civilsamhälle och kommun samarbetar mycket intimt i dessa stadsdelar.

Tendensen i artiklarna är – självklart ? – positiv: 71 mot 24 negativa (tas 1970 bort blir siffrorna 62 mot 24). Men andelen tveksamma artiklar är stor: 32 st. Kanske skulle ytterligare 5-6 st vara tveksamma i positiv riktning, men mer om detta nedan.

”Civilsamhället” visar sig snabbt vara en alltför vid kategori för att vara meningsfull. En uppdelning i ”Fest, trivsel och föreningsliv”,

"Kyrkliga aktiviteter" och "Aktivt motstånd" fångar bättre upp vad det är som speglas i tidningen.

Tittar man på **"fest..."** handlar det om 39 artiklar under dessa nio år. Mycket ojämnt fördelade: -73 och -88 inga alls, -76 en artikel och -91 två.

Från år 1982 har Karnevalen i Hammarkullen (och Hjällbo -82 och -85!) en stående plats med sammanlagt 10 artiklar på 5 år. Tendensen är förstas mycket positiv, många rubriker och många bilder fr.a på sambadansandet. Samvariationen med "kommun" är mycket stor.

"Kyrkan" har haft en stor betydelse i reportagen i Göteborgsposten, särskilt under de tidigare åren: -70 och -73 finns här 4 respektive 5 artiklar, samtliga utom en med stadsdelen i rubrik, samtliga positiva. Delvis handlar det om nya kyrkor och nya verksamheter som uppmärksammas, därefter handlar det om enstaka artiklar, i snitt en om året. Den sista 14.1.1994 är tveksamt dyster: "Prästen i Hjällbo tar jobbet ingen annan vill ha." Visst är det positivt att någon tar detta arbete men av artikeln framgår att detta är "svenska kyrkans tuffaste jobb" och att 35 vikarier har föregått henne de senaste 8 åren.

"Aktivt motstånd" samlar de flesta, 60 stycken och här är Hammarkullens dominans mycket stor, nästan tre gånger fler än Hjällbo. Framför allt är det de "bråkiga åren" 1976 och 1994 som slår igenom, hälften av de 60 kommer från Hammarkullen de här åren.

Hälften har förekommit i rubrik, 10 har förekommit på första sidan och 11 är insändare.

Tendensen är tveksam, en lika fördelning på positiva, negativa och tveksamma och kanske egentligen en anledning till att se över denna indelning igen. Aktivt motstånd är möjligen i sig något positivt även om det har sitt ursprung i och innebär en beskrivning av något negativt. Sett ur stadsdelens synpunkt innebär det att man "erkänner" eländet men också att man visar att här finns krafter som är beredda att göra något. Troligen reagerar läsarna mycket olika på detta – att någon skulle uppfatta Hammarkullen som ett lugnt och bra ställe för sina barn att växa upp på efter skrivierna 1994 är däremot svårt att tro.

Ännu mer komplicerat blir det med de "kravaller" som uppstod i samband med nazistfesten 1994. Detta var negativt men samtidigt visade Hammarkullen upp ett civilsamhälle som sa ifrån, vilket var positivt; det fortsatta "bråket" med polisen gav om något Hammarkullens civilsamhälle pluspoäng. Men än en gång – ett lugnt ställe att bo på är det inte, om man skall tro Göteborgsposten detta år.

Informanter

Intervjuade

Lars-Gunnar Axelsson	rektor/central adm.
Rolf Bergman	rektor/central adm.
Jan Erik Christenssen	Folkets Hus, Hammarkullen
Arne Claesson	boende/politiker
Lars Peter Ekenberg	rektor
Eitel Eriksson	bostadsföretag
Ingrid Hallendorf	planeringsledare, central adm.
Gunnar Heide	rektor/kommunen
Leif Herngren	boende/politiker/präst
Cristina Herrera	enhetschef/boende
Rolf Holmberg	Folkets Hus, Hammarkullen
Johan Holmstrand	socialsekreterare
Kurt Holmqvist	boende/föreningsaktiv
Gunnar Kampe	präst
Gudrun Landström	planeringsledare, central adm.
Sture Lidfeldt	boende/politiker/bostadsföretag
Hans Linderstad	boende/stadsarkitekt
Kerstin Lundgren	bostadsföretag
Eivor Nyquist	fritid/skola
Ulla Pettersson	fritid/skola
Elly Samuelsson	enhetschef, skola/barnomsorg
Bo Stahre	IoF/central adm.
Owe Wester	förvaltare, bostadsföretag

Två personer läste genom ett manus och gav sedan synpunkter på såväl det skrivna som på den beskrivna utvecklingen i något som tan-gerade en intervjusituation:

Leif Englund	socialsekreterare
Kajsa Wallin	socialsekreterare

Ett antal anställda främst med anknytning till Socialtjänsten besvarade en enkel enkät om skillnader i arbetssätt mellan de olika områdena:

Leif Andersson	enhetschef
Bettan Byvald	socialsekreterare
Birgitta Degerström	enhetschef
Lasse Fryk	lärare på inst. f. Soc. arbete
Cristina Herrera	enhetschef
Anita Lidström	enhetschef
Lilian Lindström	enhetschef
Birgitta Nyzell	socialchef
Louise Westerlund	enhetschef

I några fall har samtalen om de olika stadsdelarna vuxit ut till mer genomgripande diskussioner utan att för den skull varit förberedda eller genomförda som en mer regelrätt intervju. Åren har gått och här kan en del fallit bort, inte i glömska men väl in i den "allmänna kunskap" som jag fått om de tre områdena. Några jag minns tydligt är:

Eva Bohlin	skolan
Anita Boije	IoF/boende
Ingela Hadbom	ordf i Lärjeskolan, boende
Birgitta Olsson	boende/socialsekreterare

In Defence of Swedish Suburbs

The discussion on Swedish suburbs was renewed during the 1990s. The social development resulted in a polarisation of the Swedish society and it was in the large-scale suburbs where the poor in society amassed. In the media, these areas were presented in numerous series of articles on trouble, destitution and despair either with an angle on suburbs as such or as a part of e.g. immigration, unemployment or the increase in social benefits.

However, the development in the suburbs has for various reasons been different and despite often highly similar starting-points some suburbs are more exposed than others are.

The objective with this thesis has been to follow the development in three residential districts over a long period of time, to analyse the differences between them and to examine the importance of the local social organisation in each district.

The empirical basis in the thesis is the development in the three districts Hjällbo, Hammarkullen and Eriksbo during the 25-year-period between 1970-1995. They are all three parts of the areas which have been identified as exposed suburbs in Government commissions and by media.

A first, important stage of the study has been to establish when the districts have worked well and when they have worked badly. The answer to this is an assessment from three different perspectives: the Swedish society, the local community and the individual perspective.

Based on the assessment of the development in the districts, I have tried to answer a set of three main questions: (1) What is the importance of a social organisation in a district? (2) How do the inhabitants in the district shape this organisation? (3) How is the local social organisation influenced by the conditions in the physical environment, the socio-economic profile, the mobility and other environmental factors?

Theoretical perspectives

Different theories on local social organisation are central in this thesis. The background embraces Tönnie's community tradition and the Chicago school all the way to present Swedish successors such as Asplund. Concepts like "local community" and, above all, "local community strategy" may be the most important analytical instruments, but also the smaller sections such as "neighbourhood" and, in particular, the "little neighbourhood" appear in the analysis. "City-life ideal" and "local-community ideal" are two concepts connected with Habermas, which are used to explain the differences between the districts.

Moreover, there is an "actor perspective" mainly focusing on civic community and its interaction with the local government. Behind this perspective, the theoretical contributions are principally by Granovetter and Putnam.

Development

The three districts have similar backgrounds and share in general the same conditions. They were constructed at approximately the same time, i.e. around 1970; they have the same housing market, labour market and municipal conditions as three adjacent residential districts in the north-east of Göteborg. All three districts are highly vulnerable to surrounding changes, for instance on the levels of national economy and housing and labour markets. They are exposed districts and viewed from the Swedish society's perspective it is during fairly short periods they may be described as satisfactory residential districts. However, despite the similarities they have still developed differently with major differences regarding solutions and social organisation.

Explicitly negative periods have existed in the districts' history where the negative processes have begun due to various events. One example to this would be the moving in of persons who have behaved in a disturbing manner and who have failed to adapt to current district norms of conduct. This development has been observed in Hjällbo, in Hammarkullen in 1976 and in Eriksbo in the beginning of the 1980s. The reasons behind other negative processes are poor tending and bad management of the housing enterprises as in Eriksbo until 1985 and on Bredfjällsgatan in Hammarkullen during the initial years of the 1980s. Yet other processes have been triggered by too considerable migratory movements, as when new groups settled in Hjällbo and Hammarkullen in the beginning of the 1990s. The development of these negative processes emphasises the important role housing enterprises and labour market play in suburban districts but

may, at least occasionally, also be interpreted as a lack of co-operation between housing enterprises and other important actors in the local community. During the negative periods, there has been no local community or else it has been weakened by the non-participation of important actors such as the housing enterprises. Another reason could be that the problems have been too important and/or that their origin is extraneous to the district.

The local social organisation has been *one* of the conditions behind the positive periods. The positive processes have been the result from the fact that important actors have joined forces around joint problem, from a purposeful work in committing inhabitants and other active parts to build a local community and in spreading the district's good reputation.

At some occasions, the development could rather be described as divided. An active local community has for a number of reasons not been able to prevent a negative development.

Local social organisation

I have in the study found substantial evidence to support the importance of a commitment to the district on behalf of its inhabitants. When no commitment has been detected, the exposed district has been even more exposed. Commitment and interaction may for example be ways to reduce the effects of the housing market.

A commitment to a community strategy is the best way to support a district, i.e. a commitment that transcends personal main activities in, for instance, sports associations or a school. A commitment to an activity of a more traditional nature may clash with the interest taken in the district. A community strategy has manifestly been the driving force in Hammarkullen since the beginning of the 1970s and in Eriksbo since the beginning of the 1980s – it has in slightly different ways been a question of **local community strategies**. In Hjällbo some efforts have been made but have all quickly come to nothing.

The **local communities** in Hammarkullen and Eriksbo have despite a similar political background ended up with sometimes highly different solutions to the district problems. One difference concerns the variables small-scale vs. large-scale conditions as well as solutions. There is also partly a difference in which issues they treat: Eriksbo emphasises equal living conditions, Hammarkullen emphasises central issues, which often focus on youth, recreational activities and culture.

The local community has a number of functions in the exposed suburb. It gives **identity** to an area. It pays attention to the suburb's actual existence, the sense of belonging to the district is emphasised and

the “atmosphere” in the area gets a content. The local community also **defends** a district, claiming that the exposed districts have first-rate liveability features, that there is too much defamatory publicity in the media etc. Another form of defence is the necessary responsibility for the **norms** in a district. When a local community has been manifestly strong it has managed to turn around a destructive development as in the case of the “gang of sniffers” in Hammarkullen. The opposite has been detected in the problematic development in Hjällbo during the 1970s and 1980s. A local community interacts with the **Swedish society** and takes advantage of the existing possibilities e.g. project funds, social benefits etc. The local community may also **take care of the existing resources** in form of money or staff.

The social organisation, the interest taken in and the commitment to the district where one lives or works are undoubtedly of a considerable importance to the three exposed districts.

The importance of **the little neighbourhood** – the closest living environment – is also manifest in the study. This is the fundamental basis to most of the inhabitants, this is where they feel secure and find contacts and a point of departure to further commitments. The residential area – the wider vicinity – is according to the results in this study not a level which encourages commitment; it is at the same time too limited and too wide.

Actors

The third question in the thesis concerns the if and how different **actors** in the district start and shape the local communities, and how they subsequently support it.

Civic community is a vital basis to the local communities in Eriksbo and Hammarkullen – the relative lack of a civic community in Hjällbo is one of the reasons behind the problems in this area. The basis for civic community seems to be located in the immediate vicinity – it is in good local environments where I have found the most solid and active communities.

The civic community and the local government employees have in Hammarkullen been very closely linked together. More often than not it has been a question of being active in both camps. In Eriksbo it has on the other hand been rather hard to always find any clear-cut delimitation between civic community and housing enterprises. This also puts the **really dedicated individuals’** work into perspective in these districts – they need support from others in the local government, housing department, churches etc. The local government and, above all, the **employees in the local government** play an important role in the local communities of the exposed districts. When the

migratory flows are high they represent much of the area's history and identity and constitute thereby often a uniting link.

The housing enterprises in the local community Hammarkullen have often been of an insignificant importance and focus has furthermore not been on housing issues in this area. Decisions in and administration of these issues have been of an utmost importance to this district and to the local community. The housing enterprise in Eriksbo has since the mid-1980s played a very central part in the local community.

The two local communities Hammarkullen and Eriksbo have different **visions** and **strategies** to realise their aims. These visions are linked to the existing conditions but also to the active parties in these districts. The great, loyal, left-wing sympathising, international "project Hammarkullen" and the small, intimate, loyal, commonplace "village Eriksbo" are two solutions to the problem of being an exposed district. No one has regarding Hjällbo expressed any suggestions of either visions, strategies or solutions during the examination period.

Conditions

The fourth question in the thesis concerns what importance the conditions in the physical environment, the socioeconomic profile, the mobility and other environmental influences have to the local social organisation.

Concerning the **physical environment**, certain modes of housing seem to present better conditions for a local social life than others do, and this creates as a consequence different conditions for a social organisation. Size, scale, differentiation and clarity are crucial factors to whether or not the inhabitants commit themselves. A large district needs a different organisation than a small one; a homogenous district may base its strategy on other factors than a differentiated one. This is the observable difference between Eriksbo and Hammarkullen. Clarity is also of importance, the vague delimitations in Hjällbo render commitment more difficult.

The importance of **socioeconomic composition** and **mobility** to the development in the suburbs is emphasised in this thesis. Both ethnic and social segregation is with all the entailing problems a given starting-point in common to all three districts. However, mobility and particularly the lack thereof, i.e. the staying on seems to be an even more important factor in the creation of a functioning local community. External and to the district unimpressible **environmental factors** are in many ways decisive to the exposed districts – this is why they are called exposed. The local community may act as a shelter against changes as, for instance, in the case of the residents

co-operation with the local housing company in Eriksbo and the control they as a result exerted over the migratory flow into the community or Hammarkullen's struggle to keep their public swimming-pool and People's House. However, the local community may also be powerless as in the public scandal caused by the Housing Company in Hammarkullen 1981 and the too prompt and unplanned moving in of refugees into Hammarkullen in the beginning of the 1990s.

The media occupies, however, a place apart with its features on exposed districts, which influence their attraction value. Evidently the problem is to produce a balanced picture, too often painted in black, or in white by vindicators who mean well and try to create counter-images. However, these counter-images are often held against a black background and probably have a doubtful and limited influence. One of the problems is that local communities as, for instance, Hammarkullen become dependent on images of misery to get subsidies, images which rebound on the selfsame communities. Eriksbo has with its unconventional co-operative solutions avoided a similar dependence.

A defence

It shows in the thesis that the three residential districts in many ways are unique. Every district has its own development – it seems hardly possible to attempt to copy the details of a solution in one district to improve another. However, they have of course many points in common and their status as exposed suburbs where changes in society sweep in and radically alter the conditions for those who live and work there makes them at least comparable to other similar districts. Much of what goes on in the Swedish society – phenomena in social politics, labour market etc. – is furthermore visible in these exposed areas – some parts of the development in society may be detected with a manifest clarity here.

It is also possible to find many similarities in the development in Hjällbo, Hammarkullen and Eriksbo with suburbs in Western Europe as a whole (Power 1997, Power & Tunstall 1995; Wacquant 1996, Allen & Cars 2000; Falkheden 1999).

The three residential districts Eriksbo, Hammarkullen and Hjällbo have during 25 years in periods both deteriorated and improved the living environment for their inhabitants. A long-term trend in the two latter seem to point downward, the districts have become poorer and segregation has increased – a polarisation has occurred in society. This is a reflection of the fact that the poor in society become more and poorer, relatively speaking. Another question is if the housing environment is deteriorated in these districts. Indications that sup-

port a development in both positive and negative directions may be observed. There exists, moreover, no simple and straightforward connection between such factors as poverty, segregation, immigration and how these districts function as housing environments.

One of the objectives with this thesis has been to find out if it has been worth while to commit one-self as inhabitant or employee in these districts. It is. Such a commitment is one of the existing defences in these districts.

Referenser

Litteratur

- Ahlberg m.fl (1976): *Revolution på tjänstetid – om ett samhällsarbete i Aspudden*. Stockholm.
- Alfredsson, B & Cars, G (1996): *De boende som medarbetare. Självförvaltning i Holma*. SABO Utveckling, Stockholm.
- Allen, J & Cars, G (2000): *The Tangled Web: Neighbourhood Governance in a post-fordist era*. Paper vid ENHR i Gävle 2000.
- Andersson, Björn & Olsson, Sören (1986): *Att förändra förorten*. Byggforskningsrådet R30:1986, Stockholm.
- Andersson, Leif: *Hammarkullen, Göteborg – Nedrustning impuls till samverkan*. Plan 1/1996.
- Andersson, Stefan (1983): *Assyrierna. En bok om präster och lekmän, om politik och diplomati kring den assyriska invandringen i Sverige*. Tiden, Stockholm.
- Andersson, Widar (1979): *Några enkla sammanfattande tankegångar kring självförvaltning i Eriksbo*. Stencil, tryckt som bilaga i Jadelius-Modh 1988.
- Andersson, Widar (1981): *Självförvaltning och rörelsetradition. En bok om stadsdelen Eriksbo*. Eget förlag, Göteborg.
- Andersson-Brolin, Lillemor (1984): *Etnisk boendesegregation*. Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Antman, Peter, red (1993): *Systemskifte – 4 folkhemsdebatter*. Carlssons, Stockholm.
- Arnstberg, Karl Olov (2000): *Lokalt komplex*. Moderna tider nr 122/123.

- Arnstberg, Karl Olov (1998): *Fattigkulturer och samhällssolidaritet*. SvD 15.3.1998.
- Arnstberg, Karl Olov & Ramberg, Ingrid (red) (1997): *I Stadens utkant, Mångkulturellt centrum*, Stockholm.
- Arnstberg, Karl Olov (1997): *Segregation: processer och konsekvenser*. Ur *I Stadens utkant*, Stockholm.
- Arnstberg, Karl Olov & Ekenborn Lars (1979): *Tio år efteråt. Skärholmen – anteckningar och fotografier*. Liber, Stockholm.
- Asplund, G, Gans, W, Markelius, S, Paulsson, G, Sundahl, E & Åhrén, U (1931): *acceptera*. Tiden, Stockholm.
- Asplund, Johan (1991): *En essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Korpen, Göteborg.
- Bak, Maren (1997): *Enemorfamiljen*. Forlaget Sociologi, Köpenhamn.
- Berg, Kristian (1994): *Livet på landet*. Ur *Bebyggelsens mångfald*, red Nyström.
- Berg, Magnus (1994): *Seldas andra bröllop*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige, Göteborg.
- Birgersson, Tommy (1997): *Local Mobilization, Citizens' Action, and Community Planning*. Ur *Swedish Planning Towards Sustainable Development*, ed Guinchard.
- Biterman, Danuta (1993): *Immigrant Housing Careers*. Byggforskningsrådet D6:1993, Stockholm.
- Björnberg, U, Bäck-Wiklund, M, Lindfors, H & Nilsson, A (1982): *Livsformer i en region*. Liber, Stockholm.
- Bulmer, Martin (1984): *The Chicago School of Sociology*. University of Chicago Press, Chicago&London.
- Burrows, R & Rhodes, D (1998): *Unpopular Places. Area Disadvantage and the Geography of misery in England*. Policy Press, Bristol.
- Bäck-Wiklund, M & Lindfors, H (1974): *Lokalsamhället som livsform*. Sociologiska Institutionen, Göteborg.
- Bäck-Wiklund, M & Lindfors, H (1990): *Landsbygd, livsform och samhällsförändring*. Daidalos, Göteborg.
- Caldenby, Claes (1998): *Att bygga ett land*. Byggforskningsrådet, Stockholm.
- Caldenby, Claes & Walldén, Åsa (1984): *Kollektivhuset Stacken*. Korpen, Göteborg.

- Carlén, Göran & Cars, Göran (1990): *Förnyelse av storskaliga bostadsområden. En studie av effekter och effektivitet*. Byggnadsrådet R31:1990, Stockholm.
- Cato, m.fl. (1973): *Hjällbo – från plan till verklighet; projektarbete*, Socialhögskolan Göteborg, otryckt.
- Coleman, Alice (1985): *Utopia on trial*. Hilary Shipman, London.
- Cruse Sondén, G (1997): *Skolspåret – ett område värt varsamhet*. Centrum för Byggnadskultur, Göteborg, otryckt.
- Daun, Åke (1974): *Förortsliv: En etnologisk studie av kulturell förändring*. Prisma, Stockholm.
- Daun, Åke (1980): *Boende och livsform*. Tiden/Folksam, Stockholm.
- Daun, Stenberg, Svanström & Åhs (1994): *Invandrarna i välfärdssamhället*. Tiden/Folksam, Stockholm.
- Denvall, Henning, Lieberg, Salonen & Öresjö (1997) *Välfärdens operatörer*. Borea, Umeå.
- Denvall, Verner (1994) *För samhällets bästa. Socialtjänsten medverkan i samhällsplaneringen*. Zenon, Floda.
- Ehn, Siv, red (1993): *Så här bor vi*. Byggnadsrådet T:1993, Stockholm.
- Emanuelsson, L (1995): *Skolspåret i Hjällbo*. Examensarbete, Institutionen för kulturvård, Göteborg, otryckt.
- Englund, Leif (1986): *En beskrivning av och några tankar om tre års arbete som skolkurator vid Hjällboskolan*. Socialkontoret, Angered, otryckt.
- Eyrumlu, Reza (1998): *Iranska familjer i Sverige*. Invand-lit, Angered.
- Eyrumlu, Reza (1997): *Iranier möter Sverige*. Carlssons, Stockholm.
- Falkheden, Lena (1999): *Lokalområdet som strategi för en hållbar stadsutveckling*. Arkitektur, CTH, Göteborg.
- Flemström, K & Ronnby, A (1972): *Fallet Rosengård: En studie i svensk planerings- och bostadspolitik*. Prisma, Stockholm.
- Flyvbjerg, Bent (1993): *Rationalitet og magt*. Bind 1 og 2, Akademisk Forlag, Köpenhamn.
- Foucault, Michel (1993) *Diskursens ordning*. Symposium, Stockholm.

- Franzén, M & Sandstedt, E (1981): *Grannskap och stadsplanering: om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*. Sociologiska institutionen Uppsala, Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Generalplan för Angered-Bergum, Göteborg 1968.
- Gerholm, Lena (1985): *Kulturprojekt och projektkultur*. Liber, Malmö.
- Giddens, A (1997) : *Modernitet och självidentitet*. Daidalos, Göteborg.
- Giddens, A (1996): *Modernitetens följder*. Studentlitteratur. Lund.
- Giddens, A (1999): *Tredje vägen*. Atlas, Stockholm.
- Gillwik, Linnea (1974): *Bostadsområdets utformning och de boende*. En undersökning i Göteborg. Bilaga 12 till Solidarisk bostadspolitik. SOU 1974:18.
- Green, Anna (1995): *Kan hög omflyttning minskas med begränsade åtgärder?* Rapport KTH, Regional Planering.
- Greider, Göran (1994): *Meditation över förorten*. Ur Det levande löftet, Bonniers, Stockholm.
- Guinchard, ed, (1997): *Swedish Planning Towards Sustainable Development*. Plan, Gävle.
- Gunnemark, Kerstin (1998): *Hembygd i storstad. Om vardagslivetspraktik och den sociala identitetens premisser*. Etnologiska föreningen i Västsverige, Göteborg.
- Hanssen, Börje (1978): *Familj, hushåll, släkt*. Gidlunds, Stockholm.
- Hansson, Torsten (1991): *Det var vi som ritade husen*. Ur Värda Varsamhet, Byggeforskningsrådet T:19:1991, Stockholm
- Hasenfeldt, Yeheskel (1983): *Human Service Organisations*. Prentice-Hall, New Jersey.
- Henning, C, Lieberg, M & Lindén, K (1987): *Boende omsorg och sociala nätverk. Kommunal omsorg i närmiljö*. Stockholm, Byggeforskningsrådet T3:1987.
- Henning, C & Lieberg, M (1997): *Från social planering till civilsamhällets renässans. Exemplet Lambohov*. Ur Valfärdens operatörer, red Denvall.
- Herlitz, Johansson & Olsson (1998): *Utvärdering av särskilda insatser i invandrartäta bostadsområden (Blommanpengar) i Göteborgs stad*. Göteborgs stad.
- Hirdman, Yvonne (1990): *Att lägga livet till rätta*. Carlssons, Stockholm.

- Holm, Lennart (1987): *Miljonprogrammet då och nu*. Arkitektur 7/87.
- Hulegård, Lars (1995): *Den lokale ildsjäl og det polycentrerede samfund*. Ur *Political* tidskrift for politisk videnskap 1995:1.
- Jacobs, Jane (1961): *The Death and Life of great American Cities*. Random House, New York.
- Jadelius-Modh, B (1988): *Strävan efter självförvaltning: boinflytande och arkitektur i Eriksbo – en lägesrapport*. Arkitektur, CTH, Göteborg.
- Jarlöv, Lena (1982): *Boende och skaparglädje: Människors behov av skapande verksamhet – en försummad dimension i samhällsplaneringen*. CTH, Göteborg.
- Jensen, Jens (1995): *Tänk om allting var underbart*. Tre Böcker, Göteborg.
- Jensen, Jens (1985): *Ljuva drömmar*. Fyra förläggare, Hälsingborg.
- Jensen, Jens (1974): *Hammarkullen*. Fyra förläggare, Hälsingborg.
- Jensfelt, Cecilia (1991): *Förbättring av bostadsområden. Formators omvandlingar i miljonprogrammet. En tvärvetenskaplig utvärdering*. Byggforskningsrådet R64:1991, Stockholm.
- Jeppson, Eva-Karin (1990): *Inventering av Ungdomssituationen i Hammarkullen*. Göteborgs Stad, Lärjedalen, Fältenheten. Otryckt.
- Johansson, Mattsson & Olsson (1988) : *Totalförnyelse – turn-around – av ett 60-talsområde*. Arkitektur, CTH, Göteborg.
- Kvale, Steinar (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur, Lund.
- Lewis, Oscar (1965): *Familjen Sanchez*. Prisma, Stockholm.
- Lilja, Elisabeth (1998): *Ur betongen spirar liv*. Ur I Stadens utkant, red Arnstberg&Rahmberg.
- Lindqvist, Beatriz (1991): *Drömmar och vardag i exil: om chilenska flyktingars kulturella strategier*. Carlsson, Stockholm.
- Lipsky, Michael (1980): *Street-Level Bureaucracy*. Russel Sage, New York.
- Malm, E, m.fl. (1996): *Framtiden Hjällbo 1 o. 2*. AB Framtiden, Göteborgs Stad.
- Marcuse, Peter (1996): *Space and Race in the Post-Fordist City*. Ur *Urban Poverty and the Underclass*, ed Mingione, Blackwell, Oxford

- Mattsson, Matts (1996): *Vinter i folkhemmet. En studie av den svenska modellen på lokalplanet*. Institutionen för socialt arbete, Skriftserien 1996:2, Göteborg.
- Mattsson, Matts (1986): *Det goda samhället*. RSFH:s, Stockholm.
- Modh, B: Eriksbo (1996). *Lokalt engagemang och bebyggelseförändringar*. Arkitektur, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.
- Molina, Irene (1997): *Stadens rasifiering*. Geografiska Regionstudier, Uppsala universitet, Uppsala.
- Månsson, S-A: *Den internationella underklassdebatten*. Socialvetenskaplig tidskrift nr 1-2/1996.
- Mörck, Magnus (1994): *Kan mångfald planeras*. Ur Bebyggelsens mångfald, red Louise Nyström, Karlskrona.
- Newman, Oscar (1973): *Defensibel Space*. Macmillan, New York.
- Norling, I & Karlsson, U (1975) : *Projekt Frisko*. Göteborg, otryckt.
- Nyström, Louise (1994): *Mångfaldens bebyggelse*. Ur Bebyggelsens mångfald, red Louise Nyström, Boverket, Karlskrona.
- Nyström, Louise, red (1994): *Bebyggelsens mångfald*. Boverket, Karlskrona.
- Odhage, Torbjörn (1979): *Intryck och reflexioner från introduktionspraktiken på Hammarkulleskolan vt -79*. Göteborgs universitet, Inst. för praktisk pedagogik.
- Olsson-Hort, Sven E (1992): *Segregation - ett svenskt dilemma? Socialpolitiska och sociologiska synpunkter*. Bil 9 till LU 92. Finansdepartementet, Stockholm.
- Olsson, Sören (1989): *Handlingsutrymme och process. Om samhällsplanering och socialtjänstens medverkan i planeringsprocessen*. Institutionen för socialt arbete, Göteborg.
- Olsson, Sören (1979): *Förorten, grannskapsarbete och förändringsmöjligheter*. DFS, Stockholm.
- Olsson, Herlitz och Johansson (2000) : *Utvärdering av de nationella exemplen i Göteborgs 1999*. Göteborg.
- Olsson, S, Cruse Sondén, G & Ohlander, M (1997): *Det lilla grannskapet*. Centrum för byggnadskultur, CTH, Göteborg.
- Olsson, S och Törnquist, A (1997b): *Fysisk miljö som förutsättning för socialt liv*. Rapport till Byggeforskningsrådet.

- Popoola, Margareta (1998): *Det sociala spelet om Romano Platso*. Sociologiska Institutionen, Lund.
- Power, Anne (1997): *Estates on the Edge, The Social Consequences of Mass Housing in Northern Europe*. Macmillan, London.
- Power, A & Tunstall, R (1995): *Swimming against the tide. Polarisation or progression 20 unpopular council estates, 1980-1995*. Joseph Rowntree Foundation, York.
- Prahl, Arne (1997): *Den tredje decentralisering och lokalsamfundsudvikling i de nordiska lande - en strategi til udvikling af den nordiske velfrdsmodell*. Tema Nord 1997:511, København.
- Pripp, Oscar (1990): *Kulturbundna attityder och anpassningar till bostadsmiljön. En boendeundersökning bland turkar och kurder i Fittja*. Byggeforskningsrådet R5:1990, Stockholm.
- Putnam, Robert (1992): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. University Press, Princeton.
- Ristilammi, Per-Markku (1994): *Rosengård och den svarta poesin*. Symposium, Stockholm.
- Ronby, Alf (1995): *Den lokala kraften. Människor i utvecklingsarbete*. Liber, Stockholm.
- Rothstein, Bo (1995): *Svensk välfärdspolitik och det civila samhället*. Ur Trädgårdh, L (red.): *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. SNS förlag, Stockholm.
- Rudberg, Eva (1991): *Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden*. Svenska Turistföreningen, Stockholm.
- Rudberg, Eva (1976): *Från grannskapsenhet till bilsamhälle*. Att bo 5/1976.
- Rådberg, Johan (1997): *Drömmen om atlantångaren. Utopier och myter i 1900-talets stadsbyggande*. Atlantis, Stockholm.
- Rådberg, Johan (1994): *Den svenska trädgårdsstaden*. Byggeforskningsrådet, Stockholm.
- Rådberg, Johan (2000): *Attraktiva kvarterstyper*. KTH, Stockholm.
- Rönnerbäck, Annika, Svanberg, Maria och Widman, Lars (1976): *Ungdom-Fritid - Förening - en undersökning av föreningarnas framtida roll, med tyngdpunkten lagd på föreningarna i Hammarkullen, Göteborg*. Otryckt.
- Salonen, Tapio (1997): *Folkmörflyttning, bostadsförnyelse och socialtjänstens agerande. Exemplet Saltskog*. Ur *Välfärdens Operatörer*, Denvall et al.

- Sangregorio, Inga-Lisa(1994): *På spaning efter ett bättre boende*. Byggnadsnämndens utredningsråd Stockholm.
- SOU 1998:25 *Tre städer*
- SOU 1997:118 *Delade städer.*
- SOU 1989:67 *Levnadsvillkor i storstadsregioner*
- Trädgårdh, L ,red (1995): *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. SNS förlag, Stockholm.
- Tönnies, Ferdinand (1987): *Community and Association ("Gemeinschaft und .esellschaft")*
- Wacquant, L (1996): *Red belt, black belt*. Ur *Urban Poverty and the Underclass*, ed Mingione, Oxford.
- Wahlberg, S m.fl (1978): *Samförstånd och konflikt*. Socialstyrelsen, Stockholm.
- Bättre Bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt.* (1990) Red Sonja Vidén, Ingela Blomberg, Eva Hurtig, Annika Scheele & Eva Öresjö, Boverket, Karlskrona
- Wikström, Thomas (1994): *Att höra hemma*. Ur *Bebyggelsens mångfald*, red Louise Nyström.
- Wirth, Louis (1928): *The Ghetto*. University of Chicago Press.
- Zintchenko, Lennart (1992): *Nybyggardstadsdelen Hammarkullen i ett förändring Sverige*. Byggnadsnämndens utredningsråd R2:1992, Stockholm.
- Zintchenko, Lennart (1998): *Hammarkullen som offentlig bild*. Ur *I stadens utkant*, red Arnstberg&Rahmberg.
- Zorbaugh, Harvey (1929): *The Gold Coast and The Slum*. University of Chicago Press, Chicago.
- Åhrén, U (1945): *Ett planmässigt byggande*. Bilaga till *Bostadssociala utredningen*, SOU 1945 66:63.
- Åhs, Ulla (1997): *Housing Policy and Social Welfare*. Ur *Swedish Planning Towards Sustainable Development*. Gävle.
- Ålund, Aleksandra (1991): *Lilla Juga*. Carlssons, Stockholm.
- Öresjö, Eva (1995): *Att vända utvecklingen*. SABO, Stockholm.
- Öresjö, Eva (1993): *Att förnya bostadsförnyelsen*. Byggnadsnämndens utredningsråd R10:1993, Stockholm.

Öresjö, Eva (1997a): *Lokalt områdesarbete i socialt utsatta stadsmiljöer. Exemplet Råslätt*. Ur Denvall et.al: Välfärdens operatörer.

Öresjö, E (1997b): *Neighbourhood Integration and Mobilization*. Ur Swedish Planning Towards Sustainable Development. Gävle.

Öresjö, E (1994): *Råslätt igår, idag, imorgon. En retrospektiv studie i ett storskaligt miljonprogramsområde*. Lund

Andra skriftliga källor

Undersökningsmaterialet omfattar ett mycket stort antal dokument från ofta mycket oordnade källor. Bristen på ordning har dessvärre delvis överflyttats på nedanstående förteckning. En del av dessa källor har uttryckligen citerats annat ingår i det bakgrundsmaterial som min undersökning och mina slutsatser bygger på. Nedan presenterar jag under respektive huvudman eller upprättare de serier av protokoll, anteckningar, medlemsförteckningar, årsberättelser och de enskilda utredningar, ansökningar, brev eller andra skrivelser som upprättats inom kommunala förvaltningar och föreningar. Till sist de som inte kunnat placeras på annat sätt under diverse.

Fritid 70: En utredning med "ett långsiktigt program för stadens fritidsverksamhet". Hammarkullen blir ett försöksområde. Ett antal protokollförda möten med början 71-02-11 med bl.a. Gunnar Heide och Sture Soneryd.

Hamsam:

- Verksamhetsberättelser 1973 - 1995 (1991 saknas)
- Medlemsförteckningar 1975, 1976, 1984, 1987, 1996
- protokoll 73-03-28 (starten), 73-05-24, 1974-01-23
- protokoll, kallelser, arbetsgrupper etc. 1975 - 1990

Frisko

- Protokoll 1972 - 77
- projektgrupp 1973-08-08 - 1977-05-17
- Planer och målsättningar för Frisko Hammarkullen, läsåret 74-75
- Göteborgs Socialförvaltning, Fritidsavdelningen: Projekt Frisko, Rapport 1974-03-20
- Hammarkullens Rektorsområde: Frisko, läsåret 76/77 (en tidning i tabloidformat).

Kommundelsrådet Hjällbo, Eriksbo, Hammarkullen:

- Protokoll 1974 - 82
- Anteckningar beredningsgrupp och arbetsgrupper

Fritid Göteborg,

Hammarkullen:

- Verksamhetsberättelse 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988
- Protokoll personalmöten 1976-11-19, 1976-11-30, 1976-12-07, 1976-12-14, 1977-01-18 – 1977-04-19, 1977-09-22, 1977-11-10, 1978-12-07, 1978-04-27, 1978-01-26
- GAIS-gruppen, protokoll 1980-01-21 – 1989-11-24
- Ledningsgruppen för Hammarkulleprojektet 1977-01-26 – 1979-02-20
- *Hammarkulleprojektet:*
- delrapport jan - juli 1977
- delrapport 2 1977-07-01 - 1977-12-31
- delrapport 3 1978-01-11
- Förnyelsebidrag till Hammarkullen, ledningsgruppen, protokoll skrivelser 1987-06-03 – 1989-03-22
- Kulturalliansen, anteckningar 1986 och framåt
- Ansökan om anslag för projekt "Öppna dörrar mot våld och skadegörelse". Områdesgruppen Hammarkullen och Hjällbo 87-03-09.
- "Hammarkulleprojektet", ledningsgrupp 1987-09

Arbetsboken:

- Arbetsbok 1 för Hammarkulletorget och Sandeslätt (1984)
- Sammanställning och utvärdering av arbetsbok, anteckningar.
- Arbetsbok 2 för Hammarkulletorget och Sandeslätt (1987)
- Arbetsbok 1 för Bredfjällsgatan (1987)

Hjällbo (Eriksbo):

- Protokoll Personalmöten 1973-78, 1980-82
- Områdesgrupp 1974-05-06 – 1976-11-10

Allmänt:

- AIDA – Aktuell Information Distrikt Angered, Fritidsförvaltningen interntidning 1987 - 1990.
- Göteborgs Fritidsförvaltning, Miljöbeskrivning och behovsanalys, PM 1975-12-05

- Lars Carlsson, distriktchef, Distrikt Öster: Nedläggning av Eriksbo Fritidsgård. Brev 1981-02-09.

Göteborgs Socialförvaltning

- Fritidsavdelningen – kuratorsbyrån möten 1970 - 1974
- Kuratorsbyrån: Pu-projekt, Hjällbo 1974-03-07
- Ulla Hansson (1976-09-14): Vad skall soc.asstjänsten i Frisko göra.
- Sociala Avdelningen, PM: Komplettering till rapport rörande missbruksproblem i Socialdistrikt 6 (1976-09-22)
- Kuratorsbyrån, Sociala avdelningen: Rapport om ungdomssituationen i Hammarkullen sommaren 1976 (1976-08-25)
- Socialavdelning Norr: Områdesbeskrivning 1981-08-17
- Göteborgs Socialförvaltning, Socialavdelning Norr: Områdesbeskrivning 1981
- Göteborgs Socialförvaltning, Socialavdelning Norr, distrikt 6: Områdesbeskrivning 1983
- Hjällboprojektet 1981-02-25 (lägerverksamhet).
- Projektansökan UTI (86-09-26): Utvecklingsarbete och behandlingsmetoder för tidiga insatser mot drogmissbruk bland barn och deras familjer i Hammarkullen.
- Ansökan om fortsättning av UTI april 1988. Socialförvaltningen Angered Bergum och Fritidsavd N.
-

Stadsbyggnadskontoret, Göteborg

- Hjällbo – förslag till områdesprogram, 1988

Stadsdelsnämnden Lärjedalen

- Lärjedalsnytt 1990 - 95, personaltidning
- Årsredovisningar 1990-95
- Hammargårdens verksamhetsberättelse 1991, 1992
- Göteborgs Stad Lärjedalen: Rapport till SDN 1993-09-21

Föreningen Familjekollektivet i Hjällbo Eriksbo

- Verksamhetsbeskrivning 1981 (?)
- Konstituering av föreningen, inkl stadgar 1980-12-10
- Påskresan -82
- Påsklägret -81

Pressklipp

1975 - 1988, 9 pärmar.

Diverse

Göteborgs Information från Statens Ungdomsråd. Intervju med Sture Soneryd och Stanley Berg i Ung 2/84..

Flygblad från Hammarkullegruppen oktober 1976 (2 st), nov 1976 jan 1977? och mars 1977.

Pressmeddelande antaget på stormöte på Socialbyrå 6 1976-11-10.

Information från Hammarkullens rektorsområde 1972 (?) (svensk och finskspråkig).

En hälsning från Tomaskyrkan 1972.

Brev 1983-09-03 till Sture Soneryd från Erik Ljungkvist, distr.ch. polisen i Angered.

Brev 1988-07-12 till aktionsgruppen Rädda Rocken i Göteborg.

Utkast till bok om Hammarkullen 88 – 90 (?).

Brev från föreningsråden (Bergum-Hjällbo-Hammarkullen) till SDN Lärjedalen.

Kort redogörelse från kurs/konferens på Wendelberg med HamSam och Kulturalliansen 1989-01-20 -21.

Flygblad mot nedskärningarna 1981.